

Збірник тез
Міжнародної науково-практичної
конференції

Соціокультурні детермінанти міжпоколіннєвої синергії: політико-психологічний вимір

Львів — 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Львівська політехніка»
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
Асоціація політичних психологів України
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Nottingham Trent University / School of Social Sciences (Great Britain)
High School of Health Sciences (Switzerland)
University of South Bohemia in České Budějovice (Czech Republic)

ЗБІРНИК ТЕЗ

Міжнародної науково-практичної конференції

**«Соціокультурні детермінанти міжпоколіннєвої синергії:
політико-психологічний вимір»**

26 березня 2026 року

Львів – 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Львівська політехніка»
Інститут права, психології та інноваційної освіти
Кафедра теоретичної та прикладної психології
Кафедра практичної психології ментального здоров'я
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
Асоціація політичних психологів України
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Nottingham Trent University / School of Social Sciences (Great Britain)
High School of Health Sciences (Switzerland)
University of South Bohemia in České Budějovice (Czech Republic)

ЗБІРНИК ТЕЗ

Міжнародної науково-практичної конференції

**«Соціокультурні детермінанти міжпоколіннєвої синергії:
політико-психологічний вимір»**

Львів, 26 березня 2026 року

Львів
Видавництво Львівської політехніки
2026

Редактор-упорядник:

Карпенко З. С., доктор психологічних наук, професор кафедри теоретичної та прикладної психології, Національний університет «Львівська політехніка»

Рецензенти:

Попович І. С. – доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України

Пілецька Л. С. – доктор психологічних наук, професор

Чайка Р. М. – кандидат психологічних наук, доцент

Рекомендувала до друку та поширення через мережу

Інтернет кафедра теоретичної та прикладної психології (протокол № 10 від 6.04.2026 р.),

Вчена рада Інституту права, психології та інноваційної освіти

НУ «Львівська політехніка» (протокол № 9/26 від 6.04.2026 р.)

Соціокультурні детермінанти міжпоколіннєвої синергії: політико-психологічний вимір: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції, 26 березня 2026 р. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2026. – Режим доступу: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2025/pages/32963/zbirnik-tez-konferencii.pdf>, вільний. – Заголовок з екрана. – Мова українська.

ISBN 978-966-994-160-2

Збірник містить тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Соціокультурні детермінанти міжпоколіннєвої синергії: політико-психологічний вимір» (Львів, 26 березня 2026).

У збірнику представлено епістемологічні підходи до аналізу трансгенеративної ідентичності, особливості її символічного конструювання в умовах метамодерну; проблеми міжпоколіннєвої синергії та становлення меритократичних принципів у транзитивних суспільствах; роль медіа й цифрових технологій у процесах політичної соціалізації різних поколінь. Окреслено практичні стратегії забезпечення вікової різноманітності та ефективної міжпоколіннєвої взаємодії в умовах суспільних трансформацій.

Рекомендовано психологам, соціологам, політологам, філософам культурологам, педагогам та всім зацікавленим особам.

УДК 316.6:32:316.346.32

ЗМІСТ

Володимир Ортинський

Передмова.....13

РОЗДІЛ 1

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ
ПОЛІТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПОКОЛІНЬ.....15

Наталія Довгань

Концептуалізація поколінного часу в гуманітаристиці: теоретичні
гіпотези.....15

Ігор Галян

Епістемологія міжпоколінневого політичного пізнання: конструктивістські
виміри ціннісних інтерпретацій.....19

Оксана Яремчук, Василь Шусть

Міжпоколіннева синергія в історичній психології: механізми творчої
спадкоємності та конструювання образу майбутнього України.....23

Ольга Климишин

Національні духовні цінності як соціокультурні детермінанти
міжпоколінневої синергії української нації.....31

Сергій Дерев'янкін

Аксіологічний та етнокультурний детермінізм політичної взаємодії поколінь
у трансформаційному суспільстві.....34

Антон Фінько

Соціальна амбівалентність (дуальність) міжпоколінневої взаємодії.....36

Іван Сулятицький

Соціопсихологічна функція міжпоколінної взаємодії в системокомплексі
національної безпеки.....40

Тетяна Хлівнюк

Соціальна держава: ресурс демократичного розвитку та модель ефективної
взаємодії поколінь 43

Михайло Найдьонов

Соціальна психологія індивідуальних і групових суб'єктів: дизайн
курсу.....47

Віталій Надурак

Історичний наратив як інструмент російської когнітивної війни.....51

Микита Лагутін

Формування національного інтересу як процес політичної взаємодії: соціокультурні детермінанти.....53

Лілія Фльорко, Ірина Денис

Креативність як психологічний механізм міжпоколіннєвої синергії в умовах соціокультурних трансформацій.....56

Тетяна Гурлева

Ціннісно-смилова взаємодія у кризових умовах: синергія поколінь.....60

Петро Петровський

Соціально-психологічні детермінанти мотиваційних відмінностей різних поколінь України.....65

Юлія Безносюк, Анастасія Грушецька

Лінгвістичні маркери міжпоколіннєвого конфлікту в сучасному англomовному політичному дискурсі.....68

Олена Дудар

Трансгенераційна трансляція «наративів надії» в структурі політичної соціалізації молоді.....70

Веніамін Вінков

Психологічні особливості впливу політики русифікації на молодь в Радянському Союзі.....73

Михайло Матковський

Аксіологічні погляди митрополита Андрея Шептицького на становлення сучасної української молоді.....77

Ліліана Кудрик

Роль П. Юркевича у становленні психологічної науки в Україні.....79

Сергій Рабійчук

Місце та роль цінностей в системі політичної взаємодії.....84

Олександр Чорний

Методи дослідження наративної компетентності в умовах сучасних трансформацій та викликів.....86

Іван Кардаш

Ціннісні диспозиції та копінг-стратегії як психологічні чинники міжпоколіннєвої синергії в умовах соціальних трансформацій.....90

РОЗДІЛ 2

СИМВОЛІЧНЕ КОНСТРУЮВАННЯ ТРАНСГЕНЕРАТИВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЕПОХУ МЕТАМОДЕРНУ.....94

Наталя Гедікова

Символічне конструювання трансгенераційної ідентичності в політичному дискурсі епохи метамодерну.....94

Софія Грабовська, Тетяна Партико

Індикатори національної та етнічної ідентичності особистості.....96

Світлана Наумкіна

Символічний капітал та громадська резильєнтність у мультикультурному просторі: процес переформатування ідентичностей 100

Наталя Сокур

Диференціація та гібридизація політичних ідентичностей у цифровізованому мультикультурному просторі: міжпоколіннєвий аспект.....103

Олена Єрмошкіна

Казки як інструмент символічного конструювання трансгенеративних фінансових сценаріїв у метамодерній перспективі.....105

Жанна Новікова

Політичний міф як інструмент конструювання соціально-політичної ідентичності особистості.....109

Павло Блозва, Іванна Андрійчук

Механізми взаємного формування масової культури і групової політичної ідентичності в метамодерністському контексті.....114

Світлана Литвин-Кіндратюк

Традиція як простір міжпоколіннєвої взаємодії.....117

Олена Березінська

Динаміка реконфігурації ідентичності в умовах мультикультурного середовища.....119

Наталія Дукач-Василенко

Роль історичної пам'яті та етнокультурних наративів у формуванні міжпоколіннєвих стратегій політичної участі кримськотатарського корінного народу.....122

Віктор Сіткар, Степан Сіткар

Комунікативна взаємодія старших і молодших як міжпоколіннєва синергія: субкультурний аспект.....126

Олексій Антипович

Чинники формування трансгенераційної ідентичності українських вимушених мігрантів.....129

Олеся Паньків, Оксана Дарморіз

Мовчання як опір і травматичний бар'єр: аналіз «невисловленого» (на матеріалах проєкту «непочуті» меморіального музею «Територія терору»).....133

Роксолана Сірко, Володимир Слободяник

Аналіз демонічних жіночих архетипів у психолінгвістичному аспекті.....135

Микола Семиліт

Трансгенерація родових сценаріїв через образи-символи в родинах переселених українців.....138

Володимир Полегонький, Неоніла Партико

Моральна тривога як чинник регуляції ідентифікаційних процесів особистості.....141

РОЗДІЛ 3

МІЖПОКОЛІННЄВА СИНЕРГІЯ І ПРОБЛЕМИ УТВЕРДЖЕННЯ МЕРИТОКРАТІЇ У ТРАНЗИТИВНИХ СУСПІЛЬСТВАХ.....145

Майя Ніколаєва, Наталя Кадук

Політико-управлінський аспект міжпоколіннєвої синергії в контексті утвердження меритократії в Україні.....145

Валентина Бабіна

Парадокс меритократії в умовах транзиту: між геронтократичним досвідом та цифровізацією інновацій.....148

Зіновія Карпенко

Меритократичні тенденції воєнного часу: український досвід.....151

Юаньюе Лін, Неоніла Партико

Intergenerational Transformation of Social and Family Attitudes Toward Early Marriage: Between Culture Tradition and Contemporary Standards of Children's Rights.....154

Богдан Сливка

Синергетичний потенціал освіти у формуванні міжпоколіннєвої солідарності: політико-психологічний та філософсько-правовий вимір.....158

Ольга Котовська

Ціннісні орієнтації молоді як психосоціальний чинник міжпоколіннєвої взаємодії.....160

Ганна Любочкіна

Психологічна підтримка обдарованої молоді як чинник формування меритократичних практик в Україні.....164

Мар'яна Дутко, Діана Логвінова

Синдром самозванця як бар'єр реалізації меритократії в міжпоколінній взаємодії.....167

Юліана Терлецька

Способи і засоби психологічного впливу в міжпоколіннєвій політичній взаємодії.....170

Катерина Антіпова

Вплив трансгенеративної травми Голодомору на політичну поведінку в сучасній Україні.....174

Євген Гручман

Політичне самовизначення молоді в контексті міжпоколіннєвої передачі цінностей.....177

Володимир Моргун

Доля педагогічної системи А. Макаренка: міжпоколіннєва синергія в світі та цькування в Україні.....180

РОЗДІЛ 4

РОЛЬ МЕДІА І ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПОЛІТИЧНІЙ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПОКОЛІНЬ: РОЗРИВ, ПЕРЕДАЧА ЧИ ФАСИЛІТАЦІЯ.185

Natalya Korogod

Digital technologies, artificial intelligence and human cognitive autonomy: buiding intergeneration critical literacy in the era of algorithmic influence.....185

Любов Найдьонова

Як медіапрактики батьків формують особливості цифрових поколінь: каскадний принцип.....188

Андрій Галян

Нейропластичність мозку в цифрову епоху: чому «батьки» та «діти» по-різному обробляють соціальну інформацію.....191

Світлана Швець

Алгоритмічна ресоціалізація: трансформація медіапам'яті та розрив політичних поколінь у цифрову епоху.....194

Тетяна Каменчук

Нові форми міжпоколіннєвого діалогу та технології політичної маніпуляції у цифровому середовищі: виклики для соціальної згуртованості.....198

Inna Pronoza

Algorithmical influences on youth political orientations: from personalization to manipulative behavior modeling.....200

Наталія Подоляк

Психологічні аспекти маніпулювання масовою свідомістю в умовах інформаційної війни.....202

Олександр Керсанов, Оксана Кононенко

Цифрова фасилітація афективної поляризації: сучасні психологічні підходи до вивчення політичної ідентичності молоді.....206

Руслан Ганущак

Соціально-психологічні аспекти політичної активності в епоху інформаційних технологій та соціальних медіа.....208

Артем Восковський

Корекційний потенціал настільних рольових ігор у контексті розвитку соціального інтелекту особистості.....212

Сергій Цимбал

Протидія інформаційній війні у соціокультурному просторі: політико-психологічний вимір.....214

Наталія Щубелка

Соціокультурні чинники міжпоколіннєвої комунікації.....216

Олена Єгорова

Функції публічного образу особистості.....219

РОЗДІЛ 5

СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ МІЖПОКОЛІННЄВОЇ СИНЕРГІЇ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ТА ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....223

Мирослава Томашевська, Мирослав Прохазка, Мілуше Вітечкова

Адаптація українських учнів у чеських закладах базової середньої освіти: досвід дітей та їхніх батьків.....223

Інеса Гуляс

Психологічний супровід міжпоколіннєвої взаємодії як чинник резильєнтності в кризовому суспільстві.....228

Ірина Глова, Лариса Засєкіна

Детермінанти міжпоколіннєвої передачі геноцидної травми в контексті тривалого травматичного стресу.....231

Наталія Коструба

Психологічне благополуччя надавачів послуг у сфері психічного здоров'я в Україні на третьому році повномасштабної війни.....234

Галина Радчук

Проблема розвитку резильєнтності у військовослужбовців – учасників бойових дій.....237

Ольга Логвись

Травматичний досвід війни як чинник формування міжпоколіннєвої резильєнтності українського суспільства.....241

Маргарита Кременчуцька

Дослідження взаємозв'язку навчання та психологічного здоров'я літніх людей.....244

Наталія Ничта

Роль травматичного досвіду та резильєнтності в умовах проживання невизначеної втрати.....247

Зоряна Затерта

Психологічні ресурси резильєнтності особистості в дискурсі ціннісно-сислової сфери.....250

Руслана Чіп, Галина Гончаровська

Формування безпечної поведінки: виклики сьогодення.....252

Ірина Сняданко

Міжпоколіннева синергія як фактор подолання почуття самотності.....257

Діана Логвінова

Міжпоколіннева спадкоємність і трансформація цінностей сім'ї та виховання у дівчат 18-19 років і їхніх матерів.....260

Леся Лях

Адаптаційні стратегії подолання стресу у жінок після народження дитини.....265

Галина Радчук, Тимофій Бутенко

Посттравматичне зростання українських підлітків, які постраждали від війни.....268

Євгеній Воропасв

Театр дітей та юнацтва як механізм міжпоколіннєвої синергії в умовах війни: харківський досвід.....272

Емілія Максимова

Трансгенеративний потенціал особистісної креативності підлітків як чинник психологічного благополуччя в умовах суспільних трансформацій.....275

Арсен Климпуш

Крос-секційний аналіз вікових відмінностей особистісних рис жінок.....277

Тетяна Станіславська

Травма передається, резилієнтність – теж. Про ресурси міжпоколінної передачі на матеріалі методики НІТТ-Q.....280

Гліб Гайворонський

Екзистенційні чинники психічного здоров'я осіб старшого зрілого віку...282

Ксенія Гриняк

Посттравматичне зростання як платформа для діалогу поколінь у трансформаційному суспільстві.....285

Христина Мельник, Діана Логвінова

Резильєнтність як ресурс психологічної адаптації різних поколінь в умовах невизначеності.....288

РОЗДІЛ 6

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ВІКОВОЇ РІЗНОМАНІТНОСТІ В ПРОФЕСІЙНУ ЕТИКУ СУСПІЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ.....

Olena Kovalenko

Sociocultural and psychological determinants of tolerance in interpersonal communication of older adults.....292

Людмила Козловська

Стратегії управління віковою гетерогенністю в системі публічного управління: політико-адміністративний та аксіологічний виміри.....295

Олена Галян

Розвиток суб'єктності дитини у вимірі міжпоколіннєвої синергії: стратегії підготовки сучасного вихователя.....298

Марія Комарницька, Зіновія Карпенко

Самоефективність працівників рекреаційних закладів як фактор професійної взаємодії з різновіковими клієнтами.....301

Магдалина Барчій, Ольга Воронова

Вікові аспекти психологічної резильєнтності особистості в умовах війни.....305

Мар'яна Мороз, Діана Логвінова

Вікові особливості резильєнтності дорослих в умовах війни.....310

Зоряна Адамська

Медіація як альтернативний метод вирішення конфліктів у студентській групі.....313

Мирослава Алексєєва, Зоряна Гнатів

Особливості сприймання музики як психоемоційного ресурсу міжпоколіннєвої комунікації в умовах кризових та трансформаційних процесів.....316

Олександра Дида

Міжпоколіннєва синергія у відтворенні науково-творчого потенціалу: психологічний аналіз виховних методів у сім'ї професора Рудницького...319

Людмила Міхеєва, Ольга Яблонська

Самооцінка жінок середнього віку в контексті его-станів транзакційного аналізу.....323

Олександр Куций

Синергія та темпоральні явища в організаційно-психологічних оцінках: результати пілотного дослідження.....328

Владислав Кириченко

Проблематика доказовості та вимірюваності ефектів групової психодинамічної терапії у крос-секційному вимірі.....332

Вікторія Ватилик

Стратегії міжпоколіннєвої взаємодії в умовах воєнної та соціальної нестабільності.....335

Ліліана Кудрик, Ніна Лященко

Мотиваційні чинники праці освітян середнього віку в сучасних умовах....329

Ярина Шевчук

Вікові особливості застосування механізмів психологічного захисту.....341

Тетяна Лаба, Діана Логвінова

Саморегуляція молоді в умовах війни.....346

Іванна Оліяр, Зіновія Карпенко

Взаємозв'язок прокрастинації з типами темпераменту студентів: очікування старших і реальність юних.....350

Ганна Андрєєва, Діана Логвінова

Ресурси життєстійкості та регуляція харчової поведінки жінок:
міжпоколіннєвий аспект.....355

Павло Данилів

Сприйняття явища трансгендерності представниками різних поколінь.....358

Вікторія Максим'як, Петро Петровський

Соціально-психологічне значення сім'ї для стресостійкості студентської
молоді.....361

Володимир Ортинський
директор Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»,
професор, доктор юридичних наук

ПЕРЕДМОВА

Сьогодні, на п'ятому році воєнного стану, спричиненого повномасштабним російським вторгненням в Україну, наша держава демонструє свою міць і рішучість відстоювати незалежність і територіальну цілісність попри величезні жертви і втрати. Справжніми бійцями гуманітарного фронту проявили себе українські науковці, які доводять свою спроможність пропонувати інноваційні теоретичні моделі й технологічні розробки як в актуальних царинах досліджень, так і в перспективних галузях знання. Тематика збірника тез доповідей на Міжнародній науковій конференції «Соціокультурні детермінанти міжпоколінневої синергії: політико-психологічний вимір», проведена 26 березня 2026 року на базі кафедри теоретичної та прикладної психології Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» – цьому яскраве свідчення. У конференції взяли участь 115 учасників, з яких 55 – іногородніх. Це науковці з Києва, Одеси, Тернополя, Луцька, Чернівців, Харкова, Миколаєва, Хмельницького, Переяслава, а також наші партнери з Чехії, Польщі, Швейцарії; кількість поданих тез становить 105. Конференція показала, що серцем і думками ми об'єднані однією спільною метою: зрозуміти які чинники нас єднають крізь час і досвід поколінь.

Наш світ змінюється швидко. Разом із ним змінюємося і ми – у поглядах, у способі мислення, у сприйнятті світу. Але взаєморозуміння між поколіннями – це те, що допомагає суспільству залишатися цілісним, переживати кризи й рухатися вперед. Саме тому тема міжпоколінневої синергії – не лише наукова, а й глибоко людська.

У матеріалах збірника розкрито механізми передачі цінностей, збереження чи втрати традицій, формування почуття спільної відповідальності між тими, хто створював країну в минулому, і тими, хто будує її сьогодні. У центрі уваги авторів – взаємодія досвіду й інновацій, пам'яті та нових сенсів, зрілості й молодості. Йде мова про те, як культурні та соціальні умови визначають політичну взаємодію різних поколінь, як формується спадкоємність і чому іноді виникають розриви. Порушуються питання ідентичності в сучасну епоху, коли люди шукають баланс між щирістю і критичністю, між традицією та глобальним світом. Велику увагу приділено темі справедливості у взаємодії поколінь: як забезпечити рівні можливості, визнання зусиль і заслуг, незалежно від віку. Серед інших

важливих тем – роль медіа і цифрових технологій, адже саме вони сьогодні стають основою нових форм спілкування між людьми різного віку. Окремо розглядаються стратегії єдності та підтримки у кризових ситуаціях, про те, як спільний досвід і солідарність можуть допомогти долати труднощі. І, звісно, важливою є етика забезпечення вікової різноманітності – створення середовища, де кожне покоління відчуває повагу і підтримку.

Переконаний: такі зустрічі та публікації дають змогу не лише обмінятися науковими ідеями, а й відчути живий нерв співпраці, взаємної цікавості й довіри. Адже справжня синергія народжується тоді, коли ми слухаємо, читаємо та дискутуємо один з одним. Нехай цей збірник стане ще одним кроком до більш зрілого, людяного й солідарного суспільства, у якому досвід минулого та енергія майбутнього поєднуються задля спільного добра.

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПОКОЛІНЬ

Наталія Довгань

*завідувачка відділу психології політико-правових відносин
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
доктор психологічних наук
1511ndovgan@gmail.com*

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОКОЛІННОГО ЧАСУ В ГУМАНІТАРИСТИЦІ: ТЕОРЕТИЧНІ ГІПОТЕЗИ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення класичних моделей поколінного часу в умовах інтенсифікації соціокультурних трансформацій. Традиційна дихотомія між біологічною циклічністю («пульсом») та подієвою детермінацією («відбитком») потребує ґрунтовної теоретичної систематизації для розробки сучасних стратегій ідентифікації поколінь. Вивчення концептуальних засад формування поколінної єдності дозволяє глибше осягнути механізми впливу історичних потрясінь на психологічний образ сучасних акторів та специфіку їхнього соціального функціонування.

Мета: теоретико-методологічне обґрунтування концепту «поколінного часу» через порівняльний аналіз основних положень фундаментальних наукових напрямів дослідження природи й динаміки поколінь, що розгортаються в межах «гіпотези швидкості пульсу» та «гіпотези відбитку».

Організація дослідження – це теоретичний аналіз еволюції наукової думки. **Методологічну основу дослідження** становить комплексний підхід, що базується на використанні методів теоретичного узагальнення, порівняльного аналізу наукових концепцій та системної інтерпретації соціокультурних і психологічних чинників формування поколінного часу.

Результати дослідження. У межах гуманітаристики XIX–XXI століть концептуалізація поколінного часу здійснювалася крізь призму кількісних, якісних соціокультурних досліджень. Теоретичні гіпотези щодо природи поколінь формувалися на перетині біологічних констант та історичної динаміки, де ключовим став аналіз психологічного виміру часової наступності, домінантних ідей акторів та їхньої рефлексії на суспільні виклики. Особливу увагу науковці приділяли маркерам соціально-психологічного часу: швидкості поколінних ритмів, тривалості життєвих циклів та впливу контексту на формотворення суб'єктів. Досліджувалися

різні моделі пізнання часової природи поколінь – від циклічного відновлення рис пращурів у нащадках до лінійності чи спіральності поколінного розвитку.

У цих побудовах дослідники моделювали теоретичні конструкції буття, що відповідали актуальному світобаченню, створюючи дискусійні «вікна» для розуміння плинності поколінності. Кількісні параметри аналізу базувалися на гіпотезах про часові межі: тривалість життя покоління, момент набуття ним соціальної «сили», період історичного домінування та вік виходу покоління із соціальної арили. Водночас варіативність цих показників (зокрема дискусії щодо 15- чи 30-річних циклів) породжувала концептуальну неочевидність та часову плутанину, що залишається викликом для сучасних психологів, істориків, соціологів та антропологів.

Концептуалізація поколінного часу в гуманітаристиці розвивалася через спроби синхронізації вікової періодизації з динамікою культурного розвитку, пошуки зв'язку між швидкістю поколінного ритму та темпами соціокультурних трансформацій. Аналіз історичних детермінант становлення поколінь (воєн, суспільних пертурбацій) продемонстрував рухливість часових меж дорослішання, що зумовило дві магістральні лінії теоретичного пошуку: по-перше, доцільність відходу від жорстких кількісних параметрів становлення поколінь; по-друге, розширення переліку ідентифікаційних ознак поколінної єдності (біологічних, соціальних, культурних, історичних). Це дозволило трансформувати уявлення про час із лінійної хронології в складну систему взаємодії біологічного, суспільно-історичного та соціально-психологічного вимірів.

Напрацювання щодо взаємозалежності соціальних і біолого-генетичних ритмів стали передумовами утворення «гіпотези швидкості пульсу» (*pulse-rate hypothesis*), відображеної у працях О. Lorenz (Jaeger, 1985), W. Pinder (1928), J. Ortega-y-Gasset (1923) та J. Marías (1961). Даний напрям обґрунтовував природність послідовності поколінних акторів через біологічно визначений тридцятирічний ритм, який розглядався як автономний інструмент історичного вимірювання. У межах цієї гіпотези поколінний час маркується не лише роками народження, а й спільним «метафізичним» досвідом та «історично значущим» часом. Відлік поколінь за W. Pinder та J. Ortega-y-Gasset базується на загальних «ентелехіях» (інтенціях епохи) та фокальних датах народження значущих особистостей, «історичний пульс» формування «героїв часу» стає ключовою категорією для аналізу ступеня соціального впливу поколінної мережі на перебіг історії.

Теоретичне розгортання «гіпотези швидкості пульсу» в соціальній антропології дозволило концептуалізувати поколінний час як складну ритмічну систему. У межах цієї гіпотези було здійснено спроби формулювання основ циклічності суспільних процесів: типи соціальних і вікових систем, особливості їх функціонування, спільні суспільні проблеми, що мали певну ритмічність виникнення (Eisenstadt, 1956);

ментальні і поведінкові якості поколінь, які проявляються в різних історичних умовах; характеристики культуротворчих біотипів поколінної спільності (що мали шанси на ритмічне відтворення в нащадках відповідно до ареалу проживання і перебігу процесів асиміляції) (Scheidt, 2014); спадкові ознаки базису сталого психотипу (за інтелектом і мовою), що ритмічно відтворюється в нащадках (Krzywicki, 2015) та ін..

Покоління трактували як стабільний у часі феномен і форму організації мас, де первинним є ритмічне відтворення біологічних ознак молоді, а вторинним – повільні соціальні зміни (Le Bon, 1995). Як носії культурної пам'яті, традицій та моделей поведінки, ці спільноти постають соціальними суб'єктами, чия взаємодія створює «культурну пульсацію» – чергове ущільнення та розосередження досвіду минулого (P. Sorokin).

Першопричиною міжпоколінної дистанції вважали хвилі соціальних загострень. Водночас ритмічне відтворення культурних кодів є таким, що забезпечується як факторами міжпоколінної взаємодії, так і фігураціями, що пов'язують соціокультурні системи в часі (Mead, 1999). Повторення рис пращурів у нащадках слугувало показником циклічного розвитку історії, поєднуючи біологічну пульсацію з психологічною співпричетністю до історичного процесу (W. Strauss, N. Howe, 1991). Основними ж індикаторами таких циклів та спіральних поворотів вважалися духовні й соціальні патерни взаємодії.

Отже, можна зазначити, що концептуалізація часу прихильниками «гіпотези швидкості пульсу» ґрунтується на постулаті про циклічне відтворення соціально-психологічних характеристик акторів. Поколінний час тут постає не лінійним відрізком, а регульованим ритмом, де біологічні цикли синхронізуються із домінантними соціокультурними стандартами.

Альтернативною лінією концептуалізації стала «гіпотеза відбитку» (*imprint hypothesis*), яка змістила фокус із біологічної ритміки на соціально-історичну детермінацію. У працях W. Dilthey (2017), F. Kummer (1909) та E. Wechssler (1930) поколінний час трансформується: він втрачає жорстку інтервальність і набуває форми безперервного потоку (*continuum*), позбавленого зумовленого біологією пульсу.

У контексті «гіпотези відбитку», покоління постають вторинними феноменами, «продуктами» історії. Їхні межі визначаються не роками народження, а значущістю вражень, отриманих у період дорослішання під впливом епохальних подій (W. Dilthey, 2017). Поняття поколінного періоду (молодість, зрілість) втрачає фіксований часовий регламент. Феномен концептуалізується як мережа когорт, чії інтервали дієвості є нерегулярними та залежать виключно від інтенсивності зовнішніх історичних імпульсів (E. Wechssler, 1930). Поколінний час структурується через «особливий погляд на світ», сформований значущим досвідом молодості; час тут вимірюється не

десятиліттями, а «точками дотику» з історією, які створюють унікальні поколінні стилі життя (К. Mannheim, 1993).

Таким чином, у межах «гіпотези відбитку» концептуалізація поколінного часу переходить із площини біологічних циклів у площину історичної випадковості та подієвої насиченості. Покоління стає наслідком зовнішніх впливів, а його часові параметри – похідними від динаміки соціокультурного простору, що робить цей феномен гнучким і непередбачуваним у загальному континуумі історії.

Незважаючи на значний евристичний потенціал, якісні дослідження в межах «гіпотези відбитку» залишили відкритими низку питань щодо природи поколінності. На відміну від позитивістських підходів, ця концепція фокусується не на тривалості поколінь, а суб'єктивному вимірі досвіду. У такому контексті відбувається деконструкція жорстких часових меж: поколінний час набуває нових онтологічних вимірів – історичних вражень, функціональних можливостей та розмежування суб'єктивного життєвого часу від об'єктивної реальності.

Висновки. Підсумовуючи аналіз теоретико-методологічних засад дослідження поколінь, можна виокремити два засадничі напрями, що оформлювалися навколо гіпотез «швидкості пульсу» (де покоління розглядається як результат впливу історичного контексту) та «відбитку» (за якою історія формується діями поколінь) (Н. Jaeger), у яких з різних точок зору аналізувалися характеристики поколінь:

- гіпотеза швидкості пульсу (*pulse-rate hypothesis*) конструюється на уявленні про циклічну пульсацію психологічно подібних поколінь. Час постає як ритмічне відтворення сталого психотипу (L. Krzywicki), циклічне повторення рис прашурів у нащадках (G. Le Bon) та синхронізація біологічних ритмів із соціокультурними циклами (S. Eisenstadt, P. Sorokin, W. Strauss, N. Howe). У цьому напрямі досліджень покоління трактується як результат зумовленої історії (W. Pinder, J. Ortega-y-Gasset, J. Marías, M. Mead);

- гіпотеза відбитку (*imprint hypothesis*) розгортається в межах концепції, згідно з якою історія формується діями поколінь. Поколінний час тут позбавлений сталої ритміки; він структурується через унікальний «метафізичний» досвід, реакцію на доленосні історичні події та формування спільних інтенцій (W. Dilthey, K. Mannheim, J. Petersen, E. Wechsler та ін.).

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що сучасна гуманітаристика пропонує складну дихотомію: сприйняття поколінного часу або як сталого історичного пульсу, або як динамічного континууму відбитків, що визначає гнучкість і багатомірність самого феномену поколінності. З одного боку, парадоксальність наукових стратегій пізнання поколінь – від жорсткої ритмізації до подієвої плинності – створює необхідний теоретичний фундамент для сучасних функціональних досліджень. З іншого боку, концептуалізація поколінного часу як синтезу біологічного пульсу та

історичного відбитку дозволяє глибше досягнути природу соціально-психологічних трансформацій у динамічному гуманітарному просторі.

Ігор Галян

*завідувач кафедри теоретичної та прикладної психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
професор, доктор психологічних наук
halyan@ukr.net*

ЕПІСТЕМОЛОГІЯ МІЖПОКОЛІННЄВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПІЗНАННЯ: КОНСТРУКЦІОНІСТСЬКІ ВИМІРИ ЦІННІСНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

Актуальність і мета дослідження. В умовах глобальної турбулентності та стрімкої цифрової трансформації традиційні моделі політичної спадкоємності стають малоефективними. На часі перехід від простого опису конфлікту поколінь до епістемологічного аналізу їхньої взаємодії. Важливо розуміти, як соціокультурні умови формують «знання про політичне» та яку роль у цьому процесі відіграють цінності.

Методологія. Епістемологічний аналіз політики звернений до фактів та умов, за яких ці факти стають значущими та пізнаваними. Знання конкретного покоління про політичну реальність є історично зумовленим і соціально програмованим. Воно відображає домінантні дискурси епохи, колективний досвід і закріплені інтерпретаційні схеми, що сприймаються як самоочевидні.

Результати дослідження. Засадничим для епістемологічного виміру політичного пізнання є твердження про те, що політика не сприймається безпосередньо, а конструюється. Тобто, йдеться про *концепцію соціального конструювання реальності* (Бергер П., Лукман Т., 1966). Соціально конструйована реальність як найголовніша категорія цієї концепції є динамічним процесом, що постійно розвивається. Реальність постійно відтворюється людьми під впливом її інтерпретації і знань про неї. У межах цієї парадигми політична реальність не просто сприймається, а інтерпретується, осмислюється й наділяється значеннями через систему попередньо сформованих знань, уявлень і цінностей.

Ключовим елементом розуміння такого процесу є соціокультурна зумовленість політичного знання. Уявлення певного покоління про владу, державу, демократію, права людини або легітимність політичних інститутів не є універсальною чи позаісторичною істиною. Натомість вони формуються в межах конкретного соціального, культурного та історичного контексту, який здійснює своєрідне «соціальне програмування» індивідів. Це

програмування відбувається через інститути соціалізації – освіту, медіа, політичні дискурси, колективну пам'ять, символічні практики та мови опису політичної реальності. Внаслідок цього політичне знання набуває характеру інтерсуб'єктивної конструкції, що поділяється спільнотою, але не претендує на абсолютну об'єктивність.

Важливою для епістемологічного аналізу політичного пізнання є *концепція дискурсу та влади* М. Фуко (1976). З фукіанської перспективи знання і влада є взаємопов'язаними: політична реальність пізнається через дискурси, які не лише описують світ, а й виробляють «режими істини», визначаючи, що може бути сказано, ким і з яким рівнем легітимності. У цьому контексті політичне пізнання постає як процес, обмежений рамками домінантних дискурсивних практик. Те, що визнається «об'єктивною політичною реальністю», є результатом дії владних механізмів, які структурують поле можливих інтерпретацій. Відтак епістемологія політики невіддільна від аналізу влади як продуктивної сили, що формує самі умови пізнання. В цьому контексті питання цінностей влади є вельми актуальним.

Особливе місце в епістемологічному аналізі політичного пізнання посідає *теорія комунікативної дії* Ю. Габермаса (1996). На відміну від радикального релятивізму, Ю. Габермас пропонує модель, у якій політичне знання може набувати валідності через процеси раціональної комунікації в публічній сфері. Згідно з цією концепцією, істинність політичних тверджень не визначається їх відповідністю «об'єктивній реальності», а ґрунтується на можливості їх обґрунтування в умовах вільного, недомінованого дискурсу. Таким чином, валідність політичного знання постає як інтерсуб'єктивно досягнутий результат, що завжди залишається відкритим для перегляду.

Водночас слід зазначити, що кожне покоління має свою епістемологічну матрицю, яка визначає характер політичної взаємодії. Так, «покоління стабільності» орієнтоване на цінності безпеки та ієрархії. Їхня епістемологія будується на довірі до офіційних інститутів та традиційних медіа. Цифрове покоління орієнтоване на самовираження та автономію. Їхнє пізнання політики децентралізоване, мережеве та критичне до будь-якої ієрархії. В Україні політична соціалізація цього покоління відбулася під час Майданів та в умовах глобального інформаційного простору. А тому політика сприймається як сфера особистої участі та відповідальності (епістемологічний фокус), ключовими цінностями – автономія, прозорість, горизонтальна взаємодія (мережевість), самореалізація, а джерелами істини – соціальні мережі, пряма комунікація з лідерами думок, волонтерські спільноти (верифікація через дію).

Проте в обох згаданих типах поколінь важливим елементом «соціального програмування» є цінності, які можна розглядати як когнітивні фільтри політичного пізнання. У конструктивістській моделі це відображено в *концепції габітусу* П. Бурдьє (1977). Габітус визначається як система

стійких, інкорпорованих схем сприйняття, мислення й дії, що формуються під впливом соціальних структур і, водночас, відтворюють їх. У політичному пізнанні габітус проявляється через цінності та когнітивні фільтри, які апіорно визначають, яка інформація сприймається як релевантна, достовірна або легітимна. З огляду на це цінності виконують не лише нормативну, а й епістемологічну функцію: вони структурують сам процес пізнання, задаючи горизонти можливого розуміння політики. Це апіорні структури, що передують акту пізнання і визначають рамки інтерпретації політичної інформації. З цієї перспективи різні соціальні групи можуть мати принципово відмінні картини політичної реальності не через нестачу фактів, а через різницю у габітусах і соціально зумовлених схемах інтерпретації.

У цьому сенсі політичне пізнання не є нейтральним процесом, а завжди включене у нормативно-ціннісний горизонт суб'єкта. Такі когнітивні фільтри мають колективний характер: вони закорінені в домінантних політичних культурах, ідеологіях та дискурсивних практиках. Вони формують переконаність особи, її політичну ідентичність. М. Рокич (1959) експериментально показав, що коли переконання стає частиною ідентичності, його неможливо зруйнувати логікою або фактами. Будь-яка спроба переконати, довести істинність іншої позиції сприймається як небезпека власній ідентичності. Отже, цінності можуть як згуртовувати, так і розривати міжпоколіннєвий простір. Коли епістемологічні моделі батьків і дітей стають несумісними (наприклад, через радикальну зміну ціннісної парадигми суспільства), політична взаємодія перетворюється на конфлікт інтерпретацій.

Цінності як регулятори соціокультурної динаміки виконують три ключові функції. Селективна функція забезпечує відбір політичних смислів із нескінченного інформаційного потоку. Інтерпретаційна надає подіям політичного значення (те, що для одного покоління є «хаосом», для іншого – «активною позицією»). Прогностична функція формує горизонт очікувань від політичних еліт.

В Україні процес соціокультурної детермінації є травматичним. Ми спостерігаємо не просто зміну віку, а зміну фундаментальних способів сприйняття держави та громадянина. Водночас важливо зазначити, що повномасштабне вторгнення створило унікальну ситуацію в Україні, де цінність екзистенційної безпеки (спільної для обох поколінь) тимчасово згладила епістемологічні розриви. Спільна мета – виживання (особи та держави) – стала платформою, де патерналізм «поєднався» активізмом. Проте, очевидно, після подолання кризи епістемологічні розбіжності щодо «моделі майбутнього» (яку саме країну ми будемо) знову актуалізуються.

Вважаємо, що в українських реаліях цінності виступають не лише як орієнтири, а як інструменти деколонізації. Перехід від патерналістської

моделі до цифрової є процесом звільнення політичного пізнання від нав'язаних ззовні ієрархій на користь суб'єктності громадянина.

Ми свідомі того, що застосування конструктивістської епістемології до аналізу політичного пізнання відкриває широкі аналітичні можливості, але потребує певної методологічної обережності. Йдеться не стільки про критику підходу, скільки про усвідомлення меж його пояснювального потенціалу. Так, акцент на соціальній зумовленості знання іноді може створювати враження епістемологічного релятивізму, коли всі інтерпретації політичної реальності виглядають однаково легітимними. Однак у межах поміркованого конструктивізму ця проблема знімається через звернення до інтерсуб'єктивних критеріїв валідності, зокрема – комунікативної раціональності та публічного обґрунтування, як це пропонує Ю. Габермас.

Підкреслення ролі соціалізації та габітусу може здаватися таким, що обмежує простір індивідуальної рефлексії. Проте сучасні конструктивістські версії не заперечують агентність суб'єкта, а розглядають її як контекстуально вкорінену здатність до переосмислення наявних смислів, зокрема в умовах відкритого публічного дискурсу.

Отже, конструктивістський підхід до політичного пізнання доцільно розглядати як рефлексивну аналітичну рамку, що не претендує на вичерпне пояснення політичної реальності, але забезпечує глибоке розуміння механізмів формування політичних знань, уявлень і переконань у контексті міжпоколіннєвої синергії.

Висновки. Різні соціальні групи або покоління можуть по-різному інтерпретувати одні й ті самі політичні події не через брак інформації, а через відмінність епістемологічних рамок. Це впливає на розуміння політичних процесів шляхом зміщення фокусу аналізу з пошуку «об'єктивної політичної істини» на дослідження механізмів формування політичних смислів, знань і переконань. Політика в такому підході постає простором боротьби інтерпретацій, у якому конкурують різні ціннісно зумовлені способи бачення реальності.

Епістемологічний вимір політичного пізнання сприяє розкриттю прихованих передумов політичних суджень, показує роль соціокультурних контекстів і ціннісних структур у формуванні політичної свідомості та поглиблює розуміння того, як саме політика стає пізнаваною для суб'єкта.

Політична взаємодія поколінь можлива лише через епістемологічний діалог: не просто обмін вимогами, а узгодження значень і цінностей. Цінності є апіорними структурами, що визначають валідність політичної інформації. Трансформація ціннісних фільтрів для кращого порозуміння між групами можлива через освіту та критичне мислення.

Оксана Яремчук
*Президент Міжнародного наукового Товариства
«Історична психологія і культура» Київського Будинку Вчених НАН
України, доцент, доктор психологічних наук*
yar.oxana@gmail.com

Василь Шусть
*старший науковий співробітник
відділу фахової передвищої освіти
Інституту професійної освіти НАПН України (м. Київ),
доцент, кандидат педагогічних наук*
schust@i.ua

МІЖПОКОЛІННЄВА СИНЕРГІЯ В ІСТОРИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ: МЕХАНІЗМИ ТВОРЧОЇ СПАДКОЄМНОСТІ ТА КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО УКРАЇНИ

Актуальність. У сучасних умовах глобальних трансформацій, посилення геополітичної нестабільності та тривалої російсько-української війни питання міжпоколіннєвої спадкоємності, ціннісно-смислової узгодженості та здатності українського суспільства до спільного проектування майбутнього набуває статусу однієї з найважливіших соціально-психологічних і націєтворчих проблем.

Повномасштабне вторгнення 2022 року та його довготривалі наслідки не лише актуалізували архетип воїна й мобілізували колективну волю до опору, але й різко загострили питання про те, якою мірою різні покоління здатні узгоджувати власні історичні траєкторії, ціннісні пріоритети та образи бажаного майбутнього в умовах екзистенційної загрози. Війна виявила як потужні ресурси міжпоколіннєвої синергії (зокрема через пожвавлення символіки козацької та повстанської традицій, переосмислення досвіду визвольних змагань ХХ століття), так і низку ризиків: міжпоколіннєві розриви в інтерпретації минулого, різні темпи адаптації до нових реалій, розбіжності у ставленні до ключових національних наративів, а також нерівномірність травматичного досвіду в різних вікових групах.

У цьому контексті методологія історичної психології, яка розглядає покоління як активних суб'єктів етнокультурної міфотворчості та носіїв культурно-історичного потенціалу, набуває особливої евристичної та практичної цінності. Дослідження механізмів міжпоколіннєвої синергії дозволяє не лише пояснити, як відбувається творче переосмислення історичного досвіду в умовах кризи, але й виявити ті психологічні та культурні ресурси, які можуть бути використані для: подолання травматичних наслідків війни на рівні колективної свідомості; зменшення

ціннісних і смислових розколів між поколіннями; формування інклюзивного, мультикультурного Образу Майбутнього України, здатного консолідувати різні етнокультурні спільноти в межах єдиної політичної нації; зміцнення суб'єктності молоді як активного учасника націєтворчого процесу.

Водночас відсутність систематичних теоретичних і емпіричних розробок, присвячених саме нелінійній, самоорганізаційній природі міжпоколінневої взаємодії в українському суспільстві, створює суттєвий науковий і практичний дефіцит. Більшість наявних підходів або зосереджуються на окремо взятому поколінні (наприклад, на «поколінні Майдану» чи «поколінні АТО/ООС/війни»), або описують міжпоколіннєві відносини переважно в термінах конфлікту чи розриву, недостатньо акцентуючи потенціал синергії та творчої спадкоємності.

Саме тому поглиблене вивчення міжпоколінневої синергії в методологічному полі історичної психології – через призму етнокультурної міфотворчості, селективного засвоєння історичного досвіду, актуалізації архетипів та ціннісно-смислової взаємодії поколінь – є на сьогодні не лише науково виправданим, але й суспільно затребуваним завданням. Результати таких досліджень можуть слугувати теоретичною основою для розробки соціально-психологічних програм, освітніх практик, ветеранської реабілітації, молодіжної політики та стратегій національної консолідації в умовах тривалої війни та післявоєнного відновлення.

Таким чином, актуальність проблеми зумовлена одночасно цивілізаційним викликом, з яким зіткнулося українське суспільство, та недостатньою на сьогодні розробленістю психологічних механізмів, що забезпечують його здатність до творчої історичної спадкоємності й спільного проектування стійкого майбутнього.

Метою даного дослідження є теоретичне обґрунтування та концептуалізація феномену міжпоколінневої синергії як ключового психологічного механізму забезпечення історичної спадкоємності, ціннісно-смислової узгодженості та творчого конструювання спільного майбутнього в українському суспільстві в умовах тривалої кризи, мультикультурності та екзистенційної загрози.

Організація та методологія дослідження. Дослідження виконано в межах теоретичного (концептуально-методологічного) етапу наукової роботи, спрямованого на розробку та обґрунтування категоріального апарату й базових теоретичних положень концепції міжпоколінневої синергії в методології історичної психології. Основні методи теоретичного дослідження: теоретичний аналіз наукової літератури (систематизація, компаративний аналіз, проблематизація); метод реконструкції та ідеалізації наукових понять; діалектичний метод (виявлення суперечностей та їх синтез у вищій єдності); контекстуальний аналіз (інтерпретація теоретичних

положень у конкретних соціально-історичних умовах України 2014–2025 рр.).

Результати дослідження. Історична психологія являє собою виразно окреслену соціально-психологічну парадигму, спрямовану на систематичне й ґрунтовне вивчення психічних явищ, які виникають і набувають стійкої форми під впливом історичної та культурної єдності людських спільнот (Яремчук, 2021).

Ця парадигма акцентує увагу на тому, що психічні процеси та стани індивідів і груп не можуть бути адекватно зрозумілі поза контекстом тривалої історичної тягlosti та спільного культурного простору, в якому ці спільноти формуються, функціонують і трансформуються. Особливу вагу дослідники надають глибинним психологічним детермінантам, що зумовлюють характер взаємодії між людьми, організацію їхньої спільної діяльності та, що особливо важливо, узгоджене здійснення колективних вчинків, які мають виражену соціальну та історичну значущість. Саме через такі спільні дії проявляються та закріплюються ключові механізми психологічної інтеграції груп.

Одним із центральних аспектів історичної психології є аналіз механізмів спадкоємності культурно-історичних цінностей і смислів. Ця спадкоємність забезпечує безперервність колективної свідомості, дозволяє зберігати ідентичність спільноти в часі та слугує основою для відтворення певних патернів сприйняття, переживання й поведінки від покоління до покоління. Водночас історична психологія не обмежується лише реконструкцією минулого; вона активно розглядає процеси, завдяки яким спільноти здатні свідомо й цілеспрямовано конструювати політико-психологічні проекти майбутнього. Такі проекти виникають як відповідь на сучасні виклики й передбачають формування образів бажаного завтрашнього дня, що мають консолідуючий потенціал для великих соціальних груп.

Особливе значення в рамках цієї парадигми надається дослідженню зазначених процесів у контексті мультикультурності – умови, коли в межах однієї суспільної системи співіснують різні етнічні, культурні та ціннісні традиції. Саме в таких складних, поліфонічних середовищах історична психологія виявляє свій евристичний потенціал, дозволяючи зрозуміти, як історично сформовані психологічні структури сприяють (або, навпаки, ускладнюють) діалог культур, взаємне визнання та спільне проектування майбутнього (Яремчук, 2021).

Таким чином, історична психологія постає не лише як теоретична конструкція, а й як методологічна основа для осмислення складних соціально-психологічних феноменів, що виникають на перетині історичного досвіду, культурної пам'яті, глибинних механізмів групової взаємодії та перспективного політичного мислення в умовах зростаючої культурної різноманітності сучасного світу.

Актуальність та практична значущість наукового аналізу феномену міжпоколіннєвої синергії в рамках методології історичної психології зумовлені глибоким і багатограним взаємозв'язком між сформованим Образом Майбутнього України як консолідуючим політико-психологічним конструктом та процесами ціннісно-смислової синергії, що відбуваються між етнокультурними суб'єктами, які беруть активну участь у його творенні, відтворенні та трансформації (Яремчук, 2013).

Серед зазначених суб'єктів особливе, чільне місце посідають саме поколіннєві спільноти, оскільки саме вони виступають носіями специфічних історично зумовлених ціннісних систем, способів інтерпретації минулого, сьогодення й перспектив розвитку, а також механізмів передачі та переосмислення культурно-історичного досвіду. Міжпоколіннєва синергія в цьому контексті постає не просто як механічна сума індивідуальних внесків, а як якісно нова динамічна взаємодія, що посилює консолідуючий потенціал суспільства, сприяє узгодженню різнорідних ціннісних орієнтацій і дозволяє формувати спільний, прийнятний для більшості образ бажаного майбутнього в умовах складних соціокультурних трансформацій.

У рамках запропонованої концептуальної перспективи ми сформулювали таке розгорнуте *визначення поняття покоління*: це історично конкретна соціально-демографічна та культурно-історична спільність людей, об'єднана чіткими віковими межами, яка виникає, стабілізується та функціонує в межах певного історичного періоду в конкретному соціокультурному середовищі.

Поколінню притаманні стійкі, типові для його представників набори характеристик, серед яких вирізняються антропогенетичні особливості (біологічно-психологічні передумови розвитку), соціально-психологічні патерни (специфіка групової взаємодії, комунікації та ідентифікації), ідейно-моральні орієнтири (система переконань, етичних норм і світоглядних установок), а також етнокультурні маркери (специфіка сприйняття етнічної та національної ідентичності, символів і наративів). Ці характеристики виявляються через спільні духовні цінності, накопичений соціальний досвід, характерний спосіб життя та повсякденні практики. Найяскравіше й найвиразніше вони фіксуються та об'єктивуються в продуктах діяльності покоління, насамперед у сфері етнокультурної міфотворчості – творенні, переосмисленні та трансляції міфів, символів, наративів і образів, які слугують основою для колективного самоусвідомлення, легітимації спільного буття та проєктування майбутнього.

Таким чином, покоління в методології історичної психології розглядається не лише як демографічна чи хронологічна категорія, а як активний суб'єкт історичного процесу, що володіє власною ціннісно-смисловою структурою та здатністю до синергетичної взаємодії з іншими поколіннями. Саме ця здатність до синергії стає ключовим механізмом, який

забезпечує спадкоємність культурно-історичних смислів, подолання міжпоколінневих розривів і конструктивне узгодження зусиль різних вікових груп у творенні консолідованого Образу Майбутнього України як націєтворчого проєкту в умовах мультикультурності та геополітичних викликів (Яремчук, 2013).

Такий підхід підкреслює не тільки теоретичну глибину, але й виражену практичну спрямованість дослідження: розуміння механізмів міжпоколіннєвої синергії відкриває можливості для розробки соціально-психологічних технологій, спрямованих на посилення національної згуртованості, зменшення ціннісних конфліктів між поколіннями та формування спільної візії майбутнього, що є критично важливим для сучасного українського суспільства.

Етнокультурна міфотворчість покоління виступає одним із ключових механізмів, завдяки якому здійснюється зв'язок між трьома основними темпоральними вимірами існування спільноти – минулим, сьогоденням і майбутнім. Саме через творення, переосмислення та трансляцію міфів, символів, наративів і образів покоління здатне не лише фіксувати власний історичний досвід, але й забезпечувати його органічне продовження в часі, створюючи тим самим умови для стійкої міжпоколіннєвої синергії (Яремчук, 2013).

Цей процес має глибоко психологічний характер: етнокультурна міфотворчість розкриває та актуалізує культурно-історичний потенціал особистості, яка виступає не ізольованим індивідом, а повноправним представником свого покоління. Завдяки міфотворчості особистість отримує доступ до глибинних шарів колективної пам'яті, символічних ресурсів і смислових структур, що сформувалися в попередні історичні періоди. Водночас вона не просто пасивно засвоює ці ресурси, а активно їх інтерпретує, переструктурує та наповнює новим змістом, адаптуючи до реалій сучасності та завдань майбутнього. Таким чином відбувається діалектичне поєднання спадкоємності й творчої трансформації, що й становить сутність міжпоколіннєвої синергії.

На відміну від механізмів простого наслідування чи механічного запозичення культурного досвіду, які зазвичай передбачають некритичне перенесення як позитивно оцінюваних, так і деструктивних, травматичних чи застарілих елементів попереднього покоління, етнокультурна міфотворчість принципово відрізняється своєю селективною та рефлексивною природою. Вона не копіює досвід у його повноті, а здійснює свідомий, ціннісно-орієнтований відбір тих смислів, символів, наративів і ціннісних орієнтацій, які мають найбільший потенціал для:

- посилення самоусвідомлення молоді як суб'єкта власної історичної долі;

- підтримки процесів самоздійснення та самореалізації в особистісному й груповому вимірах;
- формування активної суб'єктної позиції молоді в політичному житті суспільства.

Такий вибірковий підхід дозволяє уникати некритичного відтворення патернів, що можуть бути руйнівними або дисфункціональними для наступного покоління, і, навпаки, акцентувати увагу на тих аспектах культурно-історичного спадку, які відкривають простір для творчості, відповідальності та проєктивної активності. Саме тому етнокультурна міфотворчість покоління постає не лише як культурний, а й як психологічно-розвивальний і політико-консолідуючий механізм.

У підсумку, через етнокультурну міфотворчість покоління досягається подвійний ефект: з одного боку, зберігається й збагачується спадкоємність культурно-історичних смислів, з іншого – створюються умови для їхньої творчої переробки, що відповідає потребам і викликам нової історичної епохи. Це забезпечує не механічну передачу досвіду, а його динамічне, синергетичне продовження, в якому молодь виступає не пасивним реципієнтом, а активним співавтором національного наративу та суб'єктом політичного проєктування майбутнього України в умовах складної мультикультурної та геополітичної реальності.

Ми повністю поділяємо позицію О. М. Лактіонова (2004) щодо трактування поняття історичного досвіду, яке набуває фундаментального значення для аналізу механізмів історичної спадкоємності між поколіннями. Згідно з його концепцією, історичний досвід постає як особливий клас перетвореної форми життєдіяльності, що виявляється передусім у сфері духовних зусиль індивіда та спільноти. Це специфічна психологічна реальність, яка, хоча й виникає як передумова за часовою межею конкретної актуальної життєдіяльності, водночас породжується виключно цією останньою та зазнає від неї постійного впливу. Внаслідок цього свідоме прагнення особистості як представника певного покоління – глибоко осягнути минуле – не залишається лише інтелектуальною вправою: воно безпосередньо сприяє структуризації та організації її дій, вчинків і життєвих стратегій у сьогоденні, а також у проєктуванні власного внеску в майбутнє.

Водночас відбувається зворотний, діалектичний процес: Образ Майбутнього, характерний для конкретного покоління, активно впливає на переосмислення та переоцінку цінностей і смислів, закладених в історичному досвіді попередніх поколінь. Цей вплив реалізується саме завдяки механізмам міжпоколінневої синергії, що забезпечує не механічну передачу, а творче, нелінійне переструктурування спадщини. Концептуалізацію такої нелінійної, самоорганізаційної природи міжпоколінневої взаємодії ми пропонуємо здійснювати через систематичне залучення категорії культурно-історичного потенціалу поколінь.

У методологічному полі історичної психології *культурно-історичний потенціал* розуміється як семантичний код, що акумулює та інтегрує досвід усіх поколінь певного народу. Цей код сформований під впливом етнопсихогенезу нації та ввібрав у себе світоглядні настанови, смислові домінанти й символічні конструкти, створені авторами-міфотворцями попередніх епох. Саме ці елементи виступають потужними атракторами в процесах самоорганізації суспільства, зокрема в динаміці націєтворення, сприяючи формуванню відчуття єдності народу як цілісної спільноти, що має спільну історичну траєкторію та спільний проєкт майбутнього. Реалізація такого потенціалу відбувається переважно через механізм індивідуальної авторської етнокультурної міфотворчості, яка забезпечує творче переосмислення й адаптацію спадщини до сучасних викликів (Яремчук, 2012).

Образ Майбутнього України як консолідуєчий політико-психологічний конструкт виникає та розвивається саме в процесі ціннісно-смислової синергії між поколіннями, що належать до різних етнокультурних спільнот, але виступають суб'єктами єдиної української політичної нації. Така синергія передбачає діалогічне узгодження різнорідних ціннісних систем, символів і наративів, що дозволяє формувати інклюзивний, мультикультурний образ бажаного майбутнього (Яремчук, 2020; 2021).

Особливо виразно механізми міжпоколіннєвої синергії проявилися в умовах повномасштабної російсько-української війни. У цьому контексті проведені дослідження (Яремчук, Шусть, 2025) засвідчили пожвавлення й актуалізацію архетипу воїна у свідомості сучасного українського суспільства. Цей архетип оживає завдяки потужній синергетичній взаємодії між історичним досвідом сучасних захисників України та символічними, ціннісними та смисловими пластами воїнських традицій минулого. Така взаємодія не лише посилює мотивацію до опору, а й сприяє глибшому усвідомленню історичної тягlosti боротьби за свободу, незалежність і гідність нації, перетворюючи індивідуальний досвід війни на колективний ресурс консолідації та націєтворчого зусилля.

Таким чином, запропонований підхід підкреслює, що міжпоколіннєва синергія в історичній психології є не статичним явищем, а динамічним, самоорганізаційним процесом, у якому історичний досвід, культурно-історичний потенціал і проєктивні образи майбутнього постійно взаємодіють, підсилюючи один одного. Це відкриває перспективи для розробки практичних соціально-психологічних технологій, спрямованих на подолання травм минулого, зміцнення національної єдності та формування стійкого, консолідованого образу Майбутнього України в умовах тривалої екзистенційної загрози та мультикультурної реальності.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз дозволяє стверджувати, що міжпоколіннєва синергія в методологічному полі історичної психології

постає як ключовий динамічний механізм забезпечення історичної спадкоємності, ціннісно-сислової узгодженості та творчого проектування майбутнього в умовах складних соціокультурних трансформацій українського суспільства.

Історичний досвід, трактований як перетворена форма духовних зусиль, що виникає за межами актуальної життєдіяльності, але постійно нею породжується й модифікується, виступає не пасивним спадком, а активною психологічною реальністю, яка через свідоме осягнення минулого структурує дії та вчинки представників покоління в сьогоденні та майбутньому. Водночас Образ Майбутнього, сформований у певному поколінні, чинить зворотний вплив на переосмислення історичного досвіду попередників, створюючи нелінійний, самоорганізаційний цикл взаємодії, що реалізується саме завдяки механізмам міжпоколіннєвої синергії.

Центральним елементом цієї синергії є етнокультурна міфотворчість покоління – процес селективного, рефлексивного й творчого засвоєння культурно-історичних смислів, який дозволяє уникати механічного копіювання як конструктивних, так і деструктивних елементів спадщини. Завдяки їй особистість як представник покоління розкриває власний культурно-історичний потенціал, актуалізуючи архетипи, символи та наративи, що мають консолідуючий потенціал для нації в цілому.

Культурно-історичний потенціал поколінь, зрозумілий як семантичний код досвіду народу, зумовлений етнопсихогенезом і збагачений світоглядними настановами авторів-міфотворців, функціонує як система атракторів у процесах націєтворення. Він забезпечує відчуття єдності, спадкоємності та спільної історичної долі, перетворюючи різноманітні етнокультурні суб'єкти на співтворців єдиної політичної нації.

Особливо виразно механізми міжпоколіннєвої синергії проявляються в умовах російсько-української війни, де спостерігається потужна актуалізація архетипу воїна через синергетичну взаємодію досвіду сучасних захисників із воїнськими традиціями минулого. Це не лише посилює мотивацію опору, але й сприяє глибшому усвідомленню історичної тягlosti боротьби за свободу, гідність і державність, роблячи індивідуальний травматичний досвід частиною колективного ресурсу національної консолідації.

Отже, міжпоколіннєва синергія в історичній психології є не спонтанним феноменом, а структурованим, самоорганізаційним процесом, що поєднує спадкоємність і творчу трансформацію, минуле й проєктивне майбутнє, індивідуальне й колективне. Розуміння її механізмів – через етнокультурну міфотворчість, селективне засвоєння досвіду, діалектику історичного досвіду та Образу Майбутнього – відкриває перспективи для:

– теоретичного осмислення динаміки національної свідомості в кризових умовах;

- практичної розробки соціально-психологічних технологій подолання міжпоколінневих розривів;
- формування інклюзивних стратегій національної політики, ветеранської реабілітації, молодіжної освіти та післявоєнного відновлення.

Отже, подальше систематичне вивчення міжпоколіннєвої синергії в контексті історичної психології набуває не лише академічної, а й стратегічно важливої суспільної значущості для зміцнення стійкості української нації, збереження її ідентичності та успішного конструювання консолідованого, мультикультурного Образу Майбутнього в умовах тривалих екзистенційних викликів.

Ольга Климишин

*професор кафедри психології розвитку
Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника, доктор психологічних наук
olha.klymyshyn@cnu.edu.ua*

НАЦІОНАЛЬНІ ДУХОВНІ ЦІННОСТІ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ МІЖПОКОЛІННЄВОЇ СИНЕРГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Актуальність і мета дослідження. Події останніх років продемонстрували високий рівень міжпоколіннєвої синергії українського суспільства, єднання представників різних поколінь довкола спільних національних духовних цінностей – гідності, свободи, мужності та відповідальності за майбутнє держави. В контексті психологічного аналізу соціально-політичних трансформацій особливого значення набуває переосмислення особистості як творця та транслятора цінностей, які, власне, творять ту потужну онтологічну основу міжпоколіннєвої синергії, яка забезпечує соціальну стійкість, незламність української нації.

Результати. Феномен особистості не є конгломератом психічних та психологічних конструктів. Це складна, але, водночас, структурована система з апріорною доцільністю. Те, що в значній мірі детермінує здатність особистості до ціннісного самовизначення та формування конкретного ставлення до навколишньої дійсності, знаходиться глибоко в її Сутнісному “Я”. Останнє є свого роду вмістилищем духовних інтенцій – першосенсів. Будучи усвідомленими й узгодженими з суспільними цінностями, вони перетворюються в особистісні смисли. Духовні цінності, репрезентуючись у свідомості та самосвідомості, наповнюють гуманістичним сенсом усю спонукальну сферу особистості та сприяють самореалізації її потенціалу (примножують таланти) (Савчин М.В., 2011).

Власне, духовність є здатністю до творення з точки зору вищих людських цінностей, свідомого і діяльного ставлення до світу, до іншої людини, до самої себе. Духовність виявляється у свідомому виборі цього ставлення через рефлексію вартостей, що стоять за ментальними смислами, і в конверсії смислів, завдяки якій провідними в ієрархії стають мотиви пошуку і втілення у результат саме цих вищих цінностей (Колісник О.П., 2007). Як інтегрувальний чинник особистості, духовність постає відкритою системою, здатною до безперервного вдосконалення, спроможною гармонізувати, надати творчої життєдайності особистісному і національному характеру, підпорядковуючи структуру диспозицій цих характерів високим етичним цінностям (Москалець В.П., 1996).

У свою чергу, в “Сутнісному Я” міститься так звана “азбука” символів, які в визначеному порядку певного поєднання (а ця визначеність підводить до визнання існування Надінтелекту – Творця) утворюють символічні структури – архетипи, що, будучи трансперсональними феноменами людської особистості, й зберігають за людиною потенційну здатність бути не тільки представником конкретного біологічного виду – *homo sapiens*, але й власником розмаїтого внутрішнього духовного світу, представником конкретної національної спільноти. Очевидно, можна говорити про різний якісний зміст архетипів. Вони, зокрема, можуть бути конкретно-особистісними, загальнолюдськими, а також національними. Конкретно-особистісні архетипи задають людині перспективу неповторного та унікального життєздійснення як духовної істоти, в них міститься ентелехія життя конкретної людини – її місія, покликання. Загальнолюдські визначають її здатність формувати ставлення до навколишньої дійсності з позиції загальнолюдського, творити єдину реальність “Ми” з позиції цінності кожного окремого “Я”. Особливу конфігурацію мають архетипи, що визначають здатність людини до розвитку її національної самосвідомості. Як влучно зауважив Ю. Липа, людина дивиться на світ, передусім з нутра власної нації (Возняк С.М., 2002). Існування архетипів, які носять національний характер, беззаперечно доводить, як зазначає С.Б. Кримський, те, що “нація – це не тільки держава, зовнішня спільність; це і “внутрішній етнос”, без якого національне життя є неповним”(Кримський С.Б., 2008).

Національні духовні цінності здатні набувати трансцендентного характеру, вищого смислу, будучи властивими конкретній національній спільноті. Такими, зокрема, для українців є гідність, свобода, мужність, які знайшли своє інтегральне втілення в національній ідеї. На кожному з етапів історичного розвитку українського народу ці цінності знаходили своє зовнішнє вираження та утвердження в особово-дієвий спосіб, залишаючись пріоритетними та актуальними.

Гідність – ця національна духовна цінність постає як суб’єктивне переживання індивідуальної самоцінності, яке об’єктивується у вчинковій

активності самопізнання, саморозвитку, самовдосконалення. Досягаючи відповідного рівня особистісного розвитку в цілому, людина починає усвідомлювати необхідність пізнавати себе та вдосконалюватися, не обмежуючись даністю самоцінності, а реалізуючи її у щоденній праці над собою. Будучи інтегрованою в суспільство, людина первинно отримує можливість актуалізувати власну гідність в умовах взаємодії з іншими, долучитись до ціннісних надбань сім'ї, родини, нації, людства в цілому і в такий спосіб формувати власну систему цінностей та виявляти власну гідність. Здатність відрефлексовувати власні вчинки, здійснювати моральну оцінку своїх дій, керуючись іманентною здатністю до вибору добра і заперечення зла, та орієнтація на відповідний ціннісний стандарт визначають “санкціонуючу дієвість” гідності.

Свобода як цінність презентує безпосередній прояв духа, визначає спроможність людини бути активним творцем себе і навколишньої дійсності, примножуючи добро, любов, істину. Свобода виводить людину за межі дії необхідних сил. Автономність і спонтанність “Я” є проявом його зв'язку з “Іншим”. Вільне “Я” наче заглиблюється у всеєдність «Ми» (яким виступає суспільство), знаходячи в ній ґрунт для своєї свободи (Климишин О.І., 2013). У свою чергу, свобода лише заради свободи призводить до відсутності обов'язків і зобов'язань, що породжує відчуття порожнечі (Савчин М.В., 2019). Ситуація прояву свободи вибору вимагає від особистості прийняття відповідальності за його здійснення.

Саме мужність як національна духовна цінність забезпечує можливість функціональної дієвості розглянутих вище цінностей, їх перехід у формат конкретних вчинків. Мужність як цінність зіставляється з такими рисами національного характеру українців, як сміливість, рішучість, безкомпромісність. Показником мужності є здатність протистояти моральному релятивізму, який знаходить очевидні прояви і в політичному просторі та є ознакою антропологічної кризи сучасного суспільства. Вочевидь, не може бути подвійних стандартів в оцінці чесності або поваги, справедливості чи довіри.

У свою чергу, національні духовні цінності визначають вектор становлення політичних цінностей, які формуються в умовах політичної соціалізації. Система ціннісних орієнтацій особистості займає проміжне положення між нормами соціально-політичного середовища і системою ціннісно-сміслових утворень, між мотиваційно-потребовою сферою і внутрішніми установками на моделі політичної поведінки (Карпенко З.С., 2018).

Особливе значення в формуванні міжпоколіннєвої синергії політичної взаємодії відводиться саме політичній еліті. Останню в ідеалі б мали репрезентувати саме так звані монадні особистості, адже вони є тими, хто “здатен репрезентувати цілий світ в межах власної індивідуальності. І не

просто репрезентувати, а давати зразки вчинків, інтелекту та зростаючої совісті” (Кримський С.Б., 2008).

Перед кожним представником політичної еліти, постає, передусім, необхідність самовизначення в площині аксіологічного виміру власної сутності. І тут очевидним є вибір – обмежити споглядання власної сутності в горизонтальній площині, яка дуже часто стає рівноцінною задоволенню виключно базових потреб, чи спрямувати свій погляд у вертикальну площину, орієнтуючись на екзистенційні запити власної особистості, Духовний Ідеал та розглядаючи свою життєдіяльність як сповнення місії. За таких умов пріоритетності набувають не власні інтереси, а інтереси інших, а вчинкова активність обумовлює як власний особистісний поступ, так і значимий внесок у хід історії (в її прогресивному ракурсі).

Висновок. Міжпоколіннева синергія як ресурс демократичного розвитку України є можливою і реальною за умов сприяння сучасного суспільства, передусім в освітньому просторі, актуалізації духовних інтенцій, національних архетипів. Відтворення національних духовних цінностей на різних рівнях життєздійснення особистості, “у різних підсистемах суспільства, принципово залежить від того, якою мірою на ці цінності буде орієнтована реальна політика реформ” (Карпенко З.С., 1998). І хочеться сподіватися, що усвідомлення гострої необхідності останніх стане ключовим принципом вчинкової активності нової політичної еліти.

Сергій Дерев'янкін

доцент кафедри політичних наук і права

Південноукраїнського національного педагогічного університету

імені К. Д. Ушинського»,

кандидат юридичних наук, доцент

Dereviankin.SL@pdpu.edu.ua

АКСІОЛОГІЧНИЙ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ДЕТЕРМІНІЗМ ПОЛІТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПОКОЛІНЬ У ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Актуальність теми. Проблема соціокультурної детермінації політичної поведінки є однією з центральних у сучасній політичній психології. В умовах радикальних суспільних змін, які переживає Україна, взаємодія поколінь стає полем зіткнення різних ціннісних парадигм, етнокультурних наративів та історичних досвідів. Розуміння того, як цінності та етнокультурні коди детермінують політичну взаємодію, дозволяє спрогнозувати стійкість політичної системи та ефективність демократичних транзитів.

Покоління в Україні сьогодні репрезентують різні «історичні світи»: від радянського досвіду старших до глобалізованого, цифрового світу молоді. Проте саме етнокультурний наратив (спільна мова, історія, міфи) стає тим «клеєм», який дозволяє цим різним світам вступати у конструктивну взаємодію. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку інтеграційних механізмів, які б перетворили ціннісні розбіжності на ресурс розвитку, а не на фактор розколу.

Мета дослідження – виявити роль цінностей, етнокультурних наративів та досвіду політичної участі у процесах соціокультурної детермінації міжпоколіннєвої взаємодії в сучасній Україні.

Організація та методологія дослідження. Робота спирається на теорію соціальних поколінь К. Мангейма, згідно з якою покоління формується через спільний пережитий історичний досвід. Також використано:

- аксіологічний підхід (Р. Інгларт) – для аналізу переходу від цінностей виживання до цінностей самовираження у різних поколінь;
- наративний аналіз – вивчення того, як сімейні історії та національні міфи формують політичні установки;
- метод історичної реконструкції: аналіз досвіду політичної участі (від мітингів 90-х до цифрового активізму 2020-х);
- політико-психологічне тестування – аналіз рівнів міжособистісної та інституційної довіри серед представників різних вікових груп.

Результати дослідження. Встановлено, що соціокультурна детермінація політичної взаємодії реалізується через три ключові компоненти: ціннісний резонанс та дисонанс, етнокультурний наратив як інструмент легітимізації, трансформація досвіду політичної участі.

Перший ключовий компонент – ціннісний резонанс та дисонанс – підтверджує поступовий зсув українського суспільства до постматеріалістичних цінностей. Якщо для старшого покоління пріоритетом є безпека та соціальна стабільність, то для молоді – свобода, самореалізація та екологічність. Однак в умовах кризи (війни) відбувається «ціннісна конвергенція»: безпека стає базовою цінністю для всіх, що створює фундамент для синергії. Покоління починають взаємодіяти не на основі ідеологій, а на основі спільних цінностей виживання нації.

Другий важливий компонент – етнокультурний наратив як інструмент легітимізації. Політична взаємодія детермінується спільним прочитанням національної історії. Старше покоління приносить у діалог наратив «витривалості та збереження традицій», молодь – наратив «модернізації та суб'єктності». Синергія виникає у створенні нового, сучасного українського наративу, де героїчне минуле інтегрується у технологічне майбутнє. Етнокультурні коди (мова, свята, ритуали) стають фасилітаторами цієї взаємодії, створюючи спільне символічне поле.

Третій компонент – трансформація досвіду політичної участі – дуже важливий і ґрунтовний. Досвід політичної дії старших (традиційні вибори, протести) суттєво відрізняється від «кліктивізму» молоді. Соціокультурна детермінація проявляється у тому, що молодь вчить старших горизонтальній мережевій самоорганізації, а старші вчать молодь інституційній стійкості та вмінню працювати «в довгу». Це переформатовує політичну участь із хаотичних актів у системну громадянську роботу.

Всі три ключові компоненти створюють спільний символічний простір для всіх вікових груп, який зміцнює демократичну ідентичність суспільства.

Висновки. Цінності та етнокультурні наративи є потужними детермінантами, що визначають характер міжпоколіннєвої взаємодії. В Україні вони сприяють консолідації, а не розколу. Політична взаємодія поколінь має базуватися на принципі «доповнюваності досвідів», де раціональність старших поєднується з креативністю молодших. Держава повинна підтримувати культурні проєкти, спрямовані на створення спільного символічного простору для всіх вікових груп, що зміцнить демократичну ідентичність суспільства завдяки аксіологічному та етнокультурному детермінізму політичної взаємодії поколінь у сучасному суспільстві.

Антон Фінько

віце-президент Міжнародного наукового Товариства

«Історична психологія і культура»,

науковий співробітник відділу соціальної філософії

Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, кандидат

філософських наук

anton.finko71@gmail.com

СОЦІАЛЬНА АМБІВАЛЕНТНІСТЬ (ДУАЛЬНІСТЬ) МІЖПОКОЛІННЄВОЇ ВЗАЄМОДІЇ

А. Проблема міжгенераційних відносин є однією із ключових для будь-якого соціуму і будь-якої історичної доби. Можна сказати, що в умовах традиційного суспільства його виживання критично залежить від здатності забезпечити трансляцію досвіду від старшого до молодшого поколінь. Цей досвід часто-густо є локальною традицією, як трансісторичним витвором. Тобто в його межах поєднується декілька генерацій завдяки усталенню звичаїв, навичок, символів, смисложиттєвих настанов і вірувань, чинних значною мірою суто для окремої обмеженої спільноти. Таким способом утверджується стійка солідарність між поколіннями, але за рахунок обмеження соціальних новацій. Ціннісно-нормативна система підтримується старшими генераціями за гаслом «молоді тут не місце». При цьому переважно

в суспільствах такого чину завдяки високому рівню народжуваності чисельно є високою питома вага молодих поколінь. Традиціоналістські соціуми взагалі можна описати як такі, що зосереджені на соціальному контролі над молоддю.

Навпаки, модерне розвинуте суспільство забезпечує своє виживання в багатьох ключових аспектах завдяки обмеженню трансляції міжгенераційного досвіду. У такий спосіб усталюється поширення соціальних новацій, поготів інтернаціонального характеру. А прецінь, руйнується міжпоколіннева солідарність і вплив традиції. Аксіологічно-нормативна система паралельно із утвердженням культу ювенальності формується середніми і молодшими поколіннями, згідно із лозунгом «старим тут не місце». Проте питома вага молоді в розвинутих суспільствах споживання у демографічному плані знижується, як і морально-психологічна орієнтація на подвижницькі і пригодницькі-авантюрні настанови, що завжди історично давали змогу утвердити молодшим поколінням свій життєвий досвід як критично важливу компоненту соціального престижу. Таку ситуацію можна позначити як соціальну амбівалентність, властиву міжгенераційним відносинам у сучасних розвинених суспільствах споживання.

Б. Все це спостерігається на тлі поміченими багатьма представниками соціального філософування тенденції щодо максимально можливого притлумлення соціальної уваги до проблематики, що назавжди урівнює будь-які покоління та соціуми – фізичної смерті. Із цього погляду Жан Бодріяр у праці «Символічний обмін і смерть» зазначав, що традиційне суспільство надавало великої ваги проблематиці смерті в системі «символічного обміну», в той час як в межах модерних соціумів капітал контролює соціальне життя, а не проблематику кончини людини. Характерним у цьому аспекті, наприклад, є звичай на французьких цвинтарях, починаючи із світської республіканської доби, ексгумації праху, в разі якщо оренда місця поховання не продовжується (в літературі це описано, наприклад, у романі Еміля Золя «Творчість»). Така утилітаристська санітарна раціоналізація секулярного суспільства споживання заступила сакралізацію відходу в засвіти та норму безумовно шанування спокою спочилих і захисту місць останнього прихистку як осередку вічності, що панували в традиційно-католицькій Франції. Цей феномен виявляє дефіцит легітимації у сучасному світі. Соціальна раціоналізація спричиняється до значного звуження простору сакрального. Сучасна світська республіка, на відміну від форм правління традиційної доби із її палацами, соборами та кладовищами, існує поза апеляцією до трансцендентного порядку. Це створює передумови для продуктивної раціоналізації суспільного життя, але водночас посилює, як соціальну відплату за втрачений дотик до святості, його профанізацію. Час скрізь стає дедалі більше «горизонтальним» і сливе ніколи

не «вертикальним». Людина живе в часі і просторі, де знижені, а часом навіть демонтовані перегородки між сакральним та повсякденним. Досвід поколінь, що пішли на вічний спокій, через це знецінюється. Міжпоколіннева солідарність послаблюється. А втім, водночас описана ситуація спонукає молоді покоління-спадкоємці до вищого рівня відповідальності перед пам'яттю щодо спочилих поколінь пращурів, принаймні в питанні оренди на Пер-Лашез і Шарон. Прародичі вже автоматично та неодмінно не зараховуються секулярним суспільством до простору вічності, тож пам'ять про них потребує ревних зусиль з боку нащадків. І це також дає підстави розглядати як соціально амбівалентний стан справ, притаманний міжгенераційним відносинам у сучасних розвинених суспільствах споживання. До речі, для суспільств конфуціанської культури – Китаю, Японії і Кореї – історично властиве перманентне сакралізоване вшанування предків, що дає змогу їхнім представникам бути впевненим, що вони, власне, ніколи не будуть забуті, аж поки триває їхній рід.

В. Серед мислителів, що аналізували в соціально-теоретичному плані проблематику поколінь, як відомо, чільну роль відіграв Карл Мангайм. Він виявив, що формування покоління залежить від спільного психологічного переживання індивідами історичних подій, насамперед в молодому віці, хоча в межах одного покоління можуть існувати групи із цілком відмінними поглядами на такі події.

На нашу думку, варто в цьому контексті зважити на таку обставину: молоді верстви у будь-якому суспільстві, в якому існує бодай мінімальне соціальне збурення, є актуально або потенційно завжди найбільш схильними до соціального протесту і взагалі до соціальної дії як реакції на історичні події. Соціальний акціонізм, поготів протестного характеру, вимагає поширення критичного мислення. Однак водночас психологічна дія потребує уникнення визнання будь-яких складностей і неоднозначностей, важливості розгляду предмету із різних сторін, що накладає обмеження на соціальний критицизм. Активіст революційного студентського руху, чи його пряма дія насажена радикальною секулярною політичною філософією, чи фундаменталістські інтерпретованою релігійною доктриною, не має поширювати власну критичність на чистоту власної віри і переконань. Із віком індивіди набувають схильності до більшого врахування соціальних складнощів. Однак платою за це виявляється зниження здатності до соціальної дії і посилення конформного соціального консерватизму, що й собі знецінює критичне мислення серед середніх та старших вікових груп. Отже, існування перманентного соціального напруження між думкою і дією є чинником, що проблематизує синергію між поколіннями.

Окрім цього, нам видається, що кристалізація певного покоління відбувається як реакція не тільки на історичні події, а й на, так би мовити, загальну історичну ситуацію, зумовлену домінуванням у суспільних

відносинах тих чи інших соціальних сил, що зумовлює поляризацію суспільства навколо ставлення до останніх. Наприклад, у сучасному Ірані опозиційно налаштовані сили мобілізуються під гаслами протидії панівному клерикалізму, а лоялістська частина громадських верств навколо відданості релігійним цінностям. Ставлення до ісламської теократії (критичне чи позитивне) є в даному разі основою для інтеграції основоположних тривких емоцій для нинішніх соціально активних поколінь. Навпаки, станом наприкінці 70-их років XX століття іранські громадські сили поляризувались у поглядах на світський монархічний режим, що й стало підставою для оформлення ключових психоемоційних оцінок генерацій, що тоді переважали в іранському соціумі. Впадає в очі, що соціально впевнені правлячі кола в тому чи іншому соціумі мають змогу спрямовувати плин формування настроїв, стосовно яких поляризується суспільство, у русло ставлення не до панівної соціальної системи як такої, а до менш значущих суспільних подразників, та здатні прищепити своїм молодшим представникам віру у якщо не явну справедливість, то принаймні безумовну соціальну і моральну цінність наявного ладу.

Г. Певна річ, ситуації «змов однолітків», коли панівні соціальні позиції в суспільстві монополізуються представниками певного покоління, завжди є каталізатором суспільного збурення, аж до виникнення «революційних ситуацій», в умовах яких позбавлені привілейованого становища генерації виявляють прагнення до докорінних соціальних зрушень. Однак і поза такими ситуаціями відносини між поколіннями часто, як відомо, відзначаються значним соціальним напруженням. Щоб пом'якшити його, на суспільному та індивідуальному рівнях у традиційному чи модерному суспільстві можуть застосовуватись різні інструменти. Наприклад, етнографи описали традиційний обряд ліплення навесні печива у формі жайворонків як колективного дійства, до якого залучаються жінки, що представляють у сім'ї всі її покоління. У чоловічому середовищі такі функції може перебирати на себе колективне полювання, а нині – спільне вболівання за ту чи іншу футбольну команду. На соціальному рівні міжгенераційні відносини в суспільстві згладжуються, якщо існують ефективні соціальні інституції, зокрема в сфері влади. Адже розуміння того, що молодші покоління мають успадкувати стабільні впливові соціальні позиції в рамках наявних інституцій, а не відбудовувати свою владу з чистого аркуша, завжди стримує наявне невдоволення. Традиції, що пов'язані із плеканням спільної історичної пам'яті, також знижують рівень міжгенераційного напруження. Адже вони утворюють сакральний простір, в межах якого символічним чином утверджується суспільна солідарність, незважаючи на вік чи будь-які інші відмінності між індивідами.

Іван Сулятицький
*Голова Українського центру психології безпеки,
доцент Львівського національного університету
імені Івана Франка, доцент,
кандидат психологічних наук
sulo@ukr.net*

СОЦІОПСИХОЛОГІЧНА ФУНКЦІЯ МІЖПОКОЛІННОЇ ВЗАЄМОДІЇ В СИСТЕМОКОМПЛЕКСІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Внутрішній взаємозв'язок у співдії поколінь як поєднання у взаємодії досвіду й інновацій різних вікових груп соціуму виступає ключовим фактором міцної національної безпеки України, позаяк додає стійкості суспільству, адаптивності до викликів, зміцнюючи економічну, інформаційну та обороноздатність держави, перетворюючи різноманітність поколінь на спільний соціопотенціал для захисту суверенітету та розвитку.

Варто бачити у міжпоколінній синергії і механізм суспільного згуртовування, який передає цінності, досвід і традиції, зменшує відчуженість, а сильне об'єднане суспільство краще протистоїть внутрішнім та зовнішнім загрозам, захищаючи суверенітет та інтереси держави через спільні проєкти та подолання ейджизму, що є невід'ємною частиною стійкого розвитку.

До прикладу, в сфері обороноздатності внутрішня єдність військових поколінь, поєднання традиційної військової мудрості з новітніми технологіями підвищує ефективність захисту. Приклади прояву: спільна робота ветеранів (досвід) та молодих ІТ-спеціалістів (технології) у кібербезпеці, створенні новітніх зразків озброєння, об'єднання зусиль волонтерів різного віку для підтримки армії.

Синергія поколінь створює «живий» механізм, який постійно оновлюється, зберігаючи при цьому свою сутність, що є вкрай важливим в умовах постійних змін та невизначеності. У цьому контексті синергетична парадигма набуває особливої актуальності як методологічна основа для переосмислення історії та сучасності і для формування адекватної сучасним соціокультурним реаліям культури національної безпеки, відкриває нові можливості для осмислення цього феномену. Синергетизм поколінь дозволяє розглядати національну безпеку не лише як стан захищеності держави, а як динамічний нелінійний процес, як складну систему з фазовими переходами, біфуркаціями, стохастичними впливами та емерджентними властивостями, що формується в умовах постійної взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників (Дзьобань О., Буліч А., 2025).

Так, зокрема, біфуркації – це стани, коли система досягає критичної точки і може перейти в один із кількох можливих станів, моменти історичної

нестійкості, коли навіть незначні дії можуть мати нелінійні, масштабні наслідки. Саме в такі моменти особливо важливою стає роль духовної сфери, інтелігенції, ідеології як чинників, що можуть спрямувати систему до конструктивного розвитку (Кондратьєва Т. В., 2015).

У новітній українській історії відомі обставини, коли суспільство опинялося на роздоріжжі, і навіть незначні події могли радикально змінити траєкторію розвитку, тоді і хисткою ставала національна безпека. Наприклад, проголошення незалежності України 1991 р., коли Україна опинилась у біфуркаційному стані, спричиненому розпадом СРСР, Помаранчева революція 2004 року, революція Гідності (2013–2014 рр.) – це все стани суспільної біфуркації, особливо повномасштабне вторгнення РФ (2022 р.), яке створило загрозу знищення державності.

Іншим фактором соціопсихологічної неперервності забезпечення безпеки соціуму є явище атрактора – тобто стану, до якого система прагне у своєму розвитку. У соціокультурному вимірі такими є цінності, ідеали, моделі поведінки, які притягують суспільну увагу (Дзьобань О. П., 2011).

Прикладами атракторів в українському соціокультурному просторі, які відігравали й відіграють ключову роль у формуванні національної безпеки, можна вважати: ідею незалежності, суверенності, соборності та єдності як прагнення до самостійного державного буття. Ця ідея стала об'єднавчим чинником українського суспільства навколо захисту території, мови, культури, зміцнення внутрішньої стійкості, протидії сепаратизму, європейського цивілізаційного вибору, інтеграції в європейське політичне, правове та культурне поле.

Попередньо названі фактори логічно доповнюються стохастичністю – наявністю випадкових, непередбачуваних факторів, які впливають на розвиток системи. У соціальних системах це може бути вплив зовнішніх подій, криз, війни.

Синергетичний ефект навіть від такої події, як повномасштабне вторгнення росії 2022 року, полягає в активізації волонтерського руху, самоорганізації громад, зміцненні національної ідентичності; інші приклади – випадкові героїчні вчинки окремих осіб – дії окремих військових, волонтерів, митців, які стали символами спротиву (героїчні дії «Київського привида», співробітників ГУР Міністерства оборони тощо, операція «Павутина»). Такі вчинки безпосередньо сприяють моральному піднесенню, консолідації суспільства. Синергетичним ефектом стало створення нових культурних наративів, зміцнення національного духу. Та ж пандемія COVID-19 (2020–2021 рр.) мала своїм синергетичним ефектом розвиток цифрових сервісів, дистанційної освіти, нових форм соціальної взаємодії. Всі ці події виразно окреслюють, що стохастичність – це не лише загроза, а й джерело нових можливостей, які можуть бути реалізовані через самоорганізацію, адаптацію і творчість. Саме синергетична парадигма дозволяє враховувати ці

випадкові чинники як частину складної динаміки національної безпеки (Дзюбань О., Буліч А., 2025).

Ще одним механізмом є ентропія. У соціальному контексті ентропія – це міра природного розпаду структури або зникнення відмінностей у соціальній системі, втрата порядку, зростання хаосу, дезінтеграція цінностей. Висока соціоентропія загрожує стабільності суспільства. Інформаційна війна, дезінформація, втрата довіри до інституцій – це лише окремі прояви соціальної ентропії, які можуть бути подолані через зміцнення духовної сфери та ідеології (Бурлуцька С. В., 2015; Щербина І. С., Єфремов О. С., Мороко О. Ю., 2012).

Подіями, які засвідчили перебіг ентропійних процесів в Україні, стало тотальне зростання хаосу, дезінтеграції, втрати ціннісних орієнтирів до такої міри, коли це створювало загрози національній безпеці, були такі: в інформаційному плані ентропією в умовах гібридної війни є масове поширення фейків, дезінформації, пропаганди (особливо з боку РФ), що призводить до розмиття істини, поляризації суспільства, зниження критичного мислення. Національній безпеці це загрожує підривом інформаційного суверенітету, маніпуляцією суспільною думкою тощо. Ентропія як руйнування освітньої та культурної інфраструктури внаслідок війни призвела до знищення шкіл, університетів, музеїв, театрів, бібліотек, що означало часткову втрату культурної спадщини, переривання освітнього процесу. Для національної безпеки це загрожує деградацією гуманітарного простору, зростанням ймовірності втрати ціннісного консенсусу в політичному дискурсі – популізм, політичну фрагментацію, знецінення державних інституцій, що призводить до зниження легітимності влади, політичної нестабільності, підвищення вразливості до зовнішнього втручання, ослаблення стратегічного курсу. Ще одна загроза – масова трудова міграція – виїзд мільйонів українців за кордон у пошуках роботи. Наслідками цього стають демографічна криза, «відтік мізків», розриви соціальних зв'язків. У контексті національної безпеки це призводить до зменшення людського капіталу, ослаблення економічної й соціальної стійкості. Ці приклади демонструють, що ентропія в соціокультурному середовищі – це не лише теоретичне поняття, а реальна загроза, яка може призвести до втрати керованості, ідентичності, стійкості соціальної системи.

На останок – емерджентність, тобто поява нових властивостей соціальної системи, які не зводяться до властивостей її окремих елементів. Це результат взаємодії частин (елементів) у складній системі. Конкретних прикладів емерджентності за останні роки в українському суспільстві більше, ніж достатньо. Яскравим прикладом слугує волонтерський рух (з 2014 р.). Після початку війни на Донбасі тисячі громадян самоорганізувалися для допомоги армії, переселенцям, пораненим. Це не було ініційованим державою – рух виник як емерджентна відповідь суспільства на загрозу.

Згодом він став частиною національної безпеки. З'явилися: територіальна оборона (2022 р.), коли тисячі українців вступили до лав ТРО, часто без чіткої координації, це була своєрідна спонтанна мобілізація, яка перетворилася на структуровану систему оборони; цифрова дипломатія та інформаційний спротив, як-от ініціативи на кшталт «ІТ-Армії України», «UA Animals», «Save Ukraine», що продемонстрували, як громадянське суспільство створює нові форми впливу на міжнародну думку, без централізованого управління; після 2014 р. зросла популярність української мови, музики, фільмів. Таке коло соціальних подій демонструє, що емерджентність часто виступає генеруючим чинником інновацій, адаптації та стійкості, особливо в умовах кризи. Вони підтверджують основну ідею синергетики – здатність складних систем самоорганізовуватись, особливо коли традиційні механізми забезпечення національної безпеки не працюють.

Таким чином міжпоколінна синергія як механізм суспільного згуртування зміцнює духовну сферу, яка в свою чергу конструює простори генерації смислів щодо забезпечення стійкості соціокультурної системи через символічні структури, ритуали, міфи, ідеали. Саме в цьому проявляється її соціопсихологічний потенціал в творенні духовної опінії національної безпеки.

Тетяна Хлівнюк

*завідувачка кафедри соціальної роботи
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова,
доцент, кандидат політичних наук
khlivniuk@onu.edu.ua*

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА: РЕСУРС ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ ТА МОДЕЛЬ ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПОКОЛІНЬ

Ідея та практика соціальної держави ґрунтується на ефективній взаємодії поколінь. В основі соціальної держави знаходиться угода між працездатним поколінням, з одного боку, та пенсіонерами і молодим поколінням, з іншого. Сутність угоди полягає в тому, що працездатне покоління забезпечує добробут пенсіонерів та розвиток дітей і молоді, пам'ятаючи про допомогу та розраховуючи на аналогічну підтримку в майбутньому. Одним із факторів розвитку різних моделей соціальної держави слід визначити взаємодію поколінь. У свою чергу, ця взаємодія обумовлена цінностями, які поділяють представники одного покоління, маючи спільний досвід: війну, економічну кризу, хвилі технологічного розвитку тощо. Слід безумовно погодитись із тим, що «людей всередині одного покоління об'єднують спільні цінності, особливості поведінки й

звички. Такими схожими між собою, люди однієї вікової групи стають через світові історичні події, під час яких вони дорослішали. Незалежно від країни народження, покоління одночасно проживає наслідки війни або економічну кризу... ще тут доречне поняття колективної травми – тих травматичних подій, які вплинули не тільки на покоління, що їх проживали, але й на кілька наступних» (Миронова Н., 2020).

Покоління змінюються кожні 20-25 років. Зміна поколінь спричиняє трансформацію суспільних цінностей. У сучасних умовах важливого значення набуває швидкість технологічного розвитку, яка є одним із факторів ціннісних змін. Безпосередньо це проявляється у взаємодії між поколіннями X, Y, Z. Швидкі глобальні зміни у політиці та економіці, культурі та технологіях утворюють передумови не лише для корекції цінностей, а для їх переоцінки. З точки зору теорії політичної культури цінності поділяються на термінальні та інструментальні. До першої категорії відносяться активне й діяльне життя, внутрішня гармонія, життєва мудрість, задоволення, здоров'я, цікава робота, любов, матеріально забезпечене й комфортне життя, справжня дружба, суспільне визнання, пізнання, продуктивне життя, розвиток, свобода, творчість, прагнення краси, щасливе сімейне життя, щастя інших (Близнюк Т.П., 2018).

Соціальна держава виступає одним із ресурсів демократичного розвитку, адже гарантує не лише виживання людей, а й утворює умови для перерозподілу благ в інтересах усього суспільства, зменшення соціальної дистанції між соціальними групами, підвищення ефективності міжпоколіннєвої взаємодії. Погодимось із таким визначенням: «соціальна держава – це держава, яка, маючи за економічну основу соціально орієнтоване ринкове господарство, створює всі можливі умови для реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини, для самостійного забезпечення ініціативною та соціально відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту собі та членам своєї сім'ї; гарантує кожному прожитковий мінімум задля гідного людини існування й сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві» (Панкевич О.З., 2003, с. 158).

У процесі демократичного розвитку впровадження моделі «соціальної держави» сприяє легітимзації влади, підвищує довіру громадян до демократичних інститутів.

Слід безумовно погодитись із тим, що «термінальні цінності – це переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб її прагнути з особистої і суспільної точок зору... інструментальні цінності – це переконання в тому, що якийсь образ дій є кращим у будь-яких ситуаціях з особистої і суспільної точок зору. До них відносяться: акуратність (охайність); високі запити; вихованість й ввічливість; ефективність в справах; життєрадісність; інтелект і освіченість; старанність; незалежність; непримиренність до недоліків у собі та інших; відповідальність; раціоналізм;

самоконтроль; сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів; тверда воля; терпимість; чесність; широта поглядів; чуйність» (Близнюк Т.П., 2018).

У представників різних поколінь співвідношення термінальних та інструментальних цінностей відрізняється. Якщо застосувати до українського суспільства «західну» матрицю поколінь, то слід відзначити значну роль у побудові певної моделі соціальної держави «післявоєнного» покоління (у західній традиції «бебі-бумери»). Це покоління, народжене у період з 1946 по 1964 роки. На зміну цьому поколінню прийшло покоління X (1965-1986 рр.), наступним стало покоління Y (1987-2005 рр.) та покоління Z (2006 – 2026 рр.). Їх цінності відрізняються. Погодимося: «...для покоління X та бебі-бумерів важливими є «матеріально забезпечене й комфортне життя» (відсутність матеріальних труднощів) та «цікава робота». А для покоління Y – «справжня дружба» (наявність гарних і вірних друзів) та «розвиток» (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення). Серед найбільш значимих інструментальних цінностей для усіх респондентів абсолютними цінностями є «інтелект і освіченість» (широта знань, висока загальна культура), «чесність» (правдивість, щирість); «відповідальність» (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово); «життєрадісність» (легка вдача і почуття гумору); «вихованість і ввічливість» (гарні манери). Однак для покоління X та Y також важливим є «раціоналізм» (вміння тверезо і логічно мислити, ухвалювати обдумані, раціональні рішення). А для покоління Y важливим є ще й «акуратність (охайність)» (вміння тримати в порядку речі, порядок у справах). Для покоління X важлива також «незалежність» (здатність діяти самостійно, рішуче), а для бебі-бумерів – «старанність» (дисциплінованість)» (Близнюк Т.П., 2018).

У цілому, основний тренд міжпоколіннєвої взаємодії полягає в тому, що молодь завше віддає перевагу цінностям, які пов'язані з індивідуалізмом та готовністю до змін, а представники старшого покоління прагнуть збереження традицій, стабільності та безпеки. За результатами одного із досліджень було отримано такі результати: «Представники різних поколінь мають різні запити до потенційного керівника. Для покоління Z важливою є можливість ставити які завгодно запитання керівнику, навіть, якщо воно може здатися “безглуздом”, щоб керівник ставився до них як до рівного. Для покоління Y важливо, щоб керівник обговорював з ним питання професійного розвитку: цілі та очікування щодо кар'єрного зростання. Для покоління X важливо, щоб керівник йому довіряв і створював у колективі атмосферу взаємної підтримки та співробітництва» (Nagorniak K.M., 2020, с. 111).

Серед основних моделей соціальної держави слід відзначити ліберальну та континентальну (солідарну), які репрезентують два «полюса»: індивідуальної відповідальності та суспільної солідарності. Вони передбачають кардинально відмінні ролі для держави. У ліберальній моделі

наголос робиться на індивідуальній відповідальності, наданні державної допомоги лише найбільш вразливим категоріям громадян. Ця модель властива цінностям післявоєнного покоління та покоління Х. Континентальна модель передбачає взаємодію держави із громадянами через професійні страхові фонди, де соціальні права та рівень соціального захисту залежать від трудового стажу. Погодимося: «Ліберальна модель соціальної держави характеризується тим, що в її основі – принцип індивідуалізму, який передбачає особисту відповідальність кожного за свою долю, долю своєї родини. У цьому випадку роль державних структур щодо реалізації соціальної політики мінімізована. Проте, з іншого боку, держава стимулює створення та розвиток у суспільстві різних форм недержавного соціального страхування та соціальної підтримки... Суспільна (солідарна) модель соціальної держави сповідує принцип солідарності. Цей принцип означає відповідальність усього суспільства за долю своїх членів. Це перерозподільна модель соціальної політики, за якої перерозподіл здійснює держава» (Ковбасюк С.В., 2020, с. 87).

Впровадження ефективної моделі взаємодії поколінь задля конструювання соціальної держави потребує дотримання принципів міжпоколіннєвої солідарності та соціального контракту, що базується на цінностях. Це безпосередньо відноситься як до ліберальної так і до континентальної моделі. Лише у такому випадку соціальна держава є ресурсом демократичного розвитку. Натомість, різні покоління мають відмінні цінності, які обумовлені різним досвідом та подіями, які спільно переживають представники одного покоління. Ціннісний фактор стає на заваді впровадженню соціальної держави як моделі ефективної взаємодії різних поколінь. Також слід враховувати фактор глобалізації. Якщо в умовах «закритого» авторитарного суспільства відмінності між «радянськими» поколіннями та їх західними однолітками були вкрай суттєвими, то у сучасному світі поширюються глобальні цінності Західної цивілізації. Завдяки глобалізації громадяни різних країн включені у спільну систему інформаційних взаємодій, а цінності поширюються у загальносвітовому вимірі. Погодимося із запропонованою структурою цінностей: «1) Національний рівень культури відповідно країні, де людина народилася та сформувалася як особистість (або країнах для людей, що мігрують протягом життя). 2) Регіональний рівень культури (етнічний або релігійний чи лінгвістичний), оскільки більшість націй – це культурно (етнічно або релігійно чи мовно) різні групи. 3) Гендерний рівень формується відповідно до статі особистості. 4) Поколінський рівень культури, який визначається належністю до відповідного покоління. 5) Соціально-класовий рівень, пов'язаний з можливостями освіти і особливостями професійної діяльності людини. 6) Організаційний, який створюється на основі національної культури (культур) в середовищі конкретної організації. Таким чином,

дослідження цінностей та їх структури на рівні як окремої особистості, так і групи людей дозволить оцінити особливості культури в цілому (та її рівнів), представником та носієм якої є особистість або група людей» (Близнюк Т.П., 2018). Водночас, враховуючи національний, регіональний, гендерний, класовий та організаційний рівні впливу культурних цінностей на модель міжпоколінневої взаємодії, слід відзначити, що зростає вплив на українське суспільство процесів глобалізації та демократизації, які сприяють поширенню цінностей західного світу.

Під час російсько-української війни на особливу увагу заслуговує концепція «Молодь України: покоління стійкості - 2030», яка передбачає державно-приватне партнерство щодо інвестування у людський капітал та його захист протягом життя. Важливими аспектами сучасної моделі соціальної держави стають: підтримка військових, реформа пенсійного забезпечення та охорони здоров'я, забезпечення молоді права на освіту, інклюзивність тощо. Зростання рівня солідарності українського суспільства (гуртування «навколо прапора») утворює можливості для підвищення ефективності взаємодії між різними поколіннями задля формування оптимальної моделі соціальної держави.

Михайло Найдьонов

професор кафедри психології

Зигмунд Фройд Університету Україна,

доктор психологічних наук

iris_psy@ukr.net

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ І ГРУПОВИХ СУБ'ЄКТІВ: ДИЗАЙН КУРСУ

Актуальність. Соціальна психологія індивідуальних і групових суб'єктів – назва курсу, в якій рефлексивно переосмислюється класична і сучасна соціальна психологія під кутом зору здобутків української науки. Звісно, для переосмислення соціально-психологічної онтології недостатньо вузькодисциплінарного підходу, потрібен міждисциплінарний, який враховує новітні знання, здобуті в інших галузях, – антропології, екології, економіці, нейронауках. Інфантилізм, посилений травмою (регресією і емоцією), і складність світу, до якого готуємо нове покоління, вимагають нової рефлексивної рамки взаємодії поколінь у процесі навчання. Сьогодні ми маємо особливий стан розвитку наступного покоління, який можна визначити як синкретичність інфантилізму і дорослості. Специфічне розуміння інфантилізму, пов'язаного з сучасним розумінням цифрової нерівності і посиленого травмою, поєднується із включенням у молодого покоління таких екзистенційних пластів, які роблять його представників

несподівано дорослими в будь-якому віці. Нейрональним механізмом патологізації зв'язку інфантилізації і надлишку екранних практик є обрізка синапсів внаслідок дефіцитарності інших м'язових і когнітивних координацій соціальної взаємодії. Тому ми вбачаємо завданням соціальної психології розробити такі рекомендації щодо супроводження цієї суміші незвіданого у світовій науці поєднання. Нова рамка суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освіті мала б у першу чергу забезпечити каталіз не тільки цих двох вищеназаних глобального і національного ситуативного чинників, а й каталіз доступу до щастя самореалізації професійного самоздійснення з адекватним володінням (і розумінням, і творча трансформація) предметного знання.

Мета – представити нове бачення курсу соціальної психології в гнучкому рефлексивному дизайні, який прийнятий як для підготовки нового покоління психологів, здатних працювати в мультидисциплінарних командах, так і для професіоналів галузі соціальних наук (журналістів, економістів, політологів) та фахівців інших галузей, які потрібні для розв'язання актуальних проблем сучасності (ІТ-фахівці, інженери, медики, екологи тощо).

Організація та методологія дослідження. Основою розроблення курсу соціальної психології індивідуальних і групових суб'єктів для здобувачів вищої освіти стало моделювання дизайну знань, спрямованого на переосмислення класичного і сучасного змісту соціально-психологічних знань на базі теорії групової рефлексії (Найдьонов М.І., 2023). Крім того, в дидактичному плані подача курсу моделює складність сучасного соціального світу, коли проблеми потрібно виокремлювати із змішаної синкретичної реальності, перевантаженої різними суб'єктними інтерпретаціями, різнопредметністю і складнокоординованістю.

Результати дослідження. Ключовим визначенням є те, що курс має бути спеціалізований під задачу розвитку необхідних компетентностей психолога-клініциста, психіатра. Рівень таких компетентностей задається Законом України про освіту і національною рамкою кваліфікацій, а відповідно до професійних стандартів і освітніх програм включає необхідність розвитку і предметних знань, і так званих м'яких умінь (в тому числі соціально-психологічного профілю). Широкою практичною стороною цих компетентностей є необхідність підготовки до розуміння соціально-психологічного зв'язку непростих соціальних процесів, які відбуваються зараз в Україні під час війни, і відбуватимуться на етапі відновлення. Неприпустимим є продовження розбіжностей між бюрократичними формами, в яких зафіксовано дійсні вимоги до фахівців, і старими методами «трансляції» знань, які були в доцифрову епоху. Ця радянська спадщина подвійності (пишемо, що треба, а робимо, як і робили, що вміємо), має бути подолана.

Основним предметом рефлексивного розширення рамки курсу є думка про необхідність паритетності розгляду групових і індивідуальних суб'єктів. Стереотипно складатиметься враження про традиційне розуміння суб'єктності або в геополітичному сенсі, або в індивідуальному. Проте в оновленому курсі впроваджено тезу про онтологічний статус суб'єктів різного масштабу, а не тільки крайніх форм. Це дуже принципове положення, оскільки саме на вихолощенні і пригніченні групової суб'єктності паразитують тоталітарні режими, зводячи соціум лише до індивідів, і несамостійних знесуб'єктнених групових форм, підпорядкованих тотальному над-суб'єкту (наприклад, руський мір). Відповідно із соціально-психологічних явищ видаляються процеси взаємоузгодження – як на рівні міжсуб'єктної взаємодії, так і на рівні побудови багатосуб'єктної картини світу. Сучасна соціальна психологія має ж, навпаки, моделювати взаємоузгодження різних підходів, оскільки переосмислення класичного ядра соціально-психологічного знання відбувається на основі групової рефлексії. До контуру розгляду і переосмислення накопиченого знання вводиться розуміння результатів класичних експериментів не лише з точки зору відповідності або невідповідності окремих складових сучасним практикам, але й введення до розгляду суб'єктів експериментаторів з тодішньою етикою ухвалення рішень, поєднання психологічних феноменів із нейропсихологічними механізмами на основі відкриттів останнього десятиліття, передових досліджень цифрових трансформацій медіатизованого суспільства.

Загальна рамка дизайну курсу може бути візуалізована як трипелюсткова схема курсу (див. рис. 1). У центрі позначене колом ядро соціально-психологічного знання, яке переосмислюється. Основні змістові «згустки» соціально-психологічної предметності розташовані зліва у формі переліку понять, який не є вичерпним.

Розгляд трансформацій соціально-психологічних явищ і закономірностей, відкритих в доцифрову епоху, має переосмислюватися в нових умовах медіатизованого життя (лівий нижній кут схеми). Цей аспект залишається сталим для створення спільного кластеру знань в міжгалузевому просторі. Правий кут є спеціалізованим під особливості спеціальності або навіть певної освітньої програми. Верхній кут схеми представляє метапозицію, в якій викладач і студент є паритетними суб'єктами, що разом переосмислюють предметне поле наукових знань. Викладач ділиться власною рефлексією і організовує процедури групової рефлексії на принципах згоди.

Рис. 1. Схема курсу «Соціальна психологія суб'єктів (клінічний напрям)»

Потрібно зауважити, що розуміння рефлексії у спрощених формах, які досі побутують у середовищі освіти, також потребують розширення. Парадокс специфічного поширення поняття рефлексії складається із кількох драматичних сторінок давньої історії, а також сучасної історії. Поняття рефлексії, введене Декартом, як думки про думку, не стало поширеним в силу епохи революційності спочатку західних, а потім східних суспільств. Боротьба з дуалізмом загубила ресурсність думок Декарта як революціонера науки, оскільки не менш важлива частина його методологічної пропозиції – балансу суб'єктивізації і об'єктивізації – лякала та все більше й більше трактувалася як потреба об'єктивізації науки. Другою драматичною сторінкою стало (як з боку науки, так і з боку революційності модерних суспільств) викорінення рефлексії як особистої якості – спроможності заглиблюватися в себе – під тиском необхідності прискорення виконавських завдань. Наразі ми потерпаємо від редукційного розповсюдження розуміння рефлексії в освіті як відображення, яке можливе лише після дії (аналіз, розбір зробленого, робота над помилками), хоча іще в 1980-х роках ця концепція була розширена (Шон Д., 1983). Коріння цієї редукційності – в ближчих до сучасності претензіях на статус методологів поза конкретною галуззю науки, які базуються на існуванні ще з радянських часів методологічному русі, що пропонує технологізоване мисленнєво-діяльнісне розуміння рефлексії. Попри спотворене уявлення походження і етичної сутності цих технологій, попри використання методів рефлексивного управління супротивником росіянами і проти власного населення, і проти України, у нас досі існує інерція відтворення підходів рефлексії з наголосом на останньому складі (як це склалося для символізації належності до руху методологів). І за цією

нібито нешкідливою помилкою тягнеться спрощена і етично хибна позиція, яка суперечить суб'єктності.

Головна частина природи редукції рефлексії полягає в ігноруванні сутнісної спрямованості рефлексивних процесів на подолання виклику, на подолання складності предмету і соціальної ситуації в цілому. Рефлексія є процесом, який здатний створювати ресурс долати виклик творчістю. Групова рефлексія – спільною творчістю. Без цього рефлексія плутається з румінацією, нав'язливим повторенням думок про самого себе. На жаль, досі діюча традиція спрощення і предмету, і рефлексії (для забезпечення доступності і пристосування до наявного способу мислення здобувачів) призводить до відсутності формування компетентностей долати викликів і запроваджує спотворені викривлені форми рефлексивності в освіті як моделі для подальшої практики. Головна дефіцитарність розуміння рефлексії: рефлексія – це не тільки аспект самозанурення та сприйняття задля продуктивного перетворення складного в просте, що потребує зупинки дії. Рефлексія професіонала – не тільки у спогляданні після дії, а й безпосередньо в дії. Це змінює баланс питомої ваги між спеціалізацією тільки на продуктивності і результативності – на виправдання затрат часу на занурення в рефлексію і аналіз в ході досягнення продуктивності групами та індивідами.

Висновки. Таким чином, курс соціальної психології суб'єктів, де в центрі дизайну є групова рефлексія, передбачається замисленим і реалізованим як суб'єктна взаємодія лектора та групи здобувачів, насичена зануреннями і з'ясуванням контекстів, зв'язків біографій ключових фігур із ідеями ядра галузі (у взаємодії соціології, психології, нейрології, антропології, менеджменту) для того, щоб курс соціальної психології став ресурсом розбудови картини соціального світу, адекватної його онтологічній складності, а також розвитку компетентності здійснювати професійну групову-рефлексію-в-дії. Запропонований дизайн може бути модифікований для викладання соціальної психології суб'єктів здобувачам інших спеціальностей соціальної галузі.

Віталій Надурак

професор кафедри психології Університету Короля Данила,

доктор філософських наук

vnadurak@gmail.com

ІСТОРИЧНИЙ НАРАТИВ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОСІЙСЬКОЇ КОГНІТИВНОЇ ВІЙНИ

Росія веде війну проти України не тільки на полі бою, а й у багатьох інших сферах. Ця війна має й когнітивний вимір, тобто спроби вплинути на мислення протилежної сторони. Серед фахівців з країн-членів НАТО такі дії

називаються когнітивною війною та визначаються як активності, спрямовані на те, аби вплинути на мислення ворога з метою змусити його виконувати чужу волю (Cognitive Warfare, 2026).

Одним із інструментів російської когнітивної агресії є українська історія, спроби використання якої є сталим елементом політики Кремля. Причиною особливої уваги до історії є те, що з її допомогою можна досягти деяких цілей когнітивної війни, а саме послабити волю опонента до боротьби та підірвати його внутрішню єдність.

Волю українців до боротьби Росія, серед іншого, прагне послабити за допомогою історичного міфу про «один народ». Річ у тім, що ідентичність як окремих індивідів, так і груп людей значною мірою формується пам'яттю про їхнє минуле. Отож, змінивши цю пам'ять шляхом створення спогадів про нібито історичну єдність українського та російського народів, можна змінити ідентичність українців. Росіяни сподіваються, що, сприймаючи себе як частину російського народу, українці втратять волю до боротьби з ними і таким чином мета війни буде досягнута невійськовими засобами.

Ще однією метою підтримки Росією історичного міфу про один народ є прагнення розколоти союзницький альянс, який сформувався навколо України. Намагаючись переконати партнерів України в тому, що українці – це росіяни, вони прагнуть сформувати сприйняття поточної війни як внутрішнього конфлікту між «братніми народами» та стимулювати партнерів України докладати зусиль для примирення цих народів, а не допомагати одному з них перемогти іншого.

Слід зауважити, що намагання росіян підтримувати згаданий історичний наратив не є новим і мало місце протягом кількох століть їхнього панування над більшою частиною українських земель. Це був типовий спосіб зберегти та закріпити таке панування. Прийоми, які при цьому використовувалися, змінювалися, проте серед них є й такі, що стали стандартними.

Насамперед маніпуляція історією ґрунтується на конструктивному характері пам'яті (Schacter D. L., 2022). Тобто, коли ми щось пригадуємо, то не відтворюємо готовий спогад з довготривалої пам'яті, а *збираємо* картину минулого з різних фрагментів інформації. В процесі конструювання спогадів вони можуть зазнавати змін під впливом різних чинників, як-от оцінок подій, про які йдеться, розповідей інших людей, фантазій тощо. Власне, росіяни систематично намагалися втручатися у процес конструювання українцями своїх історичних спогадів, формуючи вигідну для себе їх версію.

Доволі часто при цьому експлуатувалася людська схильність до конфабуляції, тобто створення хибних або спотворення реальних спогадів. Яскравим прикладом цього може бути Друга світова війна, у спогади про яку росіяни імплементували значну кількість вигаданих фактів, щоб створити вигідну для себе версію її історії.

Ще одним типовим прийомом, до якого вдавалися творці проросійської версії історії, був вибірковий підхід до історичних фактів. Тобто, звичайно ж, їх версія не була повністю сфабрикованою. Вона ґрунтувалася на багатьох реальних фактах, проте їх добір відбувався вибірково: увага концентрувалася на вигідних її творцям подіях, тоді як невідповідні ігнорувалися та замовчувалися.

Врешті вигадані та реальні елементи історичної пам'яті об'єднувалися у вигідний Росії наратив, який транслиювався різними каналами і ставав основою історичних уявлень українців.

Відповідь на питання про те, як протистояти спробам Росії використати історичний наратив для досягнення її цілей, потребує окремого розгляду. Проте суть пропонованого підходу полягає у підтримці Україною власного національного наративу, який відповідає цілям української держави. При цьому слід враховувати конструктивний характер пам'яті, який лише на перший погляд може видаватися недоліком людської природи, але насправді є адаптивною властивістю, якщо розглядати його з еволюційної перспективи (Buss D. M., 2019; Levin M., 2024). Завдання пам'яті полягає не в максимально точному відтворенні минулих подій, а в тому, щоб допомагати організмові якнайкраще виконувати еволюційні завдання. Відповідно перевагу отримував не той організм, який найточніше пам'ятав минуле, а той, хто пам'ятав його таким, щоб це сприяло його адаптивному успіху. Тому є підстави вважати, що й історична пам'ять людських спільнот також підпорядковується цьому принципу, і Україні варто взяти його до уваги. Звичайно, при цьому не йдеться про конфабуляцію історичних подій – цінності, які сповідує українська держава, суперечать такому підходу. Проте активне конструювання та захист адаптивного історичного наративу може стати ефективним засобом протистояння намаганням Росії вплинути на нього.

Микита Лагутін

*здобувач третього (освітньо-наукового) ступеня вищої освіти
спеціальності 052 – Політологія*

*Південноукраїнського національного педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського (м. Одеса)*

lagutin.MR@pdpu.edu.ua

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ ЯК ПРОЦЕС ПОЛІТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ

Національний інтерес України в умовах російсько-української війни слід визначити як сформовану цілісну доктрину, в основі якої – завдання безпеки українського суспільства та збереження Незалежності української

держави. Водночас концептуалізація національного інтересу містить деякі динамічні змінні, які визначаються політичною взаємодією між національними інститутами, міжнародними організаціями та глобальними потугами.

Різні покоління українських політиків було причетні до формулювання основних напрямків політичних дебатів щодо національного інтересу, визначали їх пріоритети – від подолання радянської тоталітарної спадщини до національного відродження, від зовнішньополітичного вибору до ринкових реформ та моделі приватизації.

Вже доводилося відзначати, що «Інституціоналізація громадянського суспільства, розвиток неурядових організацій та глобальних гравців – від транснаціональних корпорацій до надурядових органів влади утворили принципово нову ситуацію щодо національного інтересу. Демократизація процесу формування національного інтересу (тобто розширення кола учасників його формування та реалізації) доповнюється потужним розвитком інформаційних технологій, соціальних мереж. Одне із визначальних місць у процесі формування національного інтересу посідає політико-дискурсивний вимір. Першочерговою стає дискурсивна взаємодія політичних суб'єктів, яка виражається у формуванні різних дискурсів щодо національного інтересу: медійного, електорального, партійного, ідеологічного, класового, ін.» (Лагутін М. Р., 2024).

У процесі формування національного інтересу політична взаємодія між інститутами публічної влади, інститутами громадянського суспільства та окремими групами впливу (зокрема, військовими, фінансово-промисловими, політичними) є суттєвим складником. При цьому соціокультурні детермінанти виступають фундаментом, який визначає межі дебатів щодо національного інтересу та їх спрямованість. Солідаризуємось із такою думкою: «Соціокультурна ідентичність в умовах переходу до цифрового суспільства утворює нові можливості щодо становлення «суспільства культури» (термін відомого філософа П. Козловські). Маркери соціокультурної ідентичності визначають рівень довіри до соціального порядку та визнання його легітимним... До соціокультурних чинників легітимності публічної влади відносяться такі групові риси, як спільна територія, історична доля, культура, релігія, мова, історична пам'ять. Політичний вибір індивідів стає залежним від соціокультурних чинників (уявлень про культурну ідентичність, належність до певної цивілізації, вибір культурної, мовної, релігійної ідентичності тощо)» (Сушко А. І., Римар Б. А., 2023).

До соціокультурних детермінант національного інтересу відносяться історична пам'ять (спільне минуле та його інтерпретації, міфологізація історичних подій та лідерів), цінності та ідеології (свобода / неволя,

індивідуалізм / колективізм, рівність / ієрархія, соціалізм / лібералізм / консерватизм, ін.), мова та культура, релігія тощо.

Слід безумовно погодитись із наступним: «Національно-державне відродження України, укорінення в ній демократичних цінностей відбуваються в досить складних і суперечливих умовах, що зумовлено неусталеністю (революційністю) багатьох суспільно-політичних і соціально-економічних процесів, започаткованих у 1990-х роках. Як наслідок, до цього часу не проясненими залишаються світоглядні, ціннісні координати-регулятори людської поведінки і навіть взаємин між людьми. Це дуже сильно впливає на соціокультурну ситуацію в Україні. Адже масштабні зміни у соціумі, якщо вони є системними і пов'язані з творенням нового суспільного ладу, завжди впроваджуються разом із трансформаціями культурними. Саме тому їх, цілком слушно називають «переоцінкою усіх цінностей» (Поліщук Ю., 2016).

Політична взаємодія передусім є демократичним механізмом узгодження групових інтересів та формування національного інтересу. Політична взаємодія має комунікативний характер, а одним із головних у процесі формування національного інтересу є дискурсивний вимір. Взаємодія політичних акторів та масмедіа, політичних експертів і публічних інтелектуалів утворює владні, електоральні та ідеологічні дискурси. Одним зі складників політичної взаємодії щодо національного інтересу в умовах демократичного політичного режиму є компетентність громадян (її слід інтерпретувати як здатність робити раціональний політичний вибір під час виборів та оцінюючи дії публічної влади у міжвиборчий період).

Національний інтерес є результатом політичного діалогу та соціального компромісу між різними соціальними групами, між вузькогруповими та загальносуспільними інтересом, а соціокультурні чинники визначають комунікативну «систему координат». Політична взаємодія забезпечує дієві демократичні механізми реалізації політичного діалогу та соціального компромісу у конкретні рішення інститутів публічної влади.

Соціокультурні детермінанти національного інтересу являють собою презентовану у публічному просторі сукупність історично сформованих цінностей, культурних кодів, релігійних вірувань, ментальностей та соціальних норм, які визначають, що є життєво важливим для різних поколінь суспільства. Вони впливають на громадську думку та порядок денний публічної влади, визначаючи вектор зовнішньої та внутрішньої політики, а також пріоритети у сфері безпеки (у різних царинах – військовій, інформаційній, політичній тощо) та політичного розвитку (модернізації).

Лілія Фльорко
доцент кафедри психології
Львівського національного університету імені Івана Франка,
кандидат філософських наук
liliya.florko@lnu.edu.ua

Ірина Денис
доцент кафедри психології та соціогуманітарних дисциплін
Національного лісотехнічного університету України
кандидат історичних наук
idenys16@nltu.edu.ua

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ МІЖПОКОЛІННЄВОЇ СИНЕРГІЇ В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Актуальність дослідження. Сучасні соціокультурні трансформації, що характеризуються високою динамікою змін, кризовими викликами, зміною нормативних моделей соціалізації та переглядом усталених способів осмислення досвіду, загострюють проблему взаємодії поколінь, у межах якої поряд із передачею соціальних і культурних смислів дедалі виразніше проявляються напруження, пов'язані з відмінністю ціннісних орієнтацій, стилів мислення та способів інтерпретації реальності. У цьому річизі міжпоколіннева комунікація дедалі менше зводиться до лінійної передачі знань, норм і цінностей від старших до молодших, натомість вона набуває рис складного процесу взаємної інтерпретації, у якому різні поколіннєві групи не просто співвідносять власний досвід, а й змушені заново узгоджувати значення, смисли та форми культурної присутності. За таких умов міжпоколіннева взаємодія постає не лише як процес трансляції досвіду від старших до молодших, а як складна система взаємного переосмислення культурних наративів, у якій традиція і новизна вступають у продуктивний діалог. Саме тому дедалі більшої ваги набуває пошук психологічних механізмів, здатних забезпечувати не конфлікт чи розрив, а синергію поколінь, що проявляється у здатності різних вікових груп інтегрувати досвід, смисли та інноваційні інтерпретації соціальної реальності. У цьому річизі варто врахувати спостереження Н. Левус про те, що «сьогоднішні реалії ставлять людину перед багатьма складними виборами, де вона опиняється в ситуації постійної зміни умов і засобів» (Левус Н. І., 2020). За таких умов здатність особистості до гнучкого переосмислення досвіду та пошуку нестандартних способів дії набуває особливого психологічного значення.

Актуальність цього питання посилюється ще й тим, що сама креативність у сучасному науковому дискурсі осмислюється не як периферійна властивість окремих обдарованих осіб, а як феномен, значущий для широкого спектра суспільних практик. Дослідниця О. Чередніченко слушно наголошує, що «креативність дедалі більше утверджується як вагомий чинник, що має істотний вплив на різні сфери діяльності» (Cherednichenko O., 2024). Ця думка є принциповою для нашої теми, позаяк дозволяє розглядати креативність не лише як внутрішньоособистісний потенціал, а як чинник, що змінює способи соціальної взаємодії, культурного посередництва та смислотворення в цілому. За таких умов цілком логічним є звернення до феномену креативності як до можливого психологічного механізму, здатного забезпечувати продуктивне зближення поколінь у ситуаціях ціннісної, символічної та інтерпретаційної неоднорідності.

Мета дослідження полягає в теоретичному осмисленні креативності як психологічного механізму міжпоколіннєвої синергії в умовах соціокультурних трансформацій, а також у виявленні тих психологічних процесів, завдяки яким творче переосмислення досвіду, смислова реконфігурація культурних наративів і здатність до виходу за межі стереотипних схем можуть послаблювати міжпоколіннєві розриви та підтримувати інтеграцію різних поколіннєвих перспектив.

Методологічну основу дослідження становить поєднання системного, соціокультурного та психологічного підходів до аналізу креативності. У роботі використано теоретичний аналіз сучасних концепцій творчості, порівняльну інтерпретацію підходів до розуміння культурної обумовленості творчих процесів, а також концептуальне узагальнення праць, у яких креативність розглядається як багатовимірне явище, пов'язане з інтелектуальною, емоційною, мотиваційною та діяльнісною сферами особистості. Такий підхід дозволяє відійти від редукованого розуміння творчості як окремої здібності та розглядати її як складний психокультурний процес, що розгортається на перетині індивідуального досвіду, соціального середовища та культурної традиції.

Результати дослідження. Важливо, що сучасні дослідження дедалі послідовніше відходять від уявлення про креативність як про ізольований акт індивідуальної новизни. У сучасній психології креативність дедалі частіше розглядається як внутрішній ресурс особистості, пов'язаний зі здатністю до гнучкої інтерпретації досвіду. Зокрема, «креативність розглядається як потенціал, внутрішній ресурс людини, здатність відмовитися від стереотипних способів мислення» (Левус Н. І., 2020). У праці С. Браун, присвяченій культурним засадам креативного мислення, підкреслюється, що в системній моделі творчості «культура є водночас і джерелом творчого процесу, і його кінцевим результатом» (Brown S., 2024). А це означає, що творчість не виникає в соціальному вакуумі, позаяк людина мислить і

творить, спираючись на вже наявні культурні форми, символічні ряди, стилістичні лінії, усталені жанри, мову попереднього досвіду та колективно вироблені способи інтерпретації реальності. Водночас результати творчої діяльності знову повертаються в культуру, змінюючи її, доповнюючи або переформатовуючи. Саме тому креативність у межах дослідження доцільно розуміти як процес, через який покоління не лише передають одне одному досвід, а й переробляють його у форми, придатні для нового історичного переосмислення.

Цей висновок безпосередньо підводить до міжпоколіннього виміру проблеми. Якщо творчість укорінена в культурній спадковості, то вона неминуче пов'язана з минулим, проте її зв'язок із минулим не є механічним відтворенням. С. Браун, спираючись на концепцію Р. Вайсберга, наголошує, що «творче мислення не здійснює радикального розриву з минулим; нове виникає через опору на вже наявний досвід» (Brown S., 2024, р. 2). Для нашого дослідження це ідея є особливо продуктивною, оскільки вона дозволяє описати міжпоколіннєву синергію не як стирання відмінностей між поколіннями, а як процес, у якому нове постає не всупереч попередньому досвіду, а через його переосмислення. У такій оптиці старші покоління виступають не лише носіями традиції, а джерелом смислового матеріалу, з яким молодші покоління вступають у творчу взаємодію. Натомість молодші покоління не просто «оновлюють» минуле, а переводять його в інші символічні, ціннісні й комунікативні форми, роблячи релевантним для нових умов.

Суттєвим є й те, що в сучасних оглядових працях креативність дедалі частіше описується як феномен не індивідуалістичний, а колективно опосередкований. У дослідженні Й. Муньйос-Салінас та співавторів зазначено, що «креативність може бути зрозумілою як феномен, що виникає на перетині колективних, смислових і культурно опосередкованих процесів» (Muñoz-Salinas Y. et al., 2025). Це позиція дозволяє суттєво уточнити інтерпретацію міжпоколіннєвої взаємодії, позаяк міжпоколіннєва синергія не може бути пояснена виключно через готовність до толерантності, відкритості чи діалогу, позаяк її реальне психологічне підґрунтя лежить глибше – у здатності поколінь спільно вибудовувати смисл там, де попередні смислові схеми вже не забезпечують достатнього взаєморозуміння. Саме креативність, будучи пов'язаною з реконструкцією значень, символізацією нового досвіду, метафоризацією, смисловим перенесенням та нестандартним поєднанням різнорідних елементів, відкриває можливість такої спільної побудови значення.

У психологічному плані креативність не зводиться до одного лише дивергентного мислення, хоча останнє і є важливою її складовою. Значущим є те, що творчість пов'язана з більш цілісною структурою особистості. М. Криштанович та співавтори наголошують, що «креативність ґрунтується

на здатності, яка відображає індивідуальні властивості людини створювати нові концепти та формувати нові навички», а також що «людська креативність розуміється як інтегральна властивість особистості, що виступає внутрішньою передумовою її творчої діяльності» (Kryshtanovych M. et al., 2021). Це дає підстави розглядати креативність як інтегральний механізм, який охоплює не лише інтелектуальну операціональність, а й мотивацію, готовність до невизначеності, внутрішню свободу інтерпретації, здатність утримувати суперечність без поспішного спрощення та схильність до смислового синтезу. Саме такі характеристики і є психологічно значущими в міжпоколінній взаємодії, де конфлікт часто виникає не через відмінність позицій як таких, а через нездатність витримати іншу логіку досвіду без її дискредитації.

Додатково слід врахувати, що креативність тісно пов'язана з широким спектром особистісних рис і не може бути відокремлена від емоційно-гностичної сфери. У дослідженні О. Чебикіна та співавторів підкреслюється, що «креативність природно пов'язана з широким спектром різноманітних особистісних рис» (Чебикін О. Я., 2024), що дозволяє конкретизувати психологічний механізм міжпоколінньої синергії: творче посередництво між поколіннями спирається не лише на здатність продукувати новизну, а й на відкритість, гнучкість, емоційну чутливість до іншого досвіду, толерантність до багатозначності та готовність виходити за межі жорстких когнітивних схем. У цьому сенсі креативність можна тлумачити як психічну умову, що робить можливим не просто співіснування різних поколіннєвих позицій, а їхнє продуктивне співвіднесення.

Проведений теоретичний аналіз дозволяє сформулювати кілька принципових узагальнень. По-перше, креативність є не зовнішнім доповненням до міжпоколінньої комунікації, а внутрішнім механізмом її оновлення, оскільки саме через творче переосмислення спадщини минуле отримує шанс бути не лише збереженим, а й живим у нових соціокультурних умовах. По-друге, міжпокоління синергія не виникає автоматично з факту культурної наступності, вона потребує психологічної роботи зі смыслом, символами, наративами й формами інтерпретації, а отже, креативність виявляється одним із ключових ресурсів такого процесу. По-третє, в умовах соціокультурних трансформацій творчість набуває функції інтерпретаційного мосту між досвідом минулого, викликами сучасності та уявленнями про бажане майбутнє, що особливо важливо в ситуаціях суспільної нестабільності, кризи або ціннісного перегрупування. У цьому сенсі креативність виступає не лише індивідуальною характеристикою особистості, а й психологічною умовою культурної тяглості, позаяк саме через творчі форми інтерпретації суспільство здатне поєднувати досвід різних поколінь без втрати смислової спадковості. Показовим прикладом міжпоколінньої синергії є сучасні практики переосмислення культурної

спадщини, коли молоді митці звертаються до традиційних форм народної культури та інтерпретують їх у нових медіа або художніх форматах. У таких випадках традиційний культурний досвід старших поколінь не просто відтворюється, а стає матеріалом для творчої трансформації. Саме через креативне переосмислення традиції відбувається її адаптація до нових соціокультурних умов, що дозволяє підтримувати культурну тяглість без втрати актуальності.

Висновки. Отже, креативність доцільно розглядати як психологічний механізм міжпоколіннєвої синергії саме тому, що вона забезпечує можливість переходу від простого співставлення різних досвідів до їхнього смислового узгодження, від культурної дистанції – до продуктивного діалогу, від конфлікту інтерпретацій – до спільного конструювання нових значень. Її значення особливо зростає саме в умовах соціокультурних трансформацій, коли суспільству потрібні не лише форми збереження традиції, а й механізми її творчого продовження. У такій перспективі креативність можна розглядати як один із ключових психологічних ресурсів суспільства, здатний підтримувати баланс між збереженням культурної традиції та необхідністю її постійного оновлення. Саме через таке розуміння креативності міжпоколіннєва синергія постає не як абстрактний ідеал, а як реальний психокультурний процес, у якому різні покоління можуть не втрачати себе у взаємодії, а, навпаки, знаходити нові підстави для спільного буття й розвитку.

Тетяна Гурлєва

провідний науковий співробітник

лабораторії консультативної психології та психотерапії

Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (м. Київ),

кандидат психологічних наук

t.s.gurleva@gmail.com

ЦІННІСНО-СМИСЛОВА ВЗАЄМОДІЯ У КРИЗОВИХ УМОВАХ: СИНЕРГІЯ ПОКОЛІНЬ

Актуальність дослідження. На тлі війни, розв'язаної росією проти України, проблема духовного оздоровлення та збереження ціннісно-смислової сфери особистості набуває особливої гостроти. Постійний стрес, агресивний вплив масмедіа та соціальна нестабільність вимагають пошуку внутрішніх ресурсів для виживання та розвитку. У цьому контексті особливої уваги заслуговує взаємодія поколінь, яка в сучасній українській сім'ї (як всередині країни, так і за її межами) зазнає трансформацій, поєднуючи традиційну вітчизняну, інноваційну та іноземну культури.

Незважаючи на наявність протиріч між поколіннями, саме смислова взаємодія є резервом розвитку, що дозволяє особистості піднятися на рівень

самопізнання та духовного вдосконалення, шукати ту «смыслову вертикаль, яка “витагує” розвиток до вищих сфер духовності» (Карпенко З.С., 2009, с. 230-231).

У вирішенні проблеми обміну цінностями і смислами між поколіннями, враховано праці авторів (Карамушка Л.М., Снігур Ю.С., 2020; Кокун О. М., 2025; Маслоу А., Роджерс К.; Панок В.Г., 2023; Рибалка В.В., 2013; Слюсаревський М. М., 2023; Швалб Ю.М., 2016, Хохліна О.П., 2019; Карпенко З.С., 2000; Шевченко Н.Ф., 2020 та ін.). Зазначимо, що сучасні роботи зосереджені здебільшого на причинах конфліктів, втім у літературі ще недостатньо описані методи збереження міжпоколінної ціннісно-смыслові наступності і синергії. Певний дефіцит таких робіт робить дану тему надзвичайно актуальною.

Метою роботи є теоретичний аналіз особливостей ціннісно-смыслові взаємодії поколінь у кризових умовах життя, а також визначення факторів підтримки довіри до себе, що сприяє синергії поколінь, є ресурсом ціннісно-смыслового взаємозбагачення і вдосконалення.

Сьогодні, в надзвичайно важких, кризових умовах війни українці будь-якого віку стикаються з ситуаціями, які спонукають до оцінки і переоцінки цінностей, життєвих смислів, власної особистості, яка має брати на себе відповідальність за вибір, ставлення до себе та інших людей, до життя. Взаємодія старшого і молодшого як двох особистостей, суб'єктів, потенційно впливає на взаємообмін цінностей і смислів, синергію поколінь.

За результатами теоретичного дослідження можна зазначити наступне.

1. *Синергію можна розглядати як вихід із кризи:* смыслова взаємодія між поколіннями, яка побудована на діалозі та пошані між тими, хто вступає у контакт, є не лише механізмом трансляції досвіду життя, а й потужним інструментом духовного самозбереження і розвитку людей різних поколінь в умовах війни.

2. *Довіра до себе – це фундамент, внутрішній ресурс,* який потребує зміцнення через зовнішні сфери: сім'ю, роботу, творчість та допомогу іншим. Факт зниження рівня самодовіри у людини вказує на необхідність розробки спеціальних психологічних технологій допомоги з метою розширення зовнішніх і внутрішніх можливостей людини (Гурлева Т.С., 2025).

3. *Міжпоколінна наступність* забезпечується шляхом подолання конфліктів між «прогресивними поглядами» молоді та переконаннями і світоглядом старших, що можливе через взаємообмін досвідом переживання і подолання життєвих криз, окресленням і формування спільних орієнтирів, форм дозвілля, ідеалів тощо.

4. *Розробка практик міжпоколінної взаємодії* має стати пріоритетом для психологів та педагогів, оскільки об'єднання ціннісно-смыслових позицій

забезпечує життєву стійкість не лише окремої родини, а й країни в цілому, особливо за кризових обставин.

Війна загострила існуючі розбіжності, перетворивши їх на серйозні психологічні бар'єри між дорослими і дітьми, старшим і молодшим поколінням. Оглянемо найвиразніші **протиріччя між поколіннями**:

1. *Стабільність проти прогресивності, ригідність проти гнучкості.* «Прогресивні погляди» молоді часто натрапляють на агресивне неприйняття з боку старшого покоління. Причиною цього може бути те, що старші люди значну частину життя провели в умовах відносної «довоєнної стабільності», що формує інший тип реакцій на кризу, ніж у молоді, яка адаптується до агресивного середовища швидше. Молоді, скажімо, більш рішучі у виборі діяльності, в той час як старші люди можуть наполягати на дотриманні певного звичного розпорядку, відповідальності за вже існуючі даності, проявляти упередженість до різких змін. Довіряючи власним життєвим принципам й очікуванням, іноді дорослі виявляють певну неповагу до орієнтирів і дій молодшої людини, що може гальмувати розвиток у неї довіри до себе як важливого психологічного ресурсу. В свою чергу – необ'єктивність щодо цінності дорослих еталонів заважає молоді набувати необхідного життєвого досвіду.

2. *«Програмування» проти самовизначення.* Дорослі часто намагаються «програмувати» дії молоді, авторитарно нав'язуючи власні смисли, позиції, досвід. Звідси, тиск провокує опір підлітків і юнаків, або призводить до втрати ними «власного обличчя», «власних життєвих орієнтирів», духовної основи (особистий, внутрішній закон), що гальмує їхній духовний та соціальний розвиток. В такому випадку нав'язуються цінності і смисли авторитетних дорослих, подавляючи цінності і смисли молодшої людини, які перебувають у процесі становлення. Слід зважати на те, що умови війни можуть диктувати розвиток неочікуваних поглядів і вчинків молоді, що потребує уважності, терплячості і витривалості з боку більш досвідчених і особистісно зрілих членів суспільства.

3. *Субкультурний бар'єр.* Молодіжна субкультура виступає «кривим дзеркалом» світу дорослих. Виникає жорстке протиставлення: є «наша» музика, мода та спілкування, а є «маміне-татове» («їхнє»), яке сприймається як чужорідне або застаріле, неактуальне (Вовчик-Блакитна О.О., Гурлева Т.С., 2016). Під час війни, в умовах протистояння між добром і злом, миром і війною культура і дорослого, і молодшого покоління має бути сконцентрована як на відмінностях, на які слід зважати, так і на тому, що об'єднує різні покоління, всіх співвітчизників, які мають єдину ідентичність, правду, спільне бачення сьогодення і майбутнього.

4. *Різниця в смислових орієнтирах та копінг-стратегіях.* Попри війну, молодь орієнтована на «високі буттєві смисли» (Гурлева Т.С., 2012) – свобода, незалежність, самореалізація, відкритість новому, тоді як старші

можуть бути більше зосереджені на фізичному виживанні та збереженні традиційних структур. Молодь може шукати власні ресурси в різних сферах життя, надихатися очікуванням і наближенням кохання, творчих здобутків, підтримкою однолітків, в той час як більш дорослі демонструють здатність до матеріального розрахунку, проголошують успадковані цінності сім'ї і перевірені ними стосунки з оточуючим світом. Синергія може проявлятися у тому, що, розуміючи і зважаючи на неоднаковість ціннісних орієнтирів і розбіжність копінг-стратегій, люди різних поколінь вступають у взаємодію в діяльності, яка об'єднує. Наприклад, це може бути волонтерство, збір коштів для ЗСУ та ін. Така діяльність нівелює вік як такий, надаючи можливість кожному учаснику проявити свої кращі можливості, прискорюючи досягнення загальної для всіх мети.

За нашими даними, ключовими факторами підтримки зокрема довіри до себе є (Гурлева Т.С., 2025) такі: 1. Стосунки з сім'єю: цей фактор є провідним для всіх опитуваних, що підкреслює роль міжпоколінної взаємодії в родині як фундаменту стійкості у кризових умовах. 2. Соціальне оточення та діяльність: особливо важливими є стосунки з друзями і колегами, успіхи в роботі чи навчанні. 3. Когнітивні та творчі ресурси: до них можна віднести аналіз ситуацій, отримання нових знань, творчість, що виступають дієвими копінг-стратегіями.

На основі результатів дослідження та психологічного аналізу міжпоколінної взаємодії пропонуємо наступні **практичні рекомендації**.

Перехід від «нав'язування смислів і цінностей» до «діалогу».

– Уникнення готових сценаріїв. Нав'язування особистих смислів та «програмування» дій підлітка провокує або агресивний опір, або втрату ним власного «Я», що гальмує особистісний розвиток.

– Створення простору для рефлексії. Запитання і пошук відповідей допомагають юній особистості «піднятися» над ситуацією та вийти на рівень самопізнання і саморозвитку.

– Визнання права іншого на власні переконання. З одного боку – допомога підлітку чи юнаку сформувати власні життєві принципи, щоб молодша людина була спроможною відповідально ухвалювати рішення та виявляти ініціативу. З іншого боку – намагання молоді усвідомити й оцінити пропозиції від осіб старшого покоління, переосмислення власної безкомпромісності щодо ідей, життєвих принципів старших людей. Тобто мова йде про впровадження двостороннього впливу.

– Сприймати молодіжну субкультуру як «криве дзеркало». Не заперечувати їхню моду чи музику. Пам'ятати, що молодіжна субкультура – це спосіб дитини чи підлітка осмислити дорослий світ, що не є його примітивним наслідуванням. А здобутком дорослого може бути відкриття молодіжних способів існування і самовираження, що тільки збагатить внутрішній світ дорослої людини. Тобто дотримуватися поваги до іншого,

його поглядів і намагань у діалогічному спілкуванні як взаємодії «рівних» суб'єктів.

Зміцнення ресурсу «довіри до себе».

– Підтримувати самостійність, автономність молоді. Довіра до себе є критичним ресурсом у кризі. Дати молодшій людині можливість незалежно вирішувати завдання у сферах навчання, спілкування, творчості, допомоги іншим, довіряти своєму досвіду і власним рішенням.

– Враховувати фактор стресу. Пам'ятати, що в умовах війни рівень покладання на себе, свої можливості може знижуватися. У такі моменти дитині, підлітку, юнаку потрібна не критика, а додаткове роз'яснення сильних сторін їх особистості.

– Заохочувати допомогу іншим. Відомо, що допомога навколишнім зміцнює внутрішню опору як молоді, так і дорослих, сприяє взаєморозумінню, формуванню спільних заходів і життєвих орієнтирів, ціннісно-сислової сфери, яка б поєднувала різне і спільне для поколінь.

Повага до власного «Я», орієнтація на високі смисли і цінності.

– Бути прикладом людини, яка бере відповідальність за власний вибір. Підтримувати у молоді відчуття цінності власного Я, своєї особистої позиції, власного, оригінального і самотнього стилю життя і міжособистісних взаємин. Право – бути інакшим, відстоювати свою життєву позицію і бути почутим іншою стороною. Знаходити консенсус у розумінні представників різних поколінь таких високих цінностей, як: любов, честь, справедливість, відповідальність, довіра до себе, стійкість, справжній героїзм і патріотизм тощо.

– Обговорювати сьогодення і майбутнє. Бажано підтримувати орієнтації молоді на високі цінності, обговорюючи разом з юним поколінням як нагальні проблеми й плани, так і життя своєї країни, міста тощо. Анонсувати краще, духовно наповнене життя, накреслювати особисті і спільні орієнтири вивіщення власного і суспільного буття. Саме духовні цілі і підпорядковані їм духовні засоби здійснення в найкритичніші і найкризовіші моменти, складні і травматичні ситуації сприяють тому, що людина прагне бути і залишається людиною «з чистою душею і чистою совістю», зі світлими поглядами на майбутнє.

Висновки. Міжпоколінна наступність не має бути копіюванням, прямим відтворенням досвіду старших поколінь. Це усвідомлення, оцінка, переосмислення того, що найкраще резонує з реаліями сьогодення і вирішує питання боротьби і перемоги добра над злом, фізичного і психологічного виживання, долаючи стрес і втрати, породжені війною. Війна не лише створює бар'єри між віковими групами громадян, а й дає унікальний шанс для смислового взаємозбагачення.

Ціннісно-смилова взаємодія, в основі якої лежать довірчі стосунки, діалог між старшими і молодшими, забезпечує синергію різних поколінь

українців. В основі такої взаємодії – суб'єкт-суб'єктні взаємини між людьми, повага до їх особистих цінностей і смислів, до особистості, яка в кінцевому рахунку і забезпечує відтворення та збереження досвіду старших поколінь на користь майбутнього як окремої людини, так і країни у цілому.

Петро Петровський
професор кафедри теоретичної та прикладної психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
доктор наук з державного управління
petro.m.petrovsky@lpnu.ua

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ МОТИВАЦІЙНИХ ВІДМІННОСТЕЙ РІЗНИХ ПОКОЛІНЬ УКРАЇНИ

Базовими положеннями до пропонованих тез є теорія поколінь, яка сформована у класичних твердження німецького соціолога Карла Маннгейма, у висновках американських вчених Нейла Хоува і Вільяма Штрауса та інших дослідників. Вказану теорію можна звести до ключових положень:

- історія розвивається циклами, тривалість яких орієнтовно дорівнює тривалості людського життя, тобто 80-90 років;

- цикли містять чотири періоди або фази життя: дитинство → молодість → середній вік → старість;

- покоління визначається як сукупність усіх людей, народжених у проміжок часу, що відповідає конкретній фазі життя і становить приблизно 20 років;

- покоління – це соціально-демографічна й культурно-історична спільність людей, об'єднаних межами віку й загальними умовами формування та функціонування в історичний період часу;

- перехід від покоління до покоління відбувається послідовно, зміна поколінь – універсальний процес, заснований на біологічному ритмі людського життя;

- представники кожного покоління поділяють цінності та настрої, що домінують в суспільстві, мають багато спільного в переконаннях і моделях поведінки;

- зміна поколінь веде до зміни сприйняття інформації, ставлень до основних соціальних цінностей і, відповідно, до зміни мотивів діяльності.

У сучасному соціологічному контексті прийнято вирізняти 5 типів поколінь із їх основними характеристиками:

- Мовчазне покоління – народжені у 1923-1943 рр.;
- Бебі-бумери – народжені у період 1943-1963 рр.;

- Покоління X – народжені у 1964-1985 рр.;
- Міленіали (покоління Y) – народжені у 1985-1999 рр.;
- Центеніали (покоління Z) – народжені після 2000 року.

У контексті становлення суверенної України (починаючи із 1991 р.) важливо фіксувати реальну присутність вказаних поколінь, оскільки три перші групи були частиною доленосного голосування на загальнонаціональному референдумі щодо проголошення незалежності. У референдумі взяли участь 31 891 742 особи – 84,18 % населення України. З них 28 804 071 особа (90,32 %) проголосувала «За».

Всі покоління активно долучалися до подальших політичних процесів, були учасниками історично важливих акцій (Помаранчева революція, Революція Гідності) та впливали на результати народного волевиявлення (президентські вибори 2010 р., вибори до Верховної Ради 2019 р.). Показовими є результати президентських виборів 2019 року, коли за чинного президента Володимира Зеленського проголосували 13,5 млн виборців, або 73,22%.

Неоднозначність трактувань всіх наведених офіційних даних зумовлює необхідність звернення до психологічних чинників пояснення, зокрема визначення соціально-психологічних детермінант мотиваційних відмінностей діяльності поколінь. У цьому контексті варто розкрити наступні пункти:

- окреслити коло реальних чинників, що зумовлюють мотиваційні відмінності;
- визначити методологічні засади зміни мотивації поколінь;
- обґрунтувати дійсну зміну мотивів в рамках визначених методологічних моделей.

Психологічні відмінності поколінь зумовлюються низкою соціальних чинників, до яких відносяться:

- економічні умови – рівень добробуту, можливості отримати освіту, перспективи працевлаштування тощо;
- рівень соціально-культурного розвитку – традиції, спосіб виховання, освіта, популярна культура та технологічний прогрес;
- особливі історичні події – війни, революції, економічні кризи, радикальні трансформації соціальних відносин тощо;
- вплив старших поколінь, їх досвіду, досягнень та мотиваційних орієнтирів на молодші покоління соціуму.

Важливо відмітити, що український контекст впливу вказаних чинників на формування основних рис сучасних поколінь має надзвичайні особливості, оскільки за час їх ствердження (існування та розвитку) відбулися безпрецедентні економічні, соціальні, правові, політичні, культурні та технологічні трансформації. У конкретному вимірі це означає, що представники основних чотирьох поколінь громадян України (бебі-

бумери, покоління X, Y та Z) представляють епохи, різні за своїми соціально-політичними, правовими, економічними та комунікативними властивостями. Зокрема покоління Z принципово відрізняється від покоління бебі-бумерів своїм володінням інформаційними ресурсами, ціннісними орієнтаціями та мотивацією.

Тому для правильного трактування процесу детермінації сутнісних рис психології різних поколінь варто звернутися до методологічних напрацювань різних шкіл психології, зокрема властивих їм обґрунтувань процесу мотивації.

Грані усвідомлення цілісного внутрішнього світу людини у сучасній психології залежать від базової системи координат – змісту тієї чи іншої концепції, що висвітлює певний аспект цієї цілісності, робить його визначальним для розуміння людини. Прийнято фіксувати три таких системи координат або відносно самостійні течії психології – природничо-наукова, психоаналіз і гуманістична психологія (Трач Р., 2001). У форматі нашого методологічного розгляду ці течії доречно зафіксувати як окремі моделі (парадигми) детермінації мотивації діяльності людини.

На природничо-науковій парадигмі – моделі зовнішньої детермінації внутрішнього світу людини, базуються школа бігевіоризму (і радянської психології), коли мотивація розглядається за аналогією із умовним рефлексом, як сукупність реакцій пристосування на зміну умов середовища і може бути описана формулою “стимул – реакція”. Іншими словами, ці школи психології беруть до уваги внутрішню активність особи як змістовну відповідність зовнішнім впливам. Відповідно формування певних стимулів дає можливість передбачити поведінку людини, контролювати її, та безпосередньо впливати на формування її мотивів. За таких умов, особа стає залежною від середовища, лояльною до його вимог, а її мотиви у значній мірі обмежуються рівнем базових потреб.

Своєю чергою, предметом дослідження в гуманістичній психології є самодостатня й неповторна особа, що усвідомлює сенс свого буття, самостійно визначає межі власної свободи і постійно працює над своїм вдосконаленням. Вона ґрунтується на вихідній ідеї, що людина перебуває у стані пошуку власної ідентичності, свого індивідуального шляху розвитку через реалізацію творчих можливостей, актуалізацію об’єктивного та суб’єктивного потенціалу задля досягнення життєвого благополуччя. Шлях вільної самореалізації особи трактується у гуманістичній психології досить різнобічно, із констатацією його складності і навіть абсурдності (А. Камю) та цінності “я-центричності” цього процесу, що відтворюється через низку інтенцій, зорієнтованих на суб’єкта – саморефлексію, самоаналіз, самоконтроль, саморегуляцію, самореалізацію тощо. Звідси і виникає основна проблематика досліджень та висновків цієї течії – пошуки сенсу людського буття (В. Франкл), свободи і відповідальності вибору, цілісності

людської особистості, свідомої мотивації діяльності (А. Маслоу), поширення “особоцентричного” підходу до психотерапії, теорії та практики педагогіки та суспільних відносин (К. Роджерс). На відміну від природничо-наукової, методологія гуманістичної психології (гуманітарна парадигма) акцентує увагу на особистісних цінностях, самодостатності й автономності людини, на неможливості абстрагуватися від суб’єктивного ставлення та розуміння.

Дві вказані моделі існують у соціально-психологічному просторі сучасної України, внаслідок розвитку демократичних основ суспільства та впливають на політичні настрої та вибір мотивації різних поколінь.

Водночас варте уваги положення, що природничо-наукова парадигма більш чітко стверджує зумовленість мотивації зовнішніми обставинами, що проявляється більш повному врахуванні реальності, вищій мірі відповідальності та меншого ступеня свободи. Такий варіант мотивації був продемонстрований на референдумі 1991 року.

Дотримання гуманістичної парадигми, як акцентування уваги на самодостатності особи та більшій мірі свободи вибору, в конкретиці проявів може вести не тільки до більшої відповідальності та обґрунтованих політичних рішень, але й до ухвалення рішень без належного рівня відповідальності та ствердження мотивів, що не відповідають викликам часу. Прикладом останніх можуть бути результати виборів до Верховної ради України 2019 року.

Можна констатувати, що дві розглянуті парадигми пояснення мотиваційних відмінностей поколінь можна використовувати як базові моделі розуміння із врахуванням важливої умови, що їх реалізація опосередковується конкретним рівнем відповідальності, що своєю чергою залежить від загальних соціальних детермінант.

Юлія Безносюк

викладач кафедри романо-германської філології

та методики викладання іноземних мов

Міжнародного університету (м. Одеса)

juliabeznosuyk080801@gmail.com

Анастасія Грушецька

викладач кафедри іноземних мов професійного спілкування

Міжнародного університету (м. Одеса)

trusheckaiaanastasiiia@gmail.com

ЛІНГВІСТИЧНІ МАРКЕРИ МІЖПОКОЛІННЄВОГО КОНФЛІКТУ В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Актуальність дослідження. Сучасний англomовний політичний дискурс дедалі частіше відображає напруження між різними поколіннями,

зумовлене соціальними, економічними та ціннісними трансформаціями. Питання кліматичної політики, економічної нерівності, цифровізації, соціальних прав і реформ освіти нерідко подаються через протиставлення «старшого» і «молодшого» поколінь.

Мовні засоби відіграють ключову роль у конструюванні цього конфлікту, формуючи відповідні стереотипи, оцінки та ідентичності. Дослідження лінгвістичних маркерів міжпоколіннєвого конфлікту є важливим для розуміння механізмів ідеологічного впливу та стратегій політичної комунікації.

Метою роботи є виявлення та аналіз лінгвістичних маркерів, за допомогою яких репрезентується міжпоколіннєвий конфлікт у сучасному англomовному політичному дискурсі, а також визначення їхніх функцій у формуванні суспільних наративів.

Організація та методологія дослідження. Дослідження здійснено на матеріалі виступів політичних діячів, парламентських дебатів, передвиборчих промов та публікацій провідних англomовних медіа. Методологічну основу становлять елементи критичного дискурс-аналізу, когнітивно-семантичний аналіз та контекстуально-інтерпретаційний підхід. У процесі дослідження застосовано метод суцільної вибірки прикладів, їх семантичну класифікацію та функціональний аналіз.

Результати дослідження. У ході аналізу встановлено, що міжпоколіннєвий конфлікт у сучасному англomовному політичному дискурсі системно конструюється через поєднання номінативних, оцінних, синтаксичних та прагматичних засобів. Передусім виявлено активне використання прямих номінацій поколінь (baby boomers, Generation X, millennials, Gen Z), які функціонують не лише як вікові маркери, а як соціально й ідеологічно навантажені категорії. Такі номінації часто супроводжуються узагальнювальними характеристиками, що сприяють формуванню стереотипізованих образів (Шевченко І. С., 2002).

На лексичному рівні простежується тенденція до використання оцінної та експресивної лексики. Старші покоління можуть описуватися через маркери conservatism, traditionalism, resistance to change, тоді як молодші – через entitlement, radicalism, impatience або, навпаки, innovation, activism, progressiveness. Таким чином, мова не лише фіксує відмінності, а й формує аксіологічну шкалу оцінювання.

На синтаксичному рівні конфліктність підсилюється через антитези, контрастивні конструкції та паралелізм (while older generations..., younger people demand...). Частотним є використання займенникової опозиції we – they, яка структурує дискурс за моделлю «свої – чужі» та посилює ефект поляризації. У риторичному плані застосовуються повтори, акцентуація та запитальні конструкції, що мобілізують аудиторію та емоційно загострюють протиставлення.

Метафоричний аналіз засвідчив наявність моделей типу GENERATIONAL GAP AS DIVIDE, POLITICS AS BATTLEFIELD, FUTURE AS PROPERTY, які концептуалізують міжпоколінні відносини як боротьбу за ресурси, вплив або майбутнє. Особливо показовими є висловлювання, у яких майбутнє постає як те, що «успадковується», «втрачається» або «відбирається», що підсилює конфліктну рамку інтерпретації (Ромадикіна В. С., 2014).

Також виявлено прагматичну функцію лінгвістичних маркерів: вони використовуються для легітимації політичних позицій, мобілізації електорату та формування поколіннєвої ідентичності. Політики часто апелюють до молоді як до «двигуна змін» або до старшого покоління як до «носія досвіду», що свідчить про стратегічне використання вікової диференціації в політичній комунікації (Шарманова Н. (2020).

Отже, результати дослідження підтверджують, що міжпоколіннєвий конфлікт у політичному дискурсі є не лише соціальним феноменом, а й дискурсивною конструкцією, яка реалізується через системну сукупність мовних маркерів різних рівнів.

Висновки. Міжпоколіннєвий конфлікт у сучасному англомовному політичному дискурсі є дискурсивно сконструйованим явищем, що реалізується через систему лексичних, синтаксичних і метафоричних маркерів. Їх використання сприяє формуванню опозиційної моделі «ми – вони», посиленню емоційного впливу та ідеологічної поляризації. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на порівняльний аналіз репрезентації міжпоколіннєвого конфлікту в різних англомовних країнах та жанрах політичної комунікації.

Олена Дудар

доцент кафедри психології

Університету Григорія Сковороди в Переяславі,

кандидат психологічних наук

dudarlenushka@gmail.com

ТРАНСГЕНЕРАЦІЙНА ТРАНСЛЯЦІЯ «НАРАТИВІВ НАДІЇ» В СТРУКТУРІ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ

Актуальність. В умовах глибоких суспільних трансформацій, інформаційних воєн та ціннісної нестабільності проблема міжпоколіннєвої передачі позитивних орієнтацій набуває особливого наукового і практичного значення. Питання про те, як суспільство відтворює у своїх молодших членах здатність до надії, стійкості та проєктивного мислення, залишається недостатньо вивченим у вітчизняному науковому дискурсі. Феномен «наративів надії» як специфічного механізму трансгенераційної трансляції

ціннісно-символічних ресурсів не отримав досі належного теоретичного осмислення у площині політичної соціалізації, попри зростаючу увагу до суміжних проблем колективної пам'яті, міжпоколіннєвої ідентичності та громадянської культури (Mannheim K., 1952; Hirsch M., 2012). Особливої гостроти ця проблематика набуває в контексті повномасштабної збройної агресії Росії проти України, що поставила перед суспільством завдання збереження та передачі колективного ціннісного ядра в умовах екзистенційної загрози. Саме в кризових ситуаціях актуалізується питання, які наративи про можливе краще майбутнє здатна транслювати спільнота своїм наймолодшим членам і яким чином цей процес пов'язаний із їхньою громадянською та політичною ідентичністю (Sztompka P., 2000).

Мета дослідження полягає у концептуалізації «наративів надії» як аналітичної категорії та виявленні механізмів їхньої трансгенераційної трансляції в структурі політичної соціалізації молоді; обґрунтуванні епістемологічних підстав аналізу трансгенераційної динаміки крізь призму конструктивістської, герменевтичної та деколоніальної дослідницьких парадигм; визначенні ролі етнокультурних наративів, травматичного досвіду та практик політичної участі у формуванні ціннісного ядра молоді в умовах суспільних трансформацій.

Організація та методологія дослідження. «Наратив надії» концептуалізується як трирівнева структура: (1) мнемонічний рівень – образи значущого минулого як підстава для надії («ми подолали це раніше»); (2) аксіологічний рівень – ціннісне ядро, що задає бажані параметри майбутнього; (3) проєктивний рівень – образи можливого і бажаного майбутнього як горизонт колективних зусиль (Ricoeur P., 1990). На відміну від «наративів жертвовності», «наративів загрози» та «наративів ресентименту», що орієнтують спільноту переважно на негативне минуле, наративи надії мають принципово проєктивний і конструктивний характер, що робить їх ефективнішими ресурсами демократичної соціалізації (Масу J., Young Brown M., 1998). Методологічну основу становить поєднання трьох взаємодоповнювальних парадигм. Конструктивістська парадигма (Berger P., Luckman T., 1966) розглядає покоління як соціокультурні конструкти, що формуються у процесі спільного переживання значущих подій, а трансгенераційну трансляцію – як процес «соціального конструювання реальності», в якому наративи слугують когнітивними схемами структурування досвіду. Герменевтична парадигма (Gadamer H.-G., 1975; Joas H., 2000) акцентує діалогічний характер міжпоколіннєвої взаємодії: цінності й наративи не «передаються» механічно, а переінтерпретуються кожним новим поколінням крізь призму власного досвіду, що пояснює як наступність, так і трансформацію наративів у часі. Деколоніальна парадигма (Mignolo W., 2007) розкриває структури влади, що регулюють «наративний ринок»: які оповіді отримують привілейоване становище, а які

маргіналізуються або замовчуються, що особливо важливо для аналізу пострадянських суспільств, де офіційні радянські наративи тривало витісняли автентичну національну пам'ять та ціннісні системи. Емпіричний інструментарій включає: наративний аналіз і наративні інтерв'ю (Riessman С., 2008; Schütze F., 1983); міжпоколіннєвий компаративний метод із залученням щонайменше трьох поколінь; дискурс-аналіз публічних текстів (медіа, підручники, промови, соціальні мережі); ціннісне профілювання за методикою Шварца (Schwartz S., 1992).

Результати дослідження. Виявлено п'ять ключових механізмів трансгенераційної трансляції наративів надії. По-перше, сімейна наративна традиція є первинним і найбільш інтимним каналом міжпоколіннєвої передачі: «родинні розповіді» про значущі події минулого (Голодомор, репресії, еміграція, Револуція Гідності, повномасштабне вторгнення) є потужними інструментами формування як ідентичності, так і ціннісних орієнтацій дітей (Fivush R., Merrill N., 2016). По-друге, освітні та культурні інституції є формалізованим каналом трансляції суспільно санкціонованих наративів через шкільні підручники, музеї, меморіали, публічні свята – «місця пам'яті» у сенсі П. Нора (Nora P., 1989). По-третє, практики спільної діяльності та ритуали (волонтерство, громадська самоорганізація, участь у протестах чи виборах) є способом формування цінностей через колективний досвід: знання і ціннісні орієнтації засвоюються через участь у спільнотах практики, а не через абстрактну передачу (Lave J., Wenger E., 1991). По-четверте, цифрові медіа та мережеві спільноти становлять принципово новий канал міжпоколіннєвої взаємодії, що розмиває традиційні темпоральні та просторові межі, забезпечуючи молоді доступ до наративів різних поколінь, але водночас фрагментуючи й прискорюючи наративний простір (Loader B. et al., 2014). По-п'яте, травматична пам'ять є особливим механізмом трансгенераційної трансляції на межі особистого і колективного: колективні травми передаються через неусвідомлені емоційні паттерни і специфічні реакції (Kellermann N., 2001), а феномен «постпам'яті» (Hirsch M., 2012) описує, як молодь «пам'ятає» події, яких не переживала безпосередньо. Встановлено, що трансгенераційна трансляція є діалектичним процесом спадкоємності і трансформації: нові покоління «свіжим поглядом» переосмислюють отримані наративи, відкидаючи одні елементи і реактуалізуючи інші (Mannheim K., 1952). Особливо інтенсивне переформатування наративного простору відбувається у переламні моменти – революції, збройні конфлікти, системні кризи. Соціологічні дані фіксують парадоксальне зростання громадянської ідентичності, суспільної довіри та ціннісної консолідації серед українців, зокрема молоді, після 24 лютого 2022 р. (KIIS, 2023; Razumkov Centre, 2023), що підтверджує мобілізаційний потенціал трансгенераційних наративів надії. Водночас практики

волонтерства та цивільного спротиву формують новий масив поколіннєвих наративів, що стануть спадщиною для майбутніх поколінь.

Висновки. «Наратив надії» є продуктивною аналітичною категорією для дослідження міжпоколіннєвої передачі ціннісних ресурсів у процесі політичної соціалізації молоді. Трансгенераційна трансляція наративів надії здійснюється через систему взаємопов'язаних механізмів (сімейна традиція, освітні інституції, практики спільної участі, цифрові медіа, травматична пам'ять) і являє собою діалектичний процес спадкоємності та трансформації. Адекватний аналіз цього процесу потребує методологічного плюралізму – поєднання конструктивістської, герменевтичної та деколоніальної парадигм в єдину дослідницьку рамку. Повномасштабна збройна агресія Росії актуалізує трансгенераційні наративи стійкості та водночас породжує нові наративи надії, що визначатимуть ціннісну ідентичність майбутніх поколінь українців. Розуміння механізмів трансгенераційної трансляції відкриває перспективи для розробки науково обґрунтованих програм громадянської освіти, молодіжної політики та суспільної комунікації, спрямованих на підтримку демократичної соціалізації та ціннісної спадкоємності.

Веніамін Вінков

*науковий співробітник Інституту
соціальної та політичної психології НАПН України (м. Київ),
кандидат психологічних наук
ven.vinkov@gmail.com*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ПОЛІТИКИ РУСИФІКАЦІЇ НА МОЛОДЬ У РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ

Актуальність дослідження. На даному етапі розвитку українського суспільства, особливо в умовах війни, привертає особливу увагу проблема русифікації і дерусифікації української ідентичності. На перший погляд ця проблема є достатньо вивченою істориками, мовознавцями, культурологами, політологами і для її розв'язання варто лише на державному рівні впровадити реформи в гуманітарній сфері. Але відразу виникає низка питань, які це мають бути реформи, які результати мають бути отримано у підсумку, який зміст вкладається в дерусифікацію, наскільки цей процес буде підтриманий громадянами України. Якщо дерусифікацію директивно можна впровадити в освітній процес і для цього є значний ресурс у вигляді викладацького корпусу, навчальних програм з вивчення мови, історії України, то поширити її поза навчальним процесом виявиться надто складно, адже політика русифікації впроваджувалася століттями і протидіяти в близькій перспективі

не є можливим швидко. Особливо це стосується сфери міжпоколінної взаємодії.

Одна справа, це мова спілкування, де в значній кількості сімей прийнято послуговуватися російською мовою. І часто відмова від її вживання залежить від мотивації учасників взаємодії, рівня володіння українською мовою, звички користуватися нею в різних сферах життя. Друга справа, це психологія громадян, котрі зростали в Радянському Союзі. Мова є лише проявом глибших проблем русифікації ідентичності та має відбиток на ментальності українців, уявленнях про своє місце як народу на політичній карті світу, їхньому способі життя, політичних вподобаннях тощо.

Метою нашого дослідження є визначити психологічні особливості впливу політики русифікації на молодь в Радянському Союзі.

Організація та методологія дослідження. Досвід старшого покоління великою мірою пронизано ідеологічними стереотипами, сформованими під впливом радянської ідеології та політики русифікації, що позначилось на цінностях, поглядах, способі життя. Досвід молодшого покоління склався переважно в період розвитку інформаційних технологій і йде в ногу із сучасними тенденціями. Механізм трансгенерації як передача досвіду від старшого покоління до молодшого у багатьох ситуаціях не має сили і в сучасних умовах замінюється на префігурацію – зворотний процес передачі досвіду (Вовчик-Блакитна О.О., 2019; Довгань Н.О., 2020; Сенько Т.В., 2023). Перепонами для міжпоколінної взаємодії та підриву довіри часто можуть бути звинувачення з боку молодшого покоління (Васютинський В.О., 2019), різниця в цінностях (Алексєєнко Т.Ф., 2018). Невчасне вирішення протиріч призводить до міжпоколінних конфліктів (Галичанська А.В., 2014; Макарова М.В., 2019). Розв'язання проблем конфліктної взаємодії поколінь може бути здійснено шляхом формування культури солідарності, в основу якої має бути покладений діалог (Сенюшкіна Т.О., 2013; Гусак Л., Мартіросян Л., 2025). Налагодження взаємодії між старшим та молодшим поколіннями неможливе без розуміння, у яких умовах набувався життєвий досвід.

Результати дослідження. Розгляд проблеми дерусифікації української ідентичності у сфері міжпоколінної взаємодії нашоухється на відмінні одне від одного соціально-психологічні умови соціалізації особистості.

У вузькому значенні, соціалізація як процес розвитку особистості та ідентичності передбачає наявність у соціальному середовищі значущих для молодшого покоління фігур, з якими вона може ідентифікуватися. Ідентифікаційний простір, який формують сім'я, школа, університет, робота, ЗМК, може включати як реальних людей, з якими вона безпосередньо взаємодіє, так і символічні фігури, які стають взірцями для наслідування представниками молодшого покоління. Радянська влада прагнула взяти під контроль всі сфери суспільного життя і відповідно створила цілий пантеон

героїв і авторитетів, яких мала наслідувати молодь. Молодь була цільовою аудиторією для впливу радянської пропаганди, і ця пропаганда проникала в усі площини соціальної взаємодії. Серед таких соціально-психологічних площин можна виокремити:

Сімейно-родинна площина взаємодії. У цьому випадку за одиницю аналізу беруться стосунки між молодшими і старшими членами родини (діти – батьки, онуки – бабусі/дідусі). Діалог між ними має різні форми, одні з яких призводять до продуктивної комунікації, а інші – до конфлікту. Конфлікт між поколіннями закладений, з одного боку, біологічними чинниками, серед яких для молоді – невпинний процес дорослішання, а для старшого покоління – старіння. З другого боку, ці два процеси мають різні характеристики, з яких для дорослішання важливо стати самостійним, прийняти життєві виклики, бути переможцем, перевершити себе і конкурентів. Для старшого покоління – цінувати і зберегти те, що у них є, серед чого можуть бути стосунки із близькими, власне здоров'я, передача свого життєвого досвіду близьким, особливо молодшим за себе.

Проте в Радянському Союзі комуністичний режим не сприяв налагодженню довіри всередині сім'ї. Діти ставали об'єктами політичної пропаганди, обговорення суспільно-політичних тем молоддю зі своїми батьками було небезпечним, відповідно батьки намагалися не висловлювати свою позицію стосовно радянської політики, іноді навіть могли висловлювати позитивну думку про владу, хоча відчували зовсім протилежні почуття. Вони деякою мірою оберігали свою сім'ю і своїх дітей від такої інформації, і таке замовчування порушувало природний виховний і навчальний процес передачі досвіду. Діти засвоювали фальшивість і вдаваність своїх батьків, а це тільки породжувало нову хвилю підозр і ніяк не сприяло формуванню довіри між ними.

Радянська влада намагалася взяти під контроль таку взаємодію і вдало використовувала це. Якщо у 30-х роках ХХ ст. дітей ворогів народу вилучали і відправляли в дитячі табори, де їх виховували в дусі воєнного комунізму, то в пізніші роки існування Радянського Союзу була практика залишення дітей в інтернатах, навіть коли у них були батьки. Це заохочувалося, і пріоритетом для батьків була робота, а не сім'я. Дітьми мала займатися держава, а батьки мали працювати на заводах і фабриках.

Родова площина. У такому типі взаємодії життя предків представлено як орієнтир для наслідування і натхнення для змін у представників молодшого покоління. Згадка про предків в контексті досягнень: багатства, посад, визначних успіхів в якійсь сфері життя – створює сімейний міф, який намагається наслідувати молодше покоління. В Радянському Союзі не схвалювалося дослідження історії роду, адже політика була спрямована на створення комуністичного майбутнього, а історія минулих поколінь мало піти у небуття. Натомість радянська влада прагнула зробити підміну родових

фігур, замість далеких предків нав'язувала новостворених радянських героїв. Політика була спрямована на дискредитацію минулого як неправильного і шкідливого і на забуття історії власного роду.

Інституційна площина. Представник певної спільноти як джерело певного досвіду залежно від сфери діяльності (релігійної, професійної, навчальної) стає тим, хто мотивує молоде покоління особистісно зростати. Усі сфери суспільного життя були пронизані ідеологією і пропагандою, здобутки окремих особистостей мали бути прив'язані до новоствореної радянської культури. На політичну сцену мали виходити робітники як взірцевий клас, яких наділяли рисами доброчесності. Натомість представники релігійних спільнот, національної інтелігенції, визначних діячів, які вирішили йти проти політики комуністичної партії, оголошувалися ворогами народу, шпигунами розвідок, контрреволюціонерами і повинні були віджити як соціальний клас.

Референтна площина. Мірилом успішності є пройдений життєвий шлях та здобутий досвід. У цій взаємодії мудрість є орієнтиром для розвитку молоді. Старше покоління є джерелом такої мудрості й досвідченості. Такі люди були незручними для радянської влади, вони мали свою думку, до якої за певних умов могла прислухатися значна частина громадян. Радянська влада намагалася перехопити ініціативу та завжди реагувала на випередження. Якщо хтось із громадян якимось чином ставав лідером суспільної думки, його або намагалися завербувати, або здійснювали відносно до нього репресивні заходи. Серед таких постатей були В. Чорновіл, академік Сахаров, які через свою непохитну позицію і суспільну повагу стали загрозою для Радянського Союзу.

Культова площина. Окремі персоналії, які здобули всесвітню славу завдяки своїм досягненням, стають для молодшого покоління прикладом для наслідування. Важливим елементом у цій площині відіграють ЗМК. У Радянському Союзі після розвінчання культу Сталіна намагалися найбільш визначною особою зробити Леніна. Взагалі був створений пантеон героїв, серед яких займали місце генсеки комуністичної партії, герої Великої вітчизняної війни, класики російської культури і тільки потім національні герої республік Радянського Союзу, якщо вони не суперечили комуністичній ідеології.

Художньо-образна площина. Герої художніх творів, які тиражуються за допомогою телебачення, книг, газет і т. д., завдяки своїм здібностям та визначним досягненням стають ідеалом для наслідування. У радянські часи масово тиражувалися образи Павліка Морозова, Зої Космодем'янської, 28 панфіловців, Молодої гвардії. Влада спонукала молодь бути схожими на них, хоча на історичні постаті накладалися вигадки пропаганди, що було схоже радше на міфологію, ніж на реальну історію.

Історично-національна площина. Йдеться про історичні постаті, які внесли значний внесок у розбудову держави, або національний герой, подвиг якого або риси характеру мали стати прикладом для молоді. Історичні постаті були загорнуті в художньо-образну обгортку, яка масово тиражувалася радянською пропагандою. Серед таких постатей були Юрій Долгорукий як засновник Москви, Дмитрій Донської, який скинув татаро-монгольське іго, Пушкін як жертва царської влади і ледь не революціонер. Народи радянських республік обов'язково мали знати про ці постаті, хоча вони не мали жодного значення для етносів і національностей, які проживали в Радянському Союзі. Народи і народності були позбавлені права самостійно обирати своїх національних героїв. Проте значення постатей, які не вдавалося нівелювати для народів, намагалися підігнати під комуністичні ідеали, як це сталося із Тарасом Шевченком та Іваном Франком.

Висновки. Отже, втручання радянської влади в міжпоколінну взаємодію відбувалося в різних площинах, серед яких можна виділити сімейно-родинну, родову, інституційну, авторитетну, культову, художньо-образну, історично-національну. Молодь ставала об'єктом впливу і радянська влада покладала на неї сподівання як на тих, хто продовжить впровадження комуністичних ідей. Значною мірою взаємодія радянської молоді відбувалася з вигаданими образами, роль яких полягала в тому, щоб надати переконливості комуністичним ідеями і прикрити правду про незручні для влади історичні факти, особливо в період становлення Радянського Союзу. Проте реалії життя в Радянському Союзі викрили недолугу політику вищого керівництва, і як не намагалася пропаганда вплинути на молодь, все одно комунізм показав свою неспроможність ефективно розв'язувати проблеми, що і спричинило розпад радянської імперії.

Михайло Матковський

*доцент кафедри психології Львівського
національного університету імені Івана Франка,*

кандидат філософських наук
mykhaylo.matkovskiy@lnu.edu.ua

АКСІОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО НА СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Виховання та становлення української молоді для Митрополита Андрея Шептицького було одним із пріоритетних напрямків його діяльності. У своїх працях, листах, пасторських посланнях митрополит Андрей постійно заторкував проблеми виховання, міркував над ними та давав цінні поради. Митрополит Андрей свого часу вчився в одних із найкращих шкіл та вузів

Європи і на власному прикладі розумів важливість здобуття якісної освіти. «Добра наука і добре виховання дітей – то річ так важна і так цінна, що майже на ню ціни нема», писав він (Шептицький А., 2007, с. 746).

Освіта в Галичині того часу перебувала в кризовому стані. Брак підручників та мала кількість фахових вчителів, відсутність українських вищих навчальних закладів, дискримінаційна політика польської адміністрації поглиблювали проблему. Андрей Шептицький бачив і розумів ситуацію в освіті і всіляко прагнув її змінити. Щоб зміни відбулися, церква і суспільство мають об'єднати зусилля і діяти в спільно, вважав митрополит. «Найважливіша справа для Церкви, народу й родин, щоб діти були добре виховані...» переконував митрополит (Шептицький А., 1983, с. 110).

Незважаючи на те, що митрополит не був за своєю освітою педагогом чи психологом, він був добрим знавцем дитячих «душ», розумів проблеми, з якими часто стикаються батьки, вчителі під час виховання дітей. Важливо, на думку мислителя, опиратися в процесі виховання на християнські моральні цінності та принципи, формувати у дітей певний аксіологічний стрижень, який буде для них подальшим дороговказом. «Цінності становлять смисловий вимір людського буття людини, починаючи ввід осмислення соціальної норми та закінчуючи усвідомленням сенсу життя» (Матковський М., 2023, с. 103).

Християнське виховання, на думку митрополита, є найбільшим добром. Чесна праця, побожність, прищеплені моральні цінності та якості дитини – найбільшим спадком, який батьки можуть залишити своїм дітям. Важливим виховним завданням для суспільства, вважав митрополит, є підготовка дітей до життя, розумове виховання та всебічний розвиток. «Метою кожного виховання є такий розвій дитини, щоби з неї стався дорослий чоловік з розвиненими і старанно плеканими усіма здібностями ума, волі й серця... Для нас виховання прямує до вироблення всіх чеснот християнського життя. Для нас людина – це Божа дитина, яку треба виховати на вірного і доброго слугу, на доброго сина Всевишнього Бога, достойного, о скільки це можливо, до того достоїнства, що переходить найвищі думки самих небесних Ангелів. Виховання має зробити з чоловіка святого громадянина небес, товариша Ангелів і усіх Святих в небі (Шептицький А., 1969, с. 231).

Кожна дитина чи доросла людина має певний ідеал, уявний образ досконалості, до якого прагне, який наслідує та порівнює з ним інших. Цей уявний еталон вибудований на певних ціннісних орієнтаціях, суспільних нормах та потребах самої людини. На думку мислителя, суспільство, школа, сім'я повинні активно впливати на процес плекання високих ідеалів та спрямовувати до них молодь. «Виховання, яке даємо, – писав митрополит, – повинно виробляти героїв, бодай так, щоб деякі з вихованих Церквою молодих стали великими християнами. Можна і треба плекати різні великі

ідеали: ідеал наукової праці, ідеал витривалої консеквентної та ідейної праці для родини й для народу. Але кожному з молодих безумовно треба ідеалу бути добрим, а то й великим християнином» (Катрій Ю., 2006, с. 34).

Головний форпостом виховання та становлення українською молоді, на думку митрополита, є сім'я. В ній діти мають найперше навчитися любити Бога та дітей. Від народження діти є немов чистий листок паперу, на якому можна написати що завгодно, як добре, так і погане, вважав мислитель. У своїх роздумах порівнював дитину з рослиною, яку доглядає садівник. «Від першої хвилини, як тільки дитина приходить у цей світ, треба їй, як тій маленькій рослині, сонця й роси згори та доброї землі здолу. Сонцем дитини є любов батьків. Росою для дитини є ті перші науки й перші враження, які вона отримує, коли вперше розглянеться по світі. То перше слово неньки, перша наука батька, перший приклад батьків, який дитина зрозуміє» (Шептицький А., 1965, с. 39).

Дослідуючи спадщину митрополита Андрея Шептицького, доходимо висновку, що його ідеї та поради на виховання та становлення молоді не втратили своєї актуальності. Важливо спиратися на християнські чесноти та принципи гуманізму, формувати правильні ціннісні орієнтири та ідеали, дбати за всебічний розвиток молоді, розвивати в них самостійне та творче мислення.

Ліліана Кудрик

*доцент кафедри теоретичної та прикладної психології
Національного університету «Львівська політехніка»,*

кандидат філософських наук

liliana.h.kudryk@lpnu.ua

РОЛЬ П. ЮРКЕВИЧА У СТАНОВЛЕННІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

У 2026 р. виповнюється 200 років від дня народження видатного українського філософа, психолога і педагога Памфіла Даниловича Юркевича (1826-1874). Він представляє філософсько-антропологічний етап розвитку української психології (XVII–XIX ст.) і є одним із ранніх теоретиків психології у вітчизняному інтелектуальному просторі XIX ст. Юркевич відіграв значну роль у становленні психологічної науки в Україні ще до її остаточного виокремлення з філософії, став одним із фундаторів теоретико-методологічних основ української психології, що передували її інституційному оформленню наприкінці XIX – на початку XX ст.

Психологія займає одне з провідних місць серед широких наукових інтересів П. Юркевича. Але через те, що його рукописи тривалий час були

невідомі науковцям і ще дотепер залишаються малодоступними, психологічні погляди мислителя досі недостатньо вивчені. Мета – показати актуальність психологічних поглядів П. Юркевича, обґрунтувати значення його творчості для становлення української психологічної науки.

У рукописному фонді П. Юркевича, що зберігається в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського і становить понад 100 одиниць, виявлено низку психологічних праць: «Характеристика внутрішнього досвіду», «Психологія і психіатрія», «Достоїнства і вади душевного життя залежно від особливостей тілесної організації», «Про спілку душі з тілом», «Читання з психології», програму та конспекти з дослідної психології, переклади праць Г. Лотце «Медична психологія», «Душа і душевне життя», «Інстинкт», статті Й. Є. Пуркінє «Почуття взагалі», конспекти, нотатки та ін. Самі назви цих праць засвідчують глибокий інтерес П. Юркевича до психологічної проблематики, який чітко прослідковується також у його філософських та педагогічних творах.

П. Юркевич постійно звертається до питань внутрішнього світу людини, особливостей її психічної організації. Релігійно-ідеалістична спрямованість світогляду мислителя позначилася на розумінні ним феномену людини – як метафізичної істоти, що поєднує в собі різні плани буття: земне і небесне, тіло і дух. Цю багатовимірність людської істоти можна досягнути через гносеологічний дуалізм: зовнішні відчуття дають знання про людське тіло, і лише у безпосередньому самоспогляданні та самоспостереженні людина пізнає себе як істоту, котра мислить, відчуває, прагне. У праці «З науки про людський дух» (Юркевич П. Д., 1860) мислитель виступає проти спрощено-матеріалістичного підходу до душевних явищ, полемізує з тими вченими, які зводили психологію до фізіології і механістичної фізики. Хоча психологія тісно пов'язана з цими науками, однак, на відміну від них, вона базується перш за все на внутрішньому досвіді людини; предмет психології даний нам в інтроспекції.

П. Юркевич – один з найяскравіших представників української філософії і педагогіки серця. Це унікальний напрям у духовно-інтелектуальній традиції України, у якому поєднані глибокий гуманізм, християнська духовність, ідея виховання людини через любов, співчуття і моральну відповідальність. Образ серця як центру емоційного життя людини бачимо вже в українців Княжої доби – у народних піснях, казках, думах, билинах, прислів'ях, приказках. Після прийняття християнства серце починає розглядатися як орган богопізнання і богоспілкування, а також як центр морального життя і духовності особистості. Представники української «філософії серця»: Іларіон Київський, І. Вишенський, Г. Сковорода, М. Максимович, М. Гоголь, П. Куліш, Т. Шевченко, І. Огієнко, О. Бердник та ін. «Філософія серця» виражає специфіку української національної культури і філософії, кордоцентризм української ментальності.

Філософсько-педагогічна сила праці П. Юркевича «Серце та його значення в духовному житті людини», на думку дослідника з діаспори С. Ярмуса, така велика, що лише сам цей твір «міг забезпечити Юркевичеві звання філософа і так ввести його в історію світової культури» (Ярмусь С. О., 1979). Роль серця, за Юркевичем, основоположна у психічному людському житті. Серце є сферою почуттів, переживань, настроїв, хвилювань і пристрастей. Водночас воно виступає зосередженням усіх пізнавальних дій душі: світ у своїй красі й цілісності розкривається передовсім для глибин серця і звідси вже для мислення. Серце є також «містилице волі та її жадань»: у ньому зароджується рішучість людини на ті чи інші вчинки, виникають різноманітні наміри і бажання. Навіть «думки, слова і діла є ... вирази загального почуття душі, породження нашого сердечного настрою» (Юркевич П. Д., 1860). Проте дослідник не применшує значення розуму, мозку в психічному житті людини. Він обізнаний з успіхами тогочасної фізіології, яка підтверджує «щільний зв'язок свідомого життя душі з діяльністю головного мозку», тому визнає розум вершиною духовного життя людини, корінь якого все ж поміщає у серці: «Може бути, що душа як основа відомих нам свідомих психічних явищ має своїм щонайглибшим органом серце, хоча її свідоме життя виявляє себе за умови діяльності головного мозку» (Юркевич П. Д., 1860).

Всупереч раціоналізмові своєї епохи Юркевич переконливо заявив, що мислення не вичерпує всієї повноти духовного людського життя, як досконалість мислення ще не свідчить про досконалість людського духу взагалі. А повнота духовного життя, яку відчуваємо в серці, у свою чергу, не вичерпується тими душевними формами, які утворюються за умов цього кінцевого світу, і духовний розвиток людини простягається в безмежність. Мислитель розглядав психологію як частину антропології та філософії духу. Психічне життя, на його переконання, – це нерозривна цілісність, основою якої є серце як духовний та пізнавально-емоційно-вольовий центр. Серце є джерелом любові, віри, високих людських поривань, недоступних для здорового глузду. В серці сходяться всі функції людського ества, інтенції душі й устремління духу. Сьогодні подібних висновків про провідну роль серця в людському житті методом експерименту доходять учені з Інституту математики серця (США, Каліфорнія). Український філософ, спираючись на українську духовно-філософську традицію (Г.Сковорода та ін.) і християнську святоотцівську традицію, у цьому напрямку суттєво випередив свій час.

П. Юркевич зробив значний внесок і в розвиток української педагогічної психології. У філософсько-педагогічних працях «Читання про виховання» (1865), «Курс загальної педагогіки» (1869) та ін. він обстоює ідею розвивального навчання, що має в своїй основі не засвоєння готової абстрактної інформації, а активний розвиток мислення, уяви,

спостережливості та інших творчих здібностей учня, що спирався б на його внутрішній досвід; всебічного виховання особистості: морально-етичного (виховання серця), релігійного, естетичного, фізичного, розумового; цілісної освіти, яка базується на рівномірному розвитку двох основних сил людського духу, якими є голова (розум, теоретичний елемент духу) й серце (емоції, воля, практичний елемент духу) та стає другою природою людини у її духовному сходженні. Мету освітнього процесу П. Юркевич визначає через ідею добра: зріла людина знає добро, любить добро і має сили творити добро (Юркевич П. Д., 1865). Так утверджується гармонійна рівновага між розумом, серцем і волею, що стає запорукою повноцінного і щасливого життя.

У праці «Читання про виховання» (1865), яка складається з двадцяти розділів (читань), 6 читань (2-е, 3-є, 4-е, 5-е, 6-е, 7-е) присвячені проблемам психології дитини. В окремих параграфах П. Юркевич описує особливості дитячого віку, індивідуальні властивості вихованців, дитячу обдарованість, пізнавальні здібності, відчуття, сприймання, уявлення, увагу, пам'ять, уяву, мислення, мовлення та ін. Багато читань стосуються також розвитку логічного мислення вихованців, оскільки, спираючись на німецького філософа, психолога і педагога Й. Ф. Гербарта, П. Юркевич вважав психологію і логіку фундаментом педагогічної науки.

Психологія і педагогіка мають показати людині не лише те, ким вона є, але й те, ким вона може стати, тобто відкрити перспективу морального та духовного вдосконалення. П. Юркевич обстоював моральний ідеал особистості, наголошував на свободі волі, відповідальності та внутрішній гідності людини; стверджував, що людина здатна вільно обирати мету свого життя та розвивати свою особистість всупереч ситуативним зовнішнім умовам.

Український мислитель трактував душу людини як духовну, вічну сутність, що є більшою за свідомість і розум. На його думку, психологія не може бути лише описом реакцій та поведінки, – вона має орієнтуватися на глибше, духовне «Я» людини, яке зосереджене в серці. Для П. Юркевича серце – не тільки анатомічний орган, а, як і в його попередника Г. Сковороди, символ внутрішнього духовного світу людини, джерело моральних почуттів, прагнень, інтуїції. Проте він не обмежувався лише релігійно-філософською антропологією, а й глибоко цікавився емпіричною (дослідною) психологією, намагався поєднати метафізичні засади з природничо-науковими методами вивчення психіки, що було новаторським для середини XIX століття (Григор'єва Н., 1997). Така позиція відображає традиційну для українців схильність до синтетичного мислення – прагнення не протиставляти, а поєднувати різні начала: духовне й земне, раціональне та емоційне, індивідуальне та суспільне.

Розглядаючи психологію як науку про духовну природу людини, наголошуючи, що її предметом є не лише психофізіологічні процеси, а

глибокий і багатогранний внутрішній світ особистості, П. Юркевич заклав підвалини для гуманітарного розуміння психології, протистояв редукціоністським тенденціям натуралізму XIX століття. Його гуманістична концепція стоїть біля витоків персоналістичних тенденцій в українській психології і є важливим етапом переходу від філософської антропології до наукової психології. Багато років П. Юркевич здійснював викладацьку діяльність у Київській духовній академії. Його курси логіки та психології формували систематичне розуміння психології як окремої дисципліни, впливали на становлення університетської гуманітарної традиції, сприяли професіоналізації психологічного знання. Через своїх учнів та послідовників П. Юркевич вплинув на подальший розвиток філософсько-психологічної думки в українському та загальнослов'янському інтелектуальному просторі.

Отже, роль П. Юркевича в історії української психології можна визначити у кількох вимірах: методологічному – обґрунтування психології як науки про внутрішній духовний світ людини; антропологічному – формування цілісної концепції особистості у єдності її інтелектуального, емоційного та вольового аспектів; світоглядному – утвердження гуманістичної традиції; освітньому – становлення університетського викладання психології.

Творчість П. Юркевича стала джерелом гуманістичної та антропологічної лінії в українській психології, яка розвивалася протягом усього XX століття. Його ідеї про духовну природу особистості, єдність розуму і почуттів, автономність психічного та моральний вимір психіки були продовжені й розвинені низкою українських психологів, серед яких Георгій Челпанов (підтримував ідею внутрішнього досвіду як джерела психологічного знання, поєднував експериментальну психологію з філософським аналізом); Григорій Костюк (підкреслював активність, цілісність і внутрішню закономірність розвитку психіки, розглядав особистість як духовно-моральну систему); Володимир Роменець (підкреслював моральний і духовний виміри психіки, відновив гуманістичну лінію в українській психології, що йде від П. Юркевича); Іван Сікорський (підтримував ідею цілісності психічного життя, враховував морально-духовні аспекти розвитку особистості) та ін.

В умовах сучасного суспільства підхід П. Юркевича є важливим для формування духовно здорової особистості, розвитку її емоційного і духовного інтелекту, протидії дегуманізації суспільства. Ідеї про серце як центр духовного життя, гармонійний розвиток людини, моральне виховання та пріоритет духовних цінностей особливо актуальні в період глобальних трансформацій, коли наша країна і все людство потребує не лише знань, а й високих моральних орієнтирів.

Сергій Рабійчук
доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницького національного університету,
кандидат педагогічних наук
ser.rabiychuk@gmail.com

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ЦІННОСТЕЙ В СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Цінності – важливий компонент структури особистості, які визначають світоглядні, етичні, моральні та естетичні переконання і сприяють формуванню соціальної поведінки. Питання формування та впровадження цінностей залишається досить актуальним і важливим, починаючи з першої спроби їх визначення і до сьогодення часу.

Спробуємо тезово визначити головні аспекти місця та ролі цінностей в системі політичної взаємодії.

Організація та методологія дослідження полягає в аналізі проблеми цінностей у працях вітчизняних і зарубіжних науковців.

Часто цінності ототожнюються з духовними і культурними стандартами, що визначають певний стиль поведінки. Цінності зародилися як потужні опори духовності в історії людства, головною метою яких є орієнтація у виборі життєвих стратегій. У філософських і гуманітарних концепціях знаходять своє коріння загальні наукові основи дослідження цінностей, трактуються вони при цьому як основна мета життєдіяльності. Цінності характеризують об'єкти, які здатні привносити позитивне чи негативне значення в життя як суспільства в цілому, так і кожної конкретної особистості. Ціннісний зв'язок починає своє існування з включення відповідного об'єкта у сферу інтересів життєдіяльності людини.

Цінності як поняття беруть свій початок в античні часи, зміст цінностей є вічною основою існування людей та суспільства. Давньогрецький філософ і мислитель Сократ задав питання «Що є благо?», яке поклало початок загального розуміння і визначення цінностей. Першими, хто спробував осмислити науково проблему питання цінностей, були М. Аврелій і Л. Сенека. Ціннісне визначення світових процесів зумовлено вимогами до навколишньої дійсності, що призводить до існування ціннісного сприйняття. На думку Г. Рікєрта, поняття «цінність» використовується для визначення позитивної і необхідної якості особистісного духовного буття, а головні основи цінностей необхідно шукати у свідомості людини. Дж. Дьюї, А. Мейнонгом, Р. Пері, обґрунтовуючи теорію цінностей, визначили два різновекторних підходи: перший визнає цінності як продукт свідомості, другий – як об'єктивно існуючий феномен. А. Маслоу у своїх працях зазначав, що першочергова потреба особистості полягає в самоактуалізації,

самоствердженні, самовдосконаленні, тобто в реалізації першочергових матеріальних цінностей. М. Шелер зазначав, що цінності володіють надособистісним характером. В екзистенціальній психології В. Франклом розроблена концепція особистості, відповідно до якої існує три види цінностей, які наповнюють життя людини сенсом: творчі цінності, які реалізуються в творчих вчинках та праці; чуттєві цінності, що знаходять втілення у повазі до природи, любові, мистецтва; цінності ставлення до власної долі, складних життєвих обставин тощо.

У працях М. Вебера представлено соціологічне трактування цінностей, який увів в соціологію аксіологічні категорії. Характеризуючи цінності, він визначає певні установки людини як спрямованість системи інтересів, що відповідають основним історичним етапам розвитку суспільства. Стабільність та піднесення суспільства залежить від поєднання ціннісних устремлінь різних соціальних спільнот. Переконання та цінності залежать від способу життя суспільства і спрямовані на вдосконалення морального і фізичного благополуччя громад і суспільства в цілому (Березинець В. В., 2007).

Вивчаючи характер цінностей, культурологія приділяє специфічну увагу їх аналізу в контексті культурної комунікації. Освоєння суспільної культури проходить на основі історичних та матеріально-технічних цінностей. Отже, цінність тлумачиться як певний абстрактний міст, що сприяє реверсному потоку інформації між значущим об'єктом та суб'єктом.

Трактування цінностей у психологічній науці тлумачиться в якості основи життя людини і базується на таких постулатах:

- цінності існують як соціальний ідеал, породжений свідомістю людей, при цьому вони можуть бути загальнолюдськими та конкретно-історичними;

- цінностями можуть бути культурні, матеріально-духовні надбання людства, а також конкретні вчинки людей;

- соціальні цінності інтеріоризуються в структуру особистості у вигляді особистісних, виступаючи мотиватором поведінки;

- система цінностей об'єднує соціально-особистісне буття, духовну культуру суспільства й особистості;

- особистісні цінності відображаються у формі ціннісних орієнтацій і проявляються в ідеалах, переконаннях, інтересах з метою врегулювання поведінки людей у соціумі (Кузнєцова О., 2020).

Сферою побутування цінностей можуть бути норми моралі, принципи, духовні ідеали тощо. Зміст цінностей зумовлений культурними успіхами громади. Світ цінностей, насамперед світ культури, – це сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості, вподобань, оцінок, у яких виражається міра духовного багатства особистості. Цінності постають

особливими продуктами духовної діяльності людини, під час якої перетворюються і демонструються соціальні властивості речей.

Цінності характеризують поведінку людини в кожній життєвій ситуації, роблять можливою інтеграцію в соціум. Вони започатковують фундамент національної культури, моральне поєднання як потреб, так і інтересів окремих людей та спільнот. Цінності за допомогою потреб та інтересів мотивують діяльність та соціальну.

Дії людей відбиваються на суспільному житті, поліпшують або зривають засади існуючого ладу, прискорюють або гальмують соціальний прогрес, тому що володіють певною моральною сутністю. Ціннісні тлумачення людської діяльності історично зумовлені соціальним життям.

Поведінка людини, форми і способи її діяльності залежать від сенсожиттєвих установок, які зумовлені відповідним соціокультурним оточенням. Патерни діяльності та вчинків людини регулюються культурою, до якої вона належить.

Олександр ЧОРНИЙ

асистент кафедри теоретичної та прикладної психології

Національного університету «Львівська політехніка»,

магістр психології

oleksandr.v.chornii@lpnu.ua

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАРАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

Актуальність дослідження. В умовах прискорення інформаційних процесів і цифровізації суспільно-політичного простору змінюються способи передачі знань і смислів між окремими індивідами, різними групами та цілими поколіннями. Все частіше можна спостерігати, що передача соціокультурного досвіду опосередковуються символічною владою, яка реалізується через ідеї, цінності, культурні коди, мову, медіа та ЗМІ, блогерів та інфлюенсерів. У цьому контексті змінюється соціокультурна детермінація політичної взаємодії, що проявляється у зростанні непрямих форм впливу. При цьому наративи виступають базовою формою структурування досвіду і забезпечують упорядкування подій, оцінок та значень у зв'язні смислові конструкції. В них представлені інтеріоризовані суспільні норми, уявлення про минуле та майбутнє.

Відповідно актуалізується пошук внутрішніх психологічних ресурсів, які дозволяють здійснювати «фільтрацію» наративного впливу. Йдеться про можливість і здатність розрізняти наративи, що мають деструктивний (маніпулятивний) характер і які мають на меті змінити сприйняття реальності

на користь маніпулятора, так і конструктивні наративи, які сприяють особистісній трансформації, духовному зростанню. Завдяки наративній компетентності особистість може осмислювати, структурувати, інтерпретувати наративи із соціально-культурного та суспільно-політичного дискурсів та створювати власні наративні практики (Гуцол К.В., 2020; Чорній О.В., 2023).

Водночас, незважаючи на зростаючу зацікавленість до наративної компетентності, у науковому дискурсі спостерігається обмежена кількість підходів і праць, які спрямовані на опис методів і засобів вимірювання наративної компетентності. Це зумовлює необхідність виокремлення й опису кількісних та якісних методів дослідження наративної компетентності.

Мета роботи полягає у розкритті особливостей вимірювання наративної компетентності в умовах сучасних соціокультурних трансформацій, а також в описі кількісних і якісних методів її дослідження.

Організація та методологія дослідження. Дане дослідження базувалось на аналізі джерел, присвячених проблематиці методів вимірювання наративної компетентності. Пошук та відбір матеріалів здійснювався у зарубіжних та українських наукових журналах, а також у відкритих наукометричних базах даних (зокрема Google Scholar). Методологія дослідження включала в себе використання комплексу загальнонаукових методів пізнання, зокрема аналізу, синтезу, порівняння та співставлення. У дослідженні застосовувалися положення і логіка системного та структурно-функціонального підходів.

Результати дослідження. У межах проведеного теоретичного аналізу виокремлено та систематизовано кількісні та якісні методи дослідження наративної компетентності (а також конструкти, дотичні до неї). Кількісні методи дослідження спрямовані насамперед на операціоналізацію і числову фіксацію психологічних показників, які можна порівнювати та обробляти статистично. У межах кількісних методів виділяють використання тестів, завдань, шкал, опитувальників, самозвітів, які дозволяють оцінити окремі компоненти наративної компетентності і дотичні до неї конструкти. На відміну від них, якісні методи спрямовані на аналіз змісту, структури та організації наративів, які продукує індивід. Вони дозволяють експлікувати індивідуальні способи інтерпретації подій та досвіду, логіку побудови історій та особливості мовного вираження.

Серед кількісних методів чільне місце займають інструменти вимірювання наративної ідентичності та когерентності як маркерів наративної компетентності. Одним із інструментів є опитувальник усвідомлення наративної ідентичності або ж Awareness of Narrative Identity Questionnaire (ANIQ), розроблений Дж. Холлфордом та Д. Меллором (Hallford D.J., & Mellor. D., 2017). Опитувальник призначений для визначення того, наскільки усвідомлено індивід конструює власну історію життя та

наскільки вона є зв'язною. Сам опитувальник складається із 20 тверджень, які оцінюються за 11-бальною шкалою (від 0 – «повністю не згоден» до 10 – «повністю згоден»). Містить чотири основні шкали, серед яких: Усвідомлення (Awareness); Темпоральна зв'язність (Temporal Coherence); Тематична зв'язність (Thematic Coherence); Причинно-наслідкова зв'язність (Causal Coherence). Наразі існують адаптовані версії голландською (Balzen K.M., 2023), польською (Janowicz K., 2022) мовами. Української адаптації немає.

Для оцінки здатності до усної розповіді (складової наративної компетентності) можна застосовувати опитувальник самосприйняття компетентностей до побудови усної розповіді або Self-Perceptions of Oral Narrative Competencies, розроблений Г. Фабером (Faber G., 2012). Його метою є вимірювання того, як учні оцінюють свої навички побудови усної розповіді та рівень тривожності під час виконання такого завдання у класі. Опитувальник містить 18 тверджень і має дві шкали: сприйнятої компетентності та рівень тривожності. Хоча опитувальник розроблений у контексті вивчення іноземної мови, проте його можна модифікувати і використовувати у більш загальному плані. Української адаптації також немає.

У межах дослідження наративної компетентності дітей у зарубіжних дослідженнях широко застосовується тест наративної компетентності (Narrative Competence Task, NCT), розроблений П. Занчі та Л. Зампіні (Zanchi P., & Zampini L., 2021). Він спрямований на оцінку навичок оповідання у дітей (зазвичай віком від 3 до 8 років). Дитині показують безсловесну книжку з 18 картинками і просять скласти на їх основі історію. Оцінюються макро- та мікро- структури (тобто організація історії та мовні навички відповідно).

Існує також шкала наративної компетентності для студентів-медиків або ж Narrative Competence Scale, NCS, розроблена Ч. Шао-Інь та колегами (Shao-Yin C., 2026). Оцінює здатність студентів-медиків та медичного персоналу сприймати, інтерпретувати та реагувати на історії хворіб пацієнтів. Містить 57 тверджень і 4 шкали: Наративний горизонт (Narrative Horizon); Наративне конструювання (Narrative Construction); Медичні стосунки (Medical Relationship); Медична допомога (Medical Care). Української адаптації немає.

Отже, кількісні методи вимірювання наративної компетентності реалізуються через різні концептуальні конструкти, зокрема через наративну ідентичність, а також зв'язність, суб'єктивну оцінку своїх наративних умінь, структурні характеристики історій і професійний контекст взаємодії. Але разом із тим вони мають обмеження щодо здатності відтворити усю складність смислових процесів індивіда. Тому важливими є якісні методи, які дозволяють працювати із наративами як цілісними утвореннями. Серед якісних методів дослідження наративної компетентності виокремлюються

аналіз усних і письмових історій, інтерпретацію мовних засобів і виявлення смислових стратегій, що використовуються суб'єктом.

Власне наративне інтерв'ю є одним із базових якісних методів дослідження наративної компетентності (Василюк О., 2014; Зарецька О.О., 2016; Климчук В.О., 2024; Hung-Che W., 2026). Це вільна розповідь респондента, або клієнта (в межах консультування) про своє життя, певні події чи спогади у формі історії. Його основна мета – виявити суб'єктивно значущі моменти, цінності та особливості конструювання особистого досвіду оповідача. Аналізуються також позиції оповідача, його залученість у події, усвідомлення власної ролі та здатність поєднувати окремі епізоди в змістовну, цілісну життєву історію. Через глибину рефлексії, логіку оповіді та узгодженість подій окреслюється рівень наративної компетентності індивіда.

Наративний аналіз тексту використовується тоді, коли предметом дослідження стають письмові історії, автобіографії, нариси, есе та інші тексти (Чепелева Н.В., 2007; Саврасова-В'юн Т.О., 2024; Карпенко З., 2018; Karpenko Z., 2020). У межах цього методу здійснюється структурний і змістовий аналіз тексту. Увага також зосереджується на смислових та ціннісних категоріях і способах інтерпретації досвіду. Завдяки цьому методу перевіряється здатність до узагальнення та вміння працювати з часовою перспективою, що є важливими показниками наративної компетентності.

Інтент-аналіз застосовується для виявлення прихованих намірів, що лежать в основі наративу. Тобто аналізується те, з якою метою суб'єкт вибудовує певну історію, які смисли прагне передати. Звертається увага на мовні, а також змістовні індикатори самопрезентації, знецінення тощо (Верех Н.В., 2021).

Психолінгвістична діагностика займає особливе місце серед якісних методів, оскільки зосереджується на мовних механізмах побудови наративу (Засекіна Л.В., 2008). У межах цього методу аналізується лексичний склад, граматична організація висловлювань, використання часових форм і когерентності висловлювань. Завдяки їй можна виявити, наскільки суб'єкт володіє мовними засобами для послідовного вираження смислів, що є важливою складовою наративної компетентності.

Слід відзначити ще один інструмент дослідження наративної компетентності, який розроблений Н. Чепелевою, С. Рудницькою, М. Смутьсон та К. Гуцолом (Чепелева Н.В., Рудницька С.Ю., Смутьсон М.Л., Гуцол К.В., 2022). Його метою є визначення рівня сформованості наративної компетентності як здатності особистості до розуміння та інтерпретації власного досвіду, а також як чинника розвитку здатності до самопроєктування. Респонденти мають обрати за довільною ознакою будь-які три тексти та виконати 14 завдань до кожного з них. Результати виконання кожного із запропонованих завдань оцінюються за трибальною шкалою – від

0 до 2 балів. Далі визначаються рівні сформованості наративної компетентності: передсмысловий, смысловий, метасмысловий.

Висновки. Узагальнюючи результати теоретичного аналізу, можна констатувати важливість системного підходу до цілеспрямованого використання методів дослідження наративної компетентності в умовах сучасних соціокультурних трансформацій. Наративна компетентність виступає значущою психологічною здатністю, що забезпечує орієнтацію в сучасному інформаційному суспільно-політичному середовищі, розуміння смислових впливів та усвідомлену роботу з наративами різного походження.

У роботі проаналізовано кількісні (дозволяють операціоналізувати окремі компоненти цієї здатності), а також якісні (розуміння внутрішньої логіки наративного мислення) методи дослідження наративної компетентності. Зокрема розглянуто опитувальник усвідомлення наративної ідентичності (Awareness of Narrative Identity Questionnaire) (ANIQ); опитувальник самосприйняття компетентностей щодо побудови усної розповіді (Self-Perceptions of Oral Narrative Competencies); тест наративної компетентності (NCT); шкалу наративної компетентності для студентів-медиків (Narrative Competence Scale); наративне інтерв'ю; наративний аналіз тексту; інтент-аналіз; психолінгвістичну діагностику; методику дослідження наративної компетентності Н. Чепелевої, С. Рудницької, М. Смульсон та К. Гуцола.

Отримані узагальнення дозволяють окреслити перспективи подальших досліджень. Актуальним напрямом є створення опитувальника наративної компетентності на основі кількісного підходу з урахуванням соціокультурного контексту України. Також окремою перспективою виступає адаптація опитувальників Awareness of Narrative Identity Questionnaire та Self Perceptions of Oral Narrative Competencies, оскільки на даний момент відсутні їхні українські версії.

Іван Кардаш

здобувач третього (освітньо-науково) рівня вищої освіти (PhD)

за спеціальністю 053 – Психологія,

Національного університету «Львівська політехніка»,

e-mail: kardash.i.b@gmail.com

ЦІННІСНІ ДИСПОЗИЦІЇ ТА КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ ЯК ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ МІЖПОКОЛІННЄВОЇ СИНЕРГІЇ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Актуальність дослідження. Сучасні соціальні трансформації, зумовлені процесами глобалізації, цифровізації, демографічними

зрушеннями та кризовими явищами, істотно змінюють характер взаємодії між поколіннями у різних соціальних контекстах – сім'ї, організаціях, професійному середовищі та громадянському суспільстві. У цих умовах міжпоколінна взаємодія постає не лише як механізм передачі досвіду, але і як потенційне джерело соціально-психологічного ресурсу, необхідного для адаптації до складних і динамічних умов середовища. В умовах кризових та трансформаційних процесів особливого значення набувають психологічні механізми, що забезпечують адаптивну взаємодію поколінь і формування міжпоколіннєвої синергії як ресурсу подолання соціальної нестабільності.

У сучасних дослідженнях міжпоколінні відносини переважно аналізуються через концепти міжпоколінної солідарності, підтримки та передачі цінностей (Jiménez-Roger B., Sánchez M., 2021; Fingerman K. et al., 2024). Показано, що інтенсивність міжпоколінних контактів, емоційна близькість і взаємна підтримка позитивно пов'язані з психологічним благополуччям, життєвою задоволеністю та соціальною інтегрованістю особистості (Zhang Y. et al., 2022).

Водночас значна увага приділяється дослідженню ціннісних орієнтацій як диспозиційних характеристик особистості. Відповідно до теорії базових цінностей, вони виступають відносно стабільними мотиваційними утвореннями, що визначають життєві пріоритети та соціальну поведінку індивіда (Schwartz S., 2012). Соціальні трансформації можуть спричиняти відмінності у ціннісних орієнтаціях різних поколінь, що, з одного боку, ускладнює взаєморозуміння, а з іншого – створює потенціал для взаємодоповнення досвіду (Gorbaniuk J., Goleń J., 2024).

Окремим напрямом є дослідження копінг-стратегій як способів подолання складних життєвих ситуацій. У межах транзакційної моделі стресу копінг розглядається як система когнітивних і поведінкових зусиль, спрямованих на регуляцію вимог ситуації та внутрішніх ресурсів особистості (Lazarus R., Folkman S., 1984; Carver C., Scheier M., Weintraub J., 1989). Доведено, що характер копінг-поведінки пов'язаний із системою цінностей і життєвих орієнтацій.

У новітніх дослідженнях з'являються спроби інтеграції зазначених підходів. Зокрема, встановлено, що орієнтація на майбутні покоління пов'язана з конструктивними копінг-стратегіями та адаптивними емоційними реакціями на соціальні виклики (Syropoulos S. et al., 2024), а у процесі міжпоколінної взаємодії формуються специфічні комунікативні та емоційно-регулятивні механізми подолання напруження (Wong Y., Sun J., 2025).

Разом із тим у більшості досліджень цінності, копінг або міжпоколінна взаємодія розглядаються ізольовано. Недостатньо розробленими залишаються психологічні механізми, що забезпечують

узгоджену та продуктивну взаємодію поколінь у складних соціальних умовах.

У цьому контексті перспективним є введення поняття *міжпоколіннєвої синергії*, під якою доцільно розуміти такий тип взаємодії між представниками різних поколінь, за якого поєднання їхніх ціннісних орієнтацій, досвіду та адаптаційних стратегій створює додатковий психологічний ресурс для подолання соціальних викликів і досягнення спільних цілей. На відміну від міжпоколінної солідарності, яка передбачає підтримку та узгодженість позицій, міжпоколіннева синергія відображає якісно вищий рівень взаємодії, що проявляється у виникненні додаткового ефекту внаслідок поєднання різних, іноді відмінних, ціннісних систем і поведінкових стратегій.

Мета дослідження – здійснити теоретико-методологічний аналіз концептів ціннісних диспозицій і копінг-стратегій як психологічних чинників формування міжпоколіннєвої синергії в умовах соціальних трансформацій.

Методологія дослідження. Теоретичну основу становлять диспозиційний підхід до структури особистості, теорія базових цінностей (Schwartz S., 2012), транзакційна модель стресу і копіngu (Lazarus R., Folkman S., 1984), а також сучасні підходи до дослідження міжпоколінних відносин. У роботі використано методи теоретичного аналізу, порівняння та узагальнення наукових джерел.

Результати теоретичного аналізу. Аналіз сучасних досліджень дозволяє виокремити ключові психологічні чинники міжпоколінної взаємодії.

По-перше, ціннісні диспозиції виступають регуляторами соціальної поведінки, визначаючи орієнтацію особистості на співпрацю, взаємну підтримку та передачу досвіду між поколіннями.

По-друге, копінг-стратегії можуть розглядатися не лише як механізм психологічної адаптації, але і як медіатор між ціннісними диспозиціями та характером міжпоколінної взаємодії, забезпечуючи трансформацію ціннісних орієнтацій у конкретні поведінкові практики. При цьому особливого значення набуває проактивний копінг, спрямований на попередження потенційних труднощів і підготовку до майбутніх викликів, що є особливо актуальним в умовах соціальних трансформацій.

По-третє, ефективна міжпоколінна взаємодія передбачає не лише індивідуальну адаптацію, а й процес взаємного пристосування (акомодації) учасників взаємодії, що сприяє зниженню напруження та формуванню продуктивних форм співпраці.

По-четверте, міжпоколінна взаємодія може виступати джерелом соціально-психологічного ресурсу, що проявляється у підвищенні

психологічного благополуччя та соціальної інтегрованості (Jiménez-Roger B., Sánchez M., 2021; Zhang Y. et al., 2022).

Узагальнення результатів дозволяє розглядати об'єднання в єдиному концептуальному форматі ціннісних диспозицій і конструктивних копінг-стратегій як психологічну основу формування міжпоколіннєвої синергії.

Наукова новизна дослідження полягає у:

1. теоретичному обґрунтуванні поняття міжпоколіннєвої синергії як психологічного феномену;
2. розмежуванні понять міжпоколінної солідарності та міжпоколіннєвої синергії;
3. визначенні копінг-стратегій як медіатора між ціннісними диспозиціями та міжпоколінною взаємодією;
4. обґрунтуванні ролі проактивного копіngu у формуванні адаптивних моделей взаємодії поколінь;
5. окресленні теоретичної моделі взаємозв'язку «ціннісні диспозиції – копінг-стратегії – міжпоколіннєва синергія».

Висновки. Міжпоколінна взаємодія в умовах соціальних трансформацій є складним психологічним процесом, що визначається поєднанням ціннісних орієнтацій, життєвого досвіду та адаптаційних стратегій представників різних поколінь. Ціннісні диспозиції виступають регулятором соціальної поведінки, тоді як копінг-стратегії забезпечують адаптацію до міжпоколінних відмінностей і можуть виступати медіатором у формуванні взаємодії. Їхня взаємодія створює передумови для виникнення міжпоколіннєвої синергії як узгодженої та продуктивної форми взаємодії поколінь.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для розробки програм психологічного супроводу міжпоколінної взаємодії, сімейного консультування, управління організаційними процесами та формування соціальної політики, спрямованої на подолання вікових стереотипів.

РОЗДІЛ 2

СИМВОЛІЧНЕ КОНСТРУЮВАННЯ ТРАНСГЕНЕРАТИВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЕПОХУ МЕТАМОДЕРНУ

Наталя Гедікова

*професор кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського,
доктор політичних наук
nhedikova@ukr.net*

СИМВОЛІЧНЕ КОНСТРУЮВАННЯ ТРАНСГЕНЕРАТИВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЕПОХИ МЕТАМОДЕРНУ

Актуальність дослідження. Сучасна епоха перебуває у стані фундаментального переосмислення культурних та політичних парадигм. Дослідники все частіше ідентифікують цей стан як метамодерн – соціокультурну ситуацію, що характеризується специфічною «осциляцією» (постійним коливанням) між щирим ентузіазмом модерну та тотальною іронією постмодерну. У цьому контексті традиційні механізми формування національно-політичної ідентичності, які десятиліттями базувалися на лінійних історичних наративах та монолітних ідеологіях, втрачають свою ефективність.

Особливою гостроти набуває проблема «розриву поколінь». Якщо старші вікові групи часто залишаються в межах модерних міфів про стабільність та ієрархію, то молодь (покоління Z та Альфа) існує у фрагментованому, гіпертекстуальному цифровому просторі. Питання символічного конструювання трансгенеративної ідентичності – такої, що здатна об'єднати різні вікові групи через спільні смисли та переживання, – стає ключовим для національної безпеки та соціальної згуртованості, особливо в умовах екзистенційних викликів, які постали перед Україною.

Метою цих тез є визначення механізмів та інструментів символічного конструювання трансгенеративної ідентичності в умовах метамодерного політичного дискурсу, а також аналіз їхнього впливу на консолідацію українського суспільства.

Методологічна база дослідження включає: концепцію метамодерну (Т. Вермюлен, Р. ван ден Аккер); символічний інтеракціонізм; метод дискурс-аналізу; семіотичний аналіз.

Кожен з обраних методів використовувався задля певних цілей, а саме: концепція метамодерну для розуміння природи сучасного політичного дискурсу як простору «нової щирості»; символічний інтеракціонізм для аналізу того, як політичні символи стають медіаторами між різними поколіннями; метод дискурс-аналізу для вивчення візуальних та текстових наративів у соціальних медіа (Instagram, TikTok, Telegram); семіотичний аналіз для дослідження трансформації національних символів у цифрову епоху.

Результати дослідження. У цих тезах головну увагу приділено механізму формування трансгенеративної ідентичності. У межах метамодерного дискурсу процес конструювання ідентичності перестає бути суто вертикальним (від держави до громадянина) і набуває ознак горизонтальної мережевої взаємодії. Розглянемо феномен «нової щирості» та емоційну легітимізацію.

Метамодерн відмовляється від постмодерної деконструкції. Так, замість холодної іронії приходить запит на щирість, солідарність та співпереживання. В політичному дискурсі це проявляється через апеляцію до спільного болю, спільної пам'яті та спільної перемоги. Символи стають «олюдненими». Це вже не просто прапор чи герб, а образи конкретних людей – волонтерів, воїнів, рятувальників. Такі образи однаково сильно резонують як у старшого покоління, що цінує жертвність, так і у молоді, яка шукає аутентичності.

Щодо технологічної фасилітації та перформансу ідентичності, то цифрові платформи створюють простір для так званого «перформансу ідентичності». Участь у масових флешмобах, використання специфічних фільтрів, поширення символічного контенту стає формою реальної політичної участі. Тут зникає віковий бар'єр: і підліток у TikTok, і представник старшого покоління у Facebook можуть брати участь у символічному акті творення нації одночасно. Це створює відчуття трансгенеративної спільності, де вік не є перешкодою для включеності в актуальний політичний контекст.

Заслуговує всебічної уваги так званий реверсивний символізм. Розглянемо цей феномен від мему до національного міфу. Особливим відкриттям дослідження є феномен «реверсивного символізму». Традиційно символи трансливалися від старших до молодших. Проте в епоху метамодерну молодь часто сама стає генератором нових смислів. Наведемо яскравий приклад: мережеві меми про національну стійкість (так, наприклад, образи, що виникли під час повномасштабного вторгнення), створені молоддю, згодом приймаються і легітимізуються старшим поколінням як частина актуальної культури. Це свідчить про формування гнучкої, «живої» ідентичності, яка є надзвичайно стійкою до зовнішніх маніпуляцій, оскільки вона виросла «знизу», а не була нав'язана «зверху».

Трансгенеративна ідентичність виникає в точці осциляції між традиційним національним каноном та метамодерною інновацією. Символи-медіатори виконують функцію «клею». Це, перш за все, традиції та інновації. Традиція надає ідентичності глибини, тяглості та сенсу (модерний складник). Інновація забезпечує адаптивність, візуальну привабливість та швидкість поширення в цифрових мережах (постмодерна спадщина).

Спільне проживання подій у режимі «реального часу» (real-time history) стирає кордони між життєвими досвідами різних поколінь, формуючи єдиний психо-емоційний ландшафт нації.

Висновки. Символічне конструювання ідентичності в епоху метамодерну – це не статичний результат, а процес безперервного діалогу та коливання. Трансгенеративна ідентичність в Україні сьогодні будується не на ідеологічних догмах, а на спільних емоційних станах та символічних діях. Метамодерний дискурс дозволив інтегрувати цифрову культуру молоді в загальнонаціональний контекст, зробивши національну ідею «модною» та водночас «глибинною». Для політичного управління це означає необхідність відмови від жорсткої пропаганди на користь створення гнучких символічних просторів, де кожне покоління може знайти свій спосіб самовираження в межах спільної національної мети. Формування такої мережевої, трансгенеративної ідентичності є найкращим запобіжником проти гібридних загроз, оскільки вона базується на внутрішній потребі в солідарності, а не на зовнішньому примусі.

Софія Грабовська

*завідувач кафедри психології філософського факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка,
професор, кандидат філософських наук
sofiya.hrabovska@lnu.edu.ua*

Тетяна Партико

*професор кафедри психології філософського факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка,
доцент, кандидат психологічних наук
tetyana.partyko@lnu.edu.ua*

ІНДИКАТОРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність. Національна та етнічна ідентичність є важливими складовими соціальної ідентичності людини. Вони визначають почуття належності до певної національної спільноти та у великій мірі впливають на

формування системи сенсів, цінностей та світогляду особистості. Виклики сьогодення, війна, повномасштабне вторгнення агресора, коли саме існування незалежної держави під загрозою, гранично загострює переживання, пов'язані з етичною та національною ідентичністю і робить проблему визначення їхніх індикаторів актуальною.

Результати аналізу. Поняття соціальної, національної та етнічної ідентичності можна представити як систему підпорядкованих понять, де поняття «соціальна ідентичність» матиме найбільший обсяг, в який включене поняття «національна ідентичність», яке включає в себе «етнічну ідентичність» (рис.1).

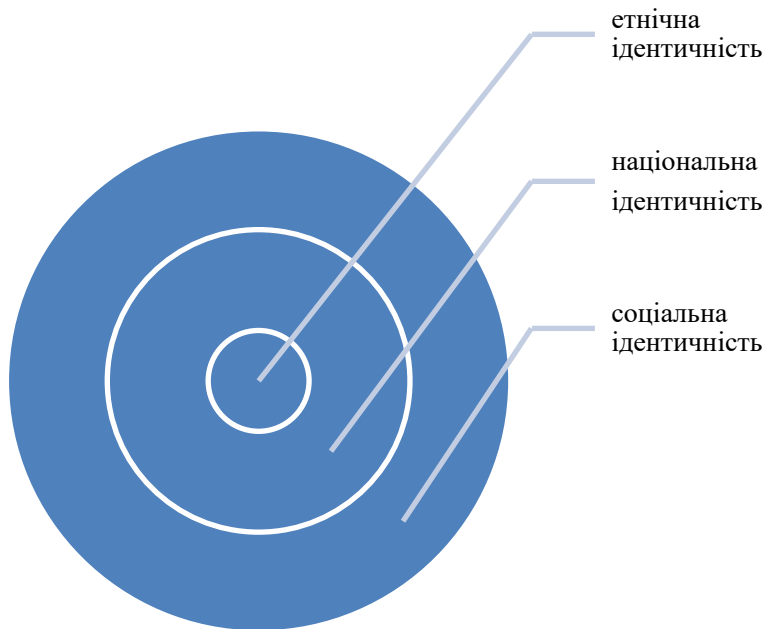

Рис. 1. Співвідношення обсягів понять «соціальна, національна та етнічна ідентичність»

Це не периферійні, а базові елементи структури особистості, що формують основу соціальної ідентичності, впливають на самосприйняття, поведінку та взаємодію особи з іншими людьми. Їхнє значення особливо зростає в умовах глобалізації та культурного різноманіття, де вони допомагають людині зберегти власну самотність і водночас інтегруватися у світове співтовариство.

Етнічна ідентичність відображає усвідомлення та переживання своєї приналежності до певної етнічної групи, виконує інтеграційну функцію, об'єднує людей у спільноту, мотивує до досягнення соціально значущих цілей, сприяє культурному, інтелектуальному та соціальному розвитку особи, зацікавлює власною історією, примушує шукати власні корені не лише в історії родини, місця народження і проживання, а й приймати і практикувати культуру, ритуали, звичаї етнічної групи.

Національна ідентичність сприяє ототожненню особи з національною спільнотою, що базується на емоційному зв'язку з культурою, мовою, традиціями та символами. Це складний соціальний конструкт, який формується через спільні символи, історію, політичні погляди та групові норми. Центральним конструктом тут виступає усвідомлення своєї ролі громадянина, належності до держави чи нації, відповідальність за свої громадянські та громадські обов'язки та привласнення громадянських прав.

У структурі особистості ці форми ідентичності виявляються та виконують вагомі ролі на різних рівнях:

- на ціннісно-сенсовому рівні вони сприяють визначенню життєвих орієнтирів, моральних принципів та світогляду загалом;
- на соціально-психологічному рівні забезпечують почуття безпеки, підтримки та спільності;
- на мотиваційному рівні стимулюють участь особи у суспільному житті, збереження культурної спадщини та розвиток колективної ідентичності.

Етнічна та національна ідентичність близькі, але не тотожні поняття. Вони перетинаються, проте мають різні акценти:

Таблиця 1

Основні відмінності етнічної та національної ідентичності

Ознака	Етнічна ідентичність	Національна ідентичність
Базис	Походження, мова, культура, традиції, релігія	Політична та культурна спільність, почуття належності до держави чи нації
Природа	Часто вроджена, пов'язана з етнічним корінням	Соціальний конструкт, формується через освіту, символи, історію, політичні інститути
Фокус	«Я належу до певного етносу» (наприклад, українці, поляки, кримські татари)	«Я належу до певної нації/держави» (наприклад, українська нація, французька нація)
Межі	Може існувати незалежно від державності	Тісно пов'язана з існуванням держави або політичної спільноти

Приклад	Людина може мати етнічну ідентичність «угорець», але національну ідентичність «українець»	Громадянин України може бути етнічно поляком, але національно українцем

Етнічна ідентичність ґрунтується на культурно-історичних ознаках, тоді як національна – на політичній та соціальній належності. Вони можуть збігатися (наприклад, українець етнічно й національно), але не завжди: багатонаціональні держави демонструють, що національна ідентичність може бути ширшою за етнічну.

Щоб визначити національну ідентичність як почуття належності до певної нації, що формується через спільні культурні, історичні та соціальні чинники, зазвичай дослідники виділяють кілька ключових індикаторів: передовсім це рідна мова особи та її використання в повсякденному житті. Не менш важливими є культура та традиції (звичаї, обряди, мистецтво, література, музика, які формують унікальність нації); історична пам'ять (знання та усвідомлення спільної історії, героїв, важливих подій); національні символи (прапор, герб, гімн, кольори, які викликають емоційний зв'язок із державою); цінності та норми (система моральних та соціальних орієнтирів, що поділяє більшість громадян); політична свідомість (усвідомлення себе як частини політичної спільноти, участь у громадському житті); територіальна прив'язаність (переживання зв'язку з рідною землею, природою, регіоном, прив'язаність до місця); соціальна солідарність (переживання єдності та спільності з іншими членами нації).

Національна ідентичність не є вродженою, вона формується через освіту, соціалізацію та культурні практики, тому національна ідентичність є усвідомленою і вимірювати її можна за допомогою опитувальників, тестів, анкет, наративів, інтерв'ю тощо. Етнічна ідентичність в більшій мірі вважається вродженою, тому важливо знайти способи визначити її несвідомі індикатори. Оскільки найважливішим індикатором етнічної та національної ідентичності є мова, варто знайти способи її автоматичного застосування, коли використання певної мови не контролюється свідомістю. До таких випадків можна віднести передовсім застосування певної мови у сновидіннях, внутрішньому мовленні, щирій тихій молитві (без промовляння молитви вголос) у вірян. Вважаємо, що власне автоматичне застосування певної мови у цих випадках і свідчитиме про етнічну ідентичність особи. У всіх трьох названих випадках застосовують внутрішнє мовлення, яке має низку особливостей, що відрізняють його від зовнішнього (усного чи писемного): своєрідна діалогічність із самим собою, це спосіб мислення у словах, коли ми звертаємося до себе, аналізуємо ситуації, плануємо дії чи відтворюємо уявні діалоги; предикативність: воно часто виражає лише

головну думку чи дію, без розгорнутих пояснень (ми ж самі себе добре розуміємо); внутрішньому мовленню характерне згорнутість та граматична аморфність: внутрішні висловлювання скорочені, уривчасті, без чіткої граматичної структури; ситуативність: воно завжди пов'язане з конкретною ситуацією чи умовами, які його викликають. Тому внутрішнє мовлення часто фрагментарне й залежить від контексту. Усі ці особливості внутрішнє мовлення набуває, оскільки є засобом мовного (понятійного) мислення, допомагає людині структурувати думки, ухвалювати рішення, осмислювати зовнішні явища тощо. Відтак, ми мислимо, переживаємо і мріємо рідною мовою, власне тією, яка і закладає підвалини нашої етнічної (і через неї і національної) ідентичності. Тому, щоб визначити етнічну ідентичність особи, варто не просто попросити її назвати мову, яку вона вважає (свідомо) для себе рідною, а знайти способи виявити, якою мовою людина бачить сни, розмовляє з собою, коли «ходить до себе в гості» або молиться про найважливіше (а не просто повторює завчені молитви).

Світлана Наумкіна

завідувач кафедри політичних наук і права

Південноукраїнського національного педагогічного університету

імені К. Д. Ушинського,

професор, доктор політичних наук

svetlana.naumkina@gmail.com

СИМВОЛІЧНИЙ КАПІТАЛ ТА ГРОМАДЯНСЬКА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ У МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ: ПРОЦЕС ПЕРЕФОРМАТУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Актуальність дослідження. Сучасні трансформації супроводжуються радикальним переформатуванням символічного простору. Мультикультуралізм як політична реальність вимагає від індивіда здатності співіснувати з безліччю часто суперечливих символів та образів майбутнього. В таких умовах громадянська ідентичність перестає бути монолітною. Реконфігурація ідентичності стає процесом постійної рефлексії та інтеграції різних культурних елементів у цілісну структуру особистості.

Для України цей процес обтяжений необхідністю подолання колоніальної спадщини та одночасної адаптації до стандартів відкритого західного суспільства. Міжпоколіннева синергія тут виступає як запобіжник від дезорієнтації: старші покоління передають досвід подолання криз, а молодь – досвід інноваційного сприйняття «Іншого».

Мета дослідження – проаналізувати психологічні та політичні механізми реконфігурації громадянської ідентичності в мультикультурному символічному просторі та роль міжпоколіннєвої взаємодії у цьому процесі.

Методологія. У роботі використано теорію соціальної ідентичності (Г. Тешфел), концепцію символічного капіталу (П. Бурдьє). В дослідженні використовувалися такі методи: феноменологічний аналіз (для вивчення індивідуального досвіду проживання культурних трансформацій), метод фокус-груп (з метою здійснення аналізу сприйняття державних символів різними віковими групами), структурно-функціональний метод (за допомогою якого розглянути ідентичності як функції стабільності політичної системи).

Результати дослідження. Сучасний мультикультурний контекст вимагає від держави не лише трансляції зовнішніх наративів, а й глибокої внутрішньої реконфігурації ідентичності. Встановлено, що цей процес відбувається на трьох взаємопов'язаних рівнях, які безпосередньо впливають на стійкість державної системи в умовах глобальних викликів: універсалізація національних символів, психологічна адаптація до «Іншого» та формування меритократичної ідентичності (Сидоренко Т. М., 2024). Традиційні державні атрибути герб, прапор, гімн – у сучасному просторі зазнають функціональної трансформації. Вони перестають бути виключно етноцентричними маркерами і перетворюються на універсальні «знаки солідарності». У контексті України 2022–2026 років можна було спостерігати, як національна символіка стає інклюзивною платформою, яку легко сприймають представники різних етнічних та культурних груп, що не належать до титульної нації.

Це перетворення створює унікальний концепт «локального громадянина світу». Людина може зберігати свою культурну приналежність, але через універсалізований національний символ вона ідентифікує себе з конкретним політичним простором, який вона готова захищати. Для зовнішньої політики це означає посилення «м'якої сили», оскільки національні символи стають зрозумілими та привабливими для глобальної аудиторії, формуючи образ держави як захисника універсальних цінностей свободи (Гнатюк О. М., 2023).

Щодо соціопсихологічних аспектів мультикультуралізму, то можна це виразити наступним чином: між «захисним консерватизмом» та «агресивною відкритістю». Психологічна адаптація до «Іншого» є одним із найскладніших етапів реконфігурації ідентичності. Контакт із мультикультурним середовищем природно викликає стан тривожності, який по-різному долається представниками різних поколінь. Аналіз міжпоколіннєвого діалогу дозволяє виявити дві домінуючі стратегії, вже зазначені вище: «захисний консерватизм» (старше покоління): прагнення зберегти ієрархічну структуру ідентичності, де традиційні цінності виступають фільтром для будь-яких зовнішніх впливів; «агресивна відкритість» (молодь): швидке, іноді некритичне прийняття

мультикультурних стандартів, що може вести до втрати зв'язку з локальним корінням.

Синтез цих стратегій можливий через спільну громадянську активність. Як показує досвід України 2024–2025 років, волонтерська діяльність та спільна боротьба за безпеку стають тим «плавильним котлом», де культурні та вікові розбіжності стираються перед лицем спільної мети. Соціальні потрясіння нівелюються, коли ідентичність «Іншого» визнається через його внесок у загальну перемогу та розвиток громади (Коваль С. В., & Petrenko Д. О., 2024).

Третім, найбільш прагматичним рівнем реконфігурації є формування меритократичної ідентичності. У глобалізованому світі ідентичність «професіонала» та «експерта» стає вагомішою за етнічне чи соціальне походження. Це дозволяє формувати нову політичну еліту на засадах компетентності та результативності.

Для зовнішньої політики це має вирішальне значення. Дипломатія нового зразка базується на меритократичних принципах, де здатність фахівця ефективно представляти інтереси держави в цифровому та мультикультурному просторі є головним критерієм успіху. Меритократична ідентичність дозволяє державі бути гнучкою, залучати найкращі таланти незалежно від їхнього культурного бекграунду, що значно підсилює інтелектуальну складову «м'якої сили» (Шевченко Н. В., 2025).

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, можна стверджувати, що реконфігурація ідентичностей в Україні рухається шляхом створення «інклюзивної нації». Це складний процес, де повага до різноманіття гармонійно поєднується з жорсткою громадянською позицією та національними інтересами.

1. Інклюзивна модель. Встановлено, що стабільність сучасної держави залежить від перетворення національних символів на універсальні знаки солідарності, що дозволяє залучати до державотворення представників різних культур.

2. Міжпоколіннєвий консенсус. Визначено, що ключем до уникнення соціальних потрясінь є діалог між поколіннями, де досвід «захисного консерватизму» врівноважується енергією «відкритості», створюючи стійку когнітивну безпеку нації.

3. Меритократичний вектор. Доведено, що пріоритет професійної ідентичності над етнічною є необхідною умовою для формування нової еліти, здатної ефективно діяти в умовах мультикультурної дипломатії та цифрової конкуренції.

4. Зовнішньополітичний ефект. Реконфігурація ідентичності безпосередньо конвертується у «м'яку силу» держави: внутрішня єдність та інклюзивність роблять країну привабливою моделлю для міжнародної

спільноти, зміцнюючи її позиції як суб'єкта формування нової системи цінностей у світі.

Наталя Сокур
доцент, військова академія (м. Одеса),
кандидат політичних наук
nat.sokur62@gmail.com

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТА ГІБРИДИЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У ЦИФРОВІЗОВАНОМУ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ: МІЖПОКОЛІННЄВИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження. Процеси глобалізації та інтенсивна диджиталізація публічної сфери призвели до виникнення складних, багатошарових мультикультурних середовищ, де традиційні механізми формування ідентичності зазнають докорінної реконфігурації. У сучасному світі ідентичність перестає бути статичною категорією, прив'язаною лише до певної території чи етносу; вона перетворюється на динамічний, «плинний» конструкт (за З. Бауманом), що постійно переглядається в процесі крос-культурної комунікації. Для України, яка інтегрується в європейський соціокультурний простір на тлі екзистенційних безпекових викликів, питання реконфігурації ідентичності набуває статусу стратегічного пріоритету національної безпеки.

Особливо складним цей процес є у міжпоколінньому розрізі. Старші покоління (Бєбі-бумери та Покоління X) часто апелюють до сталих, монолітних форм національної ідентичності, що базуються на інституційній пам'яті. Натомість молодь формує «гібридні» ідентичності в глобальному мережевому просторі, де національні кордони розмиваються цифровими інтересами. Дослідження того, як ці вікові групи взаємодіють у мультикультурних «плавильних котлах» цифрової епохи, дозволяє зрозуміти механізми збереження суспільної згуртованості.

Мета дослідження – концептуалізувати процес реконфігурації політичної ідентичності в мультикультурному цифровому просторі, виявити специфіку міжпоколінневих розривів та точок дотику у сприйнятті нових культурних кодів.

Організація та методологія дослідження. Теоретико-методологічний фундамент роботи базується на синтезі конструктивістського підходу (Б. Андерсон) та теорії соціального капіталу. Для досягнення мети було використано наступні загальні методи та підходи: системний підхід, метод політико-психологічного моделювання, компаративістський метод та дискурс-аналіз. Кожен з зазначених методів виконував певну функцію для

розкриття мети: системний підхід дозволив розглянути ідентичність як відкриту систему, що адаптується до зовнішніх культурних подразників. Метод політико-психологічного моделювання спрямований на опис реакцій індивіда на ситуацію «культурного шоку» у цифровому середовищі. Компаративістський метод використаний для порівняння ідентитарних стратегій вікових когорт в Україні та країнах ЄС. Дискурс-аналіз застосований для вивчення наративів у соціальних медіа, де відбувається активне зіткнення мультикультурних цінностей.

Результати дослідження. Аналіз підтверджує, що реконфігурація ідентичності сьогодні визначається трьома основними векторами – цифровою дифузією («розмиванням») кордонів, префігуративною моделлю трансляції досвіду, психологічною стійкістю через «новий патріотизм».

Щодо першого основного вектору – цифрова дифузія кордонів, варто зазначити, що мультикультурний простір став віртуальним, дозволяючи молоді одночасно належати до безлічі локальних та глобальних спільнот. Це створює «фрагментарну ідентичність», де політичні погляди можуть формуватися під впливом глобальних трендів (екологізм, фемінізм, інклюзія) швидше, ніж під впливом національної освіти.

Не менш важливим видається другий основний вектор – префігуративна модель трансляції досвіду. За Маргарет Мід – американською вченою-антропологинею, у даному випадку спостерігається ситуація, коли молодь стає ментором для старших у питаннях освоєння нових культурних контекстів (Див.: Коляденко, С.М., 2022). Це створює нову форму міжпоколінневої синергії: старші забезпечують аксіологічний «якір», а молодші – інструменти адаптації до багатоманітності.

Третій вектор, зазначений у цьому контексті – психологічна стійкість через «новий патріотизм», має наступний контекст: в Україні мультикультуралізм не веде до розпаду ідентичності завдяки консолідуючому чиннику війни. Реконфігурація відбувається як синтез європейських цінностей та глибокої національної самосвідомості, що поділяється всіма поколіннями та має загальні цінності та виміри.

Висновки. Реконфігурація ідентичностей в мультикультурних просторах вимагає від держави нових підходів до молодіжної політики. Необхідно стимулювати інклюзивні діалогові майданчики, де міжпоколіннєвий обмін досвідом стане інструментом модернізації політичної культури, освоєння нових знань та досвіду, а не прірвою, розривом між поколіннями, джерелом непорозуміння і конфліктів.

Олена Єрмошкіна
професор кафедри фінансів
Національного університету «Львівська політехніка»,
доктор економічних наук
olena.v.yermoshkina@lpnu.ua

КАЗКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ СИМВОЛІЧНОГО КОНСТРУЮВАННЯ ТРАНСГЕНЕРАТИВНИХ ФІНАНСОВИХ СЦЕНАРІЇВ У МЕТАМОДЕРНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Актуальність дослідження. Сучасна епоха, що характеризується переходом від постмодерного скептицизму до метамодерної «нової щирості», вимагає глибокого переосмислення механізмів, які формують економічну поведінку індивіда (Shafer D., 2026). Сьогодні відбувається активне переосмислення ідентичності через символічні та наративні структури, які поєднують раціональне й ірраціональне, традицію та інновацію. Центральне місце в цьому процесі посідає символічне конструювання трансгенеративних фінансових сценаріїв, тобто неусвідомлених програм і переконань щодо багатства, ресурсів та виживання, які передаються від покоління до покоління. Казка, як найдавніша форма наративної організації досвіду, виступає не лише засобом дитячого виховання, а й потужним когнітивним інструментом, що структурує фінансову ідентичність особистості, символічною системою, через яку формуються та відтворюються грошові сценарії (Klonz B.T., 2011) в межах метамодерної структури відчуття.

Метою даного дослідження є декомпозиційний аналіз казки як символічного простору, в якому відбувається міжпоколінна передача та метамодерна реконструкція фінансових сценаріїв, що визначають ставлення індивіда до праці, ресурсу та багатства, а також визначення потенціалу казкотерапії у діагностиці та трансформації грошових установок у межах концепцій фінансової психології.

Дослідження має теоретико-прикладний характер і ґрунтується на міждисциплінарному поєднанні підходів фінансової психології, наративної психології та культурно-символічного аналізу фольклору. У межах аналітичного дослідження здійснювався декомпозиційний аналіз української народної казки “Закопане золото” з виокремленням ключових символів та їх інтерпретацією як маркерів фінансових установок і трансгенеративних сценаріїв.

Методологічну основу дослідження становлять трансгенеративний, наративний і метамодерний підходи, а також концепції фінансової психології, зокрема концепт грошових сценаріїв. У дослідженні застосовано декомпозиційний, контент- та герменевтичний аналізи для розкриття

символічного змісту казкового нарративу, а також проєктивні та рефлексивні методи для діагностики і осмислення індивідуальних фінансових моделей. Така методологічна комбінація зумовлена необхідністю дослідження фінансових сценаріїв як переважно несвідомих і символічно опосередкованих конструкцій, що формуються та трансформуються у процесі інтерпретації культурних нарративів.

Результати дослідження. Фінансові сценарії (Klonz В.Т., 2011) є глибоко вкоріненими переконаннями, що формуються в ранньому дитинстві та стають частиною індивідуальної схеми світу. Ці сценарії часто є фрагментарними, суперечливими та базуються на незрілому мисленні дитини, яка намагається осмислити складні економічні відносини через доступні їй символічні форми. При цьому слід враховувати, що фінансова поведінка не є раціональною. Вона вкорінена у культурні сценарії, а казки, як форма фольклору, презентують архів трансгенеративного досвіду.

Передача фінансових переконань від батьків до дітей відбувається не лише через прямі настанови, а й через складні патерни прихованого спостереження та емоційного реагування. Дослідники (Anvari-Clark J., 2026) виділяють кілька ключових механізмів, зокрема: пряма овертна комунікація, які проявляються як авторитарні заяви типу “гроші – це корінь зла” або “потрібно економити кожну копійку”; ковертне спостереження, коли дитина зчитує ставлення дорослих до багатства через їхню поведінку та формує своє сприйняття грошей як джерела стресу, влади, задоволення, аналізує чи гроші обговорюються вільно, чи навколо них існує негласна зона мовчання; реактивне формування через створення сценарію “від супротивного”, коли дитина, яка виросла в сім’ї з патологічною ощадливістю, може стати марнотратною в дорослому віці як акт несвідомого протесту; незавершені справи, коли невирішені фінансові травми предків (втрата майна, банкрутство, патологічні борги) створюють емоційний фон тривоги, який передається нащадкам, навіть якщо їхня поточна ситуація є стабільною.

Для українського суспільства ключовим фактором формування фінансових сценаріїв є колективний досвід Голодомору 1932–1933 років та наступних десятиліть тоталітарного придушення приватної власності (Мехеда Н., 2016). Сформована колективна травма створила специфічні захисні механізми, які й сьогодні впливають на економічний вибір українців. Серед основних сценаріїв є страх перед накопиченням, оскільки видиме багатство привертає небезпеку, харчова тривога та ірраціональні запаси. Відповідно формуються такі деструктивні сценарії, як уникнення грошей, що є стратегією збереження життя, прагнення вкладати ресурси лише в те, що можна спожити негайно, через страх майбутнього дефіциту, що формує сценарій ставлення до ресурсів як до інструментів виживання, а не розвитку.

Особливої уваги потребують ті нарративи, які транслюються через казки, зокрема, для аналізу була обрана українська народна казка “Закопане

золото”, яку включено до “Фінансової абетки. 2 клас” (Смовженко Т.С., 2016) і рекомендовано МОН України до використання в школах як підручник з фінансової грамотності. Розглядаючи дану казку з позиції формування фінансового сценарію, який закладається школяру початкової школи, можемо відмітити декілька аспектів. У казці присутні відповідна символізація фінансової поведінки, коли є носій сценарію – батько, транслятори сценарію – сини, механізм утворення доходу – тяжка праця, важкість якої підкреслюється казкою, земля – ресурс, золото – уявлення про багатство. Слід враховувати, що архаїчний казковий наратив є продуктом аграрної епохи, де екстенсивна фізична праця виступала безальтернативним ресурсом виживання та основним чинником антропогенезу. Проблема полягає не в історичному змісті фольклору, а в його некритичній трансляції через сучасні освітні інституції, що без належної контекстуалізації призводить до репродукції застарілих економічних стратегій у сучасному суспільстві.

У контексті герменевтичного аналізу казки слід провести чітке розмежування між традиційним етосом праці як інструментом соціалізації та деструктивним сценарієм екзистенційного виснаження. Якщо в класичній педагогіці категорія праці виступає базовим вектором формування суб’єктності та праксеологічної ефективності індивіда, то в межах трансгенеративного фінансового сценарію даного наративу відбувається підміна понять – продуктивне зусилля заміщується ритуалізованим стражданням. У метамодерній перспективі це призводить до формування когнітивного викривлення, де інтенсивність фізичних енерговитрат стає єдиним критерієм легітимізації отриманого ресурсу. Таким чином, праця в канонічному фольклорному прочитанні перестає бути засобом капіталізації і трансформується у механізм символічного відкupu, де будь-який фінансовий результат, отриманий поза межами виснажливої активності (інвестиції, інтелектуальна власність, делегування), маркується несвідомим як етично сумнівний або тривожний, блокуючи перехід особистості до сучасних моделей економічної поведінки.

Крім того, казка транслює цінність відкладеної винагороди з певними викривленнями, зокрема відсутній баланс між “тут і зараз” та “інвестувати в майбутнє”. Даний патерн може призводити до формування гіперконтролю та синдрому відкладеного життя, що є рудиментом радянських патернів поведінки.

Цікавим також і спосіб передачі сценарію. Батько передає синам не стільки матеріальне багатство, а когнітивно-поведінкову модель необхідності важкої праці задля забезпечення свого існування. Він не вчить синів конкретним навичкам – як управляти ресурсами, як планувати, як заробляти ефективно. Ба більше, він, виступаючи фактично у ролі “Рятівника” дає метафору, але не інструмент, перетворюючись на “Жертву”, а потім і на

“Переслідувача”, трансліюючи посил “розберешся як заробляти сам через страждання”. Фактично батько вводить в оману (“там є золото”), не говорить прямо, фактично замовчуючи питання формування, розподілу та використання грошей, що створює сценарій недовіри до інформації, очікування прихованого сенсу у фінансах. В дорослому житті це може формувати віру в необхідність отримання якихось секретних знань про гроші, а також схильність до фінансових ілюзій.

Слід зазначити, що казка побудована через сценарій дефіциту ресурсів, зокрема голод, нестачу та виживання, де гроші є способом не померти, а не розвитку, свободи та самореалізації. Назагал це може призводити до формування тривожного фінансового стилю поведінки та накопичення “на чорний день”. До речі, практично весь підручник трансліює саме цей сценарій – максимальна економія та відкладання на випадок лихих часів. Ба більше, навіть після отримання врожаю відсутні сценарії обміну, масштабування, інвестицій. Самозабезпечення трансліюється як максимум, необхідний для виживання.

Таким чином, казка “Закопане золото” репрезентує трансгенеративний фінансовий сценарій, у якому праця виступає єдиним легітимним джерелом доходу, тоді як інші способи створення вартості залишаються поза символічним полем. У метамодерному контексті така модель потребує переосмислення, оскільки вона одночасно формує фінансову стійкість і обмежує розвиток більш складних економічних стратегій.

Дослідження деяких інших народних казок свідчить, що вони також можуть призводити до формування негативних грошових сценаріїв, зокрема:

- установка “Ти можеш бути або багатим, або щасливим” може призводити до того, що дитина підсвідомо починає боятися грошей, оскільки вірить, що вони заберуть у неї душевний спокій, любов або здоров’я;

- гроші як “бруд” або джерело нещастя, коли як наслідок формується сценарій уникнення грошей і людина вже у дорослому віці може підсвідомо позбуватися грошей через імпульсивні покупки, щоб залишитися щасливою;

- культ пасивності та фаталізму, що призводить до формування зовнішнього локусу контролю і людина не бере відповідальності за свій фінансовий стан, чекаючи на виграш або диво, замість активних дій;

- сценарій випадкового збагачення, де багатство представляється як те, що “падає на голову”, а не те, що будується через підприємницьку ініціативу та системність зусиль із нарощення капіталу, може призводити до того, що люди з таким сценарієм, навіть отримавши велику суму, швидко її втрачають (синдром переможця лотереї), бо казка не вчить, що з тими грошима робити далі.

Висновки. Отже, трансгенеративна передача фінансових моделей не є прямим копіюванням, а передбачає інтерпретацію та реконструкцію

сценарію. У метамодерному контексті це відповідає логіці коливання між прагненням до миттєвої винагороди та пошуком глибинного сенсу у праці та самореалізації. Казки, в свою чергу, виступають фундаментальним інструментом символічного конструювання трансгенеративних фінансових сценаріїв, кодуючи складні економічні та психологічні патерни в доступні образи.

У метамодерній перспективі це відкриває нові можливості для фінансової терапії та освіти. Так розуміння грошових сценаріїв як “акторських текстів” або “чужих сценаріїв” дозволяє знизити рівень провини та тривоги, пов’язаної з фінансовими невдачами. Ба більше, дослідження українського контексту з акцентацією на травмі Голодомору та радянських патернів через казкові метафори сприяє зміцненню колективної економічної травми, а інтеграція принципів фінансової поведінки в казкотерапію дозволяє формувати більш раціональні та стійкі фінансові стратегії.

Жанна Новікова

*доцент кафедри теоретичної та прикладної психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
кандидат психологічних наук
zhanna.m.novikova@lpnu.ua*

ПОЛІТИЧНИЙ МІФ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОНСТРУЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність дослідження. В умовах соціально-політичних трансформацій та цифровізації суспільства проблема формування соціально-політичної ідентичності сучасної людини набуває особливої актуальності. Політичні міфи, апелюючи до емоцій, образів та спрощених інтерпретацій політичної реальності, виступають важливим інструментом конструювання уявлень про соціальну належність, громадянську позицію та власне місце в політичному просторі. В умовах домінування медіанаративів і візуалізованого контенту політичний міф інтегрується у процеси соціалізації людини, впливаючи на формування її соціально-політичної ідентичності, що зумовлює необхідність наукового аналізу даного феномену.

Мета дослідження: теоретично проаналізувати роль політичних міфів у процесі конструювання ідентичності сучасної людини.

Методологія дослідження включає такі методи: культурно-аналітичний (сприяє послідовному вивченню ролі політичних міфів у соціокультурному контексті); інтерпретаційний (допомагає всебічно осмислити феномен соціально-політичної ідентичності); дискурсивний (дозволяє проаналізувати способи репрезентації політичних міфів у

публічному та медійному просторі); наративний (розглядає політичний міф як символічний наратив, що впливає на процеси ідентифікації людини); соціально-психологічний аналіз (спрямований на виявлення механізмів групової належності та самоідентифікації).

Результати дослідження. Один із способів формування уявлення людини про себе, зовнішній світ, своє місце серед інших людей, сенс життя відбувається через засвоєння міфологічних образів. На відміну від логічного мислення реальних подій минулого та сьогодення, міфи використовують мову символів, базуються на їх фантастичному, емоційному сприйнятті. Міфічні символи можуть не усвідомлюватися, але розпізнаватися на рівні підсвідомого і викликати глибокі переживання (Jung C., 1965).

Міф – це первинна форма історичного мислення, цілісне відображення реального та ідеального, природного та надприродного, зовнішнього та внутрішнього. В основі міфу лежить масове колективне переживання, яке слугує способом пояснення дійсності за допомогою продукування образів (Ясь О., 2009).

Сприйняття світу не обмежується логічними категоріями, воно також включає символічні способи відображення. Створювати та оперувати символами є важливою людською рисою (Яценко Д.О., 2019). Міфи допомагають зрозуміти складні ідеї та концепції через образне мислення і пояснити потаємні процеси, які не можливо висловити простими словами (Новікова Ж.М., 2024).

Радикальні суспільні зміни часто супроводжуються активізацією процесів міфотворення, що виконують важливу соціально-психологічну функцію стабілізації колективної свідомості в умовах ціннісної та нормативної невизначеності. Історичний досвід засвідчує, що в періоди трансформації світоглядних орієнтацій, переосмислення ідеалів раціональності та руйнування усталених систем цінностей посилюється потреба у символічних наративах, здатних упорядковувати соціальний досвід і спрямовувати поведінку соціальних груп. У політичній сфері міфи виступають психологічним інструментом впливу на установки, емоційні стани та форми соціальної ідентифікації. У сучасному комунікативному просторі політичні міфи функціонують переважно в опосередкованій формі, впливаючи на світоглядні стереотипи, ціннісні орієнтації та поведінкові стратегії аудиторії. Формування національних держав упродовж Нового часу супроводжувалося створенням міфологічних наративів, які сприяли психологічній інтеграції спільноти та становленню колективної, зокрема національної ідентичності (Ороховська Л.А., 2024).

Поняття «політичний міф» розглядається як специфічна форма традиційного міфу, який має архетипічну конструкцію, що пояснює певну політичну систему, роль групи, або конкретної людини у цій системі. Як і традиційний міф, політичний міф включає такі основні ознаки, як

символічність, героїзація лідерів, міфологізація історичної дійсності тощо (Пробийголова Н., 2014).

Водночас він має свої особливості. Якщо у традиційних міфах об'єктом міфологізації були боги, культурні герої, міфічні істоти, трансформовані події минулого, в політичних – реальні люди, або події. Класичні міфи слугували поясненням незрозумілих природних явищ, створювались як відповідь на екзистенціальні питання. Політичний міф виникає штучно відповідно до плану, потреб певної соціальної групи. Важлива відмінність у тому, що політичні міфи намагаються впливати не тільки на емоції, а також на когнітивну сферу, набуваючи квазінаукової правдоподібності. Класичні міфи передаються усно, від людини до людини, від покоління до покоління. Політичний міф транслюється за допомогою різних ЗМІ (Сурна Г.Ю., 2016).

Політичні міфи мають складну структуру і багатогранну природу, тому виконують низку вагомих функцій як на суспільному, так і на індивідуальному рівнях. Науковиця С. Глазунова виділяє наступні основні функції: соціально-організаційну (міф координує дії членів суспільства), пізнавальну (виникає як спосіб пояснення світу), соціально-нормативну (задає та навіює певні моделі соціальної поведінки) (Глазунова С., 2008).

У сучасному світі політичні міфи дедалі частіше набувають форми масштабних символічних проєктів, що апелюють до історичної пам'яті, уявлень про спадкоємність та цивілізаційну місію. Такі глобальні ініціативи, як, зокрема, «План Соломона», «Новий Вавилон», або китайський проєкт «Один пояс – один шлях», можуть розглядатися не лише як економічні чи геополітичні стратегії, а і як міфологізовані наративи, спрямовані на легітимацію політичних цілей та формування узгодженої картини майбутнього. У соціально-психологічному вимірі подібні наративи виконують ідентифікаційну функцію, впливаючи на колективні уявлення, ціннісні орієнтації та відчуття належності до ширших соціальних і наднаціональних спільнот.

Новітні міфи найчастіше призначені для пропаганди, контрпропаганди, для просування політичних наративів. Функція архаїчних міфів пояснювати складність всесвіту поступово втрачається. Головними міфологізаторами стають ЗМІ, насамперед телебачення та Інтернет завдяки їх можливостям впливати на емоційну сферу та масове підсвідоме, що знижує рівень критичного мислення та надає шанс створювати нову реальність (Слюсар М., 2018). У нову епоху інформаційного суспільства до міфотворення активно приєднуються технології штучного інтелекту.

Д. В. Rudolf розглядає міф як стратегію інтеграції та легітимізації авторитарних режимів. За допомогою оповіді міфи передають певні образи про політичний світ, цінності та ідеали політичної ідеології. Автор зазначає, що політичні міфи можуть мати різні форми вираження. Основними з них є

розмовна мова і письмо, але наративні моменти можуть поступатися стислим образам і символам (картинки, прапори, плакати, статуї, пам'ятники тощо). Включаючи знайому для нас політичну структуру, вони створюють контекст взаємодії та єдності. Ще одну форму, яку виділяє D. B. Rudolf, становлять різні соціальні події: церемонії, свята, місця пам'яті тощо. Постановка соціальних подій – таких як політичні церемонії, державні свята, ритуали вшанування пам'яті та символічно значущі місця – відіграє ключову роль у конструюванні соціального порядку та підтриманні колективної ідентичності (Rudolf D. B., 2022).

Як зазначає Y. Bizeul, регулярне відтворення подібних подій створює стабільні орієнтаційні рамки, в межах яких індивіди засвоюють нормативні уявлення про власне місце в соціальній структурі, а також допустимі форми поведінки й участі у спільному житті. Через символічно організовані дії соціальний порядок постає не як нав'язаний зовні, а як природний і самоочевидний (Bizeul Y, 2006).

D.-М. Pitigoi вказує на те, що політичні міфічні образи та їх репрезентації стають більш ефективними, коли вони спираються на політичну символіку, яка глибоко вкоренилась у колективний соціально-політичний уяві. На думку вченої, політичний дискурс, звернення до політичних символів та репрезентацій може відбуватися на різних рівнях та шарах. Але найглибшим і закоренилим шаром політичної символіки в соціально-політичний уяві є архетип – концепція, сформульована К.Г. Юнгом (Pitigoi D.-М., 2021). Його концепція ґрунтується на ідеї існування універсальних образів, які можуть впливати на глибокі шари людської психіки. Ці архетипи проявляються у міфах, легендах, сновидіннях, мистецтві, релігії та інших аспектах культури (Юнг К., 1991).

Незважаючи на велику різноманітність міфів і тематик, які покладені в їх основу, R.Girardet виділяє чотири фундаментальних політичних міфи з точки зору політичних перспектив. Перший – це **Міф про Змову**, який пояснює світ через дію прихованих ворожих сил – еліт, таємних організацій, «ворогів народу». Основними ознаками цієї міфологічної структури є таємничість, невідомість, конфіденційність, секретність, хаос, таємна змова, прихований лідер, чорний колір. З боку архетипів, провідним стає **архетип Тінь**. У політичному контексті це пряме перенесення індивідуальної психічної цілісності на колективний рівень. Функція такого міфу полягає у спрощенні складної реальності, створення образу ворога, зняття відповідальності з державних діячів, політиків. Політична роль – легітимізація репресій, мобілізація страху, налаштування «своїх» проти «чужих». Другий фундаментальний міф – **Міф про Єдність**, стосується ідеї об'єднання індивідів в органічне ціле, без внутрішніх суперечностей, з єдиною волею та інтересами для боротьби і протидії небезпеці. R.Girardet виділяє такі характеристики цього міфу, як: згуртованість груп; трактування

внутрішніх конфліктів як штучних, або нав'язаних ззовні; наголос на спільних перемогах і травмах; витіснення альтернативних історичних наративів; привабливість світських святкувань, релігійних ритуалів. Основний архетип міфу є *Самість (Self)*. У юнгіанській традиції Самість символізує цілісність, завершеність, гармонійне поєднання частин у ціле. Функція міфу – мобілізація людських ресурсів на боротьбу зі спільним ворогом, формування відчуття належності до «єдиного цілого». Політична роль – придушення плюралізму, маргіналізація інакодумства, символічне виправдання насильства, зміцнення влади в умовах нестабільності. Третім фундаментальним міфом стає *Міф про Спасителя*, атрибутами якого є світло, сонце, вогонь, зброя, хрест, гора, серце. Символіка міфу Спасителя ґрунтується на *архетипі Героя*, це може бути пастир, лікар, суддя, воєначальник. Особливість цього міфу у тому, що спасителем може бути звичайна людина, наділена надзвичайною місією. Політична роль – персоналізація влади, виправдання авторитаризму, перенесення відповідальності на інституціональну особу. Останній політичний міф – *Міф Золотий вік*, який обертається навколо ключових елементів ностальгічного звернення до славетного минулого з одночасним поглядом на майбутнє. У минулому було все ідеально, у майбутньому ми побудуємо і повернемось до цього ідеалізованого стану суспільства. Дуже часто міф ідентифікується з історичною подією, певним періодом, століттям, це може бути недавнє минуле, або не ідентифіковане далеке минуле людства. Міф про Золотий вік поєднується з *архетипом Втрачений рай*, місцем первинної гармонії, щастя, безсмертя, відсутності конфліктів і насильства. Політична роль міфу – легітимізація політичних трансформацій, критика сучасності, інструмент мобілізації мас (Girardet R., 1997).

Отже, можна стверджувати, що при створенні сучасних політичних міфів і використанні міфологічних образів можна прослідкувати наявність певної «матриці» фундаментальних міфів, яка накладається на образи уяви і доповнюється новим досвідом. Незважаючи на те, що міжнародний порядок помітно змінюється, політичні міфи продовжують виконувати свою функцію легітимізацію влади, політичних спільнот та організацій. Дослідження політичних міфів залишається важливим підходом у розумінні політики, міжнародних відносин, причин руйнування світового політичного порядку і передбачення стратегій на майбутнє.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що міф виступає важливим соціокультурним механізмом конструювання соціально-політичної ідентичності особистості. Міфологічні наративи не лише відображають колективний досвід, а й формують систему цінностей, символів і смислів, через які особистість усвідомлює свою належність до певної спільноти.

Доведено, що в умовах трансформаційних процесів, суспільних криз або політичної нестабільності роль міфу зростає, оскільки забезпечує психологічну стабілізацію суспільства та створює відчуття єдності всіх його учасників. Через засоби масової комунікації, які мають значний вплив на суспільство та необмежені можливості, власники мас-медіа і влада, використовуючи міфологеми, цілеспрямовано впливають на формування політичних орієнтацій, ідентифікацій та громадянської позиції особистості.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що політичний міф є дієвим інструментом символічного конструювання соціально-політичної ідентичності. Він забезпечує смислову рамку, у межах якої особистість інтерпретує соціальну реальність, визначає своє місце в ній та формує власну систему цінностей і норм поведінки.

Павло Блозва

*викладач кафедри психології розвитку та консультування
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, кандидат психологічних наук*

blozva.pavlo@tnpu.edu.ua

Іванна Андрійчук

*завідувач кафедри психології розвитку та консультування
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, доцент,*

*кандидат психологічних наук
ivanna_andriychuk@tnpu.edu.ua*

МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМНОГО ФОРМУВАННЯ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ І ГРУПОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В МЕТАМОДЕРНІСТСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Актуальність. Питання про те, як масова культура і групова політична ідентичність формують одна одну, стає особливо актуальним на тлі зростаючої суспільної поляризації. Популярні культурні продукти – від серіалів і музики до відеоігор і мемів – давно вийшли за межі розваги і стали простором, у якому різні соціальні групи виробляють, демонструють та уточнюють свої політичні ідентичності. Причому цей зв'язок не є односпрямованим: масова культура не просто віддзеркалює наявні суспільні поділи, а й сама бере участь у проведенні нових меж між групами.

Мета дослідження: проаналізувати механізми, через які масова культура і групова політична ідентичність взаємно формують одна одну в метамодерністському культурному контексті.

Організація та методологія дослідження. Дослідження проводилося у форматі літературного огляду. Джерелом матеріалу слугували відібрані

статті з порталів Google Scholar, PubMed і ScienceDirect. Пошук здійснювався за такими ключовими словами: social identity theory, Tajfel Turner political identity, social identity theory political polarization ingroup outgroup, uncertainty social identity intergroup leadership, social identity uncertainty, moral typecasting political psychology, metamodernism identity construction, popular culture.

Результати дослідження. Метамодернізм в нашій роботі використовується не як основна теоретична рамка, а радше як культурний контекст. Характерне для нього коливання між іронією та щирістю, між недовірою до інституцій і водночас гострою потребою в колективній ідентичності (Vermeulen & Van den Akker, 2010) робить масову культуру особливо продуктивним полем для групової політичної ідентифікації.

Ми спробували описати групову ідентичність, використовуючи теорію соціальної ідентичності Тешфела та Тернера (Social Identity Theory, SIT). Згідно з нею, люди формують уявлення про себе через належність до соціальних груп: вони порівнюють свою групу з іншими і прагнуть виглядати краще на цьому тлі (Tajfel & Turner, 1986). Коли групову ідентичність активована, вона починає визначати і те, ким людина себе вважає, і те, як вона оцінює тих, хто перебуває «по інший бік».

Теорія соціальної ідентичності виникла у соціальній психології, проте її застосування до аналізу політичної поведінки є цілком виправданим – хоча й не без застережень. Хадді вказує, що теорія відкриває серйозні перспективи для політичної психології, але її потенціал часто не реалізується через те, що вона недостатньо враховує реальні джерела соціальної ідентичності – ті, що формуються в конкретному історичному та культурному середовищі (Huddy, 2001). Саме цей розрив між штучними лабораторними групами і живими політичними ідентичностями робить масову культуру цікавим аналітичним об'єктом, адже культурні продукти – це один із небагатьох просторів, де групові межі виникають і програються в умовах, що нагадують справжній соціальний контекст.

Зв'язок між масовою культурою та груповою ідентичністю працює в обидва боки. Дослідження з медіапсихології показують, що теорія соціальної ідентичності добре пояснює вибіркове споживання культурного контенту: те, до яких соціальних груп належить людина, значною мірою визначає, що вона дивиться, слухає і читає, а члени однієї групи тяжіють до повідомлень, які відгукуються їхній ідентичності (Treppe & Krämer, 2007). Виходить, що вибір культурного продукту – це одночасно і вибір того, ким ти є як член групи.

Зворотний напрям не менш важливий. Наявна групову ідентичність визначає не лише що людина обирає з культурного поля, а й як вона це розуміє. Групи з низьким соціальним статусом можуть отримувати через масову культуру символічну компенсацію замість реальної участі у суспільному житті. Тут доречно згадати теорію виправдання системи: люди схильні сприймати існуючий порядок як справедливий, навіть коли він

працює проти них, що лише консервує нерівність (Jost & Banaji, 1994). Обидва напрями зрештою замикаються у цикл: групова ідентичність формує культурне споживання, а культурне споживання своєю чергою загострює групові межі.

Окремої уваги заслуговують два механізми, через які масова культура сприяє не просто груповій ідентифікації, а й поляризації. Перший пов'язаний із невизначеністю ідентичності: коли соціальна ситуація стає нестабільною, люди тяжіють до груп із чіткими межами, виразною ідентичністю та сильними лідерами. Це веде до розчинення особистості в групі, нетерпимості до внутрішнього інакомислення і дегуманізації чужих (Hogg, 2023). Масова культура в цьому контексті пропонує готові символічні схеми: прозорі фігури героїв і антагоністів накладаються на реальні суспільні поділи і роблять поляризацію не просто зрозумілою, а й емоційно природною.

Другий механізм – моральний тайпкастинг. Грей і Вегнер показали, що сприйняття когось як активного морального діяча і сприйняття його як того, хто потребує захисту, перебувають у зворотній залежності (Gray & Wegner, 2009). Культурні наративи постійно розкидають групи між цими полюсами – активний чи пасивний, сильний чи вразливий – і цим руйнують міжгрупову емпатію: складні, суперечливі суб'єктності просто не вкладаються в готові схеми. У політичному просторі це має цілком конкретні наслідки: групи, яким приписується сила і агентність, поступово перестають асоціюватися з правом на підтримку чи захист.

В українському контексті описані механізми набирають конкретних обрисів. Ризик морального тайпкастингу тут особливо відчутний: Україна, що постає як активний учасник збройного опору, може сприйматися частиною міжнародної аудиторії як «моральний агент» – і через це як менш вразлива, ніж є насправді. Це підриває солідарність саме тоді, коли вона найбільш потрібна. Водночас усередині самого українського суспільства воєнна невизначеність підживлює групоцентризм: потреба в чітких ідентичнісних межах може загострювати внутрішню поляризацію.

Розуміння того, що культура і групова ідентичність формують одна одну, відкриває практичну перспективу. Символічні наративи, які поєднують суб'єктність із вразливістю, здатні протидіяти тайпкастингу і створювати нові підстави для солідарності – як усередині українського суспільства, так і за його межами. Це означає, що робота з культурним змістом є не лише академічною, а й цілком прикладною задачею.

Висновки. Масова культура і групова політична ідентичність не просто співіснують – вони постійно формують одна одну. Метамодерністська «структура почуттів» посилює цей зв'язок, роблячи групову ідентифікацію через культурні символи емоційно насиченою і малосприйнятливою до критичного погляду. Групоцентризм, що виростає з ідентичнісної невизначеності, і моральний тайпкастинг – це ключові механізми, через які

така взаємодія перетворюється на поляризацію. Для суспільств, що живуть в умовах збройного конфлікту, розуміння цих механізмів є необхідною основою і для наукового аналізу, і для реальної психологічної роботи.

Світлана Литвин-Кіндратюк
доцент кафедри психології розвитку
Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ),
кандидат психологічних наук
svitlana.lytvyn-kindratiuk@cnu.edu.ua

ТРАДИЦІЯ ЯК ПРОСТІР МІЖПОКОЛІННЄВОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Концептуалізацію феномена покоління в полі культури було успішно здійснено завдяки низці наукових синтезів (соціально-філософського, соціологічного, соціально-психологічного), а також у міжгенераційному і культурно-історичному контекстах (Еліас Н., 2003; Нора П., 2014; Ортега-і-Гасет Х., 1994 та ін.). Проте сучасна культурна психологія виявляє менше зацікавлення у вивченні традиційних, вже більш детально досліджених нижніх і верхніх шарів культури й усталених укладів життя. Вчені прагнуть розглянути взаємодію особистості й культури в контексті різноманітних життєвих криз, реконфігурацій порядків, їхніх макрозмін та мікрофлуктуацій, а саме: у координатах стабільності-мінливості, типовості-індивідуальності, плинності-транзитивності. Останнє ускладнює врахування розмаїття міжпоколіннєвої взаємодії у повноті форм та проявів.

Ураховуючи ці напрацювання як провідну ознаку традиції в соціально-психологічній площині, приймаємо не свідчення її статичності з боку розмаїтого змісту, а менш помічені прикмети динаміки як регулярної практики, що виявляється в способах і формах спадкоємності та збереження традицій, де механізмом безперервної передачі традиційного досвіду є засоби міжпоколіннєвої трансмісії. Відтак говоримо про міжпоколіннєву взаємодію представників певної соціальної спільноти, де феномен покоління характеризує соціальну взаємодію в межах когорти соціальної спільноти, представники якої мають спільні історичну долю та культурний досвід дорослішання.

Слід зауважити, що саме зі взаємодією поколінь, змінами довготривалих соціальних контактів Н. Еліас пов'язував процес історичного фігурування як свідчення поєднання соціогенетичних і персоніогенетичних процесів (Еліас Н., 2003). Водночас на цьому терені нині ще недостатньо уваги приділяється соціально-психологічному аналізу традиції у форматі міжгенераційного дискурсу. Нам ближча позиція Д. Гроса, котрий вважає, що віднесення культурного феномена до традиції стає можливим за чотирьох

умов, де перед веде практика міжпоколіннєвої взаємодії. По-перше, традиція має охоплювати не менш як три покоління (дві передачі); по-друге, передавати відчуття минулого в теперішнє та володіти моральним авторитетом; по-третє, відображати наступність між минулим і теперішнім; по-четверте, створювати відчуття неперервності (Грос Д., 1992).

Відомо, що традиційний побут є топосом реалізації розмаїття варіантів наступності традиції, де він представлений традиційно-побутовою культурою. Натомість в архаїчних суспільствах, що не мають власної писемності, панують лише звичаї, адже інформація передавалася в безпосередній взаємодії представників різних поколінь. Це стосувалося знань, уявлень, взірців поведінки та передбачало значне навантаження на колективну «священну» пам'ять, що частково секуляризувалася. Тоді як у суспільствах, де виникла писемність, відбуваються зміни форм і технологій комунікації, вони чинять істотний вплив на формування традиції, розширюючи репертуар механізмів міжпоколіннєвої спадкоємності.

Якщо припустити, що всі традиційні суспільства володіли певним видом писемності, то у процесі взаємодії поколінь завжди матиме місце трансмісія як на основі традиційних текстів (частина з них релігійні, езотеричні), так і звичаїв. Проте за цих умов звичаї і надалі залишаються найбільш повноводним каналом міжпоколіннєвої взаємодії, оскільки тільки частина членів традиційних спільнот можуть стати їхніми читачами й інтерпретаторами та володіють цим правом. За умови локальної безпосередньої взаємодії поколінь у невеликих за чисельністю мешканців сільських і міських поселеннях традиція виступає як первинна міжгенераційна трансмісія (звичаї). У випадку її просторової делокалізації, втрати зв'язку із соціальною ситуацією, тобто текстового запису традиції та її подальшого збереження (сакральні тексти, старовинні рукописи, перші бібліотеки), вона розгалужується на соціальну (практичну, звичаєву) і культурну (текстову) традицію.

З соціально-психологічного боку саме традиція виступає простором соціального конструювання міжпоколіннєвої взаємодії в межах поселенської спільноти. Соціально-регулярні та текстуальні засоби здатні зафіксувати такі її особливості: віковий характер соціальної когорти, представники якої відносяться до одного покоління в межах поселенської спільноти; переважання авторитету дискурсу старших поколінь стосовно молодших; періодичне відновлення міжпоколіннєвого діалогу в ситуаціях колективної екзистенції (релігійні ритуали, народні обряди та свята); локальність / безпосередність взаємодії представників всіх поколінь поселення в просторі як домогосподарства (родинний побут), так і його ареалі (громадський побут).

Відтак розрізняємо, по-перше, культурну традицію (писану, канонізовану), яка потребує вивчення та, по-друге, масові традиції – звичаї

(усні, більш варіативні), що реалізується в поведінці шляхом конструювання належної з боку етноетики соціальної поведінки. Організація життя в масштабах традиційного способу життя соціальної спільноти (переважно мешканців сільського поселення) найперше торкається життєзабезпечення її членів, його соціального впорядкування, що дозволяє запобігати ризиків існування (екологічних, харчових, демографічних, культурних тощо).

З цього випливає, що метою міжпоколіннєвої взаємодії є організація життєзабезпечення членів локальних соціальних спільнот в межах усталеного укладу життя поселення на засадах традиції, що дозволяє задовольнити не тільки первинні вітальні потреби (в їжі, житлі й продовженні роду), а реалізувати соціальні та духовні практики. Тоді як звичаї виступають соціокультурними засобами конструювання стратегій збереження життєздатності особистості (психофізіологічної, соціально-психологічної, психологічної) у сферах громадського, сімейного й індивідуального побуту.

Олена Березінська

*старший викладач кафедри
іноземних мов професійного спілкування
Міжнародного університету (м. Одеса)
e-mail: vladys22helen@gmail.com*

ДИНАМІКА РЕКОНФІГУРАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА

Сучасна ситуація в європейському просторі обумовлює повсякденну зустріч різних культур і міжкультурні контакти, тому особливо актуальною стає проблема реконфігурації ідентичності, динамічного процесу адаптації, переговорів та постійного конструювання власного «Я» під впливом взаємодії різних культурних кодів. У сучасному світі цей процес виходить за межі простого вибору між «своєю» та «чужою» культурою, набуваючи складніших форм. Звернення до даної теми обумовлено істотними планетарними трансформаціями життєвого устрою, що посилюється змінами світу, а також соціальним і культурним дискомфортом, який відчувають всі країни й спільноти, безвідносно до рівня розвитку, географічного положення, політико-правового влаштування. Все більш тривожним стає тон дискусій (міжнародних і національних, політичних і наукових), на яких обговорюються проблеми, що раніше здавалися умоглядними чи фантастичними. В екстремальних умовах конфліктів та війн відбувається різка переоцінка цінностей, де прагнення захисту спільноти стає домінуючим об'єднавчим фактором, змінюючи структуру національної ідентичності.

Концепція акультурації закладає теоретичну базу для організації майбутніх досліджень, пояснюючи сутність, характер, механізми, детермінанти, основні етапи інтеграції, визначає об'єктивну динаміку процесів.

Синергетична методологія аналізу акультураційних процесів в умовах глобалізації зводиться до того, щоб раціонально пояснити закономірності і принципи організації соціального життя і спільної життєдіяльності людей в сучасному соціумі; досягти стабільності в суспільстві, в якому постійно відбуваються трансформації. Однією з актуальних проблем є дослідження процесу зближення національних культур, спрямованого на переборюванні їх замкненості й консолідації соціумів навколо загальнолюдських цінностей. Акультурація можлива лише при створенні моделі соціокультурної взаємодії, що ґрунтується на спільності цілепокладання співучасників процесу, їх рівноправності у формуванні цілі, її досягненні й утіленні в результат діяльності. У такому ракурсі головним принципом культурної політики є визнання своєрідності й самоцінності кожної з культур, зокрема формування образу єдиного культурного простору, який включав би можливості об'єднання культурних ініціатив, соціально-культурного партнерства, міжрегіональних і міжнародних культурних контактів.

Процес реконфігурації часто супроводжується кризою ідентичності, оскільки людині стає дедалі важче визначити своє істинне «Я» серед множинних соціальних ролей та культурних типів. Ми розглядаємо поняття міжкультурний/інтеркультурний як те, що розігрується, відбувається між різними культурними світами; допомагає встановити взаєморозуміння. Цей процес взаємодії – не абстрактне явище, він завжди опосередкований діями конкретних індивідуумів. У результаті їх взаємодії, розвитку відносин і перетину виникає нова міжкультура (інтеркультура). Вона представляє певну спільноту, нову якість, свого роду синергію з елементами першої та другої.

«*Culture is communication*», – писав американський культурантрополог Хол (Edward T. Hall, 1973), маючи на увазі ідентичність культури та комунікації. Насамперед Хол підкреслював при цьому, що будь-яка поведінка людей, жест, будь-який матеріальний продукт мають у людському спілкуванні знакову, інформативну функцію. Паралельно з лінгвістичним кодом співіснує культурний код у невербальній системі координат. Сучасний соціум став надто відкритим і характеризується повною взаємозалежністю людей, колективів, їх культур та цінностей. Характеристики цієї взаємозалежності канадець М. Мак-Люен порівняв з рисами глобального села (англ. Global Village), життя в якому передбачає постійну комунікацію і міжособистісний зв'язок як на рівні ментально-свідомісних якостей людей, їх спільнот, так і на рівні матеріально-культурних реалій, які в умовах прискорених комунікаційно-інформаційних процесів більше уніфікуються, включаються у процеси глобалізації (Мак-Люен М., 1992). У людини

поступово формується потреба дедалі активніше вступати в контакт з іншими людьми, підключається зацікавленість у спільній діяльності, активізується пізнавальний інтерес до особливостей як всіх цивілізаційних здобутків і культурно-історичної спадщини людства, так і до преференцій сучасного життя та умов побутування різних культур та країн, а також їх населення. Наприкінці XX - початку XXI століть тема глобалізації вийшла на перший план суспільної свідомості. Глобалізація виступає об'єктивною закономірністю розвитку суспільства і всього людства, формування в майбутньому єдиної взаємопов'язаної світової спільноти. Ще в 1949 р. німецький філософ К. Ясперс висунув ідею про «глобальне єднання», «єдине людство», «єдину долю народів», «створення цілісного планетарного світу людей» (Jaspers K., 1974). Глобалізація сприяє розмиванню традиційних кордонів і цінностей, стимулюючи появу наднаціональних ідентичностей (наприклад, європейської).

Нова культурно-тимчасова епоха зумовлена бути століттям діалогу. Діалогізація у цьому сенсі стає широкомасштабним процесом наповнення цілей, змісту, організаційно-управлінських умов, що створюють інституції культурно-освітнього простору, та формування методології саморозвитку особистості, її інтелектуально-етичного і духовно-праксеологічного зростання. Життя у мегаполісах змушує індивідів щоденно узгоджувати свої культурні установки з різноманіттям оточення. Формується транснаціональна ідентичність, не прив'язана до конкретної території (відчуття “placelessness”).

Гібридна ідентичність у прикордонних регіонах виникає там, де культури не просто межують, а «проростають» одна в одну. Закарпаття, регіон на кордоні Угорщини, Румунії та Словаччини, сформував класичний приклад «поліідентичності». Місцевий мешканець може ідентифікувати себе як українець, але водночас використовувати в побуті закарпатський говір, де змішані українські, угорські, німецькі та румунські слова (наприклад, *фіджа* – чашка, *парадичкі* – помідори); святкувати «два Різдва» та Великдень за обома календарями; мати родичів у сусідніх країнах і відчувати себе частиною спільного центральноєвропейського простору більше, ніж мешканцем конкретної держави.

Протягом XX ст. мешканці часто змінювали громадянство, не змінюючи місця проживання. Сьогодні багато хто визначає себе не як «поляк» чи «німець», а саме як «тутешній», ставлячи регіональну приналежність вище національної. Дослідники XXI ст. звертають увагу на те, що взаємодія культур була властива всій історії людства, хоча на різних етапах вона мало різний характер. Про це зокрема говорить У. Еко, проводячи паралелі між теперішнім часом і середньовіччям, коли відбулося грандіозне культурне змішування (Еко У., 2024). Він зазначає, що в сучасній Європі відбувається міграція, порівнянна з ранньою індоевропейською міграцією зі

Сходу на Захід або із вторгненням варварів у Римську імперію та створенням романо-германських держав. Це ще одна причина, яка потребує готовності в культурному відношенні прийняти різноманіття, змішання різних народів.

Як показало наше дослідження динаміки реконфігурації ідентичності, досвід тривалого проживання в іншій культурі сприяє формуванню міжкультурної чутливості, глобальної ідентичності, альтернативних способів поведінки та інтерпретації світу. Людина, яка жила тривалий час за кордоном, не тільки безболісно переміщається з однієї культури в іншу, але й легше адаптується до будь-яких змін у своєму житті. Випробування крос-культурним досвідом – прекрасна можливість розвинути в собі толерантність й опанувати вміннями міжкультурного спілкування. Для підвищення толерантності необхідна рекатегоризація: спеціальні заходи або соціальні процеси, що знижують акцент на вузьких групових ідентичностях (етнічних, релігійних) на користь ширших (політичних, загальнолюдських) для підвищення толерантності.

Наталія Дукач-Василенко

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти за спеціальністю 052 – Політологія
Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)
nataliia.dukach.20@pnu.edu.ua*

РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНИХ НАРАТИВІВ У ФОРМУВАННІ МІЖПОКОЛІННЄВИХ СТРАТЕГІЙ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО КОРИННОГО НАРОДУ

Актуальність дослідження ролі історичної пам'яті та етнокультурних наративів у формуванні міжпоколінневих стратегій політичної участі кримськотатарського корінного народу України зумовлена необхідністю комплексного осмислення соціокультурних чинників, що визначають характер і форми сучасної політичної участі корінного народу. Травматичний досвід депортації 1944 р., здійсненої радянською владою, тривала боротьба кримських татар за право повернення на історичну батьківщину, процес репатріації наприкінці ХХ ст., а також подальше відновлення прав у незалежній Україні сформуvalи потужний пласт колективної пам'яті та етнокультурних наративів. Ці наративи сьогодні відіграють важливу роль у консолідації спільноти та забезпечують передачу соціального й політичного досвіду між поколіннями.

В умовах російської окупації Криму та подальшої трансформації форм політичної участі кримськотатарського корінного народу особливої ваги набуває аналіз того, яким чином історична пам'ять та етнокультурні

наративи впливають на політичну мобілізацію, громадянський спротив і формування політичного лідерства в сучасних умовах. Адже ці чинники також виступають важливим ресурсом консолідації спільноти, сприяють відтворенню моделей колективної участі та забезпечують тяглість політичної традиції, підтримуючи міжпоколіннєву передачу досвіду громадянської й політичної мобілізації.

Метою дослідження є аналіз ролі історичної пам'яті та етнокультурних наративів у формуванні міжпоколіннєвих стратегій політичної участі кримськотатарського корінного народу.

Організація та методологія дослідження. Дослідження ґрунтується на комплексному аналізі взаємозв'язку між історичною пам'яттю, етнокультурними наративами та формуванням міжпоколіннєвих стратегій політичної участі кримськотатарського корінного народу. Емпіричну основу становлять програмні документи та заяви представницьких органів кримськотатарського народу (Курултаю і Меджлісу), публічні виступи політичних лідерів корінного народу, а також наукові й аналітичні праці, присвячені історії кримськотатарського народного руху та участі кримських татар в незалежній Україні. Методологічну основу дослідження становить поєднання історико-політологічного, інституційного та соціокультурного підходів, що дає змогу простежити еволюцію політичної участі кримських татар, проаналізувати роль представницьких інститутів і вплив історичної пам'яті на специфіку самої участі. Серед загальнонаукових методів використано аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та метод контент-аналізу тощо.

Результати дослідження. Історична пам'ять відіграє ключову роль у формуванні політичної ідентичності та моделей політичної участі кримськотатарського корінного народу. Колективний досвід депортації 1944 року, тривалого перебування у вигнанні та багаторічної боротьби за право повернення на історичну батьківщину сформував не лише глибокий травматичний досвід, а й потужний кластер згуртованості та солідарності в середині корінного народу. Саме цей досвід став важливим чинником збереження колективної ідентичності та виживання кримськотатарського народу в умовах вимушеного розселення, а згодом трансформувався у важливий ресурс політичної мобілізації. Для кримських татар історична пам'ять про депортацію функціонує не лише як елемент культурної та етнічної ідентичності, а й як інструмент політичної консолідації, що сприяє формуванню активної громадянської позиції та забезпечує спадкоємність політичних сенсів між поколіннями (Бекірова, 2013).

Важливим механізмом передачі політичного досвіду виступають етнокультурні наративи, що формуються та відтворюються через сімейну пам'ять, суспільні практики комеморації, діяльність громадських організацій, а також функціонування представницьких інститутів – Курултаю та

Меджлісу кримськотатарського корінного народу. Особливе значення мають наративи, пов'язані з дисидентським рухом кримських татар другої половини ХХ століття, які підкреслюють важливість мирного спротиву, солідарності та послідовної боротьби за відновлення прав корінного народу. Саме в цей період набрала популярності концепція відновлення історичної справедливості, що передбачала повернення кримських татар на історичну батьківщину та відновлення їхніх політичних прав. У цьому контексті важливим елементом колективної пам'яті та мотиву політичної участі корінного народу є ідея відновлення кримськотатарської територіальної автономії, яка має історичне підґрунтя, пов'язане як із традицією державності Кримського ханства, так і з політичними прагненнями кримських татар.

Після відновлення незалежності України важливими інституційними каналами міжпоколінневої передачі політичного досвіду стали Курултай та Меджліс. Ці інституції виконують не лише функцію політичного представництва та мобілізації кримськотатарської спільноти, але й відіграють важливу роль у формуванні політичної культури, стратегій політичної участі та політичної соціалізації нових поколінь. Через діяльність цих органів відбувається інституціоналізація політичної участі кримських татар, зокрема через участь у виборчих процесах, громадських кампаніях, взаємодію з державними інститутами України та міжнародну адвокацію прав корінного народу.

Результати дослідження також засвідчують, що міжпоколіннева трансмісія політичного досвіду здійснюється не лише через формальні інституційні механізми, але й через повсякденні практики комунікації та колективної пам'яті. Значну роль у цьому процесі відіграють сімейні історії, практики публічного вшанування жертв депортації, культурні та освітні ініціативи, а також громадська діяльність, спрямована на збереження історичної пам'яті. Такі практики формують у молодого покоління розуміння історичного досвіду свого народу, сприяють розвитку політичної свідомості та стимулюють його до участі у суспільно-політичному житті. Таким чином, історична пам'ять виступає важливим елементом політичної соціалізації, що сприяє формуванню стійких моделей політичної участі серед різних поколінь кримських татар.

Водночас сучасні політичні виклики, насамперед російська окупація Криму у 2014 році та російсько-українська війна, спричинили суттєву трансформацію форм політичної участі кримськотатарського корінного народу. Якщо до 2014 року ключовими механізмами участі були участь у виборчих процесах, діяльність представницьких інститутів та взаємодія з органами державної влади України, то після початку окупації значно зросла роль міжнародної адвокації, правозахисної діяльності, громадянського активізму та ін. Особливого значення набули практики мирного спротиву окупаційній владі, участь у міжнародних правозахисних кампаніях та

формування глобальної солідарності з кримськотатарським корінним народом. При цьому історична пам'ять та етнокультурні наративи залишаються важливими чинниками, що підтримують мобілізаційний потенціал кримськотатарської спільноти та забезпечують спадкоємність політичної участі між поколіннями.

Результати дослідження свідчать, що історична пам'ять та етнокультурні наративи виступають важливими детермінантами формування міжпоколіннєвих стратегій політичної участі кримськотатарського корінного народу. Вони забезпечують передачу політичного досвіду, сприяють формуванню колективної політичної ідентичності та підтримують активну громадянську позицію кримськотатарської спільноти у боротьбі за реалізацію прав корінного народу в умовах сучасних політичних викликів.

Висновки. Історична пам'ять та етнокультурні наративи відіграють важливу роль у формуванні міжпоколіннєвих стратегій політичної участі кримськотатарського корінного народу. Колективний досвід депортації, боротьби за повернення на історичну батьківщину та відновлення прав, а також досвід мирного спротиву та довготривалого життя в умовах окупації Криму, стали основою політичної ідентичності кримських татар і сформували ціннісні орієнтири, які передаються між поколіннями. Через своєрідні мости сімейної пам'яті, діяльність Курултаю та Меджлісу, правозахисну, адвокаційну діяльність, мирний спротив в умовах окупації та суспільні практики комеморації відбувається трансмісія політичного досвіду, що сприяє формуванню активної громадянської позиції та підтримує політичну мобілізацію корінного народу. Водночас сучасні політичні трансформації, зокрема окупація Криму, зумовили зміну форм політичної участі кримських татар, однак не змінили значення історичної пам'яті як ключового ресурсу політичної консолідації. Вона продовжує виконувати функцію символічного та мобілізаційного ресурсу, що забезпечує спадкоємність політичної боротьби та сприяє адаптації стратегій політичної участі кримськотатарського корінного народу до нових політичних умов.

Віктор Сіткар

*доцент кафедри психології розвитку та консультування
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, кандидат психологічних наук
Sitkarv@gmail.com*

Степан Сіткар

*доцент кафедри машинознавства і транспорту
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, кандидат педагогічних наук*

КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ СТАРШИХ І МОЛОДШИХ ЯК МІЖПОКОЛІННЄВА СИНЕРГІЯ: СУБКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження. У сучасному інформаційному просторі зростають проблеми, що пов'язані зі специфікою соціальної адаптації різних вікових груп людей, між якими внаслідок зміни динаміки соціальних процесів зростають фізичні та психологічні відмінності. Процеси соціалізації старшого та молодшого поколінь принципово різняться. Нині ці особливості є досить різними: у дитинстві – від народження до 18 років, у молодості – 18–35 років, у дорослості – 35–60 років, у похилому віці – від 60 та більше років (Медведева, 2016).

Міжпоколіннєва комунікація, як в родині, так і в суспільстві, є особливим видом соціальної взаємодії, котра базується на прямому чи опосередкованому спілкуванні представників різних поколінь, де створюється середовище емоційних, діяльнісних проявів в системі «старші-молодші» (Вовчик-Блакитна, 2019). Така взаємодія виконує низку функцій: комунікативну, освітню, виховну та інші через соціально-психологічні механізми: *трансгенерації* (передача досвіду від старших до молодших поколінь) та *префігурації* (передачі досвіду від молодших до старших поколінь). Активізація цих функцій та збагачення їхнього змістовного наповнення за певних соціопсихологічних умов може виступати вагомим ресурсом переживання суб'єктивного благополуччя кожним з членів сім'ї та суспільства.

Як зазначає О. Порпуліт (2025), втручання нових медій у реальність сучасного світу ведуть до соціокультурних змін соціуму, створюють широкий спектр впливу на буттєвість людини. З одного боку, медіа «впливають на біологічну, соціальну, ментальну й духовну сутність людини, відкривають для людей нові адаптаційні можливості та особистісні перспективи, а з другого, – призводять до формування низки деструктивних соціальних феноменів, ускладнюють процес комунікації та взаємовідносин з іншими суб'єктами, адаптації до мінливого соціотехнологічного середовища,

виключення окремих осіб і груп населення зі звичних для них соціальних зв'язків, практик та способу життя».

Зазначене вище зумовило **мету статті**: висвітлити субкультурний аспект та особливості комунікативної взаємодії старших і молодших в контексті міжпоколіннєвої синергії.

Організація та методологія дослідження: аналіз, синтез, узагальнення психологічних досліджень міжпоколіннєвої синергії та вікової субкультури.

Результати дослідження. Аналіз теоретичних джерел виявив, що дефініція «Синергія» (у перекладі з англ. мови – «спільна енергія») означає, що ціле є значно більшим, ніж сума його складників. Приклади синергії знаходимо у природі, техніці, музиці, спорті, комунікації тощо. Відповідно, «міжпоколіннєва синергія» – це об'єднання досвіду старших та енергії/інновацій молодих поколінь для досягнення результатів, що перевищують суму індивідуальних зусиль. Вона базується на взаєморозумінні, передачі знань та спільній творчості, що посилює соціальний зв'язок та національні традиції.

Основними аспектами міжпоколіннєвої синергії є: 1) Передача досвіду: старше покоління ділиться життєвою мудрістю та історичним досвідом. 2) Інновації та технології: молодь вносить креативність, нові підходи та цифрові навички. 3) Спільна мета: об'єднання зусиль для досягнення кращих результатів, що неможливо досягти поодиночі. 4) Соціальна стабільність: зміцнює зв'язки, зменшує соціальну напругу та сприяє розумінню. Синергія виникає, коли відмінності стають перевагами, а не джерелом конфлікту.

В цьому контексті Г. Солдатова (2021) зазначає, що сьогодні діти сприймають Інтернет не як набір технологій, а як середовище проживання. Це вже не окрема віртуальна реальність, а частина їх життя. І цей спосіб життя розходиться зі способом життя батьків. Виникає нова соціальна ситуація розвитку. З'являються нові психологічні контексти і феномени, нові форми взаємин, змінюються прийняті в культурі соціальні практики.

Інтернет для дітей став новим культурним знаряддям, яке опосередковує формування вищих психічних функцій. Якщо до епохи Інтернету вони розвивалися в безпосередній взаємодії з дорослим або між собою, то сьогодні Інтернет втручається в цю взаємодію. Так, Бетсі Спэрроу, спираючись на роботи Деніела Уегнера, припустила, що Інтернет став особливою формою пам'яті – трансактивною. Ця пам'ять виникає при тривалих стосунках у парах, коли люди починають покладатися на пам'ять один одного. Пам'ять починає працювати з іншими механізмами: запам'ятовується не сама інформація, а те, яким шляхом до неї дістатися. Звідси постає питання «Чи стає завдяки Інтернет-субкультурі пам'ять дітей гіршою, чи вони просто намагаються пристосуватись до нового способу життя?» Можливо, скоро ми

будемо судити про освіченість дітей не за тим, скільки вони знають енциклопедичних фактів або латинських крилатих фраз, а за швидкістю пошуку або за оцінкою достовірності того, що вони знаходять в Інтернеті.

Як стверджує Г. Мироненко (2015), так зване «цифрове покоління» вже змалечку звикає до перебування в щільному інформаційному потоці й легко пристосовується до телевізора, комп'ютера, мобільного телефона, інтернету, усіляких новітніх гаджетів. А вже з підліткового віку у багатьох взагалі формується потреба бути постійно в режимі «он-лайн», інакше, за їхніми словами, ти «випадаєш» із життя.

У свою чергу О. Порпуліт (2025) зазначає, що діти, народжені в епоху масштабного поширення інтернет-технологій, іменовані поколінням Z (в Україні початок цього періоду припадає на 2003–2005 роки), зростають у диджитал-середовищі, використовують інтернет, YouTube, Instagram, Likee, WhatsApp, смартфони, MP3-плеєри як щоденну практику, «всмоктують» диджитал-культуру у форматі селфі, мемів, photo bombing, Gangnam style, ice bucket challenge, – для сьогодишніх підлітків протиставлення віртуального й реального абсолютно неактуальне, тому що все це злило воєдино, і одне є продовженням іншого.

За цих умов «Міжпоколіннева синергія» – це концепція взаємовигідної співпраці між представниками різних вікових груп (наприклад, зумерами, міленіалами та бебі-бумерами), де поєднання їхніх унікальних навичок дає результат, що перевищує суму їхніх окремих зусиль. З цього приводу наведемо кілька прикладів. Зокрема, в сімейній субкультурі як діалозі дітей та дорослих формується своєрідна мовна культура спілкування: вміння слухати та розуміти співрозмовника, аналізувати різні точки зору на предмет обговорення, вміння аргументовано викласти свою позицію, коректно висловити оцінні судження. Зауважимо, що в цьому аспекті між старшими і молодшими (батьки – діти, дідуся/бабусі – онуки, правнуки) часто виникають непорозуміння в поглядах на життя і сприйняття різних подій, що у психології отримало назву «конфлікт поколінь».

В сучасному суспільстві помітно посилилася роль нових медій в повсякденному житті людей. Зокрема медіа стають не лише засобом передачі інформації, а й місцем, де відбувається більшість соціальних, культурних та професійних взаємодій; люди створюють ідентичність через інтернетну субкультуру, через профілі в соціальних мережах, а їхнє життя часто оцінюється через лайки, підписки, коментарі; інформаційна залежність (постійний потік інформації з медіа формує спосіб мислення, прийняття рішень і навіть визначає, що вважається істинним чи значущим); зміщення реальності (зміна фокусу сприйняття реальності, продукування «віртуальних образів» подій або людей, які оцінюються як найбільш важливі в порівнянні з реальними ситуаціями і подіями); самопрезентація як форма буття (люди все більше витрачають ресурси на створення ідеального образу в медіа, що

стає частиною їхнього «Я», поява нової форми соціального капіталу, де успіх визначається видимістю в медіапросторі); глобалізація медійної комунікації (це стимулює появу нових ідентичностей, які базуються не лише на національності чи культурі, а й на медійній приналежності – групи, меми, спільноти). З урахуванням цієї тенденції віртуальний простір стає новою актуальною цариною міжпоколіннєвої синергії, місцем комунікації та ціннісного порозуміння молодших і старших.

Олексій Антипович

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти зі спеціальності С4 – Психологія,
Національний університет “Львівська політехніка”,
директор Соціологічної групи «Рейтинг»
antypovych@ratinggroup.ua*

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТРАНСГЕНЕРАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ

Актуальність дослідження. Під поняттям *трансгенераційна ідентичність* розуміємо частину нашого Я, яка формується не лише з власного досвіду, а й через несвідому передачу інформації від батьків, родинні травми, сімейні міфи та культурну пам'ять. У мігрантів трансгенераційна ідентичність, як правило, формується між двома або більше країнами.

Ідеї трансгенераційної передачі розвивало багато вчених, зокрема Ніколас Абрахам, Марія Торок, Анна Шутценбергер та ін. У психоаналітичних дослідженнях Н. Абрахама та М. Торок (Abraham & Torok, 1994) травма, яка не була опрацьована одним поколінням, передається через мовчання, сімейні табу, тілесну тривогу, гіперконтроль та культ витривалості (ми терпіли і ти терпи).

Яскравим прикладом цього феномену виступає трансгенераційна травма родин, які пережили Голодомор, адже в багатьох родинах сформувався культ їжі та страх її нестачі, звичка купляти та їсти “про запас”. І це не просто поведінка людей, які є онуками тих, хто пережив Голодомор, а несвідома стратегія виживання.

Метою дослідження є аналіз чинників формування трансгенераційної ідентичності українських вимушених мігрантів.

Результати дослідження. Якщо йдеться про міграцію українців, то слід зауважити, що до міграційних процесів належить не лише переїзд в іншу країну, адже українці, перебуваючи на одній і тій самій території, за своє життя могли “пожити”, наприклад, у Польщі, Радянському Союзі та Україні.

У міграційних процесах через потребу адаптації до нових умов у першому поколінні мігрантів залишаються непрожитими почуття втрати батьківщини, сором за походження, амбівалентне ставлення до власної мови, сором за акцент, ідеалізація або, навпаки, знецінення країни походження.

Розщеплення є одним із процесів, що відбувається з ідентичністю мігранта та ідентичністю його дітей, адже дитина вдома може актуалізувати одну ідентичність, а в соціумі – іншу, що може породжувати внутрішній конфлікт: “Хто я? Свій чи чужий?”.

Дослідники (Volkan, 1997 & Salman Akhtar, 2018) також наголошують на “лояльності” до травми, адже діти, чий батьки пережили війну, вигнання чи дискримінацію, можуть несвідомо «нести» їхній біль як спосіб збереження зв'язку. Важливу роль у міграції відіграє мова як носій культурно-символічного світу людини.

Мовний розрив виникає, якщо наступне покоління переходить на іншу мову, тоді частина афективного досвіду стає недоступною або такою, що його неможливо перекласти іншою мовою.

Для ідентичності мігрантів та їх дітей типовими стають такі внутрішні конфлікти, як провини за успіх у новій країні, страх “зрадити” свою культуру, ідеалізація минулого, відчуття постійної тимчасовості. Перше покоління мігрантів переживає травму втрати та боротьбу за виживання, а друге покоління переживає найбільший конфлікт ідентичності: у другому поколінні часто починають проявлятися симптоми травми (набір психологічних і поведінкових патернів, які передаються через сімейну динаміку, наративи та стиль виховання). Натомість у третьому поколінні відбувається повернення інтересу до коренів (іноді через творчість).

В умовах війни та вимушеної міграції трансгенераційна ідентичність формується дуже інтенсивно. Діти можуть несвідомо нести тривогу батьків, почуття втрати дому, страх нестабільності, але, разом із тим, мати великий ресурс адаптивності.

Українські мігранти, які змушені були покинути свою домівку, можуть переживати травму через те, що міграція була вимушеною, раптовою, пов'язаною з війною. Виникає не просто адаптаційний стрес, а травма втрати місця буття, адже втрачено дім, соціальну роль, професійну ідентичність або відчуття контролю, що з психоаналітичної погляду називається “недопережитим горем” (Abraham & Torok, 1994/2005).

Для ідентичності вимушених мігрантів може бути властива амбівалентність. З одного боку, вони вдячні країні, що їх прийняла, а з другого – що вони не мають права тут укорінюватися, відчуваючи себе зрадниками для тих, кого вони покинули. Виникає розщеплення, адже одна частина їх “Я” прагне до інтеграції, а друга частина “Я” застрягає в режимі очікування повернення.

Також характерним є певна замороженість, мораторій ідентичності, адже багато українців живуть у стані: “Ми тут тимчасово”, тобто психіка ніби не дозволяє завершити стару історію, бо це означало б прийняти втрату. При цьому, саме у другого покоління вимушених мігрантів (діти) спостерігається трансгенераційна динаміка. Дитина на підсвідомому рівні відчуває тривогу батьків, їхню ностальгію та біль. Водночас друге покоління швидше інтегрується в нову культуру, що створює конфлікт на кшталт “Я адаптуюсь і цим раню маму?” (Van der Kolk, 2014).

Дитина переходить на іншу мову швидше за батьків, тому може виникати сором за акцент батьків, дистанціювання, або, навпаки, гіперзахист своєї рідної мови. Мова стає полем боротьби за приналежність.

Водночас у другому поколінні можуть з’являтися тривожні розлади, психосоматичні симптоми та регресивна поведінка. Симптом починає “говорити” те, що батьки не можуть проговорити. Натомість у третьому поколінні може з’явитися: романтизація батьківщини, пошук коренів та повернення до мови через ідентичність. Часто це відбувається менш травматично, але більше інтегративно. Попри травматичність, українська трансгенераційна ідентичність має багато ресурсу через сильний горизонтальний зв’язок (волонтерство, приналежність до громади), високу здатність до мобілізації, а також глибоку культурну символіку та значний досвід виживання. Особливості українського контексту трансгенераційної історії містить Голодомор, радянські репресії, досвід колоніальності, трудову міграцію. Про досвід історичного виживання українців свідчать не лише факти історії, а й те, як вони “вбудувалися” у психіку поколінь.

Формування ідентичності через досвід історичного виживання формує специфічні риси, такі як підвищену адаптивність, тобто швидке переключення на інший режим функціонування; толерантність до невизначеності, коли психіка звикає жити без стабільності; сильну горизонтальну солідарність (волонтерство як форма колективної регуляції тривоги); недовіру до інституцій.

Життя у режимі виживання може викликати емоційне пригнічення, труднощі з близькістю, гіпервідповідальність, провину за радість, страх втрати при кожному покращенні тощо. З іншого, ресурсного, погляду, трансгенераційна травма виживання може спричиняти появу сильної ідентичності спротиву, культурну творчість “під тиском”, здатність швидко мобілізуватись та глибоку цінність свободи. Травма не лише руйнує, але і структурує. Для українських мігрантів цей досвід дозволяє швидко організувати свою громаду, відновити мережу підтримки та проявляти активну життєву позицію.

Важливу роль у проживанні трансгенераційної травми ідентичності вимушених мігрантів відіграє тіло (Van der Kolk, 2014) як носій історичної пам’яті. Травма передається не лише через слова, а й через нервову систему,

гормональні реакції, мікрожести, стиль дихання, спосіб реагування на небезпеку. Нервова система виживання характеризується гіперактивацією (напружені плечі, стиснута щелепа, поверхнєве дихання, труднощі розслаблення, швидке сканування простору) або гіпоактивацією (втома, відчуття знесиленості, емоційне оніміння). Гіперактивація та гіпоактивація є формами адаптації. В українському контексті тілесності історичні травми трансформуються в тілесну витривалість, здатність “триматися”, звичку ігнорувати біль, працювати попри втому. Вислів “нічого, витримаю” – це не лише психологія, це тілесна стратегія. Наше тіло у вимушеній міграції переживає низку змін через вплив таких факторів, як клімат, мова, ритм життя, сенсорне середовище країни перебування, тому тіло може реагувати безсонням, шлунковими симптомами, тривожними атаками, загостренням хронічних станів. Тобто відбувається реорганізація системи саморегуляції психічних станів. Важливу роль у передачі трансгенераційної травми відіграє материнське тіло, адже дитина психоемоційно регулюється тілом матері, а саме тоном її голосу, диханням, м’язовим тонусом тощо. Якщо мати перебуває у хронічній тривозі (навіть мовчазній), дитина засвоює цей рівень напруження як “норму”. Так формується базова тілесна тривожність.

Українська тілесність характеризується своєю парадоксальністю, адже в українській культурі є дві паралельні лінії – тіло як поле страждання (витримати, не скаржитись) та тіло як носій пісні, танцю, ритуалу (відновлення через культуру). Тобто тілесна саморегуляція часто відбувається через контакти у спільноті. Щоб досвід виживання не залишався лише у режимі напруги, важливо повернути тілу відчуття безпеки, розвивати здатність до розслаблення без провини та дозволяти собі радість без очікування катастрофи.

Висновки. Ідентичність українських мігрантів формується через несвідомі механізми родинної пам’яті. Мігранти одночасно інтегрують різні середовища та несуть лояльність до батьківської та національної культури країни міграції, що створює внутрішній конфлікт. Цей конфлікт активує трансгенераційні патерни та фантомні переживання родини. Водночас у трансгенеративній ідентичності є свій ресурс, адже незважаючи на травматичність, трансгенеративна пам’ять забезпечує психологічну мобілізацію, солідарність у своїй громаді, культурну витривалість та адаптивність. Важливо створювати простір для вербалізації та тілесного опрацювання травми, щоб мінімізувати фантомний ефект у наступних поколіннях.

Олеся Паньків

*доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка,
кандидат філософських наук
pankiv.olesia@lnma.edu.ua*

Оксана Дарморіз

*заступник директора з науково-освітньої роботи
Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія Терору»,
кандидат філософських наук
o.darmoriz@gmail.com*

МОВЧАННЯ ЯК ОПІР І ТРАВМАТИЧНИЙ БАР'ЄР: АНАЛІЗ «НЕВИСЛОВЛЕНОГО» (НА МАТЕРІАЛАХ ПРОЄКТУ «НЕПОЧУТІ» МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ «ТЕРИТОРІЯ ТЕРОРУ»)

У контексті гібридної війни Росії проти України мовчання в усній історії є невід'ємною та багатогранною частиною свідчень. Воно проявляється в кожному інтерв'ю і може виражати індивідуальне або колективне забуття, спільне згадування, дискомфорт, небажання, (само)цензуру, непокору, конфронтацію, стриманість, ввічливість, страх, гнів, обман, табу, таємниці, споглядання, турботу про іншого, рефлексію, конформізм або просто те, що не потрібно розповідати. Деякі мовчання є явними (відмова говорити), інші – ледь помітними (паузи, зміна теми); деякі означають комфорт, інші – дискомфорт; деякі – відмову, інші – ні. Мовчання є причиною вибору усної історії як методології: десятиліттями історики намагалися виправити відсутність певних груп (жертв репресій, жінок, підлеглих) в офіційних архівах, але тепер стикаються з тим, що мовчання впливає на весь процес – від набору учасників (часто лише добровольці з інтересом поділитися) до поширення результатів. Етичне питання «чи можна (намагатися) змушувати говорити?» залишається ключовим.

Меморіальний музей «Територія Терору» у Львові є яскравим прикладом: його основний фокус на усно-історичних інтерв'ю, яких в фондах музею близько 600. Ці інтерв'ю фіксують спогади людей, які стосуються їх досвіду взаємодії з тоталітарними системами. Один із проєктів музею – «Непочуті» – про спогади очевидців подій 1930–1950-х років (депортації, Голокост, радянське насильство), де голоси були довго «непочутими», ігнорованими чи незручними. Проєкт зберігає ці свідчення для передачі наступним поколінням, роблячи акцент на тому, що мовчання – це не дефіцит знань, а форма опору та самозахисту. З часу повномасштабного вторгнення РФ в Україну 2022 року музей продовжує роботу, поєднуючи історичні травми з сучасним травматичним досвідом українців (окупація, полон, бойові

дії, обстріли тилових територій, внутрішні переміщення, еміграція тощо), де самоцензура посилюється страхом, соромом чи недовірою.

Особливо важливим є вплив мовчання на міжпоколінню синергію – взаємодію поколінь як ресурсу соціальної стійкості. У проєкті «Непочуті» спостерігається, як мовчання старшого покоління (очевидців репресій) передається молодшим не лише як травма, а й як «мовчазна спадкоємність» сили та опору. Це створює потенціал для синергії: коли молодь вчиться «читати» мовчання предків (паузи, невербальні сигнали, сімейні табу), виникає спільне переосмислення травми, що перетворює розриви на тяглість. Однак самоцензура може блокувати діалог, посилюючи розриви й послаблюючи колективну резилієнтність. У 2026 році, коли війна триває понад чотири роки, аналіз цього феномену стає важливим для розуміння, як міжпокоління синергія може стати ресурсом відновлення суспільства. Тому важливою метою є розробка епістемологічних моделей аналізу «невисловленого» – виявлення форм мовчання (з акцентом на самоцензуру) та його значення в інтерв'ю; аналіз впливу мовчання на спадкоємність етнокультурних наративів між поколіннями.

Мовчання можна розглядати двоюко як: консенсуальне (простір для рефлексії) або вираження комунікативної боротьби (самоцензура як збереження контролю). Інтерв'юери в проєкті «Непочуті» використовують мовчання (чекання, мовчазне збентеження, порожні місця в транскриптах), сприймаючи «невисловлене» як втрачену можливість. Оповідачі часто використовують мовчання, щоб зберегти баланс сил чи уникнути ретравматизації. Через це важливим завданням постає вивчення, як саме такі форми мовчання впливають на міжпоколіннєву синергію – чи блокують її (розриви через самоцензуру) чи посилюють (спільне «проговорювання» мовчання як акт солідарності поколінь).

У проєкті «Непочуті» мовчання проявляється багатогранно: самоцензура є домінуючим механізмом (у багатьох інтерв'ю оповідачі уникають деталей про втрати, колаборацію чи насильство через страх, сором чи табу). Явні мовчання (відмова) поєднуються з видозміненими його формами (паузи, зміна теми). Особливо глибокий аналіз стосується міжпоколіннєвої синергії. Мовчання старшого покоління (очевидців репресій) передається молодшим як «мовчазна спадкоємність»: гіперпильність, сімейні табу та невербальні сигнали (тремтіння голосу, уникнення погляду) створюють бар'єри – розриви в комунікації, коли молодь відчуває «недомовленість» і не може повноцінно інтегрувати історичний досвід. Однак саме тут з'являється ресурс: коли молоде покоління починає «читати» мовчання предків (через музейні експозиції, відеоролики чи сімейні розмови), виникає синергетичний ефект – спільне переосмислення травми. Наприклад, паузи в інтерв'ю про депортації стають для нащадків сигналом до пошуку додаткових джерел, що перетворює мовчання на акт солідарності.

Таким чином, мовчання, зокрема самоцензура, постає своєрідним бар'єром для відкритої комунікації поколінь і потужним ресурсом опору травмі. Проєкт «Непочути» музею «Територія Терору» демонструє, як фіксація «непочутих» голосів сприяє відновленню ідентичності та соціальній стійкості через міжпоколінню синергію. Епістемологічні моделі дозволяють інтерпретувати «невисловлене» як елемент влади та контролю, а також як основу для трансформації розривів у тяглість.

Роксолана Сірко

*начальник кафедри практичної психології та педагогіки
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності,*

доктор психологічних наук, доцент

r.sirko@i.ua

Володимир Слободяник

*начальник інституту післядипломної освіти
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності,*

кандидат психологічних наук, доцент

slobodyanyk2014@gmail.com

АНАЛІЗ ДЕМОНІЧНИХ ЖІНОЧИХ АРХЕТИПІВ У ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Актуальність дослідження. Образи відьмака, мага, волхва, чарівника, ворожбита, жерця, чаклуна, а також їхніх жіночих відповідників – відьми, баби Яги, знахарки, ворожки, пророчиці, чаклунки та жриці – упродовж тисячоліть привертають увагу людства. Ці постаті глибоко закорінені в культурній пам'яті різних народів і викликають широкий спектр емоційних реакцій – від захоплення та віри до страху й осуду, проте майже ніколи не залишають байдужими. У зв'язку з цим постає науковий інтерес до з'ясування причин їхньої стійкої присутності в культурно-історичному просторі. Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що етимологія слів «відьма», «баба Яга», «знахарка», «ворожка» на сьогодні остаточно не з'ясована. Ризка наукових джерел в тій чи іншій мірі розкривають ці поняття, проте психолінгвістичний аналіз жіночого архетипного образу відьми здійснений недостатньо (Сірко Р.І., Слободяник В.І., 2022).

Метою даного дослідження є пошук відповіді на питання, чому ці образи виявилися настільки життєздатними в історії людства, що міфи, легенди та казки про них передаються з покоління в покоління, ними лякають дітей, але водночас до них звертаються по допомогу у складні періоди життя. Також,

Методологія. Психолінгвістична інтерпретація демонічних жіночих архетипічних образів (відьми, чаклунки, баби Яги, ворожки, знахарки, жриці) спирається на етимологічний аналіз та з'ясування лексичного значення слів, знаходження схожості та відмінності цих образів у міфології та фольклорі народів світу, визначенні їх впливу на психіку та поведінку людини.

Результати дослідження. В українській культурі жіночі образи відьми, мавки та чарівниці посідають важливе місце й активно використовуються письменниками та поетами у художній літературі, зокрема у творах М. Вовчка «Чари» та «Чортова пригода»; етнографічному збірнику І. Франка «Гуцульські примівки»; поемі Т. Шевченка «Відьма»; драмі В. Винниченка «Чорна пантера та білий ведмідь»; романі М. Булгакова «Майстер та Маргарита»; драмі-феєрії Л. Українки «Лісова пісня»; баладі Л. Боровиковського «Чарівниця»; повістях – М. Гоголя «Ніч перед Різдом», Г. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма», О. Кобилянської «В неділю рано зілля копала»; оповіданнях – Г. Данилевського «Біс на вечорницях», М. Коцюбинського «Відьма», Х. Купрієнка «Недобрий віщун», І. Нечуя-Левицького «Чортяча спокуса», О. Стороженка «Жонатий чорт» та «Закоханий чорт», Г. Хоткевича «Дияволиця» (Сірко Р.І., Слободяник В.І., 2022).

Проведений аналіз наукових джерел дає підстави зазначити, що етимологічний словник української мови під редакцією О. С. Мельничука пояснює слово «відьма» від праслов'янського «vĕdati» – відати, знати (Сірко Р.І., Слободяник В.І., 2022); в етимологічному словнику М. Фасмера слово «знахар» походить від слов'янського «знаха», що спочатку вживалося у значенні «як той, що знає», а потім вже тлумачилося як «знатник» – чаклун, тобто в основі своїй ці слова не мали негативного значення, а, навпаки, сприймалися позитивно та позначали знаючу людину. На думку В. Б. Антоновича, якщо в Західній Європі йшло «полювання на відьом», їх нещадно переслідували, то на слов'янських землях було більш терпиме ставлення до знахарства та чаклунства, і процеси проти відьом носили більш конкретний характер на побутовій основі.

У наукових джерелах також простежується ще одна версія етимології слова «відьма» від старослов'янського «vĕdъma» як словосполучення від «vĕdati» – знати, відати та «ma» – мати, тобто «матір, яка має знання» (Сірко Р.І., Слободяник В.І., 2022). Як зазначає автор, до прийняття християнства це слово несло позитивне значення. Так, дівчина, яка здобувала знання, називалися «віста» – та, котра несе вісті, що походить від латинського «vidēre» – бачити або від праіндоевропейського «weid» – знати, відати, бачити; і лише після створення сім'ї та народження дитини вона могла стати «відьмою», тобто знаючою жінкою та мудрою матір'ю, духовною наставницею. Цікаво, що слово «невіста» походить від старослов'янського «nevĕsta» – та, яка не несе знання, тобто молода незнаюча дівчина. Цю

версію підтверджує і той факт, що у стародавньому Римі богинею домашнього вогнища та родинного життя була Веста, а жрицями цієї богині були весталки, молоді дівчата з хороших родин, які приймали обітницю безшлюбності.

Аналізуючи міфологічні витоки образу відьми, відзначається, що більшість є богинями смерті та володарками потойбічного світу: праслов'янська Мара, скандинавська Гель, індійська Калі, давньогрецька Геката. Символічним є і зовнішність богинь: вони уявляються як в образі молодої дівчини, так і старої бабусі (праслов'янська Мара), напівжінкою – напівтрупом (скандинавська Гель), триликою з обличчям молодої, зрілої та старшої жінки (давньогрецька Геката).

В етимологічному словнику української мови за редакцією О. Мельничука «чарівниця» та «чаклунка» походить від старослов'янського «чарь» – чари, чаклунство, а слово «ворожка» загально прийнятої етимології не має, споріднюють з словянським «vrazity» – шкодити чаклуванням.

Існують також і терміни, які несуть у собі двоїсте трактування. Так, слово «маг» походить від грецького «magos» – жрець; «волхв» – чарівник, чаклун, провісник – походить від старослов'янського «вльхвъ» – маг, від болгарського «вльхва» – розбійник, ворожбит або ж від старослов'янського «врачь» – знахар, лікар.

Серед вікінгів відомими є віщунки, яких називали «вельва», це слово походить від давньоскандинавського «völva, vala» – посох, який є атрибутом вельви, або ж є спорідненим зі «srákona», що походить від давньоанглійського «sræwīfe» та значить «жінка, яка ясно бачить».

Досліджуючи міфологію та фольклор, також знаходимо свідчення двоякості образу відьми. Відьма живе часто живе відьлюдькувато десь на болотах, лісах, які символізують глибинні пласти підсвідомого.

Досить часто відьма виступає в ролі викрадача дітей, виконуючи при цьому функції залякування, і в той же час оберігаючи їх тим самим від заподіяння собі шкоди. У Карпатах серед гуцулів відома Дика Баба, висока худа жінка із залізним макогоном, яка сидить у кукурудзі та чекає на дитину, яку вона може залоскотати на смерть. Таким чином дітей застерігали виходити далеко від дому, оскільки у горах самим небезпечно.

У той же час існують і добрі відьми, які нагороджують дітей за чемність, приносять їм подарунки. Так, у німецькому фольклорі популярним є образ фрау Холле, що означає «милостива», яку ми знаємо як пані Метелицю з казок братів Грімм. Дослідники виводять образ фрау Холле від скандинавської богині Фриг, дружини Одіна, покровительки жінок, або ж від Хель – богині підземного світу. Часто фрау Холле зображують як довгозубу та золотокосу. Функції берегині домашнього вогнища прослідковуються і у чеської Єжи Баби, яку вважають талісманом та захисницею домівки,

покровительською жінок, яка наказує лінивих та злих чоловіків. Проте більшість дослідників асоціюють відьму з давньогрецькою богинею смерті та місячного сйива Гекатою, яка вважалася покровительською відьмарства та чаклунства.

Висновки. Отже, у сучасній культурі різних народів світу існують жіночі демонічні образи, які мають схожість як за назвою, так і за своїми психологічними характеристиками: відьми Чорна Анніс та Зеленозуба Дженні (Англія), чарівниця Беффана (Італія), фрау Холле (Німеччина), Дика баба (Гуцульщина), баба Яга (Росія), Золота Баба (Алтай), баба Рога (Хорватія), баба Зима (Боснія), баба Руга (Чорногорія), баба Пехтра (Австрія, Баварія), баба Єдза (Польща), Єжи Баба (Чехія), жінка-вовчиця (Мексика).

Основними функціями цих персонажів є берегти домашнє вогнище та опікуватися дітьми, де нечемних дітей викрадають, а чемних нагороджують. Етимологічний та лексичний аналіз демонічних жіночих архетипічних образів відьми, баби Яги, чаклунки, знахарки, ворожки, жриці показав амбівалентне трактування: з одного боку – це мудра жінка, що відає та володіє потаємними знаннями, має надприродні здібності, лікує, вмє передбачити майбутнє; з другого боку – це зла карга, що приносить біди, ворог, вмє наврочити та зачаклувати.

Микола Семиліт

*доктор психологічних наук, доцент,
гештальт-консультант
semilet5607@gmail.com*

ТРАНСГЕНЕРАЦІЯ РОДОВИХ СЦЕНАРІЇВ ЧЕРЕЗ ОБРАЗИ-СИМВОЛИ В РОДИНАХ ПЕРЕСЕЛЕНИХ УКРАЇНОК

Актуальність дослідження продиктована гострою необхідністю молодих матерів у психологічній підтримці консультантів української ментальності і належної етнопсихологічної компетентності в міжпоколінній взаємодії. Об'єкт дослідження – життєвий шлях жінок-переселенок з України в Італію, Чехію, США.

Метою дослідження є встановлення умов для психологічного контакту в родині з метою збереження її цілісності.

Результати. Психотерапевтична робота велася дистанційно. Скарги, що їх висловлювали клієнтки, були або на чоловіків, які виявляли залежність від власної матері, або на їхніх матерів. Але всі клієнтки бажали доглядати за народженою дитиною самостійно. В такому разі чоловік та його родина намагалися погрозами (лікування в психоневрологічній лікарні, розлучення з позбавленням опіки над дитиною) ізолювати матір від дитини.

Цікавим у дослідженні виявилось те, що трансгенерованими образами, які ставали підтримуючими джерелами енергії родинного тепла, виявилися не рідні батько, матір чи образи рідних братів, батька, матері чоловіка, а образи Дідуса і Бабусі (батьків рідного батька), які в ранньому дитинстві гралися з майбутньою мамою. Ці образи виявлялися нами у сновидіннях клієнток. Але підсвідоме зображало їх не як цілісну особистість (порушення цілісності роду), а лиш частинами тіла, наприклад, образом «голови дідуса».

Ситуація війни в Україні примушує велику кількість населення, особливо жінок, виїжджати в інші країни. Сам виїзд, незважаючи на адапційний період, створює умови для особистісного захисту та розвитку взаємин, які ведуть до нових міжнаціональних шлюбів.

Народжуються діти, поява яких в Україні надавала певні пільги і свободу молодим матерям. Це можливо і за кордоном, але матеріально жінка стає більш залежною від чоловіка, адже якщо вона не застрахована, матеріальна виплата може видаватися тільки через працюючого чоловіка. Це робить матір, яка годує грудну дитину, повністю залежною від чоловіка, а в разі протесту молодой матері чоловік і його батьки ігнорують її потреби.

У процесі спілкування з постраждалими клієнтками ми намагалися відшукати ті позитивні образи близьких, рідних людей, що могли траслювати тепле, довірливе ставлення до молодой матері і генералізувати позитивний вплив предків для більшої цілісності її особистості в новій родині й щасливої долі такої бажаної дитини.

Свекруха молодой дружини-матері асоціювалася з образом баби Яги, який трансгенеризувався з дитячих ігор з дідусем. Таке перенесення образів клієнтки з раннього дитинства викликало бажання в родині чоловіка позбутися невістки, поклавши її в психоневрологічну лікарню, а потім на цій основі позбавити материнства, оскільки вона непрацююча і не має свого житла, «безхатко». Так називали молоду матір – годувальницю дитини. Тільки завдяки появі у сновидінні потерпілої символічного образу голови дідуса, нам вдалося відшукати стратегію діалогу з досить агресивно налаштованою по відношенню до неї родиною чоловіка. В результаті задуманого в родині чоловіка плану дій омріяний невісткою-українкою сценарій Роксолани стає нездійсненим. Чоловік віддавав своїй матері перевагу, завдяки чому взаємини із власною дружиною стали залежними від матері. З дружиною після лікування планувалися суд і розлучення.

З метою виявлення бажань дитини нами використовувалася взаємодія членів родини в сімейному колі. Виявлені в процесі нашого діалогу із клієнткою трансгенеровані образи її представників роду значно підсилили її позицію в чужій країні, а також об'єднали її молоду родину.

Цікавим є також і те, що наші українки-переселенки з бажанням вийти заміж у Європі чи в Америці, як правило, знаходять партнерів, які у своїй родині пережили, подібні до наших, умови депривації в розвитку (чоловік був

небажаним, так як сина вже мали в родині, а вибрану ним дружину теж мати не бажала, бо старша дівчина вже була, батько клієнтки жадав хлопчика й виховував дівчат так, наче вони повинні служити в армії, старша із них стала пожежником).

Окремо виділяємо трансгенерацію статево-рольової поведінки в народних весільних практиках, що проявляється в переодяганні сватів-чоловіків у жінок, а останніх – у чоловіків. На перший погляд, це здається звичайною грою, але лонгітудні дослідження виявляють у народжених дівчаток більше батьківських рис характеру, а у хлопців – материнських.

Отже, трансгенераційні образи – джерела самоствердження, що допомагають жінкам-переселенкам вижити в західноєвропейських країнах.

Далі ми досліджували трансгенерацію образу за асоціативним методом, виявляючи, з ким у реальному житті молодої матері асоціюється Дідусь. В актуальній ситуації глибокого конфлікту виявилось, що чоловік став обраним на роль батька її дитини, тому що викликав позитивні емоції, бо дуже схожий на Дідуса (позитивна проєктивна ідентифікація).

З метою виявлення бажань дитини нами використовувалася групова робота з родиною. В ситуації, коли молоде подружжя сварилося, їх донечка втікала від них обох. Хоча при мирному діалозі вона сідала до кожного на руки. Ми привертали увагу молодого подружжя (особливо чоловіка) до ситуації можливої втрати дитини за умови продовження боротьби за право виховувати їхню доньку свекрухою, оскільки чоловік починав розуміти причину страху своєї дружини. Адже його мати втратила свою доньку. Стало зрозуміліше, чому мати його дитини боїться ЙОГО матері, своєї свекрухи (негативна проєктивна ідентифікація), причина якої лежить у нездійсненому бажанні виростити власну доньку.

Висновки. Таким чином, дослідивши трансгенеровані образи прашурів у нашої клієнтки, ми зміцнили її життєву позицію в конфлікті з родиною її чоловіка. Відшукали причини, що викликали недовіру і перешкоди розвитку взаємин у молодій родині, де народилася довгоочікувана, бажана дитина. Створили умови для того, щоб молоді батьки могли виховувати свою доньку в повній цілісній родині. Підтвердили свою гіпотезу про те, що в родинах українських жінок-переселенок існує певна боротьба родів за право володіння і спілкування з новонародженою дитиною. Визначили, що неусвідомлювані причини вибору коханого чоловіка нашою молодою мамою здійснювалися по трансгенерованому образу «дідуса», який єдиний лишився жити в своїй родині й передав своїй онуці зразок волі, витримки, пошукової активності і бажання продовжувати рід.

Володимир Полегонький
*старший викладач кафедри
практичної психології ментального здоров'я
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська Політехніка»
volodymyr.v.polehonkyi@lpnu.ua*

Неоніла Партико
*доцент кафедри теоретичної та прикладної психології
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська Політехніка»,
кандидат психологічних наук
neonila.v.voloshyna@lpnu.ua*

МОРАЛЬНА ТРИВОГА ЯК ЧИННИК РЕГУЛЯЦІЇ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність дослідження. Проблема моральної тривоги набуває особливої актуальності в сучасному психологічному дискурсі, де спостерігається повернення дослідницького інтересу до морально-емоційних регуляторів психічного життя після тривалого домінування проблематики нарцисизму, інтерсуб'єктивності та нейробіологічних підходів (Carveth D. L., 2013; 2018). Водночас переживання сорому і провини як ключові самосвідомісні моральні емоції залишаються центральним предметом досліджень у зв'язку з ідентичністю та особистісною організацією (Tangney J. P., Stuewig J., Mashek D. J., 2007; Schalkwijk F., 2018). Розуміння механізмів моральної тривоги є суттєвим для пояснення того, як формуються, трансформуються та порушуються ідентифікаційні процеси в осіб із різними типами особистісної організації.

Мета дослідження – здійснити теоретичний аналіз моральної тривоги як чинника, що регулює ідентифікаційні процеси особистості, з позицій психоаналітичної парадигми та суміжних підходів.

Організація та методологія дослідження базуються на теоретичному аналізі, систематизації та порівнянні концептуальних підходів до моральної тривоги та моральних емоцій. Основними джерелами є праці класичного й сучасного психоаналізу (S. Freud, M. Klein, O. F. Kernberg, D. L. Carveth), психології моральних емоцій (J. P. Tangney, R. L. Dearing, J. L. Tracy, R. W. Robins) та нейропсихоаналітичного напрямку (F. Schalkwijk).

Результати дослідження. У класичній психоаналітичній теорії моральна тривога виникає з конфлікту між Его і Супер-Его, тобто є реакцією на загрозу морального осуду, критики та покарання з боку інтерналізованих нормативних інстанцій (Freud S., 1926; Carveth D. L., 2017). Ідентифікація з

батьківськими фігурами становить ядро формування Супер-Его: дитина інтроектує моральні цінності та ідеали значущих об'єктів, і саме цей процес робить можливим виникнення моральної тривоги як сигналу невідповідності між реальним Я та Его-ідеалом (Freud S., 1923; 1933).

Важливий теоретичний крок здійснив D. L. Carveth (2013; 2015; 2023), який розмежував Супер-Его та совість як окремі психічні інстанції. Супер-Его він розглядає як каральну, моралістичну інстанцію, засновану на інтерналізованій агресії та інтроекції культурних норм, тоді як совість є морально-емпатійною здатністю, що ґрунтується на ранніх ідентифікаціях із фігурою опікуна. Відповідно, Carveth розрізняє персекutoryну провину, породжену Супер-Его, та репаративну провину, що виникає із совісті й скеровує особистість до відновлення об'єктних стосунків. Це розрізнення має принципове значення для розуміння ідентифікаційних процесів: якщо ідентифікація відбувається переважно з каральним Супер-Его, моральна тривога набуває персекutoryного характеру й дестабілізує ідентичність; натомість ідентифікація з емпатійною совістю сприяє формуванню зрілої, інтегрованої ідентичності.

У контексті рівнів особистісної організації за О. F. Kernberg (1975; 2012) моральна тривога виявляє різну структуру та функцію. На невротичному рівні ідентичність є інтегрованою, Супер-Его – сформованим, а провина функціонує як зрілий моральний регулятор. На межовому рівні, де домінує дифузія ідентичності та розщеплення як провідний захисний механізм, моральні емоції виявляються фрагментованими: сором переважає над провиною, а здатність до цілісної моральної самооцінки є обмеженою. Систематичний огляд досліджень засвідчує, що в нарцисичних особистостей на межовому рівні організації сором є центральною самосвідомісною емоцією, тоді як провина, яка потребує депресивної позиції та сформованого Супер-Его, виявляється недостатньо розвиненою (Mucci C., 2018; Schoenleber M., Berenbaum H., 2012).

Сучасні дослідження моральних емоцій підтверджують і поглиблюють ці положення. J. P. Tangney і R. L. Dearing (2002) обґрунтували принципову відмінність між соромом і провиною: сором передбачає глобальну негативну оцінку цілого Я, що спричиняє прагнення сховатися чи уникнути ситуації, тоді як провина спрямована на конкретний вчинок і мотивує до репараційних дій. Цей поділ має пряме значення для ідентифікаційних процесів, оскільки сором руйнує відчуття Я-цілісності, а провина, навпаки, сприяє інтеграції моральних стандартів у самоконцепцію. Мета-аналіз зв'язку моральної ідентичності з моральними емоціями (Krettenauer T., Hertz S., 2015) засвідчив, що самооцінні емоції сорому та провини безпосередньо пов'язані з мірою інтерналізації моральних стандартів у структуру ідентичності.

F. Schalkwijk (2018) запропонував реконцептуалізацію совісті як системи психічної регуляції, що охоплює три компоненти: емпатію, схильність до переживання самосвідомісних емоцій (сорому, провини, гордості) та здатність до морального судження. Така модель дає змогу розглядати моральну тривогу не лише як побічний продукт інтрапсихічного конфлікту, а як функціональний механізм саморегуляції ідентичності, що забезпечує узгодження поведінки з інтерналізованими моральними нормами. Дослідження J. B. Hirsh та S. Kang також продемонстрували, що конфлікт між різними ідентичностями особистості активізує систему поведінкового гальмування, породжуючи тривогу та невизначеність, що безпосередньо впливає на процеси ідентифікації.

Для поглибленого розуміння зв'язку моральної тривоги з ідентифікаційними процесами принципово важливою є кляйніанська концепція параноїдно-шизоїдної та депресивної позицій (Klein M., 1935; 1946). У параноїдно-шизоїдній позиції об'єкт переживається як частковий (або ідеалізований, або переслідувальний), а провідними механізмами є розщеплення та проєктивна ідентифікація. На цьому рівні моральна тривога виявляється як персекуторний страх перед каральним внутрішнім об'єктом, а ідентифікація має переважно проєктивний характер: суб'єкт не стільки інтерналізує моральні цінності об'єкта, скільки екстерналізує неприйнятні частини власного Я. Відповідно, ідентичність залишається фрагментованою, а моральна самооцінка – нестабільною й полярною.

Перехід до депресивної (репаративної) позиції, за M. Klein, знаменує якісну трансформацію як моральних переживань, так і ідентифікаційних процесів. Коли немовля (а згодом і дорослий суб'єкт) починає сприймати об'єкт як цілісний, інтегруючи його добрі та погані аспекти, виникає здатність до переживання провини як турботи про пошкоджений об'єкт. Ця репаративна провина, за D. L. Carveth (2018; 2023), ґрунтується на любові й повазі до окремішнього Іншого та мотивує суб'єкта до відновлення об'єктних стосунків. Саме в депресивній позиції стає можливою інтроєктивна ідентифікація як зріла форма засвоєння моральних якостей об'єкта: суб'єкт ідентифікується не з каральною інстанцією, а з турботливим, емпатійним об'єктом, що формує ядро інтегрованої ідентичності.

Цей теоретичний ландшафт пояснює клінічні спостереження щодо специфіки моральних переживань при різних типах особистісної організації. Як зазначає С. Муссі (2018), при нарцисичній патології на межовому рівні патологічний Его-ідеал, сформований на основі ранніх порушень дзеркального відображення, стає головним регулятором самооцінки, підмінюючи зрілу совість. Нездатність таких осіб досягти депресивної позиції обмежує доступ до репаративної провини й фіксує їх у циклі сорому та захисної грандіозності. Натомість у осіб із невротичною організацією, де ідентичність є консолідованою, а об'єктні стосунки – цілісними, моральна

тривога виконує адаптивну сигнальну функцію, скеровуючи суб'єкта до рефлексії, корекції поведінки та зміцнення морального виміру ідентичності.

Окрему роль у регуляції ідентифікаційних процесів відіграє механізм проєктивної ідентифікації (Klein M., 1946; Ogden T. H., 1979). У контексті моральної тривоги цей механізм дає змогу суб'єкту несвідомо делегувати моральний конфлікт Іншому, тим самим тимчасово знижуючи тривогу, але ціною дезінтеграції власної моральної ідентичності. Реінтродукція переробленої проєкції, яка відбувається в терапевтичних стосунках або зрілих міжособистісних взаєминах, відкриває можливість для справжнього психологічного зростання – інтеграції відщеплених моральних аспектів Я у цілісну ідентичність (Ogden T. H., 1979). Таким чином, ідентифікаційні процеси, опосередковані моральною тривогою, утворюють динамічний континуум від примітивних проєктивних форм до зрілих інтродуктивних, і саме якість морального переживання – персекуторна чи репаративна – визначає, чи сприятиме тривога інтеграції ідентичності, чи її дезорганізації.

Висновки. Моральна тривога є регуляторним механізмом ідентифікаційних процесів особистості. Її характер і функція суттєво залежать від рівня особистісної організації: на невротичному рівні моральна тривога сприяє інтеграції ідентичності через зрілу провину і репараційну мотивацію, тоді як на межовому рівні вона набуває персекуторного чи дезінтегруючого характеру через переважання сорому та фрагментацію моральних самооцінок. Розмежування Супер-Его та совісті (Carveth D. L., 2013; 2023), а також реконцептуалізація совісті як регуляторної функції (Schalkwijk F., 2018) відкривають перспективи для диференційованого аналізу переживань сорому та провини в осіб із різними типами особистісної організації, що становить основу подальшого емпіричного етапу дослідження.

РОЗДІЛ 3

МІЖПОКОЛІННЄВА СИНЕРГІЯ І ПРОБЛЕМИ УТВЕРДЖЕННЯ МЕРИТОКРАТІЇ У ТРАНЗИТИВНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Майя Ніколаєва

*професор кафедри політології,
перший проректор Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова, кандидат політичних наук*
nikolaeva.mayya@onu.edu.ua

Наталія Кадук

*доцент кафедри політології,
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова, кандидат політичних наук*
kaduk.nata@ukr.net

ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ МІЖПОКОЛІННЄВОЇ СИНЕРГІЇ В КОНТЕКСТІ УТВЕРДЖЕННЯ МЕРИТОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Актуальність дослідження. Питання формування якісної політичної та управлінської еліти є визначальним для успіху трансформаційних процесів, у країнах, що перебувають у стані транзиту. Меритократія, як ідеал державного устрою, передбачає просування індивідів у владній ієрархії виключно на основі їхніх здібностей, знань та професійних досягнень. Проте в транзитивних суспільствах, де сильні традиції патронажу, непотизму та клієнтелізму, утвердження меритократії стикається зі значними інституційними та ментальними перешкодами.

Одним із найменш досліджених чинників у цьому контексті є міжпоколіннєва синергія. Традиційно віковий розрив сприймається як зона конфлікту («битва поколінь»), тоді як саме конструктивна взаємодія між різними віковими групами може стати каталізатором для впровадження меритократичних стандартів та руйнації корупційних мереж. Успіх реформ в Україні прямо залежить від здатності поєднати інноваційність молоді з досвідом зрілих управлінців у межах єдиної системи відбору та оцінювання кадрів для органів публічної влади.

Мета дослідження – концептуалізувати роль міжпоколіннєвої синергії як інструменту утвердження меритократичних стандартів у політичній системі України та виявити соціально-політичні бар'єри, що заважають реалізації професійного потенціалу різних вікових груп.

Організація та методологія дослідження. В основі дослідження лежить поєднання класичної теорії еліт (В. Парето, Г. Моска) та концепції меритократичного управління (М. Янг, Д. Белл). Методологічний апарат включає елітологічний підхід, структурно-функціональний аналіз, метод кейс-стаді, порівняльний аналіз та ін.

Так, елітологічний підхід використаний для аналізу каналів вертикальної мобільності в українській політиці. Структурно-функціональний аналіз – для оцінювання ефективності соціальних ліфтів у державному секторі. Метод кейс-стаді – для аналізу практик відбору кадрів до нових антикорупційних органів та диджиталізованих державних структур. Порівняльний аналіз – для зіставлення меритократичних моделей інших країн (зокрема, Сінгапуру та Естонії) з українськими реаліями.

Результати дослідження. Дослідження підтверджує, що в транзитивному суспільстві меритократія не може бути встановлена виключно через формальні іспити або конкурси. Вона потребує зміни культури взаємодії між поколіннями, де «досвід» не є синонімом консерватизму, а «молодість» — синонімом некомпетентності. Серед ключових аспектів міжпоколіннєвої синергії в контексті утвердження меритократії в Україні можна відзначити:

1. Трансфер компетенцій та подолання «неявних бар'єрів». Молоде покоління управлінців часто володіє високим рівнем «hard skills» (цифрові компетенції, знання міжнародного права, стратегічний маркетинг), проте їм бракує розуміння складної мережі неформальних інститутів. Міжпоколіннєва синергія дозволяє поєднати ці ресурси: старше покоління виступає в ролі «інституційних провідників», допомагаючи талановитій молоді орієнтуватися в бюрократичних лабіринтах, не втрачаючи реформаторського запалу.

2. Руйнація патронажних мереж через «горизонтальну експертизу». Меритократія заперечує право на владу лише за ознакою лояльності або віку. Синергія виникає тоді, коли професіонали різних поколінь об'єднуються навколо спільних цілей, цінностей та стандартів доброчесності. Досвідчені фахівці, які мають імунітет до корупційних спокус минулого, стають союзниками молодих реформаторів. Це створює «критичну масу», здатну витіснити некомпетентних представників еліт.

3. Проблема «скляної стелі» та політичного популізму. Дослідження виявило, що в умовах транзиту молодь часто використовується політичними силами як «бренд» або «декорація» для реформ, не отримуючи реальних важелів впливу на процес прийняття рішень. Це призводить до розчарування та відтоку мізків (brain drain).

Перехід молодих фахівців до приватного сектору або виїзд за кордон призводить до того, що частка молоді на службі в органах публічної влади залишається невеликою, що теж не сприяє пожпоколіннєвій синергії. Для

залучення молоді до органів публічної влади необхідно підвищувати рівень політичної культури та довіри до органів влади; популяризувати серед молоді державну службу як можливість для кар'єрного зростання та професійної самореалізації завдяки впровадженню меритократичних принципів добору еліт; встановити рівень заробітної плати державних службовців в залежності від рівня середньої заробітної плати осіб, зайнятих у приватному секторі (Сінгапур).

Міжпокоління синергія в контексті становлення меритократії в Україні передбачає створення реальних кар'єрних траєкторій, де досвідчені політики свідомо інвестують у розвиток наступників, вбачаючи в цьому запоруку власної політичної легітимності в майбутньому.

4. Окремим ризиком є «цифровий популізм», коли володіння сучасними інструментами комунікації підміняє реальні управлінські компетенції. Це, зокрема, з одного боку, актуалізує питання якості підготовки управлінських кадрів для органів публічної влади, а з іншого - вимагає усунення формалізації конкурсних процедур без реального оцінювання компетентностей, що, зазвичай, притаманне транзитивним суспільствам. Меритократичний підхід пропонує відхід від вікового детермінізму на користь оцінки результативності (KPI). (Брюховецький М., Козаченко Н., 2025).

Висновки. Таким чином, слід відзначити, що взаємодія різних поколінь управлінців дає можливість поєднати інституційну пам'ять, досвідченість та стратегічне мислення старших поколінь з інноваційністю та цифровою компетентністю молодших поколінь, що особливо важливо для транзитивних суспільств в контексті проведення реформ. В політико-управлінському аспекті результатом ефективної міжпоколіннєвої синергії в системі органів публічної влади є підвищення якості управлінських рішень і адаптивності державних інституцій до нових викликів в умовах невизначеності глобалізованого світу.

Утвердження меритократії в Україні потребує переходу від моделі «конкуренції поколінь» до моделі «комплементарності (доповнюваності) поколінь». Висновки вказують на необхідність: впровадження незалежних систем асесменту (оцінки) компетенцій на всіх рівнях публічної служби; створення програм міжпоколіннєвого наставництва як обов'язкового елемента кадрового резерву; законодавчого захисту меритократичних принципів від політичного втручання; розвитку політико-управлінської культури, заснованої на професіоналізмі та відповідальності.

Справжня міжпокоління синергія забезпечує не просто зміну облич, а зміну якості державного управління, де мудрість стабільності та енергія трансформації працюють на спільний результат.

Валентина Бабіна
доцент кафедри міжнародних відносин та права
Національного університету «Одеська політехніка»,
кандидат політичних наук
v.o.babina@op.edu.ua

ПАРАДОКС МЕРИТОКРАТІЇ В УМОВАХ ТРАНЗИТУ: МІЖ ГЕРОНТОКРАТИЧНИМ ДОСВІДОМ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЄЮ ІННОВАЦІЙ

Вступ. Транзитивні суспільства, що перебувають у процесі трансформації від авторитарних або посттоталітарних структур до демократичних та ринкових моделей, стикаються з унікальним викликом у формуванні власної еліти. Фундаментальним принципом, який теоретично має забезпечити ефективність управління та соціальну справедливість, є меритократія – система влади, заснована на компетентності, талантах та заслугах, а не на родинних зв'язках чи вікових ієрархіях. Однак на практиці реалізація меритократичного принципу в транзитивних умовах ускладнюється глибоким конфліктом між «досвідом», що асоціюється зі старшим поколінням, та «інноваціями», які приносить молодь. Цей конфлікт породжує парадокс: прагнення до ефективності (меритократія) наштовхується на опір усталених геронтократичних структур, які контролюють ресурси та доступ до влади (Фрідман І., 2024).

Метою є аналіз механізмів формування меритократичної системи в транзитивних суспільствах через призму міжпоколіннєвої взаємодії. Науково-дослідні завдання – виходячи з зазначеної мети, виявити бар'єри на шляху до справедливого розподілу ресурсів та влади; визначити шляхи досягнення синергії між досвідом старшого покоління та інноваційним потенціалом молоді.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети використано комплексний методологічний інструментарій: системний підхід дозволив розглянути меритократію як підсистему загальної соціальної структури транзитивного суспільства, що взаємодіє з політичними, економічними та культурними інститутами. Структурно-функціональний аналіз застосований для визначення функцій, які виконують різні покоління у процесі прийняття управлінських рішень, а також для виявлення дисфункцій (геронтократія, кумівство), що перешкоджають меритократії (Мертон Р., 2023). Компаративний аналіз використаний для порівняння досвіду різних транзитивних суспільств (зокрема, країн Східної Європи) у реформуванні соціальних ліфтів та запровадженні прозорих механізмів доступу до влади.

Аналіз соціологічних даних застосований для оцінки настроїв молоді щодо перспектив самореалізації, а також рівня довіри до державних інститутів у контексті справедливості доступу до ресурсів.

Результати дослідження. Центральною лінією напрути у транзитивних суспільствах є боротьба за визначення того, що саме є «компетентністю». Інакше кажучи, це конфлікт досвіду й інновацій у структурному та ціннісному вимірах. Старше покоління, сформоване у попередніх соціально-економічних умовах, схильне трактувати досвід як сукупність знань про функціонування існуючої (часто корумпованої або неефективної) системи. Для них компетентність – це вміння маневрувати в межах формальних і неформальних правил, накопичених роками. Натомість молоде покоління, яке є носієм «цифрових інновацій», розглядає компетентність як здатність до швидкого навчання, адаптації до глобальних технологічних трендів та впровадження ефективних рішень.

Геронтократичні тенденції, властиві транзитивним суспільствам, часто призводять до консервації влади в руках осіб, чий досвід стає деструктивним в умовах швидких технологічних та геополітичних змін. Це створює ситуацію, коли інновації сприймаються як загроза усталеному порядку, а не як інструмент розвитку. В умовах транзиту інноваційність часто блокується через страх старшого покоління втратити контроль, що призводить до «ефекту пляшкового горла» – коли талановита молодь не може реалізувати свій потенціал через бюрократичні бар'єри (Штомпка П., 2023). Крім того, конфлікт поглиблюється різницею у ставленні до ризику: старше покоління прагне стабільності та збереження статус-кво, тоді як молодь орієнтована на зміни та експерименти.

Соціальні ліфти та бар'єри між поколіннями – це розповсюджене явище у будь-які часи. Так, функціонування соціальних ліфтів у транзитивних суспільствах є механізмом відтворення еліти. Проте, меритократичні ліфти часто підміняються квазімеритократичними, де формальні критерії (дипломи, посади) використовуються для легітимізації доступу до влади «своїх» людей. Бар'єри між поколіннями формуються на декількох рівнях: інституційному, культурному, економічному. Інституційний рівень – це, перш за все, непрозорі процедури призначення на посади, вимоги щодо «стажу роботи» (часто формальні), відсутність чітких КРІ для державних службовців. Формальні вимоги щодо стажу часто є інструментом блокування молоді, незважаючи на їхню високу кваліфікацію. Щодо культурного рівня, то варто зазначити, що основний його сенс – культ поваги до віку, який перетворюється на культ поваги до посади, незалежно від її ефективності. Старше покоління часто не визнає авторитету молоді, спираючись на вислів «молодий, недосвідчений». І це, на превеликий жаль, є достатньо розповсюдженою помилкою й у теперішній час. Нерівність у доступі до фінансових ресурсів, необхідних для отримання якісної освіти та

реалізації інноваційних проєктів найбільш чітко проявляється на економічному рівні. Так, за П. Бурдье, старші покоління частіше контролюють матеріальні активи, що обмежує ініціативи молоді (Бурдье П., 2024).

У результаті, молодь, яка не бачить можливості для самореалізації в межах існуючої системи, обирає стратегії «економічної еміграції» або «внутрішньої еміграції», що призводить до втрати «інтелектуального капіталу» транзитивного суспільства. Трансформація цих бар'єрів вимагає переходу від моделі «ієрархічного управління» до моделі «мережевої взаємодії». Тому дуже важливим є питанням про справедливість доступу до ресурсів, влади та їх визнання й використання. Поняття меритократії нерозривно пов'язане з питанням справедливості. Доступ до ресурсів у транзитивних суспільствах часто є результатом не ринкової конкуренції, а політичної лояльності. Це порушує принципи меритократії, оскільки ресурси отримують не ті, хто здатний їх найбільш ефективно використати (інноватори), а ті, хто має кращий доступ до «владного ресурсу» (досвідчені бюрократи).

Криза визнання є наслідком цієї нерівності. Заслуги молодих фахівців часто ігноруються, а успіх приписується представникам старшого покоління, які «забезпечили умови». Для реалізації меритократичного принципу необхідно впровадження прозорих механізмів оцінки, які базуються на результативності, а не на процесі. Справедливість у транзитивному суспільстві може бути досягнута лише через механізми, які гарантують, що доступ до ресурсів (освіта, фінансування, посади) є відкритим для кожного, незалежно від віку чи зв'язків (Роулз Дж., 2023). Це потребує радикальної реформи системи оцінювання компетентності, де на перше місце виходять не формальні ознаки (стаж, звання), а реальні результати (KPI), які піддаються вимірюванню.

Тому все частіше зараз обґрунтовується необхідність міжпоколінньої синергії як шляху до меритократії. Конфлікт між досвідом та інноваціями не є фатальним. Його розв'язання лежить у площині міжпоколінньої синергії – конструктивної взаємодії, де досвід стає фундаментом для впровадження інновацій, а інновації модернізують застарілий досвід. Створення синергії вимагає: трансформації культури (тобто, перш за все, перехід від поваги до віку до поваги до компетентності); інституційних змін (впровадження конкурсних процедур, які мінімізують вплив суб'єктивних факторів та корупційних зв'язків); менторських програм, у результаті яких старше покоління передає розуміння інституційних процесів, а молодше навчає старше, як використовувати цифрові інструменти та інноваційні підходи.

Синергетичний підхід передбачає, що владні структури мають бути сформовані як «змішані команди», де досвідчені менеджери працюють разом

із молодими інноваторами, поділяючи відповідальність за стратегічне планування та оперативну діяльність. Це дозволяє поєднати стабільність системи з її динамічним розвитком.

Висновки. Утвердження меритократії в транзитивних суспільствах – це не одномоментний акт, а тривалий процес подолання геронтократичних бар'єрів. Конфлікт досвіду й інновацій є рушійною силою цього процесу, якщо він спрямований у річище синергії. Справедливий доступ до ресурсів, влади та визнання є неможливим без демонтажу старих ієрархій та впровадження прозорих, меритократичних критеріїв.

Аналіз продемонстрував, що геронтократичні структури в умовах транзиту не лише блокують соціальні ліфти, але й суттєво знижують ефективність державного управління, ігноруючи інноваційний потенціал молоді. Меритократія, таким чином, виступає не лише інструментом соціальної справедливості, але й необхідною умовою виживання транзитивного суспільства в умовах глобальної конкуренції та цифрової трансформації.

Справедливість доступу до влади має базуватися на принципах, де досвід не є інструментом консервації влади, а інновації не є загрозою стабільності. Міжпоколіннева синергія, реалізована через менторські програми та змішані управлінські команди, дозволяє трансформувати конфлікт у конструктивну співпрацю.

Утвердження меритократії вимагає радикальної зміни парадигми: від культу віку до культу компетентності. Це передбачає не лише зміну поколінь у владі, але й зміну самих принципів функціонування влади, де прозорість, підзвітність та ефективність стають єдиними критеріями визнання та доступу до ресурсів. Лише через таку трансформацію транзитивні суспільства можуть забезпечити свій сталий розвиток.

Зіновія Карпенко

*професор кафедри теоретичної та прикладної психології
Національного університету «Львівська політехніка»,*

*доктор психологічних наук
Zinoviia.S.Karpenko@lpnu.ua*

МЕРИТОКРАТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВОЄННОГО ЧАСУ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Актуальність дослідження зумовлена загостренням проблеми якості державного управління в умовах глобальних трансформацій, воєнних викликів та міжпоколіннєвих зрушень у системі цінностей сучасного українського суспільства. У контексті реалізації Цілей сталого розвитку та принципу міжпоколіннєвої справедливості особливої ваги набуває дилема

меритократії як влади компетентних і гідних та какістократії як влади некомпетентних, корумпованих і лояльних до закритих ієрархій (Белл Д., 2017; Вулдрідж А., 2024; Кисельов С.О., 2018; Comerford D., Rodríguez Mora J.V., & Watts, M.J., 2022). Повномасштабна війна докорінно змінила динаміку взаємодії поколінь в українському державному управлінні, прискоривши певні процеси та створивши нові форми як меритократичної мобілізації, так і какістократичної інерції.

Мета дослідження полягає в обґрунтованому виокремленні прогресивних меритократичних тенденцій в українському соціумі, породжених критичними обставинами воєнного протистояння російській агресії.

Організація та методологія дослідження. Досягнення означеної мети відбувалося в процесі польового дослідження із застосуванням включеного спостереження, методу кейс-стаді, аналізу медіадискурсу.

Результати дослідження. Вивчення соціокультурного ландшафту сучасної української дійсності дає змогу констатувати вплив повномасштабної війни як каталізатора «кризової меритократії». Критичні умови воєнного часу спонукали до кадрового відбору персоналу на основі компетентності у критичних секторах, таких як оборонні технології, цифрове управління, логістика та міжнародні комунікації, де перевага віддається ефективності часто незважаючи на формальну ієрархію. Водночас війна створила умови для тимчасової легітимізації та приховування какістократичних практик під приводами, пов'язаними з безпекою не лише на місцевому й інституційному рівнях, а також і на вищих щаблях державної влади. Попри це варто відзначити кілька обнадійливих тенденцій.

1. Зростання меритократії кризового менеджменту.

Війна виступила як жорсткий фільтр компетентності, що зміцнив меритократичні процеси у певних сферах, в яких компетентність здобула перемогу над досвідом: в умовах, коли рішення треба ухвалювати негайно та з максимальною ефективністю, ієрархія та досвід і стаж (цінності ВВ, орієнтовний вік покоління бумерів 70-62 роки; і Х, приблизний вік 61-46 років) швидко відступили перед релевантною сучасним викликам компетентністю та швидкістю (цінності покоління Y або міленіалів 45-30 років і Z або зумерів від 29 до 14 років). Яскравим прикладом може слугувати мобілізація молодих фахівців (Y і Z) у сферу оборонних технологій, логістики, міжнародної комунікації та цифровізації (зокрема, у Міністерство цифрової трансформації, волонтерські логістичні хаби). Ці люди часто не мають «стажу» в системі, але їхня ефективність не викликає сумнівів. Покоління Z, як цифрові аборигени, стало рушійною силою у кіберпросторі, створенні ситуаційних центрів, швидкому зборі та аналізі даних (OSINT). Їхня горизонтальна та мережева структура роботи виявилася гнучкішою за традиційні вертикальні державні структури. Відзначаємо також відродження

покоління X як прагматиків, котре цінує корисний результат і автономію. Саме це покоління стало ключовою ланкою у відновленні роботи критичної інфраструктури та виробництва, де потрібен досвід, але без зайвої бюрократії.

2. Збереження якістократичної інерції та опору змінам.

Незважаючи на війну та породжені нею критичні ситуації, старі якістократичні механізми (кумівство, лояльність, непрозорість) не зникли, а, навпаки, сховалися або посилювалися у певних секторах. Так, деякі представники старших поколінь (BB і X) використовують режим воєнного часу як виправдання для згортання прозорості, посилаючись на «державну таємницю» чи «безпеку», що створює сприятливе середовище для тіньових схем (нових проявів якістократії). На місцевому рівні, особливо там, де не було прямого бойового зіткнення, вертикалі лояльності часто збереглися, і доступ до розподілу фінансових та гуманітарних ресурсів залишився непублічним. Це викликає фрустрацію у молодих активістів та представників Y і Z-поколінь, які вимагають прозорого звітування. Водночас деякі молоді чиновники (Y), які прийшли до влади як «нові обличчя», не змогли швидко перейти від популістської риторики до глибинного кризового менеджменту, що посилює скепсис суспільства щодо їхньої реальної компетентності та підіграло критиці старших. Справедливості ради слід зазначити, що непотизм й асоційована з ним корупція притаманна не лише бюрократам старшої генерації. Молодше покоління так званих «п'яти-шести ефективних менеджерів» перехопило й розвинуло естафету казнокрадства, особистого збагачення в умовах, коли виснажене війною суспільство на межі можливостей бореться за виживання.

3. Зміна взаємних очікувань поколінь.

Війна змінила те, чого покоління очікують одне від одного:

Від BB і X тепер молодші покоління очікують не просто стажу, а мудрості та винахідливості в управлінні критичними державними активами, справжньої стійкості перед викликами, а також готовності передавати реальну владу молодшим, але більш компетентним, креативним нащадкам.

Від поколінь Y і Z тепер старші покоління очікують не просто «драйву» та швидкості, а інституційної відповідальності та стратегічного бачення. Першим доводиться освоювати навички, які раніше цінували старші: довгострокове планування та турботу про стійкість системи, раціональне й економне споживання замість екологічно сумнівних інновацій тощо.

4. Ціннісно-орієнтаційна єдність поколінь як основа формування трансгенеративної ідентичності.

Найважливішою об'єднавчою цінністю поколінь стала Перемога у війні з Росією. Якщо раніше покоління сперечалися про способи її досягнення (ієрархія vs горизонталь, досвід vs цифрова компетентність), то тепер головним меритократичним критерієм стало забезпечення життєдіяльності держави та фронту. Війна прискорила формування трансгенеративної

ідентичності, рушієм чого стало масове освоєння комп'ютерних технологій старшими (принаймні на вжитковому рівні), опанування ними іноземних мов країни вимушеної еміграції, вікова різноманітність у комплектації військових підрозділів, призначення на керівні державні посади молодих компетентних фахівців з відповідними організаторськими вміннями і здатністю до кризового менеджменту. Такий рух поколінь назустріч одне одному створює синергетичний ефект всенародної мобілізації на боротьбу з ворогом та турботи про своїх громадян.

Висновки. Війна створила унікальну меритократичну можливість для тих, хто може забезпечити очікуваний результат – збереження державного суверенітету й національної ідентичності громадян. Проте вона також поставила на паузу інституційну боротьбу з какістократією, яка вимагає прозорості та верховенства права. Останнім часом спостерігається активізація антикорупційних органів, що дає надію на подолання какістократичних пароксизмів. Майбутнє системи державного управління України залежить від того, чи зможуть молоді, компетентні лідери (Y і Z) використати здобутий під час війни досвід ефективності для демонтажу старих і побудови нових прозорих інститутів після перемоги. Ключовим ресурсом подолання какістократії є усвідомлена міжпоколіннева синергія, заснована на поєднанні інституційної пам'яті, кризової стійкості та інноваційного потенціалу різних поколінь.

Юаньюе Лін

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
спеціальності С4 – Психологія,*

Національний університет «Львівська політехніка»

lindmumu@163.com

Неоніла Партико

доцент кафедри теоретичної та прикладної психології

Національного університету «Львівська політехніка»,

кандидат психологічних наук

voloshyna2010@ukr.net

INTERGENERATIONAL TRANSFORMATION OF SOCIAL AND FAMILY ATTITUDES TOWARD EARLY MARRIAGE: BETWEEN CULTURE TRADITION AND CONTEMPORARY STANDARDS OF CHILDREN'S RIGHTS

Relevance of the research. In today's globalized world, the issue of early and child marriages is increasingly becoming the subject of interdisciplinary analysis — in social psychology, cultural studies, law, and the social sciences. It is particularly acute in the context of interpreting the norms of Islamic law (Sharia),

which have been interpreted differently in various historical and cultural contexts. In classical interpretations of Sharia, marriage was often linked not to a fixed age but to the onset of physical maturity, which historically led to the practice of early marriage.

The theses about the “death of ideology” that were relevant in the 1990s culminated in the total ideologization of the world under the guise of an aestheticized “apoliticism.” (Bilchenko Y. V., Berehova O. M., Demeshchenko V. V., et al., 2020). The political and psychological symbolic economy became a new form of crypto-religious worldview, giving rise to a gigantic “machine of desires” in the form of a free (monopolistic) market. The dominance of coercive aesthetics has sharpened the question of the restoration of the subject in philosophy, cultural studies, and cultural and social practice (Bilchenko Y. V., Berehova O. M., Demeshchenko V. V., et al., 2020).

The restored subject can no longer be what it was when humanity had not yet “grown up,” before its entry into the “coming of age” of the “disenchantment of the world” (Bilchenko Y. V., Berehova O. M., Demeshchenko V. V., et al., 2020).

Humanity’s rational-theoretical maturity came after the Enlightenment, which prompted a critical rethinking of tradition (Bilchenko Y. V., Berehova O. M., Demeshchenko V. V., et al., 2020).

The relevance of this study lies in its analytical and synthetic examination of the issue of social and family attitudes toward early marriage, for example, under Ukrainian contexts.

The aim is to reveal the latest shift in social and family attitudes toward child marriage in contemporary sociocultural discourse.

Research methodology and results. The study aimed at the theoretical examination of the issue of intergenerational transformation of social and family attitudes toward early marriage, comparing cultural experiences and contemporary standards of children’s rights. We employed theoretical methods of analysis, induction, deduction, comparison, concretization, and generalization. In the 21st century, the practice of early marriage conflicts with international law, international human rights standards, and contemporary views on marriage, childhood, and sexual autonomy.

Most countries today set the minimum age for marriage at 18 by law, viewing it as an important mechanism for protecting minors. Despite this, debates continue in some countries or under certain religious-legal systems regarding the permissibility of early marriages. For example, in Ukraine, the new draft Civil Code, which permits marriage from the age of 14, is causing concern. Experts point to contradictions with the Criminal Code and risks for minors. Aksana Filipishyna, Head of the Research Department at the Ukrainian Helsinki Human Rights Union, described this legislative initiative as a step backward toward Soviet-era approaches to family formation and marital relationships in general — despite our pro-

European orientation and our commitments to the international community (Filipishyna A., 2026).

Until March 2012, the Family Code of Ukraine contained provisions setting the minimum age for marriage for girls at 17 and allowing it to be lowered to 14 in exceptional cases. These provisions were amended at the request of the UN Committee on the Rights of the Child following Ukraine's report in 2011 — establishing a general minimum age for marriage of 18 and exceptions at 16 (Filipishyna A., 2026).

The bill stipulates that the decision to grant permission for marriage will be made by a court. However, this raises the question: are judges capable of objectively assessing a child's psychophysical development? (Filipishyna A., 2026). Psychophysical development is unique to each individual (Zhyhailo N. I., 2023; Partyko N. V., 2023; Oryshchyn-Buzhdyhan L. S., 2024; Isayevych S. I., 2023; Filipishyna A., 2026). Ukraine does not have specialized family courts. It is unclear whether psychological evaluations will be ordered in such cases to determine whether the child understands all the consequences of entering into marriage. Arguments that such marriages will occur "in exceptional cases and only through the courts," do not alleviate concerns about the possible consequences (Filipishyna A., 2026).

For example, in Iraq in 2025, amendments to the law lowered the minimum age for marriage, sparking sharp international criticism due to the possibility of allowing marriages involving nine-year-old girls.

From the perspective of social psychology, this issue is viewed as a conflict between social attitudes: traditional-religious, family-oriented and legal (Uhryn O. H., 2023; Partyko N. V., 2024) and global human rights-oriented.

Social attitudes represent a generalization of our stance on a particular issue; they are relatively easy to activate (Khurchak A. E., 2002). Attitudes can in fact be acquired by an individual sporadically (on a case-by-case basis) (Khurchak A. E., 2002), or they can be acquired based on long-term experience — in which case they are more stable (Khurchak A. E., 2002; Partyko N. V., 2025). If attitudes are based on long-term experience, people tend to refer to them and put them into practice. In real-life behavior, we naturally apply such attitudes (Partyko N. V., & Lin Y., 2026).

M. Zanna, J. Rempel, and other scholars propose a broad definition of social attitude, namely: it is a value-based disposition, a stable tendency toward a particular evaluation, grounded in established cognitions, affective reactions, and behavioral intentions, and past behavior, which in turn can influence cognitive processes, affective reactions, the formation of intentions, and our future behavior (Thompson M., & Zanna M., 1995; Khurchak A. E., 2002).

Attitudes toward early marriage in society take longer to evolve; such social and family norms are deeply ingrained. For example, some people cite Sharia law in the Middle East to justify this, while others in Ukraine point to the 19th

century, when it was common to marry off daughters at ages 15–18; however, regardless of whether these are widespread or isolated cases, the issue at hand is first and foremost a matter of human rights, children’s rights, and the need to ensure adequate protection of these rights (Filipishyna A., 2026).

Experts warn of serious legal consequences for minors who marry at such a young age.

Property obligations.

Upon marriage, mutual rights and obligations arise between spouses, including property-related obligations. If one spouse, for example, takes on a debt and fails to repay it, the obligation to repay the debt falls equally on both spouses — regardless of whether the marriage has been dissolved or not (Filipishyna A., 2026).

Termination of parental rights.

The draft Civil Code of Ukraine retains the provision that, in the event of a dispute between parents regarding the child’s place of residence, the child may not be placed with the parent who does not have an independent income. This virtually guarantees that such a young mother will lose the right to live with her child in the event of a divorce (Filipishyna A., 2026).

Full legal capacity.

Getting married at this age automatically grants the individual full legal capacity. There is a “legal separation” regarding the rights and obligations of the girl’s parents (Filipishyna A., 2026). “She automatically becomes an adult with full legal capacity, fully responsible for all her actions. And the dissolution of the marriage, or its declaration as invalid or fictitious, does not restore such a girl to the status of a person with limited legal capacity,” notes Filipishyna.

It turns out that a 14- to 16-year-old girl, following a divorce, retains full legal capacity — possibly without a child in her care and burdened with debt (Filipishyna A., 2026).

Issues of reproductive health and violence. As Filipishyna notes, there is serious doubt that anyone will protect a 14-year-old wife from all forms of domestic violence (Filipishyna A., 2026):

- economic – due to her financial dependence on her husband;
- physical – due to her underdeveloped physical strength;
- psychological – due to her underdeveloped mental capacity;
- sexual – questions arise regarding the voluntariness of a regular sexual relationship at age 14 in a marriage with an adult.

Since insufficient attention was paid to international experience, international standards, and Ukraine’s European integration commitments during the drafting of the aforementioned new bill, human rights advocates are calling for the removal of dangerous provisions from the document.

There is a transformation taking place in collective perceptions of family, childhood, sexuality, social maturity, and so on. In this process, the media,

migration, international law, and intercultural contacts play an important role, changing social norms and rethinking traditional practices.

Conclusions. The current discourse surrounding child marriage reveals not only legal and religious conflicts but also a profound shift in social attitudes across generations. It is this shift that is shaping new approaches to understanding the boundaries of cultural relativism and universal human rights.

Богдан Сливка

*викладач Івано-Франківського
боголовського інституту,
доктор філософії у галузі педагогіки
nektarijslivka@gmail.com*

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ МІЖПОКОЛІННЄВОЇ СОЛІДАРНОСТІ: ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІРИ

Сучасні суспільства дедалі гостріше переживають кризу міжпоколіннєвої взаємодії, що виявляється не лише у соціальних конфліктах чи відмінностях ціннісних орієнтацій, а й глибшому розриві нормативно-смыслового порядку. Покоління дедалі рідше поділяють спільні уявлення про відповідальність, справедливість, обов'язок і майбутнє. Цей розрив має не тільки соціокультурний, а й політико-психологічний та філософсько-правовий характер.

У такій ситуації освіта перестає бути нейтральним інструментом передачі знань. Вона постає як ключовий *синергетичний простір*, у якому можливе відновлення міжпоколіннєвої солідарності, формування морально-духовної тяглості та стабілізація правової і політичної культури. Саме в освіті відбувається зустріч різних поколінь у горизонті цінностей, норм і смислів, що робить її стратегічним чинником суспільної самоорганізації.

У філософсько-правовому вимірі освіта не може розглядатися виключно як інституційна система чи сукупність педагогічних технологій. Вона є *простором співбуття поколінь*, у якому відтворюється не лише знання, а й морально-нормативний порядок. Саме тут відбувається передача досвіду відповідальності, правосвідомості та розуміння належного.

Синергетичний підхід дозволяє осмислити освіту як відкриту систему, у якій взаємодіють різні рівні – індивідуальний, соціальний, культурний і правовий. Міжпоколіннєва солідарність у цьому контексті виникає не як механічна спадкоємність, а як результат взаємного зусилля: старші покоління передають смисли, молодші – переосмислюють і актуалізують їх у нових умовах.

Особливого значення набуває морально-духовний вимір освіти. Без нього синергія поколінь редукується до формального співіснування, що не здатне забезпечити стійкість правової культури. Освіта формує «довгий горизонт» мислення, у якому особистість починає усвідомлювати відповідальність не лише за власні дії, а й за майбутній стан суспільства та права.

Політико-психологічний аналіз міжпоколіннєвої солідарності виявляє, що її відсутність безпосередньо впливає на рівень соціальної довіри, легітимність влади та стабільність політичних інститутів. Коли покоління не поділяють спільних ціннісних орієнтирів, зростає відчуття відчуження, страху та невизначеності, що створює ґрунт для радикалізації та суспільної фрагментації.

Освіта у цьому контексті виконує інтегративну функцію. Вона формує психологічні передумови солідарності: довіру, визнання, відчуття причетності до спільної історії та майбутнього. Через освітній процес відбувається не лише інтелектуальне, а й емоційно-ціннісне налаштування особистості на співжиття з іншими поколіннями.

Синергетичний ефект освіти полягає в тому, що індивідуальні психологічні установки поступово переходять у колективні цінності, а ті, у свою чергу, впливають на політичну культуру. Таким чином, міжпоколіннєва солідарність стає не абстрактною ідеєю, а реальним ресурсом соціальної стабільності.

З філософсько-правової точки зору освіта постає як простір відтворення нормативно-ціннісного порядку, без якого неможливе існування правової держави. Саме у процесі освіти формується здатність особистості розрізнити буття і належне, право й справедливість, формальну норму і моральну відповідальність.

Міжпоколіннєва солідарність у цьому сенсі є не лише соціальною, а й деонтологічною категорією. Вона забезпечує тяглість правових смислів і запобігає редукції права до суто технічного регулювання. Освіта як синергетичний простір морально-духовного розвитку особистості виконує роль «мосту» між поколіннями, зберігаючи цілісність правової культури.

Отже, синергетичний потенціал освіти полягає у її здатності поєднувати соціокультурні, політико-психологічні та філософсько-правові виміри розвитку особистості. Саме в цьому просторі можливе формування міжпоколіннєвої солідарності як передумови стійкого розвитку суспільства, права і держави.

Тому забезпечення міжпоколіннєвої солідарності можливе лише за умови, що соціокультурний простір зберігає відкриту й довірливу позицію як базову установку взаєморозуміння між поколіннями. Дослідники вважають, що комунікативна раціональність, заснована на довірі та взаємному визнанні,

є умовою збереження соціальної тяглості між поколіннями та запобігання їх фрагментації (Габермас Ю., 2000).

Саме духовні тяглості та спрямування, орієнтовані на життя і мир, утворюють внутрішню вісь міжпоколіннєвої синергії, тоді як зведення людського розвитку до тілесних прагнень і гонів неминуче веде до саморуйнування поколінь і втрати їхнього історичного сенсу.

Ч. Тейлор (2013) вважає, що втрата духовних горизонтів призводить до ослаблення моральної ідентичності особи та руйнування спадкоємності поколінь, які перестають розпізнавати спільний сенс.

Бездуховне мрійництво, відірване від моральної відповідальності й освітнього зусилля, постає формою соціального безсилля, неспроможного передати цінності та смисли. Натомість справжнє благо у поколіннях народжується як союз протилежностей у родинному, освітньому та культурному середовищі, де напруга між досвідом і новизною не руйнує, а формує простір співтворення. Водночас, коли моральні практики втрачають зв'язок із традицією, вони перетворюються на формальне мрійництво, нездатне передавати цінності від покоління до покоління (Макінтайр А., 2014). У цьому сенсі освіта постає синергетичним простором морально-духовного розвитку особистості, здатним утримувати соціокультурну тяглисть і забезпечувати відповідальну міжпоколіннєву солідарність у сучасному світі.

Ольга Котовська

*доцент кафедри теоретичної та прикладної психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
кандидат філософських наук
olha.p.kotovska@lpnu.ua*

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ МОЛОДІ ЯК ПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ ЧИННИК МІЖПОКОЛІННЄВОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Актуальність дослідження. У другій половині ХХ століття постмодерна епоха знаменувала атомізацію й розвиток традиційних суспільних зв'язків, включаючи родинні (Putnam R., 2000). Соціальні, економічні, освітні, поколіннєві та інші види поляризації призвели до втрати належного рівня довіри до офіційних державних інституцій та готовності активно взаємодіяти, дотримуючись встановлених правил та зобов'язань. Пошуки вирішення глобальних викликів, від результатів яких залежить виживання людства, зайшли у глухий кут. В епіцентрі цих епохальних змін перебуває українське суспільство, яке, незважаючи на

повномасштабну війну, демонструє безпрецедентну суспільну згуртованість, природа якої є ціннісною.

Цінності є своєрідними неформальними інститутами, які трансформуються в офіційні державні та наддержавні інститути. Саме цінності як суспільне явище об'єднують, роз'єднують чи протиставляють певні групи людей. Вони впливають на мотивацію й поведінку особистості, її вибір та ототожнення себе з національною, соціальною та іншими спільнотами. Ціннісні орієнтації є одним із найважливіших елементів структури особистості, які визначають власні життєві пріоритети та взаємодію із іншими.

Мета дослідження полягає у виявленні та аналізі ціннісних орієнтацій молоді як ключового психосоціального чинника міжпоколіннєвої взаємодії в Україні, а також у визначенні їх ролі у формуванні соціальної згуртованості українського суспільства в умовах глибоких суспільно-політичних трансформацій, зумовлених повномасштабною війною.

Організація та методологія дослідження. Сучасні теорії цінностей за допомогою емпіричних методів нейронауки, психології, соціології та економіки намагаються пояснити природу цінностей та їхню ієрархію, зрозуміти чому і за яких умов людина дотримується певних переконань та приймає суспільні цінності. У цьому контексті варто уточнити поняття «цінність» та «ціннісна орієнтація». Цінності пов'язані із самосвідомістю, сферою потреб особистості, її мотивами, переживаннями (Зінченко А., Русенкевич Я., 2024). Ціннісні орієнтації формуються через соціалізацію особистості внаслідок проникнення суспільної інформації в її індивідуально-психологічний світ. Система ціннісних орієнтацій визначає змістову (семантичну) складову спрямованості особистості і становить основу її ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої (Гайдученко С. О., 2016, с. 94). Політичні цінності, так само як і суспільні, формуються відповідно до конкретних історичних умов розвитку суспільства, потреб та інтересів людей, місця особи та спільноти в системі економічних і соціально-політичних відносин.

Результати дослідження. Перші спроби описати життя людини за віковими періодами здійснив давньогрецький «батько медицини» Гіппократ. Однак молодь як окрема соціально-вікова група з власними потребами виникла менше ніж два століття тому в процесі індустріалізації та впровадження обов'язкової середньої освіти. Початково поняття молоді охоплювало дві соціально різні групи: підлітків із робітничого середовища, яких часто пов'язували з криміналізацією, радикалізмом та симпатіями до соціалістичних ідей; студентством, яке асоціювалася з інтелектуальним пошуком і формуванням ціннісно-світоглядних орієнтирів. У такий спосіб первинним був проблемний підхід до питань молоді як джерела потенційних ризиків (злочини, наркоманія, девіації), який домінував з поч. XX ст. до 1980-

х років. Паралельно після Першої світової війни на тлі зростання авторитарних режимів молодь дедалі частіше почала розглядатись як рушійна сила, здатна реалізовувати романтизовані політичні ідеології. У другій пол. XX ст. символом проявлення молоді як групи стали студентські протести 1960-х років, утворились численні молодіжні субкультурні рухи як альтернативні форми самовираження та соціальної ідентифікації. У цей період американо-німецький психолог Ерік Еріксон сформував психосоціальну теорію розвитку особистості, зазначаючи, що для молоді (в Е. Еріксона – підлітковий вік) визначальною є криза ідентичності, яка проявляється в активному пошуку ціннісних орієнтирів. Цей етап Е. Еріксон характеризував як кризу ідентичності, який є нормальним і необхідним періодом розвитку особистості (Erikson E., 1968).

Наприкінці XX ст. сформувався підхід до молоді як автономної вікової групи, яка має відмінні від попередніх поколінь цінності, інтереси та моделі життєдіяльності. У першій чверті XXI ст. для країн ЄС проблемою стало різке падіння кількості молоді та зростання безробіття, незацікавленість молоді суспільно-політичним життям (Generations using training, 2016, с. 2), що негативно впливає на сукупність суспільних відносин, громадську та політичну активність, а також зменшує позитивне перенесення норм і цінностей між поколіннями. У такий спосіб фокус молодіжних політик змістився у сторону розвитку способів самореалізації, підтримки громадської участі молоді.

В Україні питання цінностей набуло особливого значення, коли поразка ідеалів Помаранчевої революції стала очевидною. Саме протести молоді проти відмови підписати угоду про асоціацію з ЄС стали початком Євромайдану, котрий не випадково називали Революцією Гідності або революцією цінностей (Грицак Я., 2015). У цей період з'явився значний прошарок молодих людей, які готові були діяти заради майбутнього, а не орієнтуватись виключно на цінності виживання (Куриленко О., 2017). З іншого боку, спостерігається стійка депопуляція практично всіх вікових категорій, однак зниження чисельності молоді випереджає темпи втрат серед інших вікових груп. Молодь в Україні стоїть перед складним вибором: залишитися в країні народження або покинути її заради більш безпечного місця проживання.

Ситуація безпосередньо пов'язана з екзистенційною загрозою для українського народу. Починаючи з 2014 року, серед зовнішніх причин, як основного фактору смертності осіб чоловічої статі віком 18-34 років, зазначається «ушкодження внаслідок воєнних дій».

Для молоді, як і для українського народу загалом цінність свободи залишається ключовою. Про це засвідчили результати загальнонаціонального опитування, здійсненого Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва спільно з Центром політичної соціології впродовж 29 жовтня – 12 листопада

2023 року. Майже 91% респондентів у 2023 році вважали цінність свободи максимально важливою, що демонструє відсоткове зростання показника у порівнянні з результатами аналогічних опитувань 2016, 2018 та 2020 років (80% до 86% опитаних). Друга за пріоритетністю цінність – безпека (79%) ніколи раніше не мала такого високого показника як у період повномасштабної війни. На третьому місці – справедливість (76%) (Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, 2024, с.14). Пріоритетність свободи більше виражена серед молоді (майже 94%) і трохи менше серед старших респондентів (88,7%). Схожа ситуація щодо вільного розвитку особистості: вона сильніше виражена у молоді – 61% супроти 48% серед старших респондентів (Фонд «Демократичні ініціативи» ім.І.Кучеріва, 2024, с.15).

На Львівщині проживає близько 644 тисяч молодих людей віком від 14 до 35 років, що становить 27% населення області. Опитування «Учні старшої школи про минуле України, власне сьогодення та перспективи на майбутнє», яке проводила дослідницька агенція Fama на замовлення Львівської обласної державної адміністрації, охопило 31 школу області та 1087 учнів 8-11 класів впродовж 19 травня – 3 червня 2025 року (Fama, 2025). За результатами дослідження 57% учнів планує продовжити навчання в Україні, що збігається з відсотком тих, хто погоджується з твердженням «Я відчуваю гордість за свою країну» (57% – цілком погоджуються, 26% – радше погоджуються). Лише п'ята частина опитаних старшокласників Львівщини (20%) задекларували свою приналежність до будь-яких організацій, тоді як 80% не є членами жодної з них (Fama, 2025, с. 46). Високий рівень демотивації участі учнівської молоді у громадських та національно-патріотичних заходах свідчить про необхідність переосмислення їх формату про, що ствердило 53% старшокласників (Fama, 2025, с. 46). Молодь вважає, що саме від неї залежить, як складеться її життя, тому покладається на власні здібності, сили та знання, саме тому місцеві інституції мають створювати відповідні можливості шляхом відповідної державної молодіжної політики з урахуванням ціннісних орієнтацій молоді. Дослідження, проведене у межах проєкту «Молодіжна участь та політика: посилення залучення молоді, врядування, бюджетування та розвитку життєвих навичок у Львівській, Волинській та Закарпатській областях» за сприяння ЮНІСЕФ, засвідчило важливість розвитку мережі молодіжних центрів і посилення ролі молодіжних рад у формуванні місцевих рішень (ГО «Молодіжна платформа», ЮНІСЕФ, 2026).

Висновки. Відмінності у цінностях між поколіннями стали помітними в наукових дослідженнях, проведених упродовж XX століття, і поступово перетворилися на важливий чинник формування державної політики в демократичних країнах. Головними завданнями сучасного українського суспільства має підтримка молодого покоління та їх ціннісних

орієнтирів, які дозволять молоді відчувати впевненість у власному майбутньому в Україні.

Дослідження ціннісних орієнтацій учнівської молоді Львівщини показало, що в регіоні домінує тип молодіжного середовища, яке надає перевагу особистісним цінностям над суспільними чи національними. Водночас в умовах повномасштабної війни та глибоких суспільно-політичних трансформацій актуалізується потреба у формуванні балансу між індивідуальними і суспільними цінностями, що є необхідною передумовою для зміцнення міжпоколінневої взаємодії та суспільної згуртованості.

Отже, ціннісні орієнтації молоді виступають важливим психосоціальним чинником, який визначає характер взаємодії між поколіннями та впливає на перспективи розвитку українського суспільства. Усвідомлення та врахування цих цінностей у державній політиці, освітніх програмах і громадських ініціативах сприятиме посиленню соціальної довіри та консолідації українського суспільства в умовах сучасних викликів.

Ганна Любочкіна

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 053 – Психологія, асистент кафедри
практичної психології ментального здоров'я
Національного університету «Львівська політехніка»
hanna.o.liubochkina@lpnu.ua*

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МЕРИТОКРАТИЧНИХ ПРАКТИК В УКРАЇНІ

Актуальність проблеми психологічної підтримки обдарованої молоді в умовах розгортання меритократичних тенденцій в Україні. Сучасна психологія розглядає процес меритократизації не лише як інституційне явище, а передусім як ціннісно-поведінкову зміну, що передбачає утвердження принципів справедливого соціального просування на основі здібностей, досягнень і зусиль особистості. Формування такого суспільства потребує цілеспрямованого розвитку відповідних установок і компетентностей ще на етапі становлення особистості. В умовах повоєнної відбудови України та її євроінтеграційного курсу значення людського капіталу нового типу істотно зростає, адже саме він визначає ефективність і сталість соціально-економічних реформ.

У цьому контексті обдарована молодь виступає стратегічним ресурсом меритократичної трансформації суспільства. Водночас психологічні дослідження засвідчують існування так званого «парадоксу обдарованості», який полягає в тому, що високий рівень інтелектуального розвитку не завжди

забезпечує успішну соціальну реалізацію. Значна частина обдарованих підлітків стикається з труднощами емоційної регуляції, міжособистісної взаємодії та адаптації до соціальних вимог, що ускладнює їх інтеграцію у соціум і знижує ефективність реалізації їхнього потенціалу (Neihart, Pfeiffer, Cross, 2016; Leana-Taşçılar, 2016). Таким чином, виникає необхідність у створенні системної психологічної підтримки, яка б сприяла подоланню цього розриву між інтелектуальними можливостями та соціальною компетентністю.

Ключовим психологічним чинником, що опосередковує зв'язок між обдарованістю та успішною соціальною реалізацією, виступає соціальний інтелект. Він розглядається як інтегративна здатність особистості до розуміння соціальної реальності, прогнозування поведінки інших людей та ефективного регулювання власної діяльності у різних соціальних контекстах (Albrecht, 2006). На відміну від традиційного акценту на академічних досягненнях, сучасні дослідження доводять, що саме соціальний інтелект значною мірою визначає успішність особистості як у навчальній діяльності, так і в подальшому професійному та суспільному житті. У цьому сенсі розвиток соціального інтелекту є необхідною умовою формування меритократичного мислення, яке передбачає здатність до конструктивної конкуренції, відповідальності за власні результати та ефективної взаємодії з іншими.

Особливого значення набуває дослідження психологічних умов розвитку соціального інтелекту в освітньому середовищі. В Україні впровадження інноваційних освітніх програм, зокрема НУШ «Інтелект України», створює нові можливості для формування комплексних компетентностей обдарованих підлітків. Проте на сьогодні спостерігається недостатність емпірично підтверджених даних щодо вікових особливостей розвитку соціального інтелекту, його гендерних відмінностей та взаємозв'язку з академічною успішністю в різних освітніх контекстах. Це визначає наукову та практичну актуальність дослідження, спрямованого на виявлення ефективних психологічних механізмів підтримки обдарованої молоді.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та емпірична верифікація ролі соціального інтелекту як психологічного медіатора між інтелектуальною обдарованістю та меритократичною реалізацією підлітків, а також визначення місця психологічної підтримки у цьому процесі.

Організація і методологія дослідження. Для досягнення поставленої мети використано комплекс методів, серед яких теоретичний аналіз наукових джерел, порівняльний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду, а також узагальнення практик психологічного супроводу в освітньому середовищі (Коваль В. В., 2017). Методологічною основою дослідження виступають системний, особистісно орієнтований та компетентнісний підходи, які

дозволяють розглядати обдаровану молодь як цілісну систему, що потребує гармонійного розвитку як когнітивної, так і емоційно-соціальної сфер.

Результати дослідження свідчать, що ефективна психологічна підтримка обдарованої молоді має бути комплексною та спрямованою на створення сприятливого освітнього й соціального середовища. Вона передбачає розвиток емоційного та соціального інтелекту, формування навичок саморегуляції, стресостійкості та адаптивної поведінки. Особливу роль відіграють програми психологічного супроводу, що включають індивідуальне консультування, групові тренінги, коучинг і менторство. Такі форми роботи сприяють підвищенню рівня соціальної компетентності, формуванню адекватної самооцінки та розвитку внутрішньої мотивації до досягнення результатів.

Важливим результатом є також усвідомлення необхідності інтеграції психологічного компоненту в інституційні механізми підтримки обдарованої молоді. Освітні програми, конкурси, грантові ініціативи повинні супроводжуватися системною психологічною підтримкою, яка забезпечує стійкість до невдач, здатність до саморефлексії та готовність до конструктивної конкуренції. Саме такі якості лежать в основі меритократичного мислення, яке передбачає орієнтацію на власні досягнення та відповідальність за результати діяльності (Іваненко Л. М., 2020).

Узагальнюючи отримані результати, можна дійти **висновку**, що психологічна підтримка обдарованої молоді є ключовим чинником формування меритократичних практик в Україні. Вона забезпечує не лише розвиток інтелектуального потенціалу, а й формування соціально значущих компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в умовах конкурентного суспільства. Ефективна реалізація такого підходу потребує системної інтеграції психологічного супроводу в освітню політику, підготовки фахівців відповідного профілю та розвитку інноваційних програм підтримки обдарованої молоді.

Отже, психологічна підтримка одарованої молоді виступає не лише інструментом індивідуального розвитку, але й стратегічним ресурсом формування справедливого, ефективного та конкурентоспроможного суспільства, в якому принципи меритократії стають реально діючими механізмами соціального просування.

Мар'яна Дутко
*здобувач другого рівня вищої освіти
за спеціальністю 053 – Психологія,
Національний університет «Львівська політехніка»
mariana.dutko.mpspsz.2025@lpnu.ua*
Діана Логвінова
*доцент кафедри теоретичної та прикладної психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
кандидат психологічних наук
genderua@gmail.com*

СИНДРОМ САМОЗВАНЦЯ ЯК БАР'ЄР РЕАЛІЗАЦІЇ МЕРИТОКРАТІЇ В МІЖПОКОЛІННІЙ ВЗАЄМОДІЇ

Актуальність проблеми. У сучасних транзитивних суспільствах, що перебувають у стані трансформації ціннісних орієнтирів, принцип меритократії постає як засадничий механізм забезпечення соціальної справедливості та ефективності управління. Меритократія передбачає домінування принципу особистої заслуги, де доступ до ресурсів, влади та суспільного визнання отримують особи з найвищим рівнем компетентності та інтелектуального капіталу. Однак реалізація цього принципу часто гальмується не лише системною корупцією чи інституційними перепонами, а й внутрішніми психологічними детермінантами та глибокими психологічними бар'єрами, що обмежують активність потенційних лідерів.

Одним із таких деструктивних чинників є «синдром самозванця» – складний психологічний феномен, що виявляється у нездатності особи інтерналізувати власні успіхи. Особи із цим синдромом, попри об'єктивні докази своєї кваліфікації та високі досягнення, залишаються переконаними, що вони є «інтелектуальними ошуканцями», а їхній успіх – це лише результат випадковості, везіння або помилки навколишніх. В умовах міжпоколінневої взаємодії цей синдром стає бар'єром для лідерської спадкоємності: молоді фахівці через страх «викриття» уникають відповідальності, а досвідчені професіонали можуть втрачати мотивацію до передачі досвіду, відчуваючи власну «невідповідність» новим цифровим реаліям. Таким чином, дослідження психологічного змісту цього синдрому є критично важливим для розбудови життєздатної меритократичної системи та для розуміння того, чому кваліфіковані представники різних поколінь не реалізують свій лідерський потенціал, що безпосередньо гальмує розвиток меритократичних засад управління.

Мета дослідження – здійснити комплексний емпіричний аналіз взаємозв'язків між інтенсивністю синдрому самозванця та ключовими

характеристиками особистості (самоцінністю, задоволеністю життям, альтруїзмом), що виступають предикторами ефективної професійної та лідерської соціалізації в меритократичному суспільстві.

Гіпотези дослідження:

1. Існує зворотний зв'язок між синдромом самозванця та самоцінністю: високі показники «самозванства» блокують здатність суб'єкта адекватно оцінювати власні професійні заслуги.

2. Синдром самозванця виступає негативним предиктором задоволеності життям, знижуючи мотиваційний ресурс особистості.

3. Альтруїстичні установки особистості є автономними від переживання синдрому самозванця, що дозволяє розглядати просоціальну поведінку як ресурс міжпоколіннєвої синергії.

Організація та методологія дослідження. Емпіричне дослідження здійснювалося на базі закладів вищої освіти – Національного університету «Львівська політехніка» та Національного лісотехнічного університету України, а також Трускавецького центрального військового клінічного санаторію і Школи християнського життя та євангелізації (за дозволом архієпископа Львівського УГКЦ Ігоря Возняка). Загальна вибірка склала 92 особи ($N = 92$), що представляють активну частину суспільства, яка інтегрована у процеси професійної підготовки та соціальної взаємодії. Значна кількість досліджуваних або вже має вищу освіту або в процесі її здобуття.

Для збору даних було використано такий діагностичний інструментарій:

- шкала визначення синдрому самозванця П. Кленс (CIPS) – дозволяє визначити рівень інтенсивності переживань власної некомпетентності;

- шкала самоповаги М. Розенберга (RSES) – для оцінки базового рівня самоцінності та прийняття себе;

- шкала задоволеності життям Е. Дінера (SWLS) – як показник суб'єктивного благополуччя та адаптивності особистості;

- шкала самооцінки альтруїзму Раштона (SRA) – для вимірювання готовності особи до просоціальної поведінки та підтримки міжпоколіннєвої солідарності.

Математико-статистична обробка здійснювалася за допомогою пакетів статистичного аналізу, включаючи кореляційні методи Спірмена та Пірсона, а також лінійний регресійний аналіз для визначення причинно-наслідкових зв'язків між показниками.

Результати дослідження. Аналіз описових статистик засвідчив, що середній рівень вираженості синдрому самозванця у вибірці становить $M = 48,32$ ($SD = 15,77$). Це свідчить про те, що значна частина респондентів періодично відчуває психологічний дискомфорт через знецінення власних здобутків. Розподіл за рівнями показав, що 73,9 % опитаних мають невисокий або помірний рівень синдрому, тоді як 26,1 % респондентів

продемонстрували високу інтенсивність переживань, що межує з дезадаптацією.

Показник самоцінності ($M = 18,48$) корелював з помірним рівнем самоповаги, а середня задоволеність життям ($M = 21,09$) засвідчила наявність певного внутрішнього дефіциту ресурсів для повноцінної самореалізації. Зокрема, аналіз задоволеності життям (SWLS) виявив, що лише 5,4 % респондентів є «дуже задоволеними», тоді як значна група (майже 32 %) перебуває у стані незадоволеності різного ступеня.

Результати кореляційного аналізу вказали на механізми впливу синдрому на особистість. Встановлено сильний від'ємний зв'язок між синдромом самозванця та самоцінністю ($r = -0,692$; $p < 0,001$). Це означає, що чим більше людина відчуває себе «самозванцем», тим нижчою стає її здатність спиратися на власні професійні якості, що є критичним для меритократичного відбору. Також виявлено негативну кореляцію із задоволеністю життям ($r = -0,386$; $p < 0,001$). Регресійна модель підтвердила, що синдром самозванця є предиктором зниження життєвої енергії, пояснюючи 14,9 % дисперсії цього показника ($R^2 = 0,149$).

Особливий інтерес становить відсутність зв'язку між синдромом самозванця та альтруізмом ($r = 0,815$). Це свідчить про те, що внутрішні сумніви у власній компетентності не блокують альтруїстичні наміри особи. Тобто, навіть відчуваючи невпевненість, люди готові допомагати іншим та ділитися ресурсами, що є позитивним фактором для побудови міжпоколіннєвої синергії. Проте результати регресійного аналізу (CIPS $\rightarrow$ SRA) виявилися статистично незначущими ($F = 0,209$; $p = 0,649$), що вказує на автономність цих психологічних конструктів.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що синдром самозванця виступає невидимим, але потужним бар'єром для утвердження меритократії в транзитивних суспільствах:

1. Виявлений зв'язок із низькою самоцінністю свідчить, що меритократичні «ліфти» можуть не спрацювати через самовідсторонення талановитих осіб. Це призводить до ситуації, коли лідерські позиції займають менш кваліфіковані, але більш самовпевнені особи, що суперечить суті меритократії. Меритократична трансформація в транзитивних суспільствах потребує не лише прозорих «соціальних ліфтів», а й подолання внутрішньої деструкції потенційних еліт. Сильний зв'язок синдрому з низькою самоцінністю вказує на ризик «невидимого відсіву» компетентних фахівців, чий інтелектуальний капітал залишається незадіяним через суб'єктивне відчуття невідповідності.

2. Високий рівень синдрому серед чверті респондентів вказує на те, що професійне зростання в умовах соціальної нестабільності супроводжується значним психологічним навантаженням, яке знижує

загальну задоволеність життям і може призводити до емоційного вигорання еліт.

3. Оскільки альтруїзм залишається незалежним від «самозванства», саме він може слугувати містком для діалогу між поколіннями. Подолання ефекту самозванця через практики менторства та психологічної підтримки дозволить трансформувати внутрішню невпевненість у колективну дію.

Отже, для успішної реалізації меритократичного проєкту необхідно інтегрувати в систему публічного управління та освіти механізми психологічної дестигматизації успіху. Утвердження меритократії можливе лише тоді, коли внутрішні бар'єри особистості будуть нівельовані прозорою системою суспільного визнання та психологічної підтримки професійної впевненості представників усіх поколінь.

Юліана Терлецька

*доцент кафедри теоретичної та прикладної психології
Національного університету «Львівська політехніка»,*

*кандидат психологічних наук
yulianasya@i.ua*

СПОСОБИ І ЗАСОБИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В МІЖПОКОЛІННЄВІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

Актуальність дослідження обумовлена тим, що питання психологічного впливу в міжпоколіннєвій політичній взаємодії на сьогодні залишається мало дослідженим, особливо в умовах політичної реальності України. Тому **метою** нашого наукового пошуку є розкриття способів і засобів психологічного впливу в міжпоколіннєвій політичній взаємодії в умовах українського суспільства.

Зауважимо, що проблематика психологічного впливу в сфері політики продовжує залишатися, мабуть, найпопулярнішою сферою дослідницьких та практичних інтересів політичної психології. Така ситуація пов'язана насамперед із тим, що ця предметна галузь прямо виходить на розкриття способів і засобів управління політико-психологічними явищами.

На загальнометодологічному рівні політико-психологічної теорії психологічний вплив виступає системоутворювальною категорією політичної психології, що багато в чому визначає цільову перспективу (тобто пошук законів управління політико-психологічними явищами) і прикладний потенціал, суспільне “обличчя” цієї науки, обумовленої реальною “дієздатністю” виявлених у ній законів і концепцій, їх застосуванням у політичній практиці. На більш конкретному рівні методологічного узагальнення саме категорія психологічного впливу і повинна являти собою основне поняття відсутньої поки що у вітчизняній науці прикладної

методології, яка б з'єднала політико-психологічну науку із політичною практикою, абстрактну наукову думку і “живу” політичну реальність.

Результати дослідження. Структуру політико-психологічного впливу можна подати в такий спосіб: суб'єкт, об'єкт, середовище (соціальне, економічне, духовне і політичне), способи впливу, засоби, механізми.

Суб'єктами політико-психологічного впливу можуть виступати як окрема особистість (це і окремих політик, і окремих громадянин як, наприклад, виборець, споживач політичного продукту, кандидат у певні політичні органи та ін.), так і людські спільноти (політичні партії та організації, етнічні спільноти та ін.) а об'єктами – найрізноманітніші політико-психологічні явища: особистість, людські спільноти, їхній спосіб життя, політична поведінка, загальнолюдські, соціальні, економічні, етнічні і політичні цінності, установки, стереотипи, почуття, думки, погляди та уподобання, політичні конфлікти, політична напруженість, натовп тощо.

Традиційно політико-психологічними способами впливу (за аналогією соціально-психологічного впливу) вважають навіювання, зараження, наслідування, переконання. Насправді, до їх числа належить усе, що є зовнішнім психічним для особистості як суб'єкта політичної активності, чи будь-якої політичної групи (партії, організації), в тому числі політичні чутки та події, захоплення заручників для політичного шантажу з метою досягнення певних політичних цілей, публічні терористичні акти, мітинги, демонстрації, голодування, страйки, акти самоспалення, засоби масової інформації, політичні міфи, реклама і наочна агітація, окремі виступи, акти непокори, вбивства політиків, економічні санкції, затримання чи виплата зарплати (наприклад, перед голосуванням), компромат, імідж та інше. При цьому, як видно з наведених прикладів, способи впливу можуть бути як законними, так і протиправними, як стихійними, так і добре спланованими, організованими.

Питання про способи і засоби політико-психологічного впливу в ході міжпоколіннєвої політичної взаємодії виходять за рамки політичної психології. Це міждисциплінарна проблема. Вона може бути розв'язана лише при координації зусиль насамперед фахівців з різних галузей психології, соціології, політики, журналістики, PR-технологій тощо.

Засобами політико-психологічного впливу в міжпоколіннєвій політичній взаємодії є різні методи, психотехніки, психотехнології та ін. До засобів впливу також можна віднести сучасні методи психологічної конверсії та індокринатії, психопротрумування, психологічного контролю, методи групи активного соціального навчання та ін.

Наші дослідження свідчать, що важливе місце серед них належить політико-психологічним технологіям. Коротко зупинимось на них.

Як відомо, термін “технологія” походить від двох давньогрецьких слів: “*техне*” – мистецтво, майстерність і “*логос*” – наука, знання, закон. У

словниках та енциклопедіях технологію трактують як: 1) сукупність знань про способи обробки матеріалів, предметів і методи виконання яких-небудь дій; 2) сукупність операцій, що виконуються відповідним чином і у певній послідовності, з яких складається процес обробки матеріалу чи виробу.

Це, так би мовити, вузьке визначення технології. У широкому значенні під технологією розуміють сукупність підходів, принципів, прийомів, методів і засобів організації та упорядкування доцільної практичної діяльності відповідно до мети, специфіки й логіки процесу перетворення й трансформації того чи іншого об'єкта.

Ми ведемо мову про політико-психологічні технології впливу. Власне *політико-психологічна технологія впливу* являє собою сукупність доцільно поєднаних, зорієнтованих за часом, фактами, подіями, ідеями, політичними цілями, групами і соціально-психологічними станами підходів, принципів, методів, способів та прийомів впливу на індивідуальні й соціальні психіки об'єктів політичної діяльності з метою завоювання їхньої уваги, прихильності, голосів, реалізацію своїх ідей, забезпечення спадкоємності передачі й збереження влади, її зміцнення чи зміни та ін. цілей.

Всі такі технології можуть бути орієнтовані на здійснення специфічного впливу на індивідуальні психіки як представників старшого, так і молодшого покоління в міжпоколінній політичній взаємодії. У цьому аспекті технологічність впливу наповнена такими поняттями, як етапність, процедурність, доцільність, моделювання, операційність, результативність, зворотний зв'язок, оцінка, коригування тощо. Під цим кутом політико-психологічні технології можна охарактеризувати як певну прагматику впливу, що диференціює цілі, методи, способи, прийоми, засоби і результати. Правда, координація й субординація цілей, методів, прийомів, засобів і результатів не є простою й припускає варіантність, акцентуацію, діагностування, проектування, систему критеріїв й оцінок, візрці та сценарії, інтеріоризацію тощо.

Характер впливу, його технологічність визначаються тією системою цілей, засобів та операцій, яка ґрунтується на всебічному соціальному, соціально-психологічному, політико-психологічному і психологічному знанні об'єкта впливу. Крім цього, технологічність впливу також обумовлюється тим, що певний політичний об'єкт перебуває в нерозривному зв'язку з іншими політичними і соціальними об'єктами, ба більше, є частиною якоїсь соціальної і/чи політичної групи, яка може мати свої погляди на те чи інше політичне явище, суб'єкта політики тощо. Незважаючи навіть на лояльність, повагу молодших поколінь до старших, визнання ними (молодшими поколіннями) спільної національної ідеї, однотипний національний характер і національну свідомість, їх погляди в дечому не збігаються. Насправді кожне покоління має свої неповторні соціально-психологічні та політико-психологічні особливості, котрі необхідно

враховувати в міжпоколіннєвій політичній взаємодії, а значить і у політико-психологічних технологіях впливу.

У ході розробки політико-психологічних технологій застосовуються різні підходи, принципи, методики, схеми потоків інформації, моделі, евристичні методи, а також в обов'язковому порядку результати соціального, соціально-психологічного і психологічного вивчення об'єкта впливу. Сама технологізація є наслідком фундаментальних й прикладних досліджень у політичній сфері в різних зрізах та аспектах.

Політико-психологічну технологію також можна представити як сукупність послідовних паралельних операцій або процесів. Процесуальність – важливий аспект політико-психологічних технологій. Процеси мають бути узгоджені за часом, цілями та установками, а також бути сумісними. Потрібно критично оцінювати ці процеси з погляду змісту, достатності, адекватності, вираженості, цілеспрямованості. Для цього кожний процес аналізується з погляду його виду, типу, внутрішніх параметрів і характеристик, логічності, внутрішнього психічного змісту, механізмів функціонування, інтенсивності, спрямованості тощо. У ході аналізу політичних процесів і міжпоколіннєвої політичної взаємодії виявляються його носії, суб'єкти, а у зв'язку з цим – їх суб'єктивні та об'єктивні передумови. Визначенню підлягають й організаційні форми політичної міжпоколіннєвої взаємодії, їхні особливості, можливі викривлення, деформації, еволюційні форми та ін. Розв'язання згаданих проблем реалізується шляхом проєктування. Будь-яка технологія, що має своєю метою проєктування й впровадження, орієнтована на технологізацію відповідного процесу. При цьому смисл технологізації полягає, як правило, у формуванні процесу, насиченні його відповідним змістом, псі-програмуванні, наданні йому цільової спрямованості, оптимізації, забезпеченні сталості й сприятливих умов, створенні механізмів саморегуляції та управління ним.

Звичайно, перелічені позиції не виражають усього спектра розробки політико-психологічних технологій, але в будь-якому разі це важливий їх етап. Суть політико-психологічних технологій не в тому, що робити, а в тому, в якій послідовності, зв'язках, комбінаціях, системах, вимірах і як це робити. Нарешті, важливим моментом на користь таких технологій є те, що необхідно проєктувати й прогнозувати наслідки впливу, передбачати можливі реакції не лише з боку суб'єкта впливу, а й з боку інших джерел.

Нами встановлено, що в міжпоколіннєвій політичній взаємодії для здійснення психологічного впливу можуть застосовуватися: технологія переконання, технологія навіювання, технологія наслідування, технологія психічного зараження, технологія установок, технологія використання й формування стереотипів, технологія залякування, технологія зміни мотивації, технологія опори на національні традиції, технологія опори на національну ідею (національну свідомість, національний характер, національні почуття,

національні гідність і гордість), технологія опори на релігію, технологія емоційного тиску, технологія впливу через конкретні події (факти), технологія компромату, технологія переключення уваги, технологія ставки на “переможця”, психологічна операція як специфічна технологія, технологія виведення з психічної рівноваги, технологія дезорганізації та ін.

Висновки. Означено головні способи і засоби психологічного впливу в міжпоколіннєвій політичній взаємодії. Найвідомішими політико-психологічними способами впливу є навіювання, зараження, наслідування і переконання. До засобів політико-психологічного впливу в міжпоколіннєвій політичній взаємодії можна віднести різні методи, психотехніки, психотехнології, сучасні методи психологічної конверсії та індокринатії, психопрограмування, психологічного контролю, методи групи активного соціального навчання та ін. Серед них важливе місце належить політико-психологічним технологіям впливу.

Катерина Антіпова

*Голова ГО «PSY HELP Ukraine», магістр психології,
Національний університет «Одеська юридична академія»
unny.fond@gmail.com*

ВПЛИВ ТРАНСГЕНЕРАТИВНОЇ ТРАВМИ ГОЛОДОМОРУ НА ПОЛІТИЧНУ ПОВЕДІНКУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Актуальність теми полягає в тому, що осмислення Голодомору 1932–1933 років потребує виходу за межі суто історико-правового дискурсу та інтеграції його психосоціальних наслідків у сучасний політичний аналіз. Трансгенеративна травма як форма колективного досвіду не зникає разом із поколінням безпосередніх свідків, а закріплюється у культурній пам’яті, поведінкових настановах і комунікативних практиках. П. Горностай наголошує, що колективні травми є «суттєвими чинниками не лише соціальної динаміки великих груп людей, а й джерелом формування національного характеру» (Горностай П., 2023), а також руйнують історичну наступність і трансформують систему цінностей та ідентичностей (Горностай П., 2023). У цьому контексті Голодомор постає не лише історичною трагедією, а довготривалим соціокультурним чинником формування політичної культури, моделей довіри та взаємодії поколінь в сучасній Україні. У сучасному українському суспільстві, яке одночасно переживає повномасштабну війну та процес глибокої трансформації політичної системи, актуалізація досвіду Голодомору набуває особливої значущості. Колективна пам’ять про штучно створений голод функціонує не лише як історичний наратив, а як внутрішній психологічний код виживання,

що впливає на сприйняття загроз, стратегій безпеки та моделей політичної мобілізації. Саме тому аналіз трансгенеративної травми дозволяє розширити розуміння сучасних процесів консолідації, поляризації та інституційної довіри.

Об'єктом дослідження є трансгенеративна травма Голодомору як соціокультурний феномен, що впливає на структуру суспільних відносин. **Предмет дослідження** становлять механізми її впливу на політичну поведінку, рівень міжособистісної та інституційної довіри, характер соціальної комунікації та специфіку взаємодії поколінь.

Результати дослідження. В аспекті предмета дослідження важливими є положення психоаналітичної моделі політичної активності Х. Турецької (2020). Дослідниця зазначає, що «параноїдна регресивна група стає настороженою та постійно очікує небезпеки», що створює підґрунтя для конструювання образу зовнішнього ворога. Моральна поляризація проявляється у поділі світу на «хороших» і «небезпечних», а ідентифікація з травматичною ситуацією зумовлює одночасне співіснування ролей жертви й потенційного кривдника. Крім того, підкреслюється, що «соціальна травма може зливатися з особистою травмою окремої особистості», що дозволяє пояснити відтворення недовіри як індивідуальної та колективної стратегії поведінки. У цьому контексті важливо врахувати, що постійне очікування небезпеки формує специфічний тип політичної свідомості, для якого характерні підвищена чутливість до загроз та схильність до підтримки жорстких механізмів контролю. Такі установки можуть передаватися через сімейні наративи, невербальні моделі поведінки та символічні практики пам'яті, закріплюючись у культурному коді спільноти.

У межах окресленої проблематики важливо підкреслити, що трансгенеративна травма проявляється не лише на рівні індивідуальних психологічних реакцій, а й у структурних характеристиках політичної культури. Вона впливає на очікування громадян щодо ролі держави, меж допустимого насильства, способів розподілу ресурсів та форм солідарності. Таким чином, дослідження має міждисциплінарний характер і поєднує політичну психологію, соціальну теорію та теорію комунікації.

Трансгенеративний механізм передачі травматичного досвіду розкрито у працях П. Горностая, який зазначає, що ментальні репрезентації події можуть передаватися наступним поколінням, і «обрана травма може жити протягом століть» (Горностаї П., 2023). Такий підхід дає підстави розглядати повсякденні практики – мовчання, обережність, накопичення ресурсів – як форми культурної трансляції травматичного досвіду. Передача травматичного досвіду відбувається як через прямі розповіді, так і через феномен «мовчазної соціалізації», коли наступні покоління засвоюють поведінкові патерни без чіткого усвідомлення їх історичного джерела. Це

створює ефект латентної присутності травми, яка проявляється у кризових ситуаціях та актуалізується в періоди соціальної нестабільності.

Системний вимір проблеми дозволяє розкрити концепція Н. Лумана, відповідно до якої соціальні системи функціонують через проведення межі між собою та середовищем (Luhmann N., 2008). Травматичний досвід змінює характер цієї межі, посилюючи закритість і настороженість до зовнішнього середовища. Луман також зауважує, що знищення можливості комунікації може бути вироблене самою комунікацією, що в контексті Голодомору означає руйнування не лише фізичного буття, а й комунікативних зв'язків через інституціоналізований страх. У межах соціокібернетичного підходу підкреслюється, що «вирішення проблеми має виходити з самої системи» (Degele N., 2008), тобто подолання наслідків травми можливе лише через внутрішню рефлексію суспільства. З позицій системної теорії можна припустити, що суспільство, яке пережило масову травму, виробляє захисні механізми самозбереження, що одночасно знижують відкритість системи. Така амбівалентність – між потребою безпеки та необхідністю комунікативної відкритості – визначає складність демократичної трансформації в посттравматичних суспільствах.

Спираючись на вищезазначені праці вчених, було встановлено, що трансгенеративна травма Голодомору інтегрується у структуру сучасної політичної культури через декілька взаємопов'язаних механізмів. По-перше, через ментальні репрезентації та сімейну соціалізацію відбувається передача моделей поведінки, що описані П. Горностаєм як довготривалі травматичні настанови. По-друге, феномен злиття соціальної та особистої травми, про який пише Х. Турецька, пояснює стійке відтворення недовіри та схильність до стратегій мінімізації ризику. По-третє, руйнування історичної наступності та трансформація ціннісної системи зумовлюють напругу у взаємодії поколінь. По-четверте, системна інтерпретація Н. Лумана дозволяє розглядати публічне осмислення травми як механізм відновлення комунікативних зв'язків. Таким чином, наведені положення виконують концептуально-обґрунтовувальну функцію: вони підтверджують теоретичні підстави авторських узагальнень і демонструють, що висновки роботи ґрунтуються на інтеграції психоаналітичного, трансгенеративного та системного підходів.

Висновки. Інтеграція психоаналітичного, трансгенеративного та системного підходів дозволяє побачити Голодомор не лише як подію минулого, а як структуроутворюючий фактор сучасної соціальної реальності. Травматичний досвід функціонує як невидима матриця, що впливає на характер політичних рішень, стилі лідерства та моделі суспільної взаємодії.

Відтак теоретичний аналіз наукового фонду свідчить, що Голодомор як трансгенеративна травма є структурним чинником формування сучасної політичної поведінки, моделей довіри та характеру взаємодії між різними

поколіннями в Україні. Його наслідки проявляються у дефіцитарному мисленні, настороженості до інституцій, моральній поляризації та амбівалентності колективної ідентичності. Подолання цих наслідків можливе через рефлексивну реконструкцію соціальної комунікації та інтеграцію травматичного досвіду у зрілий національний наратив, що є передумовою формування демократичної політичної культури.

Євген Гручман

*асистент кафедри практичної психології ментального здоров'я
Національного університету «Львівська політехніка»*

yevhen.p.hruchman@lpnu.ua

ПОЛІТИЧНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ МІЖПОКОЛІННЄВОЇ ПЕРЕДАЧІ ЦІННОСТЕЙ

Актуальність дослідження. У політичному самовизначенні молоді сьогодні стає важливим не сам факт наявності «поглядів», а те, наскільки ці погляди внутрішньо зібрані й витримують напругу суспільних змін. У воєнний час і в умовах інформаційної поляризації політична позиція дедалі частіше формується на перетині двох площин: громадянської/політичної ідентичності («хто я в політичному просторі?») та ціннісної структури («що для мене є пріоритетним і чому?»). Саме в цьому місці міжпоколіннєва взаємодія проявляється найбільш тонко: покоління передають не лише оцінки подій, а й ціннісні рамки, способи пояснення, моральні акценти, допустимі межі компромісу. Дослідження політичної ідентифікації молоді в Україні показують, що цінності та смисли є помітними маркерами відмінностей і водночас ресурсами для конструювання спільного майбутнього, особливо коли молодь змушена узгоджувати власний досвід із різними регіональними й поколіннєвими наративами (Остапенко І., Жадан І., Скар О., Позняк С., Дідук І., 2024). Водночас є потреба говорити про політичне самовизначення як про психологічний конструкт сформованості, а не лише як про соціалізацію або «реакцію на контекст» (Свідерська О. І., Чорний О. В., 2021).

Мета: теоретично окреслити політичне самовизначення молоді як інтеграцію ідентичності та ціннісної структури, визначити критерії його психологічної сформованості й запропонувати маркери, через які цей конструкт може бути послідовно описаний у подальших дослідженнях.

Організація та методологія дослідження. Тези мають теоретичне спрямування й базуються на концептуальному аналізі сучасних українських напрацювань у політичній психології та суміжних підходах, які дозволяють трактувати цінності як «смісловий каркас» суб'єктності. Аксіопсихологічна позиція важлива тим, що переводить аналіз різних аспектів цінностей з рівня загальних декларацій у площину внутрішньої організації особистості:

цінності тут виступають як інструмент смислотворення та як механізм, що може як інтегрувати, так і розщеплювати позицію в умовах суперечливих вимог середовища (Карпенко З.С., 2021). Політико-психологічний підхід задає розуміння самовизначення як процесу вироблення позиції та її утримання у взаємодії з нормами й групами, але з фокусом на внутрішні механізми автономності, нормативності та раціоналізації (Корсакевич С.С., 2020).

Результати. Політичне самовизначення молоді доцільно розуміти як інтеграцію двох компонентів, які в реальному житті часто існують окремо. Перший компонент – політична/громадянська ідентичність, що дає відчуття приналежності, межі «ми/інші», прийняття відповідальності й уявлення про власну роль у суспільстві. Другий – ціннісна структура як внутрішня система пріоритетів, через яку молодь оцінює справедливість, свободу, порядок, гідність, безпеку, солідарність і визначає, що є прийнятним у політичній поведінці. Коли ідентичність не має ціннісного підґрунтя, вона легко перетворюється на ситуативну лояльність або на набір запозичених формул. Коли ж цінності не інтегровані з ідентичністю, вони залишаються «правильними словами», які не конвертуються у стійку позицію. Поєднання цих двох аспектів робить самовизначення психологічно предметним: воно стає не сумою думок, а внутрішньо організованою позицією, здатною витримувати зовнішній тиск і власні сумніви (Свідерська О.І., Чорній О.В., 2021; Корсакевич С.С., 2020).

У цьому контексті міжпоколіннєвий вплив варто трактувати насамперед як передачу ціннісних рамок і способів їх аргументації. На рівні повсякденного досвіду це проявляється просто: молодь може успадкувати від старших не конкретні політичні симпатії, а уявлення про те, «що є нормальним», «що є небезпечним», «що не можна пробачати», «за що варто боротися». Саме тому міжпоколіннєва синергія не дорівнює повній згоді. Радше це здатність поколінь зберігати спільні смислові опори й водночас не блокувати автономне вироблення позиції молоддю. Українські дані щодо ідентифікації молоді в умовах воєнного часу показують, що цінності та базові уявлення стають осердям, навколо якого вибудовується бачення майбутнього країни, а відмінності помітно пов'язані з тим, як молодь інтерпретує свою політичну приналежність і політичну відповідальність (Остапенко І., Жадан І., Скнар О., Позняк С., Дідук І., 2024). Це підсилює тезу: цінності є не декоративним «додатком» до політичних уявлень, а механізмом їхнього структурування.

Психологічну сформованість політичного самовизначення доцільно описувати через критерії, які відображають якість інтеграції ідентичності й цінностей. По-перше, це стійкість позиції – здатність зберігати її смислове ядро, не розчиняючись різноманітному інформаційному впливі. По-друге, внутрішня узгодженість – відсутність системних суперечностей між тим, що

людина проголошує як цінне, і тим, які політичні рішення/оцінки вона вважає прийнятними. По-третє, рефлексивність – здатність пояснити власну позицію як «мою», а не лише як відтворення групового голосу. І, по-четверте, автономність – уміння ухвалювати політично значущі судження без постійної потреби в зовнішньому схваленні. В аксіопсихологічній логіці ці критерії є не абстракцією, а проявом того, наскільки цінності реально включені у суб'єктність і наскільки вони виконують інтегративну, а не конфліктогенну функцію (Карпенко З.С., 2024).

Щоб ці критерії не залишалися суто описовими, доцільно окреслити маркери їх теоретичної операціоналізації. Профіль ціннісних пріоритетів може бути представлений через PVQ (Personal Virtues Questionnaire) як модель того, «які саме» цінності (особистісні чесноти) домінують і як вони співвідносяться між собою у конкретній групі молоді. Так, сучасні психометричні дослідження підкреслюють можливість детальнішого аналізу ціннісних конфігурацій через уточнені версії опитувальника (Schwartz S. H. et al., 2021). Внутрішня організація політичної позиції може бути описана через механізми, які умовно можна позначити як автономізація, нормативність і раціоналізація: у першому випадку цінності «присвоюються» і стають власним критерієм, у другому – відтворюються як зовнішня норма, у третьому – вибудовується пояснювальна схема, що або підсилює рефлексію, або маскує суперечності. Диспозиційний контекст (TIPI-UKR) доречно розглядати як фон, що модулює чутливість до соціального впливу й стилі опрацювання інформації, але не підмінює собою ціннісно-ідентифікаційне ядро (Кліманська М., Галецька І., 2019). Так, при застосуванні вищенаведеної методики відкривається можливість дослідження особливостей прояву п'яти ключових рис особистості. Додатково, сучасні дослідження сімейної політичної соціалізації підкреслюють роль якості взаємодії в сім'ї (теплота, підтримка автономії) у тому, чи буде молодь відкритою до батьківських політичних уявлень чи, навпаки, буде їх компенсаторно заперечувати (Stattin H. et al., 2022). Це напряму пов'язано з темою синергії поколінь: узгодженість не нав'язується, а формується через умови, у яких автономність не карається, а підтримується.

Висновки. Політичне самовизначення молоді варто розглядати як інтеграцію політичної/громадянської ідентичності та ціннісної структури, що забезпечує психологічно зрілу, внутрішньо узгоджену й автономну позицію. Міжпоколіннєвий вплив у такому контексті виступає передусім каналом передачі ціннісних критеріїв і способів їх осмислення. Синергія поколінь можлива тоді, коли ці критерії стають ресурсом автономного «присвоєння», а не механізмом нормативного відтворення. Запропоновані критерії сформованості (стійкість, узгодженість, рефлексивність, автономність) і маркери їх опису (ціннісний профіль PVQ, механізми внутрішньої організації позиції, диспозиційний контекст TIPI) дозволяють будувати подальші із

фокусом на те, як саме цінності стають психологічним каркасом політичного самовизначення молоді.

Володимир Моргун

професор кафедри психології

Полтавського національного педагогічного університету

імені В. Г. Короленка, кандидат психологічних наук

v.f.morgun@gmail.com

ДОЛЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ А. МАКАРЕНКА: МІЖПОКОЛІННЄВА СИНЕРГІЯ В СВІТІ ТА ЦЬКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Сучасна кампанія дискредитації педагогічної системи видатного українського педагога, соціального психолога і письменника Антона Семеновича Макаренка в Україні не є оригінальною. Лідерка «соцвиху» (соціалістичного виховання) Н. К. Крупська ще за життя педагога хулила за «жорсткі» покарання. Пізніше доєднався Ю. Азаров, який у пасквілі «Не піднятися тобі, старий» (1989) ополчився на принцип колективізму.

Вражає безсоромна некомпетентність сучасних провокаторів і безвідповідальна довірливість тих органів влади, які ведуться на ці провокації й вилучають з публічного простору України свідчення про здобутки видатної людини. Якщо ми хочемо не знищити, а розібратися, хто ж такий Макаренко, то до кого слід звернутися за кваліфікованою експертною оцінкою? В першу чергу – до Української асоціації Антона Макаренка (УААМ; І. А. Зязюн, В. О. Пашенко, М. І. Степаненко, М. В. Гриньова); до Міжнародної Макаренківської асоціації (ММА; президентами якої були українські академіки М. Ярмаченко, І. Зязюн, німецький проф. Марбурзького університету, зав. лабораторії «Макаренко-реферат» Г. Хілліг, а зараз очолює проф. Римського університету «La Sapienza» Н. Сіціліані де Куміс); до Науково-дослідних інститутів НАПН України з трудової та професійної освіти (корифеєм якої вважається Макаренко). Але до найкомпетентніших макаренкознавців... чомусь не звернулися. А коли УААМ встала на захист Макаренка з власної ініціативи, її позиція була проігнорована (?!). Так ми – за компетентність чи за інтриганство «псевдомеритократів»? Потребують поправок і Закони про «декомунізацію» та «деколонізацію», що чохом принизили честь і гідність тисяч безневинних паспортистів, педагогів колоній, пожежників (...), які входили тоді в НКВС.

Звернення макаренкознавців до Верховної Ради з пропозиціями обмежити дію цих законів тільки стосовно осіб, які працювали в тих підрозділах партійних і силових структур, що безпосередньо здійснювали політичні репресії проти народу, також, на жаль, і досі не взяті до уваги (На

захист доброго імені видатного педагога, письменника, соціального психолога, творця ноосферних начал в освіті України Антона Макаренка та інших достойних українців. *Ноосфера Вернадського, сучасна освіта і наука : під час випробувань і надалі* : кол. моногр. / за загал. ред. В. Ф. Моргуна. Київ-Кременчук : Вид. «NovaBook», 2025. Т. 5. С. 603-610. URL : <https://sites.google.com/view/vernadsky-lab/>?

«Залізним аргументом» винищувачів Макаренка є звинувачення у «культі макарєнківської педагогіки» в Україні?! Розвіємо цю оману в глобальному (міжнародному) та українському аспектах.

По-перше, висока конкурентоспроможність ідей і досвіду трудової, демократичної та інноваційної педагогіки Макаренка на світовому рівні була засвідчена ЮНЕСКО з нагоди 100-річчя від дня народження, коли 1988 рік був оголошений Всесвітнім роком Макаренка і було оприлюднено рейтинги кращих педагогів людства ХХ століття. До них, крім А. Макаренка (Україна), увійшли Д. Дьюї (США), Г. Кершенштейнер (Німеччина), М. Монтессорі (Італія). У 2000 році черговий рейтинг ЮНЕСКО визначив трійку кращих педагогів другого тисячоліття – Дьюї, Я. Коменський (Чехія), Макаренко! Україна доєднала позитивну синергію: було відкрито найпотужніший музей Макаренка в с. Ковалівка під Полтавою (Ф. Т. Моргун, І. А. Зязюн, М. П. Лебедик, В. Ф. Моргун, Н. М. Тарасевич та ін.); створено лабораторію зі спадщини Макаренка НАПН України на базі ПНПУ імені В. Г. Короленка (М. Д. Ярмаченко, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос); засновано ММА та УААМ, електронну базу «Макарєнкіана» (А. В. Ткаченко). Але відсутність масових самоврядних, самоокупних шкіл-господарств аж ніяк не тягне на наявність «культу» (Моргун В. Ф. Інобуття особистості після смерті та апробація методики соціометричного контент-аналізу ставлення нащадків до видатного діяча. *Психологія і особистість*. К.-Полтава, 2018. № 2. С. 208-226. URL : <https://psychpersonality.pnpu.edu.ua/article/view/163873/162827>).

По-друге, вже згадана німецька лабораторія «Макарєнко-реферат» протягом декількох десятиліть видала понад 20 томів «Опускула-Макарєнкіана». Ми не переклали українською мовою жодного, то в якій країні «культ Макаренка» – у нас чи в Німеччині?

По-третє, відома макарєнкознавиця С. Невська, яка пишається українськими коренями, видала в рф бестселер «Педагогічна поема» без купюр (вилучень тексту) сталінської цензури (Макарєнко А. С. Педагогическая поэма / Состав., авт. вступ. ст., примеч, коммент. С. Невская. М.: ИТПК, 2003. 736 с. URL : <https://litmir.org/books/dokumentalnye-knigi/biografii-i-memuary/115457-anton-makarenko-pedagogicheskaya-poema-polnaya-versiya.html>). Книга-оригінал Макаренка потовщала на чверть! Вирізане колись цензурою набрано курсивним шрифтом, три глави... курсивні суцільно як антирадянські й вилучені повністю (одна має промовисту критичну назву: «На педагогічних вибоїнах»)? Отже, Макаренко

сам був, за влучним визначенням історика О. Т. Губка, «внутрішнім дисидентом» системи (Губко О. Т. Обпалений правдою. *Україна ловила Федора Моргуна, та не спіймала. Кн. 1 : Витязь степу* / Моргун В. Ф. Полтава : Полтав. літератор, 2002. С. 136-149)!

Якщо урізане видання «Педагогічної поеми» вийшло 40 мовами світу (!), то нове повне дисидентське видання... проігнороване в Україні (!) й, поки, перекладено тільки італійською (Makarenko A. S. *Poema pedagogico / compilato, autore dell'articolo introduttivo, note, commenti S. Nevskaya; a cura di N. Siciliani de Cumis* Con la collaborazione di F. Craba, A. Hupalo, E. Konovalenko, O. Leskova, E. Mattia, R. Paterno, A. Rubcenko, M. Ugarova e degli studenti dei corsi de Pedagogia generale I nell'Universita di Roma «La Sapienza» 1992-2009. Roma : L'albatros editore, 2009. 564 с.). То де «культ Макаренка» – в нас чи в рф (їхні мародери сьогодні плещуть ліквідаторам Макаренка в Україні, бо «прихватизовують» його вже давно) та Італії?

По-четверте, надихає взірць шанобливого ставлення до своїх видатних постатей нашої сусідки Польщі. Польський педагог Я. Корчак мав приклад відданості своїм вихованцям з боку Макаренка, який не кинув дітей ні за часів Денікіна, ні за часів Сталіна. Корчак, наслідуючи Макаренка, возвисив відданість дітям до рівня подвигу, коли разом зі своїми єврейськими вихованцями, за часів Гітлера, пішов на смерть у фашистському концтаборі. Поляки боготворять Корчака як видатного гуманіста (!), а ми свого гуманіста Макаренка, забувши геть про дітей, тавруємо то «денікінцем», то «сталіністом» (!). Якщо це і культ, то не Макаренка, а культ нашої йому невдячності. Це у Польщі, як приклад нам, – культ Корчака!

Нині, поза теренами колишнього СРСР налічується 138 освітніх закладів, що носять ім'я Антона Макаренка. Вулиці Макаренка прикрашають міста Болгарії, Італії, Мексики, Угорщини, Чехії, на мапі Німеччини їх аж сім!

Отже, на глобальному рівні, якщо й існує в світі культ Макаренка, то Україна, на жаль, далеко за межею призерів і програє у міжпоколіннєвій синергії з видатним педагогом багатьом країнам. А як із «культу Макаренка» в межах України?

Єдине, чим можна було б пишатися, – це музеями, найвідоміші з яких: у м. Білопілья на Сумщині (де народився педагог), у м. Кременчук на Полтавщині (у хаті батьків, де провів дитинство і починав педагогічну кар'єру, де поховані батьки), в с. Ковалівка (у червоному і білому будинках колишньої Полтавської дитячої трудової колонії, вихованці якої стали героями «Педагогічної поеми»), у Куряжі, передмісті Харкова (перед колишньою дитячою колонією – велика скульптурна композиція і корпус музею в приголомшливому стилі модерн!), музейна кімната на колишньому Харківському заводі ФЕД (де комунари опановували інноваційні технології й виробляли знамениті фотоапарати та електродрилі, що продавали за валюту

на експорт і заробляли кошти не тільки на кишенькові витрати вихованців, а й на заощадження на своє майбутнє доросле життя, на утримання комуни і на податки для підтримки держбюджету країни!). Досвід Харківської дитячої трудової комуни висвітлено у книзі «Прапори на баштах». Отже, нам у трудовій педагогіці до культу Макаренка дуже далеко.

Яка ж доля цих музеїв у наші часи? Першим під загрозу ліквідації потрапив Курязький музей. Відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 13 липня 2020 року № 2398/5 «Про оптимізацію діяльності установ виконання покарань», на 17.03.2022 було заплановано аукціон із приватизації ДУ «Курязька виховна колонія імені А. С. Макаренка». Вартість об'єкту 44.613.584 грн. Який там культ Макаренка, коли очі засліплені наживою!

Сумні часи настали і для решти меморіалів Макаренка: зміна назв, вилучення пам'ятників, зривання меморіальних дошок... Ненависники Макаренка дорікають тим, що немає такої кількості музеїв на честь інших педагогів України. Але ж заслужена людина не потребує приниження сусіда?! Навіщо, замість створення музеїв іншим достойникам, вдаватися до практики «зруйнуємо вщент», мавпуючи сталіністів? Так, на Круглому столі на честь Софії Русової у Полтавському педагогічному було поставлене питання: чому, перейменувавши інтернат імені С. Русової, не надали одразу її ім'я іншому навчальному закладу? Чому в її полтавському будинку й досі не створено музею чи, принаймні, не встановлена меморіальна дошка? Цькувати легше, ніж вшановувати?

«Педагогічна поема» була вилучена зі шкільних програм ще за часів СРСР і не поновлена в сучасній Україні. Про ігнорування її повного тексту, чверть якого сталінська цензура вирізала як антирадянський, було вказано вище. Один із високопосадових перейменовувачів на звернення – чому цькують безпартійного Антона Макаренка? – запитав, а хто це такий? А судді – хто?

Медаль Макаренка була понижена в статусі до нагрудного знаку.

У дисертаціях із педагогіки почали дозволяти тільки критику Макаренка, зі збірок наукових конференцій – вилучати позитивні матеріали про нього, щорічна конференція вже йому не присвячується. За такими темпами цькування й «культі» від досвіду не залишиться.

Чи багато в нас шкіл, де головним органом влади є загальні збори різновікового колективу закладу освіти, в якому більшість належить вихованцям! Швейцарці з їхньою демократією можуть позаздрити Макаренку.

Підсумовуючи, зазначимо, світ переконливо демонструє міжпоколіннєву синергію з трудовою, демократичною, інноваційною педагогічною системою та постаттю Макаренка. Залишилося приєднатися

українцям. Можна почати з внесення згаданих вище поправок до Законів (через нові звернення до чесних депутатів ВР) і порятунку Куряжа.

Якщо Курязька колонія з меморіальним комплексом Макаренка не будуть розтрошені або окуповані внаслідок рашистської агресії, то педагогічна громадськість України звертається до Президента, ВР, Уряду, Харківської ОДА з наступним: по-перше, після досягнення миру відтермінувати продаж Курязької колонії. На базі колонії до імені Макаренка повернути його демократичну трудову педагогіку і створити під Харковом – педагогічний Іерусалим / Мекку української освіти. Адже кількість неповнолітніх злочинців в Україні щороку сягає 55000-60000 осіб, а тяжких злочинів частішає. Зникла і безрецидивність, що досяг Макаренко; по-друге, враховуючи зростання сирітства внаслідок воєнної гуманітарної трагедії, передати колонію від Мінюсту до МОН України і перепрофілювати в Курязьку школу-пансіон імені А. С. Макаренка сімейного типу для родин і дітей, які постраждали від війни (із збереженим музеєм Макаренка). (Чи варто торгувати національними святинами та відмовлятися від власної історії. *Кременчуччина – основа проєктування освіти регіону під час випробувань і надалі.* Метод. посіб. / за наук. ред. А. П. Самодрин. Кременчук : Вид. «НОВАБУК», 2022. С. 144-150. URL : <https://drive.google.com/file/d/1vfvr1bxHxllNYFrJIEX05RNBs5v9oc/view>).

Узагальнюючи, підкреслимо ще раз: слід відмовитися від недолугого ототожнення відомих українців із тією імперією, під п'ятою якої їм не пощастило жити. Їхнє і наше щастя полягає у тому, що вони є видатними українцями, багато з яких приносять Батьківщині-ненці світову славу в усі періоди історії (колоніальної та незалежної) і заслуговують визнання не тільки іноземців, але й співвітчизників! Геть цькування.

Слава Україні! Героям слава!

**РОЛЬ МЕДІА І ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ПОЛІТИЧНІЙ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПОКОЛІНЬ:
РОЗРИВ, ПЕРЕДАЧА ЧИ ФАСИЛІТАЦІЯ**

Natalya Korogod

*PhD Neuroscience, Senior Scientist,
Assistant Health and Technology Competence Center at
HESAV / School of Health Sciences – Vaud
natalya.korogod@hesav.ch*

**DIGITAL TECHNOLOGIES, ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND
HUMAN COGNITIVE AUTONOMY:
BUILDING INTERGENERATIONAL CRITICAL LITERACY IN THE
ERA OF ALGORITHMIC INFLUENCE**

Relevance of the Topic. Digital technologies, social media platforms, and artificial intelligence systems increasingly shape the informational environments in which individuals form social attitudes, collective identities, and political orientations. In contemporary societies, many public debates – including those related to healthcare policy, public health strategies, medical innovations, and preventive medicine – are mediated through digital platforms. These platforms operate through algorithmic systems that filter information, prioritize emotionally engaging content, and influence which narratives become visible or dominant in public discourse.

Healthcare has become one of the central domains where political communication and digital information ecosystems intersect. Public discussions around vaccination policies, mental health strategies, preventive healthcare, digital health technologies, pharmacological and non-pharmacological interventions increasingly unfold within online environments. Algorithmic recommendation systems influence how different generations access and interpret medical knowledge, how they evaluate scientific evidence, and how they form attitudes toward healthcare institutions and health policies.

The digital ecosystem therefore creates both opportunities and challenges. On the one hand, digital technologies facilitate access to medical knowledge, enable communication between healthcare professionals and the public, and create new possibilities for education and knowledge transmission between generations. On the other hand, algorithmically amplified misinformation, emotionally driven narratives, and AI-generated content may distort scientific understanding and contribute to polarization in debates surrounding healthcare and public health interventions.

From a neurobiological and psychophysiological perspective, the interpretation of health-related information is not purely rational. Emotional responses, stress regulation, and embodied cognitive processes strongly influence how individuals perceive health risks, interpret scientific information, and make decisions regarding medical treatments and preventive behaviors. Digital media environments often intensify these processes by exposing individuals to continuous streams of emotionally stimulating information.

In this context, strengthening critical literacy regarding digital technologies becomes essential not only for citizens but also for healthcare professionals and educators responsible for training future generations. Understanding how digital technologies interact with human cognition and social communication is therefore increasingly important for ensuring responsible public dialogue and evidence-based decision-making in healthcare.

Purpose of the Report. The purpose of this presentation is to examine how digital technologies and artificial intelligence influence the formation of attitudes, beliefs, and decision-making processes related to health and healthcare policy across generations. Particular attention will be given to the educational dimension: how future generations, including healthcare professionals, can be trained to critically navigate algorithmically mediated information environments.

The presentation will draw on interdisciplinary experience developed in Switzerland, School of Health Sciences – Vaud (HESAV) where educational and research initiatives integrate neuroscience and metacognition approaches, digital health technologies, and critical AI literacy. These initiatives aim to help students, healthcare professionals, and educators understand both the capabilities and the limitations of digital technologies while maintaining human cognitive autonomy in professional and social contexts.

Content of the Presentation. The presentation will first address how algorithmically mediated digital environments influence public perception of healthcare and health-related policies. Digital media platforms prioritize content that generates engagement, which often leads to the amplification of emotionally charged information. In the context of healthcare communication, this dynamic may affect trust in scientific expertise, influence public attitudes toward medical interventions, and contribute to the spread of misinformation.

Drawing on my background in neuroscience, systems biology, and psychoneuroimmunology, I will discuss how cognitive and physiological processes interact with digital information environments. Emotional arousal, stress responses, and attention regulation influence how individuals interpret information, evaluate risks, and form opinions. These mechanisms are particularly relevant in the digital age, where individuals are exposed to continuous streams of information that may affect cognitive processing and decision-making.

A central part of the presentation will focus on educational practices developed at HESAV aimed at strengthening critical digital literacy among students

and professionals in the health sciences. As Senior Researcher, I coordinate interdisciplinary educational activities in which biomedical technologies are used to explore the interaction between physiological regulation, cognition, and digital information environments.

During these workshops participants use non-invasive physiological monitoring technologies such as heart rate variability analysis, wearable sensors, somatosensory testing and biofeedback systems. These tools allow participants to observe how stress responses, cognitive load, and emotional reactions influence: attention, information processing and body rehabilitation. By linking physiological observation with reflection on digital media consumption, participants develop a deeper understanding of how their own cognitive and emotional states shape their interpretation of information both by brain and body.

This experiential approach supports the development of self-regulation, critical reflection, and responsible engagement with digital information. Importantly, it also demonstrates how technology can be used as a pedagogical tool to enhance awareness of human cognitive processes rather than replace them.

Another dimension of the presentation will address the role of artificial intelligence in healthcare education and professional practice. AI-based tools can significantly support scientific work, for example by facilitating literature analysis, translation of multilingual medical documentation, or administrative tasks in research and clinical environments. However, these tools must be used with a clear understanding of their epistemic limitations.

Within the newly created structure Health and Technologies Competence Pole at HESAV, we aim to develop educational initiatives to help healthcare professionals and students understand how AI systems generate information, how algorithmic biases may appear, and how AI-generated outputs should be critically verified using professional expertise and scientific reasoning. These initiatives aim to prevent uncritical reliance on automated systems while promoting responsible and informed use of digital technologies.

The presentation will also emphasize the importance of *intergenerational dialogue in digital literacy and healthcare education*. Younger generations often possess strong familiarity with digital tools and technological environments, while older professionals contribute valuable clinical experience, contextual knowledge, and critical judgment developed through practice. Educational environments that encourage collaboration between generations can therefore strengthen collective resilience against misinformation and improve the quality of healthcare communication.

Conclusions. Digital technologies and artificial intelligence increasingly shape the informational environments in which individuals form attitudes about health, medicine, and public policy. These technological systems influence not only the distribution of information but also the cognitive and emotional processes through which individuals interpret that information.

Strengthening critical literacy regarding digital technologies therefore becomes an essential component of healthcare education and professional training. Future healthcare professionals must develop the capacity to critically evaluate digital information, understand algorithmic systems, and maintain cognitive autonomy in technologically mediated environments.

Experiences from interdisciplinary research and educational initiatives at HESAV demonstrate that integrating neuroscience, physiological monitoring technologies, and critical digital literacy can provide an effective framework for preparing future generations of healthcare professionals. Such approaches support the development of reflective, responsible, and scientifically grounded engagement with digital technologies.

Promoting intergenerational dialogue, technological awareness, and embodied understanding of cognitive processes will be essential for ensuring that digital innovation strengthens rather than undermines public trust in healthcare systems and scientific knowledge in the digital era.

Любов Найдьонова

заступник директора з наукової роботи

Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,

доктор психологічних наук, член-кореспондент НАПН України

mediasicolo@gmail.com

ЯК МЕДІАПРАКТИКИ БАТЬКІВ ФОРМУЮТЬ ОСОБЛИВОСТІ ЦИФРОВИХ ПОКОЛІНЬ В УМОВАХ ВІЙНИ: КАСКАДНИЙ ПРИНЦИП

Актуальність дослідження. Стресове навантаження від подій війни змінює наше життя, і середовище взаємодії батьків і дітей теж зазнає певних трансформацій. Тривалий стрес від воєнних загроз життю, який у батьків подвоєний від переживань за життя дитини, збільшення викликів, що постають внаслідок розлуки з батьками, які у війську, і переживання за їхнє життя і здоров'я, необхідність долати побутові негаразди (відсутність світла, тепла) і економічні труднощі (інфляція як мінімум, або і втрата роботи, зменшення доходів, втрата житла), і цей перелік можна продовжувати. Тому навіть без втрат членів родини і горювання за ними, війна змінює контекст батьківсько-дитячих стосунків і реалізація батьківства в умовах війни потребує більш значних зусиль, ніж у мирні часи. Окреслення цих умов дає можливість розглянути особливості так званого цифрового покоління (поколінь) через подвійний взаємовплив цифрових практик батьків в умовах війни і організацію ними цифрових практик дітей різного віку.

Мета – проаналізувати взаємодію чинників воєнної травматизації системи батьківсько-дитячих стосунків з медіапрактиками на основі новітніх відкриттів нейропсихологічних досліджень.

Організація та методологія дослідження. Теоретичний аналіз включає змістовий огляд метааналітичних досліджень прямого впливу екранних практик на розвиток дитини, узагальнення досліджень впливу висвітлення катастроф і трагедій на дитину, а також виокремлення ролі спілкування батьків з дітьми в механізмі каскаду формування складних інтелектуальних комплексів умінь на прикладі розвитку мовлення. Для розуміння масштабу проблеми і висновків використовується вторинний аналіз даних соціально-психологічних і соціологічних досліджень, проведених в Україні під час повномасштабної російської агресії.

Результати дослідження. Попри тривалу дискусію і зростаючу кількість досліджень впливу екранних практик на розвиток дітей різного віку з позицій пошуку негативних зв'язків і позитивних аргументів, потрібно визнати, що доведено прямий зв'язок тривалості перебування дитини віком до 6 років перед екраном зі зниженням показників розвитку мовлення і збільшенням проблем спілкування з однолітками у наступному віковому етапі. Проведений метааналіз публікацій за 1960-2019 роки, який охопив 42 дослідження впливу екранних практик на дітей до 12 років, довів, що кількість годин, проведених за екраном, асоціюється зі збідненими мовленнєвими уміннями (Madigan S. та ін., 2020), хоча використання більш якісних форм взаємодії з гаджетами і спільний перегляд з батьками здатні компенсувати таке гальмування розвитку мовлення. Найбільш доказовими вважаються результати когортних лонгітюдних досліджень, оскільки така форма дає змогу контролювати найбільшу кількість додаткових змінних. Нещодавно було оприлюднено результати такого дослідження, в якому взяли участь усі діти, народжені у 2009-2010 роках в Новій Зеландії від народження до 8 років (понад 6 тисяч): зростання часу експозиції екрану на кожну наступну годину призводить до зростання когнітивних і соціально-комунікативних проблем не залежно від того, чим саме займається дитина з екраном (Gath M. та ін., 2026). Найбільш масштабне нещодавнє бібліографічне дослідження понад 4 тисяч публікацій останнього десятиліття (Sassu R., 2025) демонструє зв'язок використання традиційних і цифрових медіа дитиною з проблемами в навчанні, емоційній саморегуляції та психічному здоров'ї. Польські науковці (Maćzyńska, W. та ін., 2025) зібрали результати різних досліджень, які кількісно підтверджують негативний вплив екранних практик: погіршення фізичного здоров'я дошкільників (сколіози, проблеми із зором) збільшується на 40-60% у дітей, які дивляться на екран на 2-3 години в день довше за інших; погіршення мовлення на 50%, концентрації уваги на 30-40%, здатності розв'язувати завдання на 50% при зростанні екранної експозиції до 5-6 годин в день. Тобто, екранні практики в

дошкільному віці не просто забирають час для розвитку дитини, вони реально шкодять розвитку. Складається нова форма цифрової нерівності: багаті родини забезпечують для своїх дітей безекранне дитинство, а родини з фінансовими потребами надають перевагу цифровому навчанню і дозвіллю.

Механізм завдання шкоди пояснюється принципом каскаду в проведених нейропсихологічних дослідженнях, де лонгітюд тривав 20 років (Mansten E., Ciccetti D., 2010) і дав можливість виокремити ланцюг наслідків: несформована функція мовлення викликає погіршення взаєморозуміння з однолітками та ізоляцію, що не дає можливості сформувати необхідні уміння саморегуляції, порушує мотивацію і самооцінку, а відтак знижує академічну успішність, що погіршує соціальну ситуацію і стає основою зниження психологічного благополуччя і формування психічних розладів. Дослідження дітей раннього віку польськими науковцями показало нейропсихологічний механізм затримки мовлення – блокування зв'язку між зоровим рецептором дитини, який у віці до 6 місяців має підвищену чутливість до розпізнавання руху губ, пов'язаних з мовленням. Якщо дитина в цьому віці бачить обличчя мами і одночасно чує звуки мовлення, то це дає прогноз переходу від гуління до лепету і промовляння складів у 10-місячному віці (формується відповідний нейронний сенсомоторний зв'язок). Якщо дитина не бачить матері, не концентрує зір на рухах губ, склади в 10-місячному віці дитина не артикулює.

Для повноти картини впливу цифровізації і війни на розвиток майбутніх поколінь не вистачає розуміння батьківських медіапрактик. Соціологи зафіксували, що медіаспоживання є одним із способів опанування стресів війни, такий копінг відволікання вважається умовно адаптивним, цей спосіб відпочинку і відновлення використовують понад 50% українців (Дембицький С.С. та ін., 2024). Особливість цього способу в тому, що він більшою мірою є ілюзорним, оскільки не здатен суттєво зняти дистрес, як, наприклад, прогулянка на природі. Але батьки вдаються до цього ерзац-відпочинку і тим самим збіднюють соціальне середовище дитячого розвитку. І хоча, за нашими даними, батьки вважають, що вони не заохочують до такого копіngu дітей, але демонструють їм свою власну поведінку. Батьки не пам'ятають свого безекранного раннього дитинства, тому вважають, що народилися вже зі смартфонами, і їм це не завадило. Дошкільникам і навіть молодшим дітям пропонують перегляд мультфільмів для відпочинку, адже дитина зайнята і дає час батькам на власні потреби. Масштаби таких зловживань вражають і можуть розглядатися за своїми наслідками як своєрідна цифромедійна епідемія, яка формує вразливість цілого покоління. Когнітивна вразливість дошкільника в молодшому шкільному віці переростає каскадом у соціально-когнітивну вразливість, а у підлітка в референтно-емоційну і ціннісну.

Висновки. Зусилля, спрямовані на цифровізацію освіти, мають супроводжуватися дослідженнями впливу використання технологій на

розвиток дитини і попри все підпорядковуватися жорсткому імперативу регулювання тривалості екранних практик. Цифрових практик в дошкільному віці потрібно уникати, в цьому й полягає головний принцип цифрової гігієни, оскільки кожна година дитини, проведена перед екраном, гальмує її розвиток. Що молодша дитина, то серйознішу шкоду зумовлюють екранні практики. Система дошкільної освіти має бути спрямована не лише на запровадження цифрової гігієни в закладах, але й на роз'яснення небезпеки безвідповідального ставлення батьків до експлуатації дитячих екранних практик у власних потребах і нанесення тим самим шкоди розвитку дитини.

Андрій Галян

доцент кафедри практичної психології ментального здоров'я,

Національного університету «Львівська політехніка»,

кандидат психологічних наук

Andrii.I.Halian@lpnu.ua

НЕЙРОПЛАСТИЧНІСТЬ МОЗКУ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ЧОМУ «БАТЬКИ» ТА «ДІТИ» ПО-РІЗНОМУ ОБРОБЛЯЮТЬ СОЦІАЛЬНУ ІНФОРМАЦІЮ

Актуальність дослідження. У сучасній психологічній науці проблема міжпоколіннєвої взаємодії традиційно розглядалася крізь призму соціокультурного розриву. Проте стрімка цифровізація останніх десятиліть перевела це питання в площину прикладної нейрофізіології: спостерігаються помітні варіації у функціональній організації нейронних мереж представників різних вікових груп. Явище, яке традиційно описують як «конфлікт поколінь», значною мірою може бути зумовлене диференціацією нейрокогнітивних стратегій, що використовуються для інтерпретації ідентичних соціальних стимулів. Отже, «технології – це не просто інструменти, які ми використовуємо. Вони змінюють спосіб нашого думання і, зрештою, структуру нашого мозку» (Carr N., 2011). Цифрове середовище є не тільки зовнішнім чинником, а й детермінантою нейропластичності, досвід-залежної пластичності. Виникає необхідність з'ясування того, як індукована цифровізацією нейропластичність трансформує когнітивні механізми міжпоколіннєвої комунікації.

Метою дослідження стало нейрофізіологічне обґрунтування розбіжностей у сприйнятті соціальної інформації між представниками різних вікових груп, а також розроблення рекомендацій для психологів щодо нівелювання цих розбіжностей через розуміння механізмів нейропластичності.

Організація та методологія дослідження. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує методи нейробіології,

когнітивної психології та вікової фізіології. Теоретичну основу дослідження становить концепція «цифрових корінних мешканців» та «цифрових імігрантів» (Prensky M., 2001), дослідження G. Small & G. Vorgan (2008) щодо впливу технологій на зміну нейронних шляхів. Основні узагальнення ґрунтуються на а) порівнянні архітектури когнітивних процесів у представників різних поколінь; б) використанні результатів досліджень на базі ФМРТ (функціональної магнітно-резонансної томографії), що демонструють різну щільність сірої речовини в ділянках префронтальної кори та мигдалеподібного тіла залежно від інтенсивності цифрового навантаження; в) розгляді теорії епігенетичного ландшафту в контексті адаптації мозку до зміненого середовища (Waddington C.H., 1957); г) аналізі впливу цифрової епохи на прояв емпатії (Turkle S., 2015).

Результати дослідження. Значущим для осмислення взаємодії поколінь є розуміння «анатомії нерозуміння» через аналізування особливостей виникнення, зокрема, емоційного відгуку на соціальну інформацію. Система дзеркальних нейронів (відкрита Дж. Ріццолатті, 1992) відповідає за інтуїтивне розуміння чужих намірів та емоцій. У «цифрового» покоління, через домінування екранної комунікації, спостерігається дефіцит стимуляції цих нейронів. Коли батько очікує від дитини «співчуття поглядом», мозок дитини, звичний до емодзі та тексту, може просто не зчитати ці мікросигнали обличчя. Це не черствість, а наслідок синаптичного прунінгу – відсікання зв'язків, які не використовуються регулярно.

Мозок молоді працює в режимі постійної дофамінової стимуляції (лайки, повідомлення). Це призводить до перебудови системи винагороди. У контексті означеного підтверджено, що «батьки» отримують дофамін від завершення тривалої, глибокої роботи (префронтальна кора), а «діти» орієнтовані на короткі цикли винагороди. Це створює конфлікт: батьки бачать у дітях «поверховість» (не можуть зосередитися на розмові довше 5 хв), тоді як діти бачать у батьках «невиправдану повільність». «Батьки» використовують «глибокі» нейронні шляхи, залучаючи зони, відповідальні за аналіз контексту та минулого досвіду, а діти – «швидкі» шляхи, фокусуючись на оперативності реагування, часто нехтуючи контекстом. Висновуємо: «ми не можемо звинувачувати молодь у відсутності глибини. Їхній мозок – це досконалий продукт адаптації до середовища, де швидкість важливіша за зміст» (Small G. & Vorgan G., 2008).

Дослідження B. Sparrow et al. (2011) підтверджують ефект «трансактивної пам'яті». Мозок молодих людей менше використовує гіпокамп для зберігання фактів, передаючи цю функцію гаджетам (запам'ятовують не інформацію, а «шлях» до неї). У батьків же нейронні мережі налаштовані на утримання великих масивів даних. Як результат – різна швидкість та архітектура прийняття рішень.

Узагальнення основних тенденцій розриву в механізмах сприймання інформації представниками різних поколінь увиразнено в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика нейрофізіологічних та когнітивних профілів поколінь у цифрову епоху

Параметр порівняння	Покоління «цифрових імігрантів»	Покоління «цифрових корінних жителів»	Нейробіологічне підґрунтя
Домінантний тип мислення	Лінійне, послідовне, причинно-наслідкове	Гіпертекстове, фрагментарне, «кліпове»	Формування нейронних шляхів під впливом монохромного (книги) або мультимодального (інтернет) середовища
Особливості уваги	Висока здатність до тривалої концентрації	Висока швидкість переключення	Різна активність дорсолатеральної префронтальної кори та висхідної ретикулярної формації
Функціонування пам'яті	Орієнтація на збереження змісту («Що я знаю»)	Орієнтація на збереження шляху («Де знайти»)	Трансформація функцій гіпокампу; розвиток трансактивної пам'яті
Соціальний когнітивізм	Пріоритет невербальних сигналів (міміка, тон, погляд)	Пріоритет вербально-символьних сигналів (текст, візуальні коди, емодзі)	Різний рівень активації системи дзеркальних нейронів та задньої верхньої скроневої борозни
Система винагороди	Довгі дофамінові цикли (орієнтація на відкладений результат)	Короткі дофамінові цикли (потреба в негайному зворотному зв'язку/лайку)	Зміна чутливості рецепторів у <i>nucleus accumbens</i> (прилеглому ядрі)
Сприймання тексту	Глибоке читання, аналіз підтексту, рефлексія	Сканування («діагональне» читання), пошук ключових слів (F-патерн)	Перебудова зорової кори та зон Брока і Верніке під впливом швидкої візуальної стимуляції
Емоційна регуляція	Схильність до саморефлексії та внутрішнього діалогу	Висока чутливість до соціального схвалення онлайн, страх «випадання» (FoMO)	Динаміка взаємодії між амігдалою (мигдалеподібним тілом) та префронтальною корою

Нейробіологічну гігієну варто розглядати як інструмент подолання міжпоколіннєвого розриву. Йдеться про такі стратегії: 1) рекультивація «соціального мозку» у молоді (штучно створювати умови для «тренування» дзеркальних нейронів – метод «Face-to-face», розвиток «глибокої» уваги); 2) когнітивна гнучкість для «цифрових імігрантів» (нейробіка (Л. Катц); прийняття мультизадачності як адаптації до інформаційних викликів); 3) управління дофаміною резистентністю через спільну діяльність із фізичним навантаженням.

Висновки. Міжпоколіннєвий конфлікт має біологічну основу, зумовлену адаптивною нейропластичністю мозку до різних типів інформаційного середовища. Відмінність в обробленні соціальної інформації полягає в тому, що старше покоління пріоритезує контекст та емоційну глибину, а молодше – швидкість та обсяг даних. В умовах сьогодення психологам варто пояснювати батькам, що «кліповість» мислення дитини – це біологічна адаптація, а не дефект виховання. В освітньому процесі важливо чергувати цифрові методи навчання з вправами на розвиток дзеркальних нейронів (живі дискусії, театралізація, тренінги емпатії). Сімейне середовище також може стати осередком впровадження «цифрового детоксу» для відновлення чутливості нейронних рецепторів до реального спілкування. Крім того, для ефективної міжпоколіннєвої взаємодії необхідно впроваджувати стратегії «когнітивної медіації»: стимулювання офлайн-емпатії у молоді та розвиток цифрової гнучкості у старшого покоління.

Світлана Швець

*доцент кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського,
кандидат політичних наук
Shvets.SL@pdpu.edu.ua*

АЛГОРИТМІЧНА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ: ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕДІАПАМ'ЯТІ ТА РОЗРИВ ПОЛІТИЧНИХ ПОКОЛІНЬ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ

Актуальність дослідження. Процес політичної соціалізації в сучасному світі зазнає фундаментальних трансформацій під впливом тотальної диджиталізації. Якщо в класичних соціологічних моделях ХХ століття ключовими агентами соціалізації виступали стабільні інститути (родина, школа, церква, традиційні медіа), то сьогодні першість переходить до алгоритмічних платформ.

Сучасні дослідники (зокрема, Н. Костенко у працях 2024 року) зазначають, що ми спостерігаємо перехід від «вертикальної» моделі соціалізації до «горизонтальної» фасилітації всередині цифрових спільнот. Це створює ситуацію, де традиційна передача політичного досвіду (intergenerational transmission) заміщується алгоритмічним кураторством. Алгоритми не просто передають інформацію – вони стають «архітекторами» реальності, що неминуче поглиблює поколіннєвий розрив, оскільки різні вікові групи існують у радикально відмінних інформаційних екосистемах.

Мета цих тез – теоретично обґрунтувати та проаналізувати феномен алгоритмічної ресоціалізації як чинника трансформації медіапам'яті, що призводить до розриву політичної спадкоємності між поколіннями.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**: розкрити зміст поняття «алгоритмічна ресоціалізація» в контексті сучасної політичної науки; проаналізувати когнітивні особливості цифрових поколінь та їхній вплив на сприйняття медіапам'яті; дослідити механізми функціонування «алгоритмічних ехо-камер» та їх роль у політичній радикалізації молоді; визначити специфіку трансформації медіапам'яті в українському сегменті цифрового простору (зокрема, через вплив Telegram-каналів та соцмереж під час війни); сформулювати рекомендації щодо розвитку цифрової медіаграмотності як інструменту подолання поколіннєвого розриву.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових та спеціальних **методів**: системний підхід – для аналізу політичної соціалізації як цілісної системи, що трансформується під впливом технологій; компаративний метод – для порівняння стратегій медіаспоживання та особливостей медіапам'яті різних політичних поколінь (бебі-бумерів, X, Y, Z); метод алгоритмічного аналізу (Algorithmic Audit) – для вивчення принципів роботи рекомендаційних систем соціальних платформ та їхнього впливу на видимість політичного контенту; дискурс-аналіз – для дослідження трансформації політичних наративів у меметичні структури та фрагментовані повідомлення; метод вторинного аналізу соціологічних даних (зокрема, звітів «Детектора медіа» та Інституту соціології НАН України за 2022–2025 рр.) – для верифікації теоретичних висновків.

Результати дослідження. Поняття «цифрових поколінь» сьогодні виходить за межі простого вміння користуватися гаджетами. Як зазначає українська дослідниця О. Сердюк (2022), ми маємо справу з формуванням «мережевої когніції». На зміну «кліповому мисленню» прийшло «потокове сприйняття», де пріоритет візуальної семантики над текстовою став абсолютним.

У цьому контексті медіапам'ять стає фрагментарною. Вона більше не базується на великих національних наративах. Як зауважує А. Hoskins (2023) у праці «Digital Memory Studies», пам'ять стає «плинною» (liquid memory);

вона постійно оновлюється алгоритмами під поточні емоційні запити користувача. Для молоді історичні події перетворюються на короткочасні цифрові тренди, які швидко витісняються новим контентом. Це створює феномен «презентизму» – зосередженості виключно на теперішньому моменті при ігноруванні історичного контексту.

Алгоритмічне моделювання політичної реальності – це відносно нове явище, яке потребує ретельного аналізу. Алгоритми соціальних мереж працюють за принципом максимального залучення (engagement), що найчастіше досягається через емоційну радикалізацію. Замість застарілих ідей про «бульбашки фільтрів», сучасні аналітики (наприклад, С. Даниленко, 2024) акцентують увагу на «алгоритмічному управлінні емоціями». Для цього варто розглянути сегментацію реальності, алгоритмічну ідентичність, цифровий розрив другого рівня та феномен «кліктивізму».

Щодо сегментації реальності, то алгоритм аналізує мікро-взаємодії користувача, пропонуючи контент, що підкріплює наявні в нього упередження. Це призводить до того, що представники різних поколінь можуть жити в одній країні, але мати кардинально різні уявлення про ключові політичні події. Тому наступний важливий аспект – це алгоритмічна ідентичність: Як вказує Т. Gillespie (2022), платформи класифікують людей за технічними категоріями, які часто не збігаються з традиційним політичним поділом. Політична суб'єктність сьогодні конструюється через архітектури платформ, де «лайк» стає одиницею політичного вибору, а алгоритм – головним політичним консультантом. Цифровий розрив другого рівня та феномен «кліктивізму» виступає підґрунтям цього процесу. Так питання поколіннєвого розриву знаходить відображення у концепції «цифрового розриву другого рівня». Йдеться не про фізичний доступ до мережі, а про відмінності у когнітивних навичках споживання інформації. Зокрема, старші покоління використовують цифрові медіа як інструментальне розширення офлайнової активності (читання новин, комунікація). Для цифрових поколінь медіа є основним онтологічним простором. Це породжує феномен кліктивізму (slacktivism) – ілюзії політичної дії через низькопорогові активності (репости, зміна аватарок). Дослідження українського медіапростору (2024–2025) показують, що попри високу активність молоді в мережі, рівень їхньої реальної інституційної залученості (участь у виборах, членство в організаціях) залишається низьким, що свідчить про кризу класичних моделей ресоціалізації.

Варто торкнутися і феномену штучного інтелекту та генеративних моделей у спотворенні медіапам'яті. Так, з появою доступних інструментів генеративного ШІ (2023–2026) проблема трансформації медіапам'яті набула нового виміру. ШІ здатний створювати гіперреалістичні «архіви» подій, яких ніколи не існувало. Це галюцинації пам'яті, коли ШІ інтегрує вигадані факти в історичний контекст, що створює «синтетичну пам'ять». Для молодих

поколінь, чий пошук інформації все частіше обмежується відповідями чат-ботів, це несе ризик заміщення реальної історії сконструйованими симулякрами. Використання ШІ для маніпуляцій образами політичних лідерів минулого та сьогодення розмиває межу між правдою та вимислом, що остаточно руйнує довіру до медіа як до «літопису» епохи.

В Україні процес алгоритмічної ресоціалізації має унікальні риси через вплив повномасштабної війни. До цих особливостей можна віднести:

- Telegram як новий агент соціалізації: Для покоління Z саме Telegram-канали стали основним джерелом інформації, випередивши телебачення та офіційні державні ресурси. Однак, відсутність алгоритмічного кураторства в Telegram (на відміну від Facebook) заміщується агресивним емоційним маркетингом адмінів каналів;

- Меметизація трагедії: Війна транслюється в режимі реального часу, де героїчні події миттєво стають мемами. Це створює специфічний тип «емоційної пам'яті», яка є дуже інтенсивною, але короткочасною. Як зазначає Г. Почепцов (2024), такий формат подачі інформації призводить до «швидкого вигорання пам'яті», коли суспільство потребує постійних нових емоційних стимулів, забуваючи про стратегічні цілі.

У цьому контексті не можна не згадати про кризу інституційної довіри та децентралізації авторитету. Цифрові медіа остаточно завершили епоху «великих авторитетів». Сьогодні політичні інфлюенсери мають більший вплив на соціалізацію молоді, ніж професійні історики чи політологи. Відбувається персоналізація політики, коли лояльність до «особистого бренду» блогера заміщує лояльність до державних інституцій. Політика сприймається через призму приватного життя медіаперсон. Це робить медіапам'ять не інституційною, а фрагментованою та залежною від харизми конкретних модераторів контенту.

Висновки. Алгоритмічна ресоціалізація є незворотним процесом, що докорінно змінює механізми формування політичної ідентичності. Головним викликом є не сам розрив поколінь, а втрата спільного когнітивного фундаменту – медіапам'яті, яка стає сегментованою та маніпулятивною.

Для подолання цих ризиків необхідне впровадження програм алгоритмічної грамотності (розуміння того, як платформи маніпулюють увагою); створення державних цифрових архівів нового типу, які могли б конкурувати за увагу молоді через візуальні та інтерактивні формати; стимулювання міжпоколіннього діалогу через спільні цифрові проєкти, що дозволяють інтегрувати досвід старших поколінь у цифрову екосистему молоді.

Тетяна Каменчук
доцент кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету імені К. Д. Ушинського,
кандидат політичних наук
tkamenchuk@ukr.net

НОВІ ФОРМИ МІЖПОКОЛІННЄВОГО ДІАЛОГУ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНОЇ МАНІПУЛЯЦІЇ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ

Актуальність дослідження. У цифрову епоху публічний простір зазнав докорінної трансформації: він став горизонтальним, миттєвим та надемоційним. Міжпоколіннєвий діалог, який раніше відбувався в межах сталих інститутів (родини, трудових колективів, громад), перемістився у віртуальне середовище соціальних мереж та месенджерів. Це відкрило нові можливості для взаємодії, але водночас зробило процес комунікації вразливим до технологічних маніпуляцій. У транзитивних суспільствах, що перебувають під тиском гібридних загроз, віковий розрив часто інструменталізується зовнішніми та внутрішніми акторами з метою дестабілізації. Розробка методів ідентифікації та нейтралізації маніпуляцій у міжпоколіннєвому діалозі є критично важливою для збереження соціальної згуртованості та демократичного поступу держави.

Мета дослідження – виявити та систематизувати нові форми політичних маніпуляцій у цифровому міжпоколіннєвому дискурсі, а також проаналізувати умови перетворення цифрового середовища з простору конфлікту на майданчик фасилітації діалогу.

Організація та методологія дослідження. Дослідження ґрунтується на концепції «цифрової публічної сфери» Ю. Габермаса та теорії фреймінгу. Методологічний апарат включає:

1. Критичний дискурс-аналіз – вивчення маніпулятивних наративів у соціальних мережах (Facebook, Telegram, TikTok).
2. Метод контент-моніторингу – аналіз динаміки «вікових воєн» (age wars) у мережі під час політичних криз 2022–2025 рр.
3. Метод деконструкції медіа-повідомлень – виявлення прихованих закликів до вікової ворожнечі.
4. Психолінгвістичний аналіз – дослідження впливу емоційної лексики на радикалізацію різних вікових груп.

Результати дослідження. Цифрове середовище трансформувало архітектуру міжпоколіннєвого діалогу, надавши йому ознак

перформативності. Дослідження дозволяє виокремити основні технології маніпуляції, що використовуються для руйнації соціального діалогу:

1. Технологія «штучної поляризації» (Induced Polarization). Маніпулятори створюють контент, що навмисно радикалізує позиції різних поколінь. Використовуються фрейми типу: «старші вкрали майбутнє у молодих» або «молоді зневажають пам'ять предків». Це створює ілюзію непереборного конфлікту інтересів. В коментарях під такими постами бот-мережі імітують агресію від імені обох сторін, втягуючи реальних користувачів у деструктивну суперечку.

2. Маніпулятивна «гейміфікація» політики. Для молодших поколінь політичні процеси подаються у форматі розваги або гри, де досвід старших висміюється як «нерелевантний». Для старших поколінь, навпаки, створюється контент, що апелює до страху втрати стабільності через «непередбачуваність молоді». Це перетворює діалог на серію взаємних звинувачень, де смисл реформ втрачається за емоційним шумом.

3. Експлуатація дигітального розриву. Маніпулятори використовують різницю в навичках перевірки інформації. Старші покоління частіше стають жертвами класичних фейкових новин, тоді як молодь піддається впливу більш витончених алгоритмічних маніпуляцій та дипфейків. Це створює взаємну недовіру до джерел інформації один одного («твій Телеграм – це брехня» vs «твій телевізор – це пропаганда»).

Проте дослідження виявило і позитивні тенденції. В умовах національних криз виникають форми «мережевої синергії». Наприклад, спільні цифрові волонтерські ініціативи стають майданчиками, де діалог відбувається через спільну дію. Молодь бере на себе технологічний супровід, а старше покоління – змістовне наповнення та верифікацію історичного контексту (Берзіна С. В., 2023).

Важливим аспектом є «цифрова фасилітація» – створення модераторських алгоритмів, що заохочують ввічливу дискусію та виводять у топ коментарі, що містять конструктивні пропозиції від представників різних вікових груп.

Висновки. Нові форми міжпоколіннього діалогу в мережі є вразливими до маніпуляцій, але водночас мають потенціал для консолідації. Висновки дослідження вказують на необхідність: системного впровадження програм медіаграмотності для всіх вікових категорій; розвитку «цифрової етики» у політичних комунікаціях; підтримки державою нейтральних цифрових майданчиків для міжпоколінніх дебатів. Справжній діалог можливий лише за умови взаємного визнання: досвід – це не тягар минулого, а інновація – це не загроза стабільності, а інструмент її розвитку.

Inna Pronoza

*Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Political Sciences and Law,
State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky", Candidate of Political Sciences
inna140379@ukr.net*

ALGORITHMIC INFLUENCES ON YOUTH POLITICAL ORIENTATIONS: FROM PERSONALIZATION TO MANIPULATIVE BEHAVIOR MODELING

Topic relevance. In today's digital world, the traditional model of political socialization is undergoing a fundamental, sometimes irreversible transformation. The political formation of young people is increasingly taking place within the framework of classical social institutions — family, school, university environment, or traditional party cells. Instead, this process has almost completely shifted to the virtual space, where the algorithms of global technology corporations dominate. The recommendation algorithms of TikTok, YouTube, and Instagram have become the "invisible architects" of political reality for representatives of generations Z and Alpha, determining what information they see, how they interpret it, and what emotions it evokes.

The fundamental problem is that these algorithmic scripts, by their architecture, are aimed at maximizing user engagement and retaining their attention for commercial gain, rather than ensuring objectivity, pluralism, or critical analysis. This leads to the formation of closed "information bubbles" and "echo chambers" that artificially radicalize the political views of young people, increase social polarization, and create unprecedented challenges for democratic stability. In the context of global information competition and hybrid wars, the study of the mechanisms of algorithmic control of consciousness becomes not only a sociological issue, but also a strategic security issue.

The purpose of the study is to conduct a comprehensive theoretical and applied analysis of the mechanisms of influence of social network algorithms on the formation of political orientations of young people, as well as to identify the key risks of manipulative interference in the processes of their political and civic identification.

Methodology and organization of the study. The work is based on a combination of the theory of "accessibility cascades" (Kass Sunstein), the concept of the "information cocoon" and the theory of "digital nudging". To achieve the goal, the following methodological tools were used: system analysis: used to study the architecture of algorithmic news feeds and the principles of ranking content based on Big Data; cognitive-behavioral approach: allowed us to study the

reactions of the youth audience to different types of political content (virality, emotional coloring); discourse analysis: used to identify hidden manipulative narratives in media formats popular among young people (Shorts, Reels); prognostic modeling method: aimed at assessing the impact of algorithms on future electoral behavior in the context of the digitalization of politics.

Research results. Algorithmic influence on the political consciousness of young people is implemented through a cascade of interconnected cognitive and technological mechanisms that significantly deform democratic discourse:

1. The mechanism of “Personalized Isolation” (Filter Bubble). Algorithms continuously collect and analyze thousands of parameters of user behavior: the duration of stopping to look at the video, each like, the nature of the comments. Based on this, a personalized profile is created, to which the system offers content that only confirms the person’s existing prejudices (Confirmation Bias). As a result, the young person finds himself in an “information cocoon”, where alternative views are either filtered out or presented in a distorted, caricatured form. This creates the illusion of complete social unanimity and makes young people incapable of rational dialogue with opponents.

2. Prioritization of emotional affectivity and radicalization. Social platform algorithms are programmed to favor content that evokes strong emotions — anger, fear, indignation. Moderate and balanced political positions receive critically low reach, while radical slogans and conflict narratives instantly go viral. This creates the effect of “algorithmic radicalization”: a user who was initially interested in moderate social issues gradually “rolls” over to consume extremist or radical-populist content through a system of automatic recommendations.

3. Microtargeting and “invisible” behavioral modeling. Unlike traditional television advertising, algorithmic microtargeting allows you to create thousands of variations of a single political message, adapted to the specific psychological triggers of narrow groups of young people. This allows you to manipulate electoral behavior “under the radar” of the national debate. Political actors can use this data for covert mobilization or, conversely, for artificially reducing political activity (voter suppression) among certain categories of young voters.

A particular challenge for Ukraine’s national security is the use of these mechanisms within the framework of hybrid aggression. External actors, through botnets and artificially inflating engagement indicators, display destructive narratives in the “Trends” section. This creates a false sense of “majority” among young people, provokes internal conflicts, and undermines trust in the state institutions.

Conclusions. Social media algorithms have transformed from technical tools into powerful subjects of political engineering, operating outside the boundaries of democratic transparency. To neutralize negative impacts, it is necessary to introduce requirements at the state level for auditing political advertising algorithms and disclosing the principles of their work. The development

of “algorithmic literacy” as part of civic education is critically important: young people must understand the principles of platform operation in order to consciously resist manipulation. The creation of alternative digital spaces for intergenerational interaction should be stimulated, where the platform architecture will encourage evidence-based discussion, not emotional polarization.

The true political orientation of young people should be based on a critical analysis of facts and values, and not be the result of the manipulative work of mathematical scripts aimed at the commercial profit of global corporations.

Наталія Подоляк

*доцент кафедри теоретичної та прикладної психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
кандидат психологічних наук
nataliia.m.podoliak@lpnu.ua*

ПОКОЛІННЄВІ АСПЕКТИ МАНІПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Актуальність дослідження. Повномасштабна війна росії проти України трансформувала інформаційний простір у стратегічну арену психологічного протистояння. Інформаційні операції спрямовані не лише на поширення дезінформації, а й на вплив на колективну свідомість, формування емоційних станів страху, безнадії, гніву, зниження довіри до державних інституцій і руйнування соціальної згуртованості. Сучасні інформаційні війни реалізуються через системну експлуатацію психологічних механізмів сприймання, що посилює їхню ефективність у кризових умовах (Почепцов Г.Г., 2020).

Дослідження психологічних наслідків воєнного стресу в Україні засвідчують зростання тривожності, когнітивного виснаження та вторинної травматизації внаслідок надмірної медіаекспозиції. Інформаційне перевантаження під час війни стає окремим психотравмуючим чинником (Москалець В.П., 2024).

Міжнародні дослідження підтверджують, що дезінформація поширюється швидше за достовірні повідомлення та має вищий емоційний резонанс (Vosoughi, Roy, & Aral, 2018), а когнітивні упередження, зокрема упередження підтвердження (confirmation bias) (Nickerson, 1998), посилюють вразливість до маніпулятивних повідомлень. Отже, вивчення психологічних аспектів маніпулювання масовою свідомістю в умовах інформаційної війни є нагальною науковою та практичною проблемою.

Метою дослідження є виявлення психологічних механізмів та вікових особливостей сприймання маніпулятивного інформаційного контенту в умовах війни та визначення чинників, що знижують або підвищують вразливість до дезінформації.

Організація та методологія дослідження. Дослідження проводилося у 2025 році серед дорослого населення України ($N = 214$; вік 20 – 64 роки). Вибірка формувалася за принципом добровільної участі з дотриманням етичних стандартів психологічного дослідження.

Для дослідження було обрано низку методик: шкала сприйнятого стресу PSS-10 (Cohen et al., 1983), шкала медіадовіри, опитувальник оцінювання правдоподібності новин (включав 10 реальних і 10 маніпулятивних повідомлень), шкала когнітивної рефлексії CRT (Shein Frederick, 2005). Статистичний аналіз здійснювався за допомогою кореляційного аналізу (r -Пірсона) та множинної регресії.

Результати дослідження. Проведене дослідження дало змогу встановити наявність позитивної кореляції між рівнем стресу та схильністю оцінювати маніпулятивні повідомлення як правдоподібні ($r = 0,41$; $p < 0,01$). Виявлено, що особи з нижчим рівнем когнітивної рефлексії частіше демонстрували довіру до емоційно насичених повідомлень незалежно від їхньої достовірності ($r = -0,38$; $p < 0,01$). Окрім цього, встановлено наявність взаємозв'язку між тривалістю споживання медіаконтенту та рівнем тривожності і критичності оцінювання інформації. Інтенсивність щоденної медіаекспозиції (понад 4 години) статистично пов'язана з вищими показниками тривожності ($p < 0,05$) та зниженням критичності оцінювання інформації. Соціальна підтримка виступила в якості буферного чинника, оскільки респонденти з високим рівнем підтримки демонстрували нижчу вразливість до дезінформації ($\beta = -0,29$; $p < 0,05$).

Отримані результати узгоджуються з висновками зарубіжних дослідників, зокрема з результатами Pennycook & Rand (2019) щодо ролі когнітивної рефлексії у протидії фейковим новинам та з положеннями теорії соціальної ідентичності Tajfel & Turner (1979) щодо впливу групових процесів на інтерпретацію інформації. Згідно з теорією соціальної ідентичності (Tajfel & Turner, 1979), колективна ідентичність стає вразливою до маніпуляцій під час конфліктів. У контексті інформаційної війни комунікаційні стратегії активізують міжгрупові конфлікти, посилюють відчуття «ми – вони» і змінюють поведінкові норми груп.

Дослідження показало, що сприйнятливість до маніпулятивних інформаційних впливів має виражений віковий вимір. Молодші респонденти, які активно використовують цифрові медіа та соціальні мережі як основне джерело інформації, частіше стикаються з великою кількістю інформаційних повідомлень, що підвищує ризик некритичного сприйняття емоційно насиченого або сенсаційного контенту. Водночас представники старших вікових груп, які менш активно використовують сучасні цифрові платформи, можуть виявляти підвищену довіру до інформації, що поширюється через традиційні або напівофіційні канали комунікації.

Отримані дані підтверджують результати сучасних досліджень медіапсихології та інформаційної безпеки, які вказують на відмінності у медіаспоживанні та критичному оцінюванні інформації представниками різних поколінь (Почепцов, 2020; Петрунько, 2021; Слюсаревський, 2022).

Ці відмінності формують специфічні психологічні вразливості до маніпулятивних впливів у кожній віковій групі. Молодші покоління, які активно інтегровані в цифровий інформаційний простір, характеризуються високою інтенсивністю медіаспоживання та постійною взаємодією з соціальними мережами. Така інформаційна насиченість, з одного боку, сприяє швидкому доступу до різноманітних джерел інформації, однак, з іншого боку, підвищує ризик впливу емоційно забарвленого, сенсаційного або недостовірного контенту, що поширюється через алгоритми цифрових платформ. Емоційні апеляції є одним із найпотужніших інструментів впливу в цифрових середовищах. Стратегії, що викликають страх, обурення або симпатію, мають сильніший вплив на переконання та поведінку, ніж раціональні аргументи (Brader, 2006).

У свою чергу, представники старших вікових груп, які частіше орієнтуються на традиційні канали комунікації та мають нижчий рівень цифрової медіаграмотності, можуть демонструвати підвищену довіру до інформаційних повідомлень, що надходять через звичні або авторитетні для них джерела. В таких умовах маніпулятивні стратегії можуть ґрунтуватися на апеляції до соціального авторитету, емоційної риторики або спрощених інтерпретацій складних подій.

Таким чином, різні моделі медіаспоживання, рівень критичності мислення та особливості когнітивної обробки інформації, притаманні різним поколінням, зумовлюють диференційовану сприйнятливність до маніпулятивних інформаційних впливів. Усвідомлення цих вікових особливостей є важливим для розроблення ефективних психологічних та освітніх стратегій підвищення інформаційної стійкості населення в умовах інформаційної війни.

У цьому контексті важливого значення набуває розвиток міжпоколіннєвого діалогу, який може виступати ефективним ресурсом підвищення інформаційної стійкості суспільства. Зокрема, молодші покоління, які мають вищий рівень цифрової компетентності, можуть сприяти формуванню навичок критичного аналізу онлайн-контенту старших людей. Водночас старші покоління, які володіють значним життєвим досвідом та сформованими ціннісними орієнтаціями, можуть передавати молоді навички більш виваженого та рефлексивного ставлення до інформації.

Таким чином, міжпоколіннєва взаємодія створює додаткові можливості для формування колективної інформаційної стійкості та розвитку культури відповідального медіаспоживання. Підтримка міжпоколіннєвого діалогу у родинному, освітньому та професійному середовищах може

розглядатися як один із важливих соціально-психологічних механізмів протидії маніпулятивним впливам у сучасному інформаційному просторі.

Висновки. Отже, маніпулювання масовою свідомістю в умовах інформаційної війни здійснюється через активацію когнітивних упереджень, емоційної реактивності та групової ідентичності. Підвищений рівень стресу та інформаційного перевантаження збільшує вразливість до дезінформації. Когнітивна рефлексія та соціальна підтримка виконують захисну функцію щодо маніпулятивного впливу.

Практична профілактика повинна включати розвиток інформаційної психогігієни, регуляцію медіаспоживання, розвиток критичного мислення, емоційну саморегуляцію та просвітницькі програми з медіаграмотності.

Врахування вікового аспекту у дослідженні психологічних механізмів сприйняття інформації дозволяє виявляти не лише уразливості, а й специфічні ресурси різних поколінь для протидії маніпуляціям. Молодші групи, завдяки високому рівню цифрових навичок, можуть виступати активними агентами критичного аналізу контенту, тоді як старші покоління, володіючи значним життєвим і професійним досвідом, здатні формувати стратегічне бачення подій і оцінювати інформацію в ширшому соціальному контексті.

Розвиток міжпоколіннєвого діалогу стає важливим чинником підвищення колективної інформаційної стійкості. Такий діалог сприяє обміну знаннями і навичками, формує взаємонавчання та взаємопідтримку, зменшує ризик когнітивних спотворень та підвищує здатність до усвідомленого сприйняття інформації.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на розроблення психоосвітніх програм з розвитку стійкості до інформаційних впливів у воєнний та післявоєнний періоди.

Олександр Керсанов

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 053 – Психологія*

*Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
vatra735@gmail.com*

Оксана Кононенко

завідувач кафедри соціальної психології

*Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, професор,
академік НАН ВО України, доктор психологічних наук*

o.kononenko@onu.edu.ua

ЦИФРОВА ФАСИЛИТАЦІЯ АФЕКТИВНОЇ ПОЛЯРИЗАЦІЇ: СУЧАСНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ

Актуальність дослідження. Сучасна політична та соціальна психологія перебуває на етапі парадигмального зсуву, зумовленого вичерпністю раціоналістичних моделей політичної поведінки. Політична реальність останнього десятиліття – глобальна криза демократичних інституцій, афективна поляризація та тотальна цифровізація – вимагає переходу до моделей, що враховують роль афективних станів, несвідомих мотивацій та моральних інтуїцій. Цифрова трансформація комунікації докорінно змінила архітектуру політичного дискурсу (Jia N., Fee L. Y., 2025). Феномени «ехо-камер» та «фільтраційних бульбашок» створюють середовище, де об'єктивна істина стає менш важливою, ніж емоційний резонанс та групова солідарність. В умовах глобальної нестабільності актуалізуються архаїчні шари психіки, пов'язані із захистом «своїх» та демонізацією «чужих» (Слюсаревський М., 2025). Для України ці процеси мають екзистенційне значення, оскільки формування громадянської ідентичності відбувається в умовах активного інформаційного протиборства.

Метою роботи є теоретичний аналіз та систематизація психологічних підходів до вивчення політичної свідомості та ідентичності в контексті цифрових трансформацій. Дослідження спрямоване на пояснення того, як цифрові технології фасилітують нові форми політичної суб'єктності та впливають на процес соціалізації поколінь.

Організація та методологія дослідження. Методологічна основа базується на інтегративному підході, що синтезує когнітивістські, мотиваційні, соціально-ідентичнісні та дискурсивно-наративні парадигми. Аналіз охоплює вивчення когнітивних предикторів ідеологічного мислення, впливу алгоритмів соціальних медіа на афективну поляризацію та ролі нових медіа-платформ у політичній соціалізації молоді.

Результати дослідження. Теоретичний аналіз свідчить, що в цифровому суспільстві відбулося злиття соціальних ідентичностей у «мега-ідентичність» (Mason L., 2018). Будь-яка атака на політичну групу сприймається індивідом як загроза всій його «Я-концепції», що веде до афективної поляризації – стану міжособистісної ворожнечі, гніву та морального осуду опонентів (Bakker B. N., 2024).

Цифрові технології виступають активними архітекторами ідентичності. Алгоритми соціальних медіа, налаштовані на залучення через негативні емоції, створюють ефект «ехо-камери» (Lloyd N., 2025). Зіткнення з протилежними думками в мережі часто призводить не до порозуміння, а до посилення власних переконань через механізм мотивованого міркування, відомий як «динаміка окопної війни» (Nordbrandt M., 2021). Для молоді («цифрового покоління») шлях до політичної свідомості лежить через емоційну довіру до каналів комунікації та лідерів, а не через раціональне вивчення програм партій. Зокрема, використання платформ на кшталт TikTok підвищує медіа-довіру, що корелює з політичною довірою до представлених там інституцій (Qin J., 2023).

Важливим аспектом соціалізації є моральні основи – вроджені інтуїції (турбота, справедливість, лояльність, авторитет, святість), які ідеології використовують як «першу мову» політики (Graham J., 2017). Когнітивний стиль індивіда, зокрема ригідність та догматизм, визначає схильність до радикалізації у цифровому просторі (Zmigrod L., 2022). Наративний підхід вказує, що соціалізація полягає у засвоєнні «майстер-нاراتивів» – культурних сценаріїв, які в мережі стають фрагментарними та контекстуальними (Hunt N., 2023).

В українському контексті політична суб'єктність залежить від здатності суспільства утримувати власний символічний суверенітет (Слюсаревський М., 2025). Концепція «ментальних кордонів» пояснює, як в умовах війни ідентичність консолідується навколо ядра державності (Васютинський В., 2024). Цифрові технології фасилітують цей процес, трансформуючи громадянську ідентичність у глибоке екзистенційне переживання спільної долі.

Висновки. Політична ідентичність у цифрову епоху є динамічним процесом, що формується під впливом афективних станів та алгоритмічної архітектури мереж.

Медіа та цифрові технології фасилітують афективну поляризацію через створення «мега-ідентичностей», що посилює конфліктність політичної соціалізації.

Соціалізація «цифрового покоління» базується на емоційній довірі до каналів комунікації, що вимагає перегляду традиційних підходів до громадянської освіти.

Необхідним є формування психологічної резильєнтності молоді до маніпулятивних наративів та алгоритмічного впливу в умовах інформаційного протистояння.

Подальші дослідження мають зосередитися на когнітивних та емоційних предикторах вразливості до деструктивних форм політичної свідомості в умовах тотальної цифровізації.

Руслан Ганущак

*доцент кафедри психології Львівського національного університету
імені Івана Франка, доктор філософії (PhD)
ruslan.hanushchak@lnu.edu.ua*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ В ЕПОХУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА

Сучасні інформаційні технології та соціальні мережі суттєво трансформували способи залучення громадян до участі у політичному житті держави. При переході від традиційної індустріальної економіки до цифрових та комп'ютеризованих систем, що базуються на обміні даними, люди отримали широкі можливості вільно передавати та отримувати інформацію, а також майже миттєво користуватися будь-якими відкритими інформаційними ресурсами. Головними чинниками цих змін стали широке використання обчислювальної техніки, передусім персональних комп'ютерів, стрімке поширення мережі Інтернет, масове застосування портативних засобів зв'язку, популярність соціальних мереж, месенджерів і мобільних застосунків. Усе це суттєво трансформувало способи спілкування та взаємодії між людьми. Характер цієї взаємодії в інформаційному просторі створює великі ризики для маніпуляцій та поширення пропаганди, чим активно користуються зацікавлені політичні сили чи ворожі агенти впливу. Таким чином, дослідження впливу соцмереж на політичні процеси в сучасному світі видається вкрай актуальним.

Щоб досягнути масштаб цих змін у способі комунікації, можна вказати лише на кількість користувачів найпопулярнішої соціальної мережі Facebook: станом на липень 2025 року вона налічувала близько 3,04 мільярда активних користувачів (Facebook Report, 2025). Сьогодні дедалі більше людей отримують актуальні новини через Google, Facebook та X (Twitter).

При цьому Facebook регулярно опиняється в центрі скандалів через розповсюдження фейків і теорій змови, несанкціонований збір даних про користувачів, витоки приватної інформації, політичні маніпуляції тощо.

Зокрема, дослідження продемонстрували можливість за допомогою простої маніпуляції так званим «соціальним повідомленням» у Facebook про

вибори (деяким користувачам повідомляли, нібито кілька їхніх «друзів» уже сходили проголосувати) можна ефективно вплинути на бажання людей висловити свої політичні уподобання у реальному житті, безпосередньо на виборчій дільниці. Таким чином, за підрахунками дослідників, їм вдалося мобілізувати на вибори до Конгресу додаткових 340 тисяч людей (Bond R. et al., 2012).

Також відомим став скандал з компанією Cambridge Analytica. Вона розробляла методи впливу на користувачів соціальних мереж під час різних виборчих кампаній – загалом понад 200 випадків у різних країнах світу (Lewis P., Wong J., 2018). Для цього використовувалися зібрані персональні дані, на основі яких формувалися психологічні профілі користувачів. Алгоритми компанії ґрунтувалися на психологічному аналізі поведінки, використанні моделі особистості «Велика п'ятірка», обробці великих масивів даних (big data) та застосуванні таргетованої реклами. У сукупності такі підходи давали змогу здійснювати суттєвий маніпулятивний вплив на користувачів соціальних мереж.

Ще одне дослідження демонструє, що система фільтрації контенту у Facebook може фактично виконувати функцію своєрідної політичної цензури. Зокрема, алгоритми здатні зменшувати видимість або обмежувати доступ до новин, зміст яких не відповідає політичним поглядам користувачів. У результаті було встановлено, що ліберально налаштовані користувачі переважно отримують один інформаційний контент, тоді як консервативно орієнтована аудиторія – інший. В результаті замість спільного обговорення тих самих проблем і матеріалів із різних точок зору, люди з протилежними політичними поглядами фактично не стикаються з публікаціями один одного (Bakshy E., Messing S., Adamic L., 2015).

Як домінуючий соціальний веб-сервіс із масовим охопленням, Facebook часто використовувався, відкрито чи приховано, різними політичними діями для впливу на громадську думку. Деякі з цих дій здійснювалися з порушенням політики платформи, створюючи «скоординовану нещирість поведінки», ілюзію підтримки певних політичних сил або інформаційні атаки. Подібні дії часто є спеціально спланованими або оплаченими. Різні такі зловмисні кампанії були виявлені в останні роки, найвідомішою з яких є втручання російських хакерів у вибори в Сполучених Штатах 2016 року. У 2021 році було повідомлено про понад 25 політичних підривних операцій, а керівництво Facebook розкритикували за надто повільну реакцію, відсутність контролю та невтручання у відверто деструктивні кампанії зловмисників, що використовують соцмережу у своїх цілях (Wong J., 2021). Наведемо лише декілька прикладів.

У 2018 році Facebook заявив, що протягом того року вони виявили «скоординовану нещирість поведінки» на багатьох сторінках, групах та облікових записах, створених для розпалювання політичних дебатов, зокрема

в США, на Близькому Сході, у Великій Британії (Gleicher N., Rodriguez O., 2018).

Маніпулятивні кампанії загалом можна поділити на дві категорії: кібератаки та пропагандистські зусилля. Пропагандистські зусилля використовують «масові повідомлення» та «просування історій» через сайти соціальних мереж, такі як Facebook. Цим займаються різноманітні країни. У липні 2018 звіт Оксфордського університету показав, що кількість країн, де відбуваються формально організовані маніпуляції в соціальних мережах, значно зросла – з 28 до 48 країн у світі. Більша частка цього зростання припадає на політичні партії, які поширюють дезінформацію та небажані новини в періоди виборів (University of Oxford, 2018). У жовтні 2018 року The Daily Telegraph повідомила, що Facebook заблокував сотні сторінок та облікових записів, які шахрайським шляхом наповнювали соцмережу партійним політичним контентом (The Telegraph, 2018).

У березні 2019 року Facebook подав до суду на чотири китайські фірми за продаж фейкових облікових записів, «лайків» та підписників для посилення китайських державних ЗМІ (The Economist, 2019). У травні 2019 року приватне розвідувальне агентство Archimedes Group з Тель-Авіва було заборонено на Facebook після того, як соцмережа виявила створених ними фальшивих користувачів у різних країнах, зокрема Facebook навів приклади політичного втручання Archimedes Group у Нігерії, Сенегалі, Того, Анголі, Нігері та Тунісі (Madowo L., 2019). Лабораторія цифрової криміналістики Атлантичної ради у своєму звіті заявила, що тактика, яку використовує приватна компанія Archimedes Group, дуже нагадує тактику інформаційної війни, яку часто використовують уряди, зокрема Кремль (O'Sullivan D., Gold H., 2019; Needleman S., 2019).

Тим часом, Росія вважається основною дезінформаторкою Європи. Російські офіційні особи причетні до 88% випадків маніпуляцій, інформаційних вкидів та втручань у внутрішні справи інших держав. Основною їх метою була війна проти України, а мета більшості кейсів – виправдання російської агресії (1st EEAS Report on Foreign Information Manipulation and Interference Threats, 2023). А ініціатива VoxCheck за майже два роки війни (на листопад 2023 року) виявила більше 13 тисяч випадків дезінформації про Україну лише в шести європейських країнах (Німеччина, Італія, Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина) (russiandisinfo.voxukraine.org).

Ще у 2018 році спеціальний прокурор Роберт Мюллер звинуватив 13 громадян Росії та три російські організації в участі в операціях з метою втручання в політичні та виборчі процеси США, включаючи президентські вибори 2016 року (The New York Times, 2018). Члени комітетів з розвідки Палати представників і Сенату заявили, що Facebook приховував інформацію, яка могла б пролити світло на російську пропагандистську

кампанію (Leonnig C., Dwoskin E., Timberg C., 2017). Російські оперативники використовували Facebook для поляризації американських публічних дискурсів, організовуючи як мітинги Black Lives Matter, так і антиіммігрантські мітинги на території США, а також мітинги проти Гіллари Клінтон та мітинги як за, так і проти Дональда Трампа (Collins B., Poulsen K., Ackerman S., 2017; Collins B., Resnick G., Poulsen K., Ackerman S., 2017). Реклама у Facebook також використовувалася для експлуатації розбіжностей щодо чорного політичного активізму та мусульман шляхом одночасного надсилання суперечливих повідомлень різним користувачам на основі їхніх політичних та демографічних характеристик, щоб посіяти розбрат (Entous A., Timberg C., Dwoskin E., 2017).

У січні 2019 року Facebook видалив 289 сторінок та 75 скоординованих облікових записів, пов'язаних з російським державним інформаційним агентством «Спутник», які неправдиво видавали себе за незалежні новинні платформи або сторінки загального інтересу (Gleicher N., 2019), а пізніше було виявлено та видалено ще 1907 облікових записів, пов'язаних з Росією (Cuthbertson A., 2019).

Соцмережа Facebook використовувалася також в багатьох інших випадках деструктивного політичного та соціального впливу, до прикладу, у випадках виправдання етнічних чисток у М'янмі (Mozur P., 2018) чи розпалювання антимусульманських настроїв та індійського націоналізму, що призвело до масових заворушень на релігійному ґрунті в Індії (Deol T., 2020).

Отже, значення і роль соціальних медіа у впливі на соціальну і політичну активність громадян важко переоцінити. Все це ставить перед сучасною людиною складні виклики, вимагає відповідального споживання контенту, більш активного залучення до суспільно-політичного життя, формування навичок критичного мислення, медіаграмотності та інформаційної гігієни.

КОРЕКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАСТІЛЬНИХ РОЛЬОВИХ ІГОР У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність дослідження. Соціальний інтелект визначає здатність особистості до ефективної міжособистісної взаємодії та соціальної адаптації. Попри значний інтерес до цього конструкту, практичні методи його розвитку залишаються недостатньо верифікованими. Аналіз зарубіжних досліджень (Sargent, 2019; Adams, 2013; Slaughter & Orth, 2023) свідчить про позитивний вплив настільної рольової гри Dungeons & Dragons (D&D) на соціальну взаємодію, емоційну регуляцію та самооцінку. Вітчизняна наука не має системних емпіричних досліджень цього феномену.

Мета: виявити та емпірично верифікувати корекційний потенціал настільних рольових ігор у контексті розвитку соціального інтелекту особистості.

Організація та методологія дослідження. Формувальний експеримент з двома групами: експериментальна ($n = 40$; 31 чол., 9 жін.) і контрольна ($n = 40$; 28 чол., 12 жін.). Вплив – довготривала ігрова кампанія D&D (9-11 сесій по 2–3 год., лютий–вересень 2024 –2025 рр.). Психодіагностичний комплекс: STAI (тривожність), BDI (депресивність), TAS-20 (алекситимія), SWLS (задоволеність життям), RSES (самооцінка), PWB Ріфф (6 субшкал), CFI (когнітивна гнучкість), шкала життєстійкості Мадді, методика Лірі. Статистичні методи: парний t -критерій Стьюдента, кореляційний аналіз (IBM SPSS).

Результати емпіричного дослідження. Аналіз виборів персонажів виявив три типологічні групи: домінантно-досягальний тип ($n = 9$; переважно досвідчені гравці з акцентом на оптимізацію), рольовий тип ($n = 18$; пріоритет автентичності персонажа) та сюжетний тип ($n = 13$; більшість новачків, орієнтованих на наратив).

Парний t -тест засвідчив статистично достовірні позитивні зміни в експериментальній групі за більшістю показників:

- Тривожність: $M_{до} = 45,08 \rightarrow 41,93$; $t(39) = 3,47$; $p = 0,001$; $d = 0,55$ (середній ефект)
- Депресивність: $t(39) = 2,88$; $p = 0,006$; $d = 0,45$

- Алекситимія: $t(39) = 3,83$; $p < 0,001$; $d = 0,61$ – покращення розпізнавання емоцій
- Самооцінка (Розенберг): $t(39) = -3,97$; $p < 0,001$; $d = -0,63$
- Самосприйняття (Ріфф): $t(39) = -8,12$; $p < 0,001$; $d = -1,28$ (великий ефект – найбільш виражена зміна)
- Когнітивна гнучкість: $t(39) = -5,74$; $p < 0,001$; $d = -0,91$ (великий ефект)
- Життестійкість: $t(39) = -3,58$; $p = 0,001$; $d = -0,57$
- У сфері соціальної поведінки (методика Лірі, Q-сортування) достовірно зросли дружелюбність ($p = 0,031$; $d = -0,35$) і залученість ($p = 0,019$; $d = -0,38$), знизилася некомунікативність ($p = 0,037$; $d = 0,34$) та уникнення боротьби ($p = 0,019$; $d = -0,41$). Показник прийняття боротьби достовірно зріс ($p = 0,001$; $d = -0,57$).
- У компонентах психологічного добробуту (Ріфф) достовірно зросли автономія, компетентність у довкіллі, особистісне зростання, позитивні взаємини з іншими та мета в житті ($p < 0,05$).
- У контрольній групі жоден показник не змінився значуще ($d < 0,05$ – $0,30$; r між вимірами $> 0,94$), що підтверджує атрибуцію змін саме ігровому впливу.

Результати дослідження дозволили визначити три ключових механізми корекційного впливу: (1) емпатія та децентрація – систематичний вихід за межі власної перспективи через відігравання персонажа; (2) емоційна рефлексія – вербалізація афектів у грі переноситься у здатність розпізнавати власні емоції; (3) безпечний соціальний експеримент – ігровий простір дозволяє випробовувати нові поведінкові стратегії без реальних наслідків.

На основі результатів розроблено психокорекційну програму (10 занять по 150 хв., групи 3–5 осіб). Ведучий-терапевт у ролі Dungeon Master поєднує функції оповідача, фасилітатора та аналітика.

Висновки. D&D чинить статистично достовірний психокорекційний вплив, охоплюючи когнітивну, емоційну та поведінкову сфери.

Найвиразніші ефекти – самосприйняття ($d = 1,28$) і когнітивна гнучкість ($d = 0,91$) – є ключовими детермінантами соціального інтелекту.

Порівняння з контрольною групою підтверджує причинно-наслідковий зв'язок між ігровим впливом і виявленими змінами.

Ефекти диференційовані залежно від стилю взаємодії: найінтенсивніше реагують гравці рольового типу.

Розроблена програма є теоретично обґрунтованим та емпірично верифікованим інструментом розвитку соціального інтелекту.

Сергій Цимбал
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
зі спеціальності 052 – Політологія,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»
ykrlawyer@gmail.com

ПРОТИДІЯ ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ: ПОЛІТИКО- ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Інформаційна війна, як феномен сучасного цифрового суспільства та невід’ємний складник розвитку інтернет-комунікацій, суттєво відрізняється від війни епохи телебачення. Інформаційна війна «цифрового покоління» включає засоби радіоелектронної війни, кібервійну, медіа-скандали, політичну корупцію, комунікативні технології, політичні та психологічні операції. Цифрова дезінформація, як складник сучасної інформаційної війни, використовує глобальні мережі, алгоритми яких об’єднують індивідів у групи за вибором контенту. В інформаційній війні на перший план виходять технології «впливу наноінфлюенсерів», «бджолиного рою», «шкарпеткових ляльок» (найпростіші з них називаються «бібабо»), спін-докторінгу (Яковлев Д. В., 2025).

Найближчим часом одним із основних напрямків інформаційної війни стане використання штучного інтелекту. Зокрема, очікується сплеск інформаційних атак та диверсій із використанням надзвичайно реалістичних діпфейків (аудіо та відео). Водночас, штучний інтелект має значний потенціал для протидії інформаційним атакам, передусім – для автоматичного виявлення дезінформації та аналізу великих баз даних і розпізнавання «ботоферм» (ефективна протидія технології «шкарпеткових ляльок»).

Слід безумовно погодитись із тим, що «...інформаційна війна не є новою, і різні форми психологічних операцій та пропаганди були частиною війни протягом століть. Новим є зростаюча залежність від інформаційної сфери в кожному аспекті нашого життя, що робить нас ще більш вразливими до такої тактики» (Klingová & Milo, 2017).

Інформаційні війни нового покоління мають декілька напрямків впливу: від зовнішньополітичного вибору до електорального процесу, від конструювання ідентичностей до політичної соціалізації. Відповідно, протидія сучасній інформаційній війні потребує особливої уваги до соціокультурного простору, синергії зусиль інститутів публічної влади та громадянського суспільства. Головними напрямками інформаційних атак

стають проблеми історичної спадщини та розпалювання конфліктів на основі різних трактувань історичних подій, релігійні та мовні конфлікти.

Окрім того, протидія інформаційній війні ґрунтується на інтеграції високотехнологічного захисту баз даних, законодавчого регулювання та активної участі громадянського суспільства. В умовах російсько-української війни основними напрямками протидії інформаційним атакам з боку країни-агресора стали: захист інформаційного простору України від кіберзагроз, підвищення рівня медіаграмотності громадян та активізація взаємодії влади, громадянського суспільства та міжнародних партнерів для боротьби із фейковими новинами, боротьба із російською пропагандою.

Враховуючи, що кінцева мета сучасної інформаційної війни – вдарити по основних інститутах НАТО та ЄС, було розроблено низку рекомендацій щодо протидії російській інформаційній агресії, які мають об'єднати зусилля НАТО, ЄС та національних урядів. Серед них слід відзначити такі: «Створити та впровадити емоційно позитивні, продемократичні наративи, посилити комунікаційні зусилля в країнах-кандидатах на вступ до НАТО, посилити можливості НАТО аналізувати та протидіяти інформаційній війні... Офіційно визнати вплив іноземних підривних зусиль... Відновити довіру та авторитет інституцій... Підтримувати спростування та перевірку фактів... Підтримувати навчання медіа-фахівців та журналістів. Забезпечити прозору власність на медіа... Підвищити роль IT-компаній у протидії дезінформації. Підтримувати дослідження цифрової культури та соціальних мереж. Створити мережу учасників, що протидіють дезінформації...» (Klingová & Milo, 2017).

В Україні створено Центр протидії дезінформації при Раді національної безпеки та оборони України. Станом на січень 2026 року фахівці Центру охопили більш ніж 16 млн. повідомлень та виявили більш ніж 28 тисяч інформаційних загроз. В аналітичних матеріалах Центру визначаються основні дезінформаційні загрози, пояснюються поняття, принципи та механізми інформаційних війн. Особливу увагу приділено інформаційній війні у соціокультурному просторі. Зокрема, зазначається: «В основі російської пропаганди лежить дуальна система управління... Один її вектор забезпечує жорсткий контроль над традиційними медіа через пряме кураторство, другий відповідає за глибшу інформаційно-пропагандистську обробку аудиторій всередині росії та за її межами, охоплюючи культуру та інші сфери внутрішньої політики, а також мережу Інтернет» (Центр протидії дезінформації, 2025).

Погодимось із наступним: «Демократія, верховенство права та повага до основоположних прав є одними з основоположних цінностей Європейського Союзу. Ці цінності є спільними для держав-членів, що лежать в основі суспільства, в якому панують плюралізм, недискримінація,

толерантність, справедливість, солідарність та рівність» (European Commission, 2025).

Інформаційна війна у соціокультурному просторі країн-членів ЄС передбачає маніпуляції та іноземне втручання у порядок денний. Вона спрямована на підриг демократичних інститутів та процесів, перешкоджання раціональним рішенням індивідів та посилення електорального абсентеїзму. Захист демократичних цінностей є одним із дієвих засобів протидії інформаційній війні у соціокультурному просторі.

Наталія Щубелка

*доцент кафедри філософії, історії та політології
Одеського національного економічного університету,
кандидат філософських наук
modero.el@gmail.com*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ МІЖПОКОЛІННЄВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Актуальність дослідження. ХХ століття стало переломним для світової культури. Глибокі соціокультурні трансформації, що відбуваються під впливом глобалізації, цифровізації та технологізації змінили архітектуру культурного ландшафту. Інновації та плюралізм сприяли насиченню культурного поля численними культурними новоутвореннями. Відкритий глобальний світ, необмежені інформаційні потоки стали викликом для локальної культури. Під натиском чужорідних культурних вкраплень зазнали змін система цінностей, норми, традиції, що були віковою брамою локальних культур.

Соціокультурна система, адаптуючись до історичних трансформацій, утворює нові соціальні інститути та формує нову систему соціальних взаємозв'язків, породжує новітні форми комунікацій та моделі поведінки. Соціокультурне середовище поповнилось низкою соціально-культурних феноменів, що мають суперечливу природу і в майбутньому можуть стати справжніми викликами для суспільства.

Пошук ефективних механізмів культуротворення в умовах технологічних проривів та викликів глобального світу є актуальними завданням сучасної гуманітаристики. Процеси культуротворення є об'єктом вивчення представників різних філософських, соціологічних і культурологічних шкіл: формування нових ідентичностей (Поль Рікер); дослідження комунікативних практик у контексті мережевого суспільства (Мануель Кастельс); дослідження повсякденних практик як простору

культуротворення (Юрген Габермас, Альфред Шюц); культурні практики і культурне споживання П'єр Бурдьє) та ін.

У контексті проблеми культуротворення актуалізується питання формування культурної ідентичності. Культура створюється людьми, а культурна ідентичність виникає в процесі засвоєння та відтворення цих культурних форм. Відкритий глобальний світ з його стандартизацією мислення та потреб, руйнує механізми формування культурної ідентичності у молодого покоління. Традиційні форми соціальних зв'язків втрачають початковий сенс. Зовнішньо ці зв'язки ще зберігаються, проте вони майже розпалися зсередини, стаючи все більш порожніми. Нових загрозливих рис набула міжпоколіннева комунікація: неприйняття, взаємне нерозуміння та відторгнення. Такий формат комунікації сприяє утворенню розривів у процесі спадкоємності культури. Міжпоколіннева комунікація як обмін соціальним, культурним і ціннісним досвідом між представниками різних поколінь, покликана забезпечувати передачу норм, знань і традицій у суспільстві, що є важливим механізмом культуротворення.

Мета: дослідити вплив соціокультурних чинників на міжпоколіннєву комунікацію.

Результати дослідження. Міжпоколінний конфлікт у ширшому розумінні є вираженням суперечності між різними поколіннями, що нерідко супроводжується упередженими уявленнями щодо представників іншого покоління. Водночас конфлікт поколінь відображає культурні, соціальні чи економічні відмінності між ними, що можуть бути зумовлені змінами ціннісних орієнтацій або розбіжностями інтересів молодшого та старшого поколінь. Тенденції розвитку сучасного суспільства дозволяють говорити, що технологічний прогрес сприяє зменшенню вагової частки досвіду попередніх поколінь у процесах культуротворення.

Міжпоколінна взаємодія як засіб трансляції культури є предметом міждисциплінарних досліджень. Такий формат досліджень дозволяє враховувати вплив соціальних, культурних, психологічних, економічних чинників на міжпоколіннєву комунікацію. Як важливий механізм культурної спадкоємності міжпоколіннєву комунікацію розглядає антрополог М. Мід (1988). Вивчаючи процеси соціалізації, вона констатує, що формат міжпоколіннєвої комунікації змінюється залежно від типу культури та способів передачі соціального досвіду. На сучасному етапі розвитку соціуму сформувався новий формат міжпоколіннєвої комунікації – прикладом для наслідування стають однолітки. Автономність молодого покоління виражається в неуважності до традицій, ціннісних установок старшого покоління. Молодь самостійно виробляє нові моделі поведінки, формує ціннісні орієнтири та життєві пріоритети. М. Мід стверджує, що міжпоколіннєвий розрив переростає у глобальну проблему сучасності.

В контексті загальної теорії комунікацій досліджував особливості взаємодії між різними поколіннями соціолог М. Маклюен (1994), який зробив висновок, що на формат спілкування між різними поколіннями та стиль мислення людини впливають інформаційні технології. Технологічний потенціал сучасного суспільства забезпечує формуванню нового способу життя людства. Суспільні норми, цінності, усталені практики спілкування, змінюються, набувають нових рис. Це стає причиною виникнення напруги в міжпоколінній комунікації.

Незмінними формами діяльності та взаємодії людей, у межах яких відтворюються, трансформуються й передаються культурні смисли, цінності, символи та норми, є соціокультурні практики. Як соціальне явище, соціокультурні практики є маркерами, що проявляють стиль життя людини та форми соціально-комунікаційних відносин. Соціокультурні практики – це важливий механізм, що дозволяє людині гармонійно вбудуватися в контекст культурних і соціальних процесів. Поняття «культурні практики» в культурологічну теорію увійшло в 70-і роки XX століття. Представники Бірмінгемської школи (Стюарт Голл, Річард Гоггарт та ін.) критично переглянули ідею культурного елітаризму, що полягала на визнанні «високої культури» як субкультури привілейованих груп суспільства, що відзначаються ціннісною самодостатністю і духовним аристократизмом. Елітарна культура визнається продуктивним ядром, сферою, де культура створюється, зберігається і поширюється.

Аналізуючи повсякденні форми життя людини (туризм, шопінг, футбол та інші), представники Бірмінгемської школи дійшли висновку, що саме у світі буденного, як зрозумілого і комфортного, відбувається відтворення культури. Зокрема, для Стюарта Голла (1997) культура виступає як низка культурних практик: художніх форм, текстів, канонів, архітектурних принципів, товарів масового споживання та ін. Культура є «справжньою, обґрунтованою територією практик, репрезентацій, мов і звичаїв якогось конкретного історичного суспільства».

Соціокультурні практики охоплюють широке поле соціального життя та культури: освіта, спорт, дозвілля, культура і мистецтво. Сьогодні ми є свідками появи нових видів соціокультурних практик, що є відповіддю на запити сучасного соціуму та наслідком виникнення нових культурних феноменів. Методи неформальної освіти, форми активного дозвілля, мистецькі арт-практики та ін. в комплексі з сучасними інформаційними технологіями демонструють нові підходи та форми соціальних відносин, змінюючи образ сучасного суспільства. Соціокультурні практики як усталені форми діяльності є виявом соціальної комунікації. Як широке поле соціокультурної взаємодії, вони позначаються на суспільних цінностях, нормах поведінки, впливають на формування світогляду. Міжпоколінний розрив відображається на рівні соціокультурних практик: відмінності у

способах організації повсякденної діяльності, розбіжності у культурних цінностях і нормах, різні способи комунікації.

Висновок. Пошуки ефективних механізмів, що дозволять зменшити міжпоколінний розрив, є актуальним завданням для системи гуманітарного знання. Системні дослідження соціокультурних практик дозволяють визначити глибину міжпоколінних розривів та стати теоретичним підґрунтям для розробки механізмів для їх зменшення.

Олена Єгорова

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
зі спеціальності 053 – Психологія,*

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
yelena.y.art@gmail.com*

ФУНКЦІЇ ПУБЛІЧНОГО ОБРАЗУ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність. Необхідність вивчення функцій публічного образу особистості зумовлена посиленням ролі публічної комунікації у сучасному інформаційному суспільстві, під час якої соціальне сприйняття особистості значною мірою формується на базі цифрових комунікаційних платформ. У цих умовах публічний образ особистості стає важливим чинником соціальної взаємодії, оскільки він виступає базисом презентації індивіда у суспільному просторі, сприйняття його публічної активності та, в результаті, формування довіри, авторитету і соціального статусу. Публічний образ відображає індивідуально-психологічні характеристики людини і разом з цим виступає інструментом комунікативної взаємодії з різними аудиторіями, що особливо актуалізує потребу в науковому дослідженні його функціонального призначення.

Метою роботи є визначення та систематизація функцій публічного образу особистості як важливого соціально-психологічного механізму її представлення у суспільному просторі та взаємодії з різними соціальними групами.

Організація та методологія дослідження. У процесі дослідження використано низку загальнонаукових та спеціальних методів. Зокрема, було застосовано методи аналізу, синтезу та узагальнення наукових джерел, що дали змогу систематизувати існуючі погляди на розуміння ролі публічного образу у соціальній взаємодії. Також використано метод теоретичної інтерпретації положень соціальної психології, що дозволило розглянути публічний образ особистості як комплексний соціально-психологічний конструкт та виділити його специфічні функції.

Результати дослідження. Публічний образ особистості виконує низку важливих функцій, серед яких ключове значення мають функція самопрезентації, функція впливу на оточення та функція формування іміджу (рис. 1). Кожна з цих функцій відображає окремий аспект взаємодії особистості із соціальним середовищем і перебуває у тісному взаємозв'язку з іншими, утворюючи цілісну систему соціально-комунікативного функціонування публічного образу.

Рис. 1. Функції публічного образу особистості

Функція самопрезентації полягає у формуванні певного уявлення про особистість у процесі її взаємодії з іншими людьми. У межах цієї функції індивід свідомо або несвідомо демонструє певні риси, поведінкові характеристики та комунікативні стилі, що сприяють створенню бажаного враження про нього. Самопрезентація є природним елементом соціальної поведінки людини, оскільки кожна особистість у процесі міжособистісної взаємодії прагне бути сприйнятою певним чином, що відповідає її соціальним і професійним цілям. Потреба у самопрезентації зумовлена соціальною природою людини, її прагненням до соціального визнання, підтримання позитивного соціального статусу та інтеграції у певні соціальні групи. Особливої ваги ця функція набуває в умовах розвитку цифрових комунікацій, в яких особистість отримує більш широкі можливості для конструювання та трансляції власного образу. Як зазначає А. Вавілова (Вавілова А. С., 2021), сучасні соціальні мережі створюють нові умови для реалізації стратегій самопрезентації, оскільки дозволяють людині контролювати інформацію про себе, формувати бажані смислові акценти та регулювати характер взаємодії з

аудиторією. Незалежно від того, у якому середовищі відбувається комунікація (у безпосередній міжособистісній взаємодії або в цифровому просторі) функція самопрезентації спрямована на формування сприятливого соціального враження про особистість.

Функція впливу на оточення відображає здатність публічного образу виступати інструментом соціального впливу, що визначає характер сприйняття особистості іншими людьми. Публічний образ безпосередньо формує певні уявлення, очікування та емоційні оцінки, які впливають на поведінку та ставлення оточення. На основі публічного образу особистість може спрямовувати громадську думку, формувати соціальні очікування, а також впливати на систему цінностей та поведінкові установки інших людей. Ефективність реалізації цієї функції значною мірою залежить від узгодженості різних компонентів публічного образу, його автентичності та відповідності соціальним очікуванням. Дослідження свідчать, що індивідуальність особистості у цифровому середовищі є важливим чинником формування її сприйняття іншими користувачами та впливає на характер комунікативної взаємодії (Савченко Л., 2018). У цьому контексті значну роль відіграють психологічні механізми формування першого враження, які базуються на оцінюванні зовнішнього вигляду, манери мовлення, поведінкових особливостей та невербальних сигналів (Demianiuk O., Kosareva O., 2018). Перше враження має тенденцію до стійкості, тому подальше сприйняття особистості часто відбувається у межах уже сформованого уявлення. Важливим механізмом реалізації функції впливу є також авторитет, який формується на основі соціального визнання компетентності, моральних якостей та послідовності поведінки особистості. Авторитетність ґрунтується на узгодженості слів і дій, професійній компетентності та здатності до ефективної комунікації (Кравець Р. Е., 2021; Лигоміна Т. А., 2023). У сучасному інформаційному середовищі значну роль у формуванні авторитету відіграють також медійна активність особистості, рівень залученості аудиторії та її соціальний вплив у певних професійних або громадських спільнотах.

Функція формування іміджу є логічним продовженням процесів самопрезентації та соціального впливу, оскільки саме на основі публічного образу формується відносно стійке та впорядковане уявлення про особистість у суспільній свідомості. Імідж виступає результатом тривалого процесу соціальної комунікації, в ході якого відбувається узагальнення різних характеристик особистості та їх закріплення у колективному сприйнятті. Публічний образ у цьому випадку виконує роль основи, що забезпечує конгруентність та послідовність формування іміджу. У системі гуманітарних знань імідж особистості розглядається як результат соціально-комунікаційних і культурно-освітніх стратегій, спрямованих на репрезентацію індивіда у публічному просторі (Бондаренко І., 2016).

Важливу роль у формуванні іміджу відіграють участь особистості у публічних заходах, а також її активність у цифровому середовищі (Бондаренко І., 2016; Бондаренко І., 2018). При цьому імідж формується під впливом соціально-культурного контексту, який визначає, які саме риси та якості стають найбільш значущими у сприйнятті суспільства. Згідно з висновками В. Дячука, імідж можна розглядати саме як соціально-культурний феномен, що відображає взаємодію особистісних характеристик індивіда із соціальними очікуваннями щодо його ролі у суспільстві (Дячук В. П., 2017). У цьому контексті формування професійного іміджу виступає важливим чинником соціальної та професійної самореалізації особистості, оскільки від нього значною мірою залежить рівень довіри, визнання компетентності та ефективності соціальної взаємодії (Митцева О. С., 2018). Таким чином, функція формування іміджу забезпечує стійкість соціального сприйняття особистості та сприяє закріпленню певних асоціацій, які пов'язуються з її діяльністю та соціальною роллю.

Висновки. Отже, публічний образ особистості виконує комплекс взаємопов'язаних функцій, які забезпечують ефективність її представлення у суспільному просторі. Функція самопрезентації спрямована на конструювання бажаного уявлення про особистість у процесі соціальної взаємодії та формування позитивного враження про неї. Функція впливу на оточення реалізується на основі здатності публічного образу формувати громадську думку, визначати характер соціального сприйняття та впливати на поведінкові установки інших людей. Функція формування іміджу забезпечує створення відносно стабільного та впізнаваного образу особистості у свідомості соціуму, що сприяє її соціальній та професійній самореалізації. У сукупності ці функції визначають публічний образ як важливий механізм соціальної комунікації, який впливає на характер міжособистісної взаємодії, формування соціального статусу особистості та ефективність досягнення нею суспільно значущих цілей.

СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ МІЖПОКОЛІННЄВОЇ СИНЕРГІЇ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ТА ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Мирослава Томашевська

*доктор філософії, викладач кафедри педагогіки,
Педагогічний факультет Південночеського університету
у Чеських Будейовицях, Чеська Республіка
mtomashevska@pf.jcu.cz*

Мирослав Прохазка

*доктор філософії, викладач кафедри педагогіки
заступник декана з практичної підготовки,
Педагогічний факультет Південночеського університету
у Чеських Будейовицях, Чеська Республіка
mproch@pf.jcu.cz*

Мілуше Вітечкова

*доцент кафедри педагогіки, заступниця декана з навчальної роботи,
Педагогічний факультет, Південночеського університету
у Чеських Будейовицях, Чеська Республіка
mviteckova@pf.jcu.cz*

АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ УЧНІВ У ЧЕСЬКИХ ЗАКЛАДАХ БАЗОВОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ДОСВІД ДІТЕЙ ТА ЇХНІХ БАТЬКІВ

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року Європа зіткнулася з однією з найбільших гуманітарних криз з часів Другої світової війни. Масове вимушене переміщення населення призвело до того, що мільйони громадян України опинилися в країнах Європейського Союзу, значну частину серед них становлять діти шкільного віку, які потребують безперервного доступу до освіти та підтримки у новому мовному та соціокультурному середовищі (UNHCR, 2023).

У цьому контексті Чеська Республіка стала однією з держав, що прийняли значну кількість українських біженців. За різними оцінками, у країні перебуває майже пів мільйона громадян України, приблизно третину з яких становлять діти віком до 18 років (UNHCR, 2023). Відповідно до Закону № 67/2022 Sb. держава гарантувала українським дітям із тимчасовим захистом право на безкоштовну освіту та їхнє включення до системи чеських шкіл. Уже наприкінці 2022 року близько 90 % українських дітей-біженців були залучені до навчання у чеських школах базової середньої освіти (PAQ Research, 2023). За даними Міністерства освіти, молоді та спорту Чехії, станом на вересень 2022 у чеських школах базової середньої освіти навчалася

понад 51 000 українських учнів (MŠMT, 2022). До початку 2022–2023 навчального року майже 60 % чеських шкіл мали у своїх класах українських учнів, що свідчить про масштабність адаптаційних процесів у шкільному середовищі.

Водночас чеські школи суттєво відрізняються рівнем підготовленості до роботи з учнями з іншою рідною мовою (IPM), доступними ресурсами підтримки та досвідом міжкультурної педагогічної взаємодії. Прибуття українських дітей було раптовим, а більшість освітніх установ не мали достатніх матеріальних ресурсів, кадрового забезпечення та методичної підтримки для ефективної організації їхнього навчання та адаптації. Внаслідок цього питання адаптації новоприбулих учнів стало одним із ключових викликів для чеської системи освіти.

Сучасні дослідження свідчать, що успішність адаптації українських учнів значною мірою залежить від якості шкільного клімату, характеру педагогічної підтримки, доступності мовної допомоги та взаємин з однолітками (Lintner et al., 2023; Hlad'o et al., 2024; Šed'ová et al., 2025). Наукові підходи до вивчення адаптації дітей з міграційним досвідом підкреслюють її комплексний характер, що охоплює мовний розвиток, соціальну інтеграцію та академічну участь в освітньому процесі (Berry, 1997). Недостатній рівень володіння мовою навчання може обмежувати можливості учнів брати повноцінну участь у навчальній діяльності та повсякденній комунікації у школі, що, своєю чергою, впливає як на їхню навчальну успішність, так і на формування відчуття належності до шкільної спільноти (Banks, 2009; Cummins, 2014; Roessingh, 2016).

У зв'язку з цим особливої важливості набуває аналіз адаптаційного досвіду українських учнів у конкретному освітньому середовищі. Дослідження, що враховують перспективу самих дітей та їхніх батьків, дозволяють глибше зрозуміти реальні механізми адаптації та визначити чинники, які сприяють або ускладнюють процес включення українських учнів у чеські школи базової середньої освіти.

Метою дослідження є проаналізувати мовні, соціокультурні та академічні аспекти адаптації українських учнів у чеських закладах базової середньої освіти та ідентифікувати ключові виклики і ресурси цього процесу на основі аналізу досвіду самих учнів та їхніх батьків.

У межах дослідження було застосовано якісний підхід, спрямований на глибше розуміння досвіду адаптації українських учнів у чеському шкільному середовищі. Особлива увага приділялася вивченню досвіду українських учнів та їхніх батьків у процесі адаптації до нового освітнього середовища. Емпіричні дані було зібрано впродовж 2025 року шляхом проведення індивідуальних напівструктурованих інтерв'ю з українськими учнями та їхніми батьками. Загалом у дослідженні взяли участь 25 українських учнів та 15 батьків. Дослідження проводилося у закладах базової

середньої освіти Південночеського краю, які прийняли значну кількість українських дітей після початку повномасштабної війни в Україні.

Отримані матеріали було опрацьовано шляхом якісного описового аналізу з виокремленням повторюваних смислових ліній, пов'язаних із мовною, соціокультурною та академічною інтеграцією. Результати дослідження показують, що центральним чинником адаптації респонденти вважають мову. Саме рівень володіння чеською мовою визначає, чи стає школа простором зрозумілим, передбачуваним і безпечним. Для більшості дітей характерним є швидший розвиток рецептивних умінь порівняно з продуктивними: учні досить швидко починають розуміти вчителя й однокласників, однак значно повільніше наважуються активно висловлюватися, ставити запитання чи відповідати в академічних ситуаціях. Це породжує прихований дисбаланс: зовнішньо дитина може справляти враження адаптованої, тоді як внутрішньо продовжує відчувати невпевненість, страх помилки й мовленнєве напруження. Частина учнів свідомо знижує свою активність на уроці, уникає усних відповідей або обмежує контакти в офіційних ситуаціях саме через побоювання сказати щось неправильно. Водночас діти демонструють високу суб'єктність у мовному навчанні: вони запам'ятовують слова через живе спілкування, слухають мовлення однолітків, засвоюють розмовні конструкції в повсякденних ситуаціях, користуються цифровими ресурсами й загалом вказують, що найбільш ефективним для них є саме контактне мовне середовище. Показово, що більшість респондентів позитивно сприймає корекцію з боку вчителів і друзів, якщо вона подається доброзичливо. Разом із тим мовне питання виявляється пов'язаним не лише з комунікацією, а й з ідентичністю: для одних учнів посередництво через російську мову було практичним інструментом підтримки, для інших – небажаним і навіть болісним через воєнний контекст.

Не менш значущим виміром адаптації виявився соціокультурний досвід дітей. Перші тижні перебування у чеській школі респонденти часто описують як період підвищеної уваги, щирої підтримки й відкритості з боку педагогів, адміністрації, українських асистентів та частини однокласників. Саме цей початковий прийом багато в чому формував перше враження про школу як про місце, де дитину бачать і готові прийняти. Для батьків початок шкільної інтеграції нерідко був пов'язаний із сильним емоційним напруженням і майже повною мовною залежністю, коли комунікація з адміністрацією та оформлення базових документів відбувалися в умовах часткового або повного нерозуміння. Попри це, теплий людський підхід працівників школи часто компенсував мовний дефіцит і створював відчуття, що дитина не залишиться сам на сам із труднощами.

Подальша соціальна динаміка виявилася значно складнішою й неодноріднішою. Якщо на початку переважала хвиля солідарності, то з часом

досвід учнів дедалі більше залежав від атмосфери конкретного класу, готовності однолітків до міжкультурної взаємодії та здатності педагогів регулювати напруження в колективі. Частина дітей поступово вибудувала дружні стосунки з чеськими однолітками, особливо через спільні інтереси, позакласну діяльність або неформальне спілкування. Водночас значна кількість респондентів зазначає, що найглибші й найнадійніші контакти частіше формувалися з іншими українськими учнями, які виступали своєрідною соціальною опорою в новому середовищі. Присутність у класі хоча б одного українського школяра часто полегшувала перехід до нової шкільної реальності, оскільки забезпечувала переклад, первинну орієнтацію та знижувала напругу. Однак більша концентрація українських дітей не завжди автоматично сприяла успішній інтеграції: інколи всередині самої української групи виникали окремі мікроконфлікти або замкнуті мікроспільноти, що зменшувало інтенсивність контактів із чеськими однолітками.

Окремі інтерв'ю засвідчили також наявність складних ситуацій соціального відчуження, емоційного виснаження та поступове дистанціювання дитини від колективу. Для частини респондентів дрібні щоденні напруження, неприємні висловлювання чи відсутність стабільної підтримки накопичувалися до рівня, коли школа переставала сприйматися як безпечний простір. Попри те, такий досвід не був домінантним. Значно частіше респонденти наголошували на вирішальній ролі вчителів і українських асистентів педагога у стабілізації соціального клімату, врегулюванні конфліктів і підтримці відчуття належності. Особливо цінною виявилася така педагогічна підтримка, яка поєднувала практичну допомогу з визнанням культурного походження учнів.

Академічна інтеграція, згідно з відповідями учнів і батьків, має поступовий характер. На початковому етапі школи найчастіше надавали перевагу соціальному прийняттю та психологічному комфорту новоприбулих дітей, тимчасово знижуючи навчальні вимоги. Така стратегія допомагала уникнути перевантаження в перші місяці перебування у новій системі, однак водночас створювала ризик розриву між зовнішньо позитивними оцінками й реальним рівнем засвоєння матеріалу. У міру просування адаптації навчальні очікування зростали, і учні поступово включалися у звичний академічний режим. Найбільшими труднощами на цьому етапі ставали предмети з насиченою термінологією та значним мовним навантаженням, тоді як дисципліни з логічною або структурованою побудовою часто сприймалися як доступніші. Водночас вирішальним чинником академічного просування респонденти послідовно називають підтримку вчителів: повторне пояснення, адаптацію завдань, додатковий час, використання перекладача, індивідуальні консультації та доброзичливий стиль взаємодії. У багатьох випадках важливим ресурсом залишалися також

українські асистенти педагогів, які допомагали учням зрозуміти зміст завдань, терміни й логіку навчальної роботи.

Варто відмітити, що значна частина учнів порівнює чеську школу з українською як менш перевантажену й більш орієнтовану на психологічний комфорт дитини. Разом із тим саме у старших класах, насамперед у 9 класі, академічні труднощі різко загострюються, оскільки результати навчання безпосередньо впливають на подальшу освітню траєкторію. У таких ситуаціях батьки часто активно долучаються до підготовки дітей, організовують додаткові заняття, шукають репетиторів, супроводжують підготовку до вступних іспитів. Показово, що попри мовні бар'єри, різницю програм і початковий адаптаційний стрес, значна частина опитаних учнів демонструє високу навчальну динаміку та здатність до академічного просування, включно зі вступом до гімназій. Це свідчить про те, що навіть за умов первинного пом'якшення вимог українські учні за наявності підтримки здатні досягати високих освітніх результатів.

Отже, адаптація українських учнів у чеських закладах базової середньої освіти постає як багатовимірний і нерівномірний процес, у якому тісно переплітаються мовний розвиток, соціальні взаємини, педагогічна підтримка та академічне включення. Ключовим висновком є те, що зовнішні ознаки благополучної адаптації не завжди відображають реальний стан дитини: за видимою вписаністю в шкільне середовище можуть зберігатися мовна тривожність, соціальна невпевненість і академічна вразливість. Результати дослідження підтверджують потребу в системній і довготривалій моделі підтримки, яка поєднувала б мовний, соціокультурний, психологічний та навчальний компоненти. Однією з ключових умов успішної інтеграції українських учнів є також інтеркультурна компетентність педагогів, здатних не лише навчати, а й будувати безпечний, чутливий до різноманіття шкільний простір. Перспективним напрямом подальших досліджень є порівняльний аналіз адаптаційних процесів у різних країнах Європейського Союзу, що дасть змогу виявити спільні тенденції та окреслити ефективні моделі підтримки учнів з досвідом вимушеної міграції.

Інеса Гуляс
*професор кафедри практичної психології,
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича, доктор психологічних наук
i.gulyas@chnu.edu.ua*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД МІЖПОКОЛІННЄВОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ЧИННИК РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ В КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Актуальність дослідження. Функціонування сучасного суспільства в умовах кризових і трансформаційних процесів актуалізує проблему міжпоколіннєвої взаємодії як чинника соціальної стабільності та психологічної стійкості. Відмінності життєвого досвіду, ціннісних орієнтацій і стратегій подолання стресу зумовлюють неоднорідність психологічного реагування різних поколінь на кризові події, що може призводити як до зростання міжпоколіннєвої напруги, так і до формування солідарних форм взаємодії.

У цьому контексті резильєнтність доцільно розглядати як динамічний психологічний процес, що формується у взаємодії індивідуальних, міжособистісних і соціальних чинників. Міжпоколіннєва взаємодія виступає важливим середовищем розвитку резильєнтності, забезпечуючи можливості емоційної підтримки, передачі досвіду та інтеграції кризового переживання.

Водночас потенціал міжпоколіннєвої синергії не реалізується автоматично. Травматичний досвід, стереотипізація поколінь і дефіцит навичок емоційної регуляції ускладнюють конструктивну взаємодію та підвищують ризик конфліктів. За цих умов зростає значущість психологічного супроводу міжпоколіннєвої взаємодії як професійної діяльності практичного психолога, спрямованої на актуалізацію ресурсів резильєнтності та зниження деструктивних форм міжпоколіннєвої напруги.

Метою дослідження є обґрунтування психологічного супроводу міжпоколіннєвої взаємодії як напряму професійної діяльності практичного психолога, спрямованого на формування резильєнтності в умовах кризового суспільства.

Організація та методологія дослідження. Пропонована наукова розвідка є теоретико-аналітичною за змістовим наповненням і ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує положення практичної психології, соціальної психології та психології розвитку. В дослідженні застосовано методи теоретичного аналізу, синтезу й узагальнення наукових джерел з проблематики міжпоколіннєвої взаємодії, резильєнтності та психологічного супроводу в умовах кризових і трансформаційних процесів.

Методологічною основою дослідження слугують системний і ресурсний підходи, що уможливлюють розгляд міжпоколіннєвої взаємодії як динамічного психологічного процесу, а резильєнтність – як результат актуалізації індивідуальних і міжособистісних ресурсів у процесі психологічного супроводу.

Результати дослідження. У результаті теоретико-аналітичного дослідження анонсованої теми встановлено, що міжпоколіннєва взаємодія в умовах кризового суспільства є складним соціально-психологічним феноменом, детермінованим історичним досвідом поколінь, специфікою їхньої соціалізації та домінуючими способами психологічного реагування на загрозу й невизначеність (Mannheim K., 1952; Elder G. H., 1998). Виявлено, що кризові події посилюють міжпоколіннєві відмінності у ціннісних орієнтаціях, наративних моделях осмислення досвіду та копінг-стратегіях, що може як ускладнювати взаєморозуміння, так і створювати передумови для взаємного доповнення ресурсів.

Аналіз концепцій резильєнтності дозволив підтвердити доцільність її розгляду як динамічного процесу, що формується в результаті взаємодії індивідуальних психологічних ресурсів і соціального контексту, а не як стабільної особистісної риси (Rutter M., 2012; Masten A. S., 2014). У цьому сенсі міжпоколіннєва взаємодія постає важливим середовищем розвитку резильєнтності, оскільки забезпечує доступ до різних форм соціальної підтримки, передачі адаптивного досвіду та спільного конструювання смислів у кризових умовах.

Водночас встановлено, що за відсутності психологічного супроводу міжпоколіннєві відмінності можуть трансформуватися у стійкі конфліктні патерни. Дослідження стресу та ресурсів засвідчують, що хронічна напруга, втрати та загроза безпеці знижують здатність до емпатійної взаємодії та підвищують ризик взаємної стереотипізації поколінь (Pearlin L. I., 1989; Hobfoll S. E., 2011). Подібні тенденції підтверджуються й у працях українських науковців, які наголошують на фрагментації соціальних зв'язків у кризовому суспільстві та зростанні міжпоколіннєвої психологічної дистанції (Титаренко Т. М., 2018; Савчин М. В., 2020).

Отримані результати свідчать, що психологічний супровід міжпоколіннєвої взаємодії є важливим чинником трансформації деструктивних сценаріїв у ресурсні. В межах практичної психології психологічний супровід розглядають як цілеспрямовану професійну діяльність, що передбачає створення безпечного комунікативного простору, розвиток навичок емоційної регуляції, рефлексії та взаємного визнання досвіду (Rogers C. R., 1961; Yalom I. D., 2005). Українські дослідники також підкреслюють роль психолога як фасилітатора діалогу та носія відновлювального потенціалу в умовах соціальних криз (Максименко С. Д., 2017; Карамушка Л. М., 2021).

Особливе місце у психологічному супроводі міжпоколіннєвої взаємодії посідають наративні практики, що сприяють інтеграції травматичного досвіду та зниженню рівня емоційної напруги. Наративний підхід дозволяє різним поколінням осмислювати кризові події через особисті та колективні історії, формуючи відчуття спадкоємності й спільності досвіду (Bruner J. S., 1996; White M., 2007). В українському психологічному дискурсі наративні та екзистенційно-сміслові підходи вчені розглядають як ефективний інструмент відновлення психологічної цілісності в умовах колективної травматизації (Карпенко З. С., 2022; Титаренко Т. М., 2020; Лазос Г. П., 2023).

Таким чином, результати дослідження дозволяють стверджувати, що психологічний супровід міжпоколіннєвої взаємодії виступає системоутворювальним чинником формування індивідуальної та колективної резильєнтності в кризовому суспільстві. Він сприяє не лише подоланню актуальних психологічних труднощів, але й зміцненню довготривалого адаптаційного потенціалу соціальних груп, забезпечуючи умови для міжпоколіннєвої синергії.

Висновки. 1. Міжпоколіннєва взаємодія в умовах кризового суспільства є динамічним соціально-психологічним процесом, що поєднує ризики конфліктної ескалації з потенціалом формування солідарності та ресурсної синергії поколінь.

2. Резильєнтність слід розглядати як процесуальний феномен, який формується у взаємодії індивідуальних і міжособистісних ресурсів та соціальної підтримки. Міжпоколіннєва взаємодія виступає ключовим середовищем для розвитку та актуалізації цього ресурсу, забезпечуючи емоційну підтримку, передачу досвіду та конструювання спільних смислів.

3. Психологічний супровід міжпоколіннєвої взаємодії є ефективним інструментом трансформації потенційно деструктивних патернів взаємодії в ресурсні, забезпечуючи розвиток емпатії, емоційної регуляції та рефлексивного осмислення досвіду.

4. Використання наративного підходу у психологічному супроводі дозволяє інтегрувати індивідуальний та колективний досвід кризи, сприяє формуванню міжпоколіннєвої солідарності та зміцненню колективної резильєнтності.

5. Теоретико-аналітичні результати дослідження підкреслюють важливість практичної психології як професійної сфери, здатної створювати безпечний простір для міжпоколіннєвого діалогу, актуалізувати ресурсний потенціал поколінь та забезпечувати стійкість соціальних груп у кризових умовах.

Ірина Глова

*доцент кафедри загальної та клінічної психології Волинського
національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк),
кандидат психологічних наук, старший дослідник*

Hlova.Iryna@vnu.edu.ua

Лариса Засєкіна

*професор кафедри загальної та клінічної психології Волинського
національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк),
доктор психологічних наук*

Zasyekina.Larisa@vnu.edu.ua

ДЕТЕРМІНАНТИ МІЖПОКОЛІННЄВОЇ ПЕРЕДАЧІ ГЕНОЦИДНОЇ ТРАВМИ В КОНТЕКСТІ ТРИВАЛОГО ТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСУ

Актуальність дослідження. Геноцидна травма здійснила глибокий вплив на психічне здоров'я тих, хто її пережив. Людей, які пережили таку травму, часто описують як таких, що мають високий рівень емоційних розладів, психосоціальних та посттравматичних симптомів (посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), комплексний ПТСР, моральна травма, депресія, тривожні розлади) (Fossion, P., 2013). Досліджено, що ці симптоми можуть зберігатись протягом десятиліть після первинного травматичного впливу (Barel et al., 2010; Kellermann, 2001; Kim et al., 2023; Shrira et al., 2011).

Все більше уваги вчені приділяють дослідженню опосередкованого впливу травматичних наслідків геноциду на наступні покоління, на виявлення у нащадків підвищеної вразливості до психологічних розладів попри відсутність безпосереднього впливу травми. Вченими доведено, що ПТСР у тих хто пережив тривалий період послідовної травматизації, такий як Голокост, (Yehuda et al., 2001) або військові операції (Galovski та Lyons, 2004) пов'язаний зі збільшенням ПТСР у їхніх нащадків. Це явище називається трансгенераційною (міжпоколінневою) травмою. Трансгенераційну травму часто вважають формою вторинної травматизації, оскільки вона не вимагає щоб нащадки її переживали або були свідками фактичних травматичних подій у минулому своїх батьків (van I. Jzendoorn et al., 2003).

Емпіричні дані все частіше свідчать про те, що нащадки тих, хто пережив геноцид, виявляють підвищену вразливість до психологічних розладів в умовах підвищеного ризику, тривалого травматичного стресу та під час нових травм (Danieli et al., 2016; Zasiiekina et al., 2023). Зокрема, нащадки тих, хто пережив геноцид, можуть проявляти значні симптоми посттравматичного стресового розладу, тривоги та депресії в середовищі високого ризику (Lesley et al., 2024; Yahyavi et al., 2014). Тобто, підвищена вразливість проявиться лише в тому випадку, якщо нащадки зіткнуться з

відповідними стресовими факторами, такими як власний потенційно травматичний досвід (Kellermann, 2013).

Попри зростаючий інтерес до трансгенераційної травми у світовій науковій літературі, ще поки відсутні дослідження механізмів її впливу на психічне здоров'я нащадків тих, хто пережив травмуючі події, в умовах тривалого травматичного стресу. Тому **метою** дослідження є вивчення детермінант міжпоколіннєвої передачі геноцидної травми в контексті тривалого травматичного стресу.

Організація і методологія дослідження. Для реалізації поставленої мети нами було проведено пошук (у базах даних Medline, PsycINFO і PTSDpubs) та відбір наукових публікацій, які: 1) використовували поперечний, лонгітюдінальний або когортний дизайн; 2) оцінювали поширеність ПТСР у нащадків тих, хто пережив геноцид, з можливими (але не обов'язковими) даними про інші наслідки для психічного здоров'я (наприклад, депресія, тривога та ін.) за допомогою валідованого психометричного інструментарію; 3) містять дані щодо другого, третього або наступних поколінь, які опосередковано зазнали геноцидної травми.

Результати дослідження. Із 293 відібраних за ключовими словами статей, 38 були присвячені вивченню впливу геноцидної травми на психічне здоров'я, але лише вісім з них відповідали вищезгаданим критеріям. У цих дослідженнях первинні травми у нащадків виникли внаслідок великих історичних геноцидів, зокрема в Камбоджі (Burchert et al., 2017), Вірменії (Haladjian, 2020), Руанді (Ingabire et al., 2023; Mutuyimana et al., 2019; Rudahindwa et al., 2020; Shrira et al., 2019), Ізраїлі (Shrira et al., 2025) та серед курдського населення Туреччини (Kizilhan et al., 2021). Деякі дослідження включали дані трьох (ті, хто вижив, їхні діти та онуки) (Kizilhan et al., 2021; Shrira et al., 2019) та чотирьох поколінь Haladjian (2020), але наш аналіз зосереджено на наслідках психічного здоров'я, пов'язаних із травмою нащадків другого покоління, бо дані саме по цій категорії респондентів було зазначено у кожній із відібраних статей.

Більшість досліджень наголошували на розладах, пов'язаних з травмою, але також часто повідомлялося про афективні розлади із загальною поширеністю 38,5%, тривожні розлади (26%) та соматоформні розлади (34,5%) (Kizilhan et al., 2021). Rudahindwa et al. (2020) та Shrira et al. (2025) досліджували ймовірний ПТСР у батьків або дідусів і бабусь та його зв'язок із наслідками для нащадків другого покоління.

Результати аналізу показали помітно високу поширеність ПТСР у всіх відібраних дослідженнях, хоча оцінки у кожному з них значно варіюються. Це може бути пов'язано із соціально-політичним контекстом, в якому проводилися дослідження. Декілька досліджень проводились в регіонах, де тривають або нещодавно завершилися збройні конфлікти, таких як Ізраїль, Камбоджа, Руанда та Вірменія, де населення піддається підвищеному ризику

отримання травм та хронічного стресу. На підвищену поширеність ПТСР та варіативність оцінок між дослідженнями можуть впливати також соціально-економічні фактори, зокрема низький рівень доходів та обмежений доступ до послуг з питань психічного здоров'я в цих умовах. Крім того, гетерогенність поширеності ПТСР може посилюватися через використання різних інструментів діагностичної оцінки в різних дослідженнях, зокрема в п'яти дослідженнях (Burchert et al., 2017; Ingabire et al., 2023; Kizilhan et al., 2021; Mutuyimana et al., 2019; Rudahindwa et al., 2020) використовувалась шкала самооцінки наявності ПТСР (PCL), яка базується на критеріях DSM, а інші дослідники використовували альтернативні методи: Shrira et al. (2025) застосували Міжнародний опитувальник щодо травм (ITQ), який оцінює ПТСР та комплексний ПТСР, а Haladjian (2020) використав Модифіковану шкалу вторинної травми (MSTS).

У дослідженнях значно відрізнялися і характеристики учасників: середній вік становив 34,44 роки ($SD = 19,74$), діапазон віку – від 17 до 63 років. В одному дослідженні бракувало інформації щодо середнього віку та стандартного відхилення (Haladjian, 2020), що свідчить про деякі пропуски в наборі даних. Незважена середня поширеність ПТСР у цих дослідженнях становила 15,5% ($SD = 10,5\%$), при цьому оцінки в окремих дослідженнях коливалися від 8,5% до 37,3%. Наприклад, у дослідженні Shrira et al. (2019) було зафіксовано найвищу поширеність ПТСР (37,3%) серед відносно молоді вибірки (середній вік 21,2 роки), причому 26,7% їхніх батьків страждали на ПТСР, а 33,3% – на комплексний ПТСР. Для порівняння, Rudahindwa et al. (2020) повідомили про поширеність ПТСР на рівні 36% серед дітей, чії матері були вагітними під час геноциду в Руанді.

Аналіз досліджень, присвячених вивченню наслідків травми для психічного здоров'я у нащадків другого покоління тих, хто пережив геноцид, виявляє помітно високу сукупну поширеність ПТСР – приблизно 40,6 %, що значно перевищує глобальну поширеність ПТСР протягом усього життя. Останні дослідження свідчать, що показники поширеності ПТСР зазвичай коливаються в межах від 1 % до 12 % залежно від групи населення та контексту (BMJ Best Practice, 2023). Незважаючи на високу гетерогенність досліджень, загальний ефект був статистично значущим.

Висновок. Результати аналізу підкреслюють, що геноцид має тривалі наслідки, які можуть зберігатися протягом десятиліть і поширюватися на наступні покоління. Дослідження вказують на те, що на поширеність ПТСР можуть впливати політично нестабільні умови, які активують невирішені травми та сприяють накопиченню нових травматичних стресогенних факторів, а також обмеження ресурсів для охорони психічного здоров'я.

Наталія Коструба
професор кафедри загальної та клінічної психології
Волинського національного університету
імені Лесі Українки (м. Луцьк),
доктор психологічних наук
nataliia.kostruba@vnu.edu.ua

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАДАВАЧІВ ПОСЛУГ У СФЕРІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ НА ТРЕТЬОМУ РОЦІ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Актуальність дослідження. З огляду на соціально-політичні умови та військові операції, необхідність розвитку культури звернення за психологічною допомогою є дуже актуальною та необхідною для збереження Української держави. У сучасному українському суспільстві тема психічного здоров'я та звернення за допомогою в цій сфері стигматизована. Працівники сфери психічного здоров'я стали важливими опорними стовпами, надаючи допомогу тим, хто постраждав від війни. Однак ці фахівці стикаються зі значними викликами, які впливають на їхнє власне психологічне благополуччя. За дослідженнями вчених, війна в Україні має значні та тривалі наслідки для психічного здоров'я українців (Ellevåg B., DeLisi L., 2022; Nyland, P. et al., 2023).

Вплив війни, проживання в зонах конфліктів та вимушена міграція може створювати або збільшувати ризик широкого спектру наслідків для фізичного та психічного здоров'я, особливо для дітей та їхніх опікунів, позбавляючи дітей можливостей розвитку та необхідних ресурсів (Kadir A. et al., 2019). Діти, які пережили війну та вимушене переміщення, демонструють широкий спектр можливих реакцій на дистрес та стрес, таких як специфічні страхи, залежна поведінка, тривалий плач, відсутність інтересу до навколишнього середовища, психосоматичні симптоми та агресивна поведінка (Pfeiffer E. et al., 2019). Вимушене переселення обтяжує психіку підлітків додатковими стресорами, включаючи розлуку з близькими, однолітками, соціально-економічні незручності, а потім труднощі адаптації на новому місці. Дослідники вимушених мігрантів звертають увагу на схильність до насильства як підтверджений фактор ризику погіршення психічного здоров'я (Reed R. et al., 2012).

Безперечно, населення в умовах війни повинно отримувати психологічну підтримку як частину загального процесу полегшення, реабілітації та відновлення. Досвід минулих світових воєн та локальних конфліктів у 20-21 століттях показав, що, окрім переможців та тих, хто програв у війнах, існує щонайменше ще одна категорія людей – люди, чия

психіка травмована внаслідок бойових дій та потребує лікування, тривалої психологічної допомоги. Ігнорування цієї проблеми може призвести до збільшення кількості самогубств, а також кількості осіб, схильних до азартних ігор, алкоголізму, вживання наркотиків та інших видів девіантної поведінки серед військовослужбовців та цивільного населення. Високоінтенсивні стресові події під час війни з пов'язаними з ними стресорами призводять до різкого погіршення психічного здоров'я. Це вимагає інноваційних підходів до надання професійної допомоги та підтримки людям, які постраждали від війни, з використанням відповідних втручань, методик та стратегій.

Мета дослідження. З огляду на актуальність, ми вирішили дослідити, чи збільшилося робоче навантаження фахівців у сфері психічного здоров'я.

Організація та методологія дослідження. Вибірка дослідження складалася з 289 осіб, які надають послуги з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в різних установах (галузь медицини, соціального захисту тощо). Середній вік опитаних становив 42,7 роки. З них 270 – жінки та 19 – чоловіки. Така однорідність вибірки зумовлена війною, чоловіки в Україні проходять військову службу за призовом, тому наразі проходять службу у Збройних Силах України. Серед респондентів 27,7% вказали, що пережили потенційно травматичні події під час війни (наприклад, втрата, свідок насильства, окупація тощо), 6,2% мають інвалідність. Опитування проводилося у 2024 році у Волинській області. Анкета складалася з 15 запитань. У цій публікації будуть проаналізовані відповіді на такі запитання: Як ви можете оцінити рівень робочого навантаження зараз? Чи збільшилося робоче навантаження за останній рік?

Найбільше фахівців у сфері психічного здоров'я працюють у сферах освіти (48,4%), соціального захисту (31,8%) та охорони здоров'я (11,4%). Найменша кількість таких фахівців виявлена в недержавних організаціях (2,8%) та культурі (1,0%). Для інших 4,5% сфера послуг, до якої вони належать, не вказана. Отриманий відсотковий розподіл загалом демонструє типову ситуацію щодо наявності фахівців у сфері психічного здоров'я у сферах державної діяльності.

Результати дослідження. Більше половини опитаних працівників у сфері психічного здоров'я зазначили, що робоче навантаження є високим (43,6%), підвищеним (33,9%) або надмірним (17,0%). Лише невелика кількість опитаних згадала нормальне (1,4%) або помірне (4,2%) робоче навантаження. Найбільше робоче навантаження відчують фахівці з психічного здоров'я у сфері культури ($M=4,33$). Можливо, це пов'язано зі зростаючим інтересом до використання арт-терапевтичних методів психологічної реабілітації та взаємодії, а також груп неформальної психосоціальної підтримки (Kim J., & Chung Y., 2023; Lim W. et al., 2024; Liu S. et al., 2024).

Високий рівень робочого навантаження відзначили працівники сфери психічного здоров'я в освіті ($M=4,20$) та соціальному захисті ($M=4,28$). Така ситуація може бути пов'язана зі значною стигматизацією служб психічного здоров'я в Україні. Люди бояться звертатися за психологічною допомогою безпосередньо та намагаються отримати її через освіту або в комплексі, коли звертаються за соціальною допомогою (Danilevska N. et al., 2023). Менше порівняно з іншими сферами, але все ж з акцентом на збільшення робочого навантаження у сфері психічного здоров'я, відзначається в охороні здоров'я ($M=4,08$) та неурядових організаціях (3,75).

Загалом, 84,1% постачальників послуг у сфері психічного здоров'я кажуть, що їхнє робоче навантаження значно зросло за останній рік. У той час як 15,9% стверджують, що таких змін не відбулося. Протягом минулого року найбільше робоче навантаження зросло для працівників психічного здоров'я в соціальному секторі ($M=0,91$) та неурядових організаціях ($M=0,88$), у секторах освіти ($M=0,8$), охорони здоров'я ($M=0,83$) та культури ($M=0,67$).

Одним з основних стресових факторів для працівників психічного здоров'я є величезний попит на психологічні послуги. Війна призвела до сплеску проблем психічного здоров'я серед населення, включаючи посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), тривогу та депресію (Karstoft K. et al., 2024; Tucker S. et al., 2024; Raccanello D. et al., 2024). Терапевти та консультанти мають справу з більшим навантаженням, ніж будь-коли раніше, часто без належних ресурсів або систем підтримки. Ця ситуація може призвести до вигорання, втоми від співчуття та вторинного травматичного стресу, коли фахівці переживають симптоми травми через розповіді своїх клієнтів. Ба більше, багато працівників психічного здоров'я самі безпосередньо постраждали від конфлікту. Вони могли втратити близьких, бути переміщеними або зіткнутися з загрозами своїй безпеці. Балансування особистої травми з професійними обов'язками додає додаткового рівня стресу. Розмивання особистих та професійних меж може ускладнити для них збереження об'єктивності та надання ефективної допомоги.

Відсутність інфраструктури та фінансування ще більше загострює ці проблеми. Військові умови напружили систему охорони здоров'я України, ускладнюючи доступ до необхідних інструментів, навчання та підтримки. Служби психічного здоров'я часто недофінансуються, а працівники можуть не отримувати належної компенсації або можливостей для професійного розвитку. Ця нестача ресурсів може призвести до почуття безпорадності та розчарування серед фахівців, які прагнуть допомагати іншим.

Для вирішення цих проблем зростає визнання необхідності систем підтримки, спеціально розроблених для працівників сфери психічного здоров'я. Такі ініціативи, як групи взаємодопомоги, супервізії та програми самопомоги, є важливими. Міжнародні організації та місцеві неурядові

організації починають пропонувати навчання зі стратегій подолання труднощів, підвищення стійкості та управління стресом, адаптовані до потреб цих фахівців.

Висновки. На завершення, працівники психічного здоров'я в Україні відіграють незамінну роль у підтримці населення в часі війни. Визнання та вирішення психологічних проблем, з якими вони стикаються, є важливим не лише для їхнього благополуччя, але й для ефективності послуг психічного здоров'я, які вони надають. Інвестуючи в підтримку та стійкість цих фахівців, Україна може зміцнити свою загальну здатність до посттравматичного зростання та відновлення.

В Україні прийнято закон №12030 «Про систему охорони психічного здоров'я» (підписаний 15 січня 2025 року), який регулює відповідальність суб'єктів політичної влади щодо збереження психічного здоров'я громадян. У кожній області затверджено План заходів на 2024-2026 рр. з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я на період до 2030 р., а також створено робочі групи з питань підтримки психічного здоров'я Координаційного центру підтримки цивільного населення (до прикладу, на Волині їх працює 5). Загалом, державні органи працюють у напрямку розбудови системи підтримки психічного здоров'я громадян, що в перспективі може розвантажити та підвищити цінність діяльності надавачів послуг у сфері психічного здоров'я.

Галина Радчук

*професор кафедри психології розвитку та консультування
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, доктор психологічних наук
radchuk@tnpu.edu.ua*

*професор кафедри теоретичної та прикладної психології
Національного університету «Львівська політехніка»
halyna.k.radchuk@lpnu.ua*

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Актуальність дослідження. Війна – надзвичайний виклик для психіки кожного: через російську військову агресію ми змушені постійно перебувати в стані страху за себе та рідних, переживати травматичні події та досвід, а також ухвалювати складні рішення задля виживання найближчих. Психіка кожного українця вже чотири роки витримує колосальну напругу. Як наслідок, багато людей переживають виснаження, спустошення, втому, відчувають тривогу й паніку.

Тому так важливо отримати психологічну підтримку, розвивати резильєнтність як динамічну властивість особистості, яка охоплює комплекс когнітивних, емоційних, адаптивних рис, що гарантують не лише здатність людини протистояти негативному впливу стресорів з метою збереження психічного здоров'я, але й здатність долати ці важкі періоди, травматичні події конструктивним шляхом, відновлюючись і зберігаючи в несприятливих ситуаціях стабільний рівень психічного функціонування, виходити з таких ситуацій без стійких порушень у психічному і соматичному здоров'ї, успішно адаптуючись до несприятливих змін. Резильєнтність означає не просто здатність до відновлення та повернення до “нормального стану” після стресових подій, а й можливість здійснити перехід на вищий рівень функціонування, продемонструвати посттравматичне зростання (Радчук, Олексюк, Несух, 2025). Ця властивість допомагає людям гнучко реагувати на життєві виклики та оптимально функціонувати, враховуючи той факт, що резильєнтність є результатом поєднання зовнішніх та внутрішніх ресурсів особистості для проживання стресових ситуацій (Bernard, 2004).

Мета дослідження полягає у виявленні внутрішніх ресурсів розвитку резильєнтності військовослужбовців – учасників бойових дій.

Організація та методологія дослідження. У своєму дослідженні ми базувалися на багатовимірній моделі подолання стресу та пошуку внутрішньої стабільності людини, яку розробив М. Лахад. Учений на основі багаторічного дослідження виявив, що в кожного є своє власне унікальне поєднання ресурсів подолання. Ідея моделі полягає в тому, що кожна особистість має свій потенціал, досвід у подоланні стресової події в шести модальностях:

1. B – Belief & values – віра, переконання, цінності, філософія життя.
2. A – Affect – вираження емоцій та почуттів.
3. S – Socialization – соціальні зв'язки, соціальна підтримка, соціальна приналежність, спілкування.
4. I – Imagination – уява, мрії, спогади, творчість.
5. C – Cognition, thought – розум, пізнання, когнітивні стратегії.
6. Ph – Physical – фізична активність, тілесні ресурси (M. Lahad, 2013).

З метою вивчення особливостей використання ресурсів військовослужбовцями, які мають досвід бойових дій, було використано підхід М. Лахада і його опитувальник стратегій подолання стресу «Basic Ph». Основу вибірки склали військовослужбовці, які перебували в медичних закладах після отримання бойових травм. Всього – 48 осіб.

Результати дослідження. У таблиці 1 представлено результати використання стратегій подолання стресу за методикою «Basic Ph». Під час аналізу результатів беремо до уваги, що особистість у складних життєвих ситуаціях може використовувати одночасно декілька провідних стратегій

подолання стресу. Серед респондентів переважає стратегія Cognition, Thought (розум, пізнання, когнітивні стратегії), що становить 27 %. Тобто 13 військовослужбовців нашої вибірки долають кризу, стрес через звернення до ментальних здібностей, до вміння логічно та критично мислити, оцінювати ситуацію, пізнавати та осягати нові ідеї, планувати, навчатися, збирати достовірну інформацію, аналізувати проблеми та вирішувати їх.

21 % респондентів (10 осіб) найчастіше використовують Belief & Values (віру, переконання, цінності, філософію життя), щоб подолати стрес. В основі цього способу – вміння вірити: це може бути віра в Бога, в людей чи в самого себе. Існування в житті сенсової наповненості, системи життєвих цінностей, місії, віри є джерелом, з якого людина може почерпнути сили у складних ситуаціях. Здатність вибудовувати внутрішню логіку життєвих подій та інтегрувати кризовий досвід у власну ідентичність розглядається як один із ключових елементів резильєнтності. Саме смислова переоцінка дає змогу особистості не лише подолати наслідки стресу, а й виявити нові центри внутрішньої опори (Дмитришин С., 2024).

Часто наші респонденти долають стресові ситуації або кризи завдяки стратегії Physical (фізична активність, тілесні ресурси) – 19 % (9 осіб) звертаються до фізичної активності тіла. В основі цього способу є такі можливості нашого фізичного тіла, як здатність відчувати себе завдяки слуху, зору, нюху, дотику, смаку, відчуттю тепла та холоду, болю та задоволення, орієнтації на місцевості, внутрішньої напруги чи розслаблення. До цієї стратегії також належать різні фізичні навантаження, релаксація та дихальні вправи.

Таблиця 1

**Показники використання стратегій подолання стресу
військовослужбовцями – учасниками бойових дій за опитувальником
«Basic Ph» М. Лахада (n=48)**

Канал ресурсів	Показники	
	N	%
Belief & values (віра, переконання, цінності)	10	21%
Affect (вираження емоцій)	6	11%
Socialization (соціальні зв'язки)	5	10%
Imagination (уява, творчість)	5	10%
Cognition, thought (пізнання, когнітивні стратегії)	13	27%
Physical (фізична активність)	9	19%

Така стратегія, як Affect (вираження емоцій та почуттів) властива відповідно 11% респондентів (6 осіб). Стратегія Affect пов'язана з прямим чи опосередкованим вираженням почуттів: наприклад, записування в щоденник своїх почуттів, висловлювання їх у будь-який артспосіб (малюнок, спів, інструментальна музика) тощо.

Socialization (соціальні зв'язки, соціальна підтримка, соціальна приналежність, спілкування) – 10% респондентів – стосується бажання спілкуватися, звертатися за підтримкою до сім'ї, близьких чи до професійних спеціалістів. Суть способу полягає у соціальній залученості, можливості перебувати серед людей, бути їм чимось корисним, почуватися частиною соціальної системи, організації тощо. У роботах М. Годара соціальна підтримка визначається як один із найвагоміших чинників, що зменшує вплив повторюваних стресових чинників (М. Godara, 2022). Дослідник підкреслює, що соціальні зв'язки виконують не лише підтримувальну, а й регуляційну функцію. Завдяки взаємодії з близькими людиною переосмислює власні переживання, отримує зворотний зв'язок, відновлює відчуття контролю, знижує рівень невизначеності.

Водночас для 10 % респондентів (5 осіб) Imagination (уява, мрії, спогади, творчість) є стратегією, яку найчастіше застосовують для подолання стресових ситуацій. Цей спосіб звертається до творчих здібностей і креативної сторони людини. Уява дає змогу мріяти, розвивати інтуїцію та пластичність, уявляти собі змінене майбутнє та минуле. Навіть спогади про щасливі моменти здатні зменшити інтенсивність переживань у складних ситуаціях «тут і тепер». Також мова йде і про почуття гумору, імпровізацію, мистецтво та різні види ремесел.

Загалом, аналіз результатів емпіричного дослідження засвідчив недостатнє використання таких ресурсів в розвитку резильєнтності військовослужбовців, як Affect, Socialization та Imagination. Ресурс Affect (емоції, почуття) вказує на те, як важливо вміти ділитися думками та тривогами з тими, хто поруч, адже емоції дають людині натхнення. Ресурсний канал Socialization, як спілкування та соціальна підтримка (підтримка родини, групи, друзів), передбачає розвиток умінь спілкуватися, чути один одного, збиратися в групи, дискутувати, обговорювати, ухвалювати зважені рішення разом, а також створювати групи взаємодопомоги, займатися волонтерством. Ще один канал формування ресурсів – I (imagination and creativity) – уява (креативність, гумор, імпровізація) спрямований на розвиток у людини творчості, коли проблему можна опрацьовувати метафорично – малювати, ліпити, писати у формі вірша, вести щоденник, придумувати нові нестандартні рішення.

Висновки. У контексті сучасних подій важливо розвивати резильєнтність як здатність людини протистояти негативному впливу стресорів з метою збереження психічного здоров'я на підставі розробки і

реалізації ефективних психопрофілактичних технологій та стратегій формування резильєнтності особистості. Особливо це актуально для військовослужбовців, які отримали бойовий травматичний досвід. При цьому важливо визначити внутрішні індивідуальні ресурси (фізична активність, вираження емоцій, соціальні зв'язки, віра, творчість і когнітивні стратегії), специфічні для кожної особистості, котрі можуть стати основою розвитку резильєнтності військовослужбовців – учасників бойових дій. Водночас при плануванні психопрофілактичних заходів важливо звертати особливу увагу на актуалізацію у військовослужбовців таких ресурсних каналів, як вираження емоцій, розвиток уяви та соціальних зв'язків.

Ольга Логвись

*асистент кафедри психології розвитку та консультування,
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, практичний психолог
відділу у справах молоді, PhD в галузі психології
olga.lohvys@tnpu.edu.ua*

ТРАВМАТИЧНИЙ ДОСВІД ВІЙНИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МІЖПОКОЛІННЄВОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Актуальність дослідження. Повномасштабна війна в Україні стала важкою соціально-психологічною травмою, що вплинула на всі вікові групи населення. Водночас травматичний досвід не обмежується лише сучасними подіями – він накладається на історичні травми українського суспільства (репресії, Голодомор, Чорнобиль, війна 2014 року).

У таких умовах особливої ваги набуває феномен міжпоколіннєвої резильєнтності – здатності різних поколінь не лише адаптуватися до кризових обставин, але й підтримувати одне одного, трансформуючи травматичний досвід у ресурс солідарності, відповідальності та соціальної згуртованості.

Попри наявність досліджень індивідуальної резильєнтності, недостатньо вивченим залишається питання щодо того, як саме травматичний досвід війни сприяє формуванню міжпоколіннєвих механізмів психологічної підтримки та взаємодії в українському суспільстві.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування ролі травматичного досвіду війни у формуванні міжпоколіннєвої резильєнтності українського суспільства та окреслення психологічних механізмів цієї взаємодії.

Методологія. Дослідження ґрунтується на теорії культурної та колективної травми (Горностай П., 2023; Чабан О., 2023), концепції трансгенераційної передачі травматичного досвіду (Bessel van der Kolk, 1984;

Schutzenberger A., 1998; Steiner C., 2007), теорії посттравматичного зростання (Тадескі Р., Калхун Л., 2004).

Результати дослідження. Термін «травма» у буквальному перекладі з грецької означає «рана», «пошкодження» або «наслідок насильства». У психології під травмою розуміють не фізичну, а психічну рану – стан, що виникає внаслідок дуже сильного емоційного потрясіння. Такий шок може порушувати сприйняття часу, себе та навколишнього світу. Згодом пережита травма проявляється у снах, спогадах, а також впливає на соціальну поведінку людини, її життєві вибори та здатність адаптуватися до зовнішнього середовища.

П. Горностаї (2023) розглядає *колективну травму* як психічний і соціально-психологічний стан, що виникає у великій групі людей або всього суспільства внаслідок переживання спільних трагічних подій. Така травма формується під впливом історичних катастроф, воєн, репресій, катаклізмів чи інших кризових подій і впливає не лише на окремих людей, а й на колективну свідомість, цінності, поведінку та взаємини в суспільстві. На думку дослідника, колективна травма може передаватися між поколіннями через пам'ять, культурні наративи, сімейні історії та соціальні практики, формуючи особливості ідентичності спільноти та її ставлення до минулого і майбутнього.

У працях Т. Титаренко (2022) травма розглядається не лише як руйнівний досвід війни, а й як психологічний виклик, у процесі подолання якого може формуватися стійкість особистості та суспільства. Дослідниця підкреслює, що поряд із травматизацією у людей може формуватися психологічна резильєнтність – здатність адаптуватися до складних умов, відновлюватися після втрат і знаходити нові сенси життя.

У праці Л. Засекоїної «Наративні практики подолання травматичного досвіду» (2020) психологічна травма розглядається як досвід, який порушує цілісність життєвої історії людини та її уявлення про себе і світ. Травматичний досвід часто важко інтегрувати в особисту життєву історію, тому людина може уникати спогадів або, навпаки, постійно до них повертатися. Науковиця підкреслює важливість наративних практик – способів осмислення та переосмислення травматичних подій через розповідь, письмо, діалог або психотерапевтичну роботу. Завдяки створенню особистого наративу людина поступово впорядковує досвід, знаходить нові смисли та відновлює відчуття контролю над власним життям. Такі практики допомагають інтегрувати травматичний досвід у життєву історію, що сприяє психологічному відновленню та особистісному зростанню.

О. Чабан (2023) розглядає колективну травму як масштабний психологічний феномен, що виникає у суспільстві внаслідок спільного переживання історичних катастроф і кризових подій. Колективна травма формується під впливом таких подій, як війни, політичні репресії, соціальні

катастрофи, геноцид чи масові втрати. В українському контексті прикладами є історичні трагедії, що вплинули на суспільну свідомість і національну пам'ять. Вона проявляється у спільних емоційних реакціях суспільства: тривоги, страху, недовірі, відчутті небезпеки, а також у зміні цінностей, поведінки та соціальних установок. Науковець наголошує, що травматичний досвід може передаватися між поколіннями – через сімейні історії, культурну пам'ять, виховання та соціальні наративи. Це явище називається трансгенераційною передачею травми. У дослідженні підкреслюється важливість наукового вивчення колективної травми українського суспільства, особливо в умовах сучасних воєнних подій, для розробки ефективних програм психологічної допомоги та соціальної підтримки. Адже розуміння механізмів трансгенераційної травми допомагає краще пояснити особливості суспільної поведінки, ідентичності та способів подолання криз.

Варто зазначити, що воєнна травма в Україні функціонує на кількох рівнях: індивідуальному (переживання втрати, страху невизначеності), сімейному (роз'єднання, релокація, зміна ролей) та суспільному (колективна пам'ять, мобілізація, переосмислення ідентичності). Таким чином, травматичний досвід передається між поколіннями через сімейні наративи, моделі емоційного реагування, ціннісні установки, сценарії виживання. Водночас сучасна війна створює новий спільний досвід, який зменшує міжпоколіннюву дистанцію та формує спільну рамку осмислення реальності.

Теоретичний аналіз дозволяє виділити такі психологічні механізми: емоційна підтримка та взаємна турбота; спільне наративне осмислення травматичних подій; формування спільної ідентичності; альтруїзм та просоціальна поведінка; мобілізаційна активність молодших поколінь та стабілізаційна роль старших.

Попри свій деструктивний потенціал, травматичний досвід може виступати ресурсом трансформації, сприяючи посттравматичному зростанню, зміцненню сімейних зв'язків, розвитку громадянської відповідальності та підвищенню соціальної згуртованості.

Дослідники роблять позитивні висновки про те, що посттравматичне зростання та розвиток психологічної стійкості (резильєнтності) можливі для більшості цивільних осіб, які переживають травму внаслідок воєнних дій на території України (Коваль, 2023). Так, у дослідженні О. Яременко (2023) розглядається вплив воєнних подій на психологічний стан населення та процеси соціальної єдності. Повномасштабна війна спричиняє потужний травматичний вплив на суспільство, проте водночас спільна загроза та переживання складних подій сприяють посиленню психологічної згуртованості громадян, розвитку взаємопідтримки, солідарності та громадської активності. Дослідник підкреслює, що соціальна підтримка, довіра та спільні цінності допомагають суспільству краще долати травматичні наслідки війни. Психологічна згуртованість виступає важливим

ресурсом адаптації та стійкості (резильентності) українського суспільства у кризових умовах.

Висновки. Хоча війна і є джерелом масової психологічної травматизації, яка супроводжується втратами, проте єдність суспільства, ментальна солідарність, взаємодопомога та спільна мета можуть зменшувати негативні наслідки травматичного досвіду та сприяти відновленню. Таким чином, травма виступає не лише фактором ризику, а й чинником формування нових моделей міжпоколіннєвої синергії.

Маргарита Кременчуцька

*професор кафедри психодіагностики і клінічної психології
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова, кандидат психологічних наук
mkk@onu.edu.ua*

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ НАВЧАННЯ ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ

Актуальність дослідження. Проблема включення літніх людей в освітній процес як можливість підтримання їхнього психологічного здоров'я не знижує своєї актуальної значущості. Сучасні люди живуть у середньому на цілу доросле життя довше, ніж попередні покоління, що зумовлює переформування потреб і здібностей літніх людей. Розуміння цього вимагає відмови від традиційних уявлень, де вік розглядається як патологія та прийняття того, що вік – це потенціал.

Наукові дослідження виявили чіткий зв'язок між рівнем освіти, ступенем залученості в освітній процес та тривалістю життя. Оновлення знань у літньому віці змінює спосіб життя, культуру споживання, ставлення до захворювань та втрати деяких функцій. Виникає нова система цінностей – часто більш прагматична, адаптована до нового періоду життя та орієнтована на діалог з поколіннями (Lancet Public Health, 2024; Кременчуцька М.К., 2017).

Психологічне здоров'я літньої людини значною мірою залежить від здатності до саморозвитку та самореалізації. Оскільки здатність літньої людини до контролю та впливу на зовнішні зміни зменшується, найбільш значущі трансформації відбуваються у її внутрішньому світі. Літні люди прагнуть уникати бездіяльності, реалізувати упущені можливості в освіті, творчій діяльності, родинних стосунках. Вони задаються екзистенційними питаннями: як слід провести цей час? Як провести його з користю? Людина входить в іншу соціальну ситуацію розвитку, яка вимагає певних ресурсів для адаптації.

Незважаючи на складні обставини, спричинені військовим вторгненням в Україну, літні люди демонструють вражаючу життєстійкість та не втрачають своєї жаги до самореалізації. Вони готові до опанування нових знань, охоче займаються самоосвітою та активно беруть участь у спеціальних освітніх заходах. Ця освітня активність стає не просто способом отримання інформації, а потужним психологічним ресурсом подолання стресу та тривоги, що супроводжують воєнний час. Залучення в навчальну діяльність дозволяє літнім людям зберігати відчуття контролю над власним життям, підтримувати когнітивну активність та емоційну стабільність у період невизначеності.

Освіта не лише дозволяє підтримувати інтелектуальний рівень, але й саме досягнення поставлених цілей приносить задоволення, створюючи позитивний емоційний фон, зберігає самоповагу та впевненість у собі. Надзвичайно важливим є той факт, що така навчальна діяльність відбувається в групі однодумців, формуючи стійке коло спілкування та подолання соціальної ізоляції.

Однак існують численні бар'єри (блокатори) розвитку освітньої активності літніх людей: погіршення здоров'я, зниження рухової активності, депресія, негативний досвід навчання в минулому, відсутність впевненості продовжувати навчання, нерозуміння мети навчання та його позитивного впливу на особистість (Kremenchutska M., 2024). Це актуалізує необхідність розробки спеціальних підходів до організації освітнього процесу для літніх людей.

Особливої актуальності набуває питання міжпоколінної взаємодії в освітньому середовищі. Сучасне покоління «третього віку», за словами Маргарет Мід, виявилось «емігрантами в часі, які назавжди залишили планету, на якій вони народилися, щоб жити в епоху, де їм все незнайоме» (Margaret Mead, 1978). Молодь може служити провідниками тієї культури, якої бракує в досвіді літніх людей, оскільки саме вони є експертами в питаннях соціальних очікувань та існування в технологічному світі. Водночас молодь отримує досвід наступності віків і поколінь, можливість усвідомити, що життя не обмежується часом існування одного індивіда, прийняти духовні цінності та скарбницю життєвої мудрості старшого покоління.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю прикладного обґрунтування ефективності включення літніх людей в організовані освітні програми як засобу підтримання їхнього психологічного здоров'я, а також вивчення потенціалу міжпоколінної взаємодії в освітньому процесі.

Мета дослідження полягала у визначенні впливу включення літніх людей в освітній процес на показники їхнього психологічного здоров'я та з'ясуванні ефективності міжпоколінної взаємодії в освітньому середовищі. Ми припустили, що організоване навчання буде мати позитивний вплив на

психологічне здоров'я літніх людей, а включення молодих людей в освітній процес підвищить ефективність навчання.

Організація і методологія дослідження. У дослідженні взяли участь 60 осіб віком від 60 до 75 років (середній вік 67,5 років), які були розподілені на дві групи, що були урівноважені за віком, статтю, освітнім рівнем та початковими показниками психологічного здоров'я: експериментальна група (n=30) – літні люди, які протягом 6 місяців брали участь в освітніх програмах Університету третього віку в Хаджибейському територіальному центрі міста Одеси, де навчання проводили молоді співробітники та здобувачі Одеського національного Університету імені І. І. Мечникова; контрольна група (n=30) – літні люди, які не брали участі в організованих освітніх програмах і займалися переважно самоосвітою або не займалися нею взагалі.

У рамках дослідження з кожним учасником було проведено структуроване інтерв'ю щодо освітніх потреб і бар'єрів та діагностування: шкала психологічного благополуччя К. Ріфф (адаптована версія), опитувальник якості життя SF-36 та шкала суб'єктивного відчуття самотності.

Результати дослідження показали наступне:

Психологічне благополуччя та якість життя. В експериментальній групі виявлено статистично значуще підвищення показників психологічного благополуччя на 24% ($p<0,05$). Найбільш виражені зміни спостерігалися за шкалами «особистісне зростання» (+22%) та «цілі в житті» (+18%). Загальний показник якості життя в експериментальній групі зріс на 19%, особливо за доменами «психічне здоров'я» (+22%) та «соціальне функціонування» (+26%). Можна стверджувати, що освітній процес забезпечує нову соціальну ситуацію розвитку, де літні люди реалізують упущені можливості та знаходять відповіді на екзистенційні питання про сенс цього непростого періоду життя.

Соціальні контакти та міжпоколінна взаємодія. Відчуття самотності в експериментальній групі знизилося на 31%, що пов'язано з формуванням стійкого кола спілкування з однодумцями. Кількість соціальних контактів збільшилася в середньому на 3-5 значущих зв'язків. Це відбувається завдяки формуванню спільноти однодумців, об'єднаних навчальною діяльністю. Група стає не просто освітнім середовищем, а простором емоційної підтримки та взаємодопомоги. Якісний аналіз показав, що 77% учасників високо оцінили роботу з молодими людьми, відзначаючи їхню здатність надавати складну інформацію зрозумілою мовою та створювати комфортну атмосферу. Молоді співробітники та студенти (загальною кількістю 24 особи) відзначили зміну стереотипних уявлень про літніх людей. У процесі здійснення освітнього процесу відбувається взаємне доповнення ресурсів: молоді люди виступають провідниками сучасного технологічного світу, а літні учасники отримують не лише знання, але й

відчуття залученості в сучасність. Для молоді це означає руйнування стереотипів про пасивність старості та усвідомлення потенціалу віку.

У контрольній групі значущих змін зафіксовано не було.

Висновки. Дослідження підтвердило припущення про позитивний вплив організованого навчання на психологічне здоров'я літніх людей. Включення в освітній процес сприяє формуванню нової системи цінностей, збереженню когнітивних функцій та розширенню соціальних контактів. Міжпоколінна взаємодія виявилася особливо ефективною: молоді викладачі успішно виконували роль провідників у сучасний інформаційний простір, а літні учасники отримували не лише знання, а й емоційну підтримку та відчуття приналежності до активного суспільства.

Результати обґрунтовують доцільність впровадження міжпоколінних освітніх програм як ефективного засобу підтримання психологічного здоров'я та якості життя літніх людей.

Наталія Ничта

доцент кафедри психології

Львівського національного університету імені Івана Франка,

кандидат наук з державного управління

nataliia.nychta@lnu.edu.ua

РОЛЬ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ ТА РЕЗИЛЬСНТНОСТІ В УМОВАХ ПРОЖИВАННЯ НЕВИЗНАЧЕНОЇ ВТРАТИ

Актуальність дослідження. Сучасна психологічна наука та практика стикаються з безпрецедентним викликом проживання особливого виду травматичного досвіду – невизначеної втрати (ambiguous loss). В умовах повномасштабної збройної агресії проти України цей феномен набув загальнонаціональних масштабів. Згідно з офіційними даними Міністерства внутрішніх справ України, станом на лютий 2026 року понад 90 000 осіб мають статус зниклих безвісти за особливих обставин. Більшість із них – військовослужбовці, проте значну частку складають цивільні особи та діти. Окрім цього, тисячі українців перебувають у полоні або в умовах примусової депортації. На відміну від традиційної втрати, невизначена втрата позбавлена соціального та ритуального завершення, що призводить до стану «замороженого горя» (Boss P., 1999). Невизначена втрата суттєво відрізняється від звичайної. Вона не має офіційного підтвердження й остаточного завершення. Через відсутність ясності родина не може повноцінно прожити горе: немає можливості завершити процес скорботи, провести ритуали прощання чи вшанування. Така невизначеність руйнує відчуття стабільності, передбачуваності життя, унеможливорює планування майбутнього та часто призводить до ускладненого, тривалого горя. Як

зазначають фахівці, це особливий тип втрати, що породжує безкінечне горювання, зумовлене не слабкістю людини, а двозначністю самої ситуації – коли водночас зберігається надія і неможливість повністю прожити біль. Травматичний досвід у таких випадках є хронічним, оскільки родини перебувають у постійній амбівалентності між надією на повернення та визнанням факту відсутності. Статистика свідчить, що близько 66% членів родин зниклих безвісти відчувають значне погіршення психологічного стану, а понад 80% стикаються з хронічним стресом та соціальною ізоляцією. Резильєнтність у цьому контексті виступає не лише як здатність до відновлення, а як ключовий механізм витримування парадоксальної реальності, що дозволяє особистості зберігати функціональність за умови визначеності (Фомич М. В., 2025).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному аналізі специфіки травматичного досвіду при невизначеній втраті, а також у визначенні ресурсів резильєнтності, що сприяють психологічній адаптації сімей зниклих безвісти в умовах тривалого військового конфлікту.

Організація та методологія дослідження. Дослідження базувалося на інтегративному підході, що поєднував аналіз статистичних даних МВС України та якісні емпіричні методи. Теоретичний базис склали концепції Полін Босс щодо сімейної резильєнтності та сучасні українські дослідження психологічної стійкості в умовах війни (Титаренко Т. М., 2025). Методологічний апарат включав глибинні інтерв'ю та аналіз копінг-стратегій за методикою «Шкала подолання труднощів». Вибірку склали 45 членів родин, які перебувають у стані невизначеної втрати понад 6 місяців. Особлива увага приділялася здатності респондентів до пошуку сенсу в ситуації хронічної невизначеності та трансформації травматичної ідентичності (Євдокімова Н. О., 2025). Аналіз також враховував динаміку звернень до державних органів та неурядових організацій, що свідчить про інтенсивність процесу пошуку як компонента копінг-поведінки.

Результати дослідження. Аналіз отриманих даних свідчить, що травматичний досвід невизначеної втрати має кумулятивний ефект, виснажуючи адаптаційні ресурси особистості. На відміну від дискретної травми, цей тип втрати не має чіткої часової межі завершення, що призводить до хронічної активації стресової відповіді, тривалого переживання тривоги, амбівалентних емоцій та зниження здатності до відновлення. Кумулятивність проявляється у наростанні емоційного виснаження, фрагментації ідентичності та зменшенні відчуття життєвої перспективи.

Встановлено, що ключовим психологічним ресурсом стійкості в умовах невизначеної втрати є здатність до діалектичного мислення, тобто одночасного утримування взаємовиключних смислів – надії та втрати. Таке мислення дозволяє респондентам уникати як тотального заперечення втрати,

так і фаталістичного знецінення майбутнього. Діалектичне прийняття знижує інтенсивність внутрішнього конфлікту між очікуванням і горюванням, створюючи умови для психологічної стабілізації без передчасного завершення процесу втрати.

Результати підтверджують, що рівень резильєнтності суттєво корелює з наявністю соціальної підтримки. Зокрема, 75% респондентів, які інтегровані в групи взаємодопомоги, громадські ініціативи або неформальні спільноти родин з подібним досвідом, демонструють вищий рівень щоденної функціональності, емоційної регуляції та збереження соціальних ролей порівняно з тими, хто переживає втрату в ізоляції (Засекіна Л., 2023). Соціальна залученість виконує функцію нормалізації переживань, зниження сорому та відновлення відчуття приналежності.

Статистичний аналіз також засвідчив, що активні копінг-стратегії, зокрема участь у громадській діяльності, волонтерстві та адвокаційних ініціативах, сприяють формуванню феномену «активної надії». На відміну від пасивного очікування, активна надія пов'язана з переживанням власної дієздатності та смислової залученості, що, своєю чергою, знижує ризик розвитку клінічної депресії приблизно на 40%. Такі форми активності розглядаються не лише як поведінкові реакції, а як важливі механізми відновлення суб'єктності в умовах тривалої невизначеності.

Важливим чинником психологічної адаптації виявилася також гнучкість сімейних ролей та здатність родини до перерозподілу обов'язків. Родини, у яких відбувалося поступове перегрупування функцій, зменшення ригідних очікувань та взаємна підтримка, демонстрували вищий рівень системної стійкості та нижчий рівень дезадаптаційних проявів (Шерішоріна Т. Г., 2025). Гнучкість ролей виступає буфером між індивідуальним горюванням і сімейною дезінтеграцією.

Водночас результати дослідження засвідчують, що ресурси резильєнтності не лише зменшують негативні наслідки травматичного досвіду, але й можуть сприяти його трансформації у посттравматичне зростання. Така трансформація відбувається через переоцінку життєвих пріоритетів, поглиблення міжособистісних зв'язків, формування нових смислів та посилення екзистенційної усвідомленості. Важливо підкреслити, що посттравматичне зростання не заперечує болю втрати, а співіснує з ним, формуючи нову, більш інтегровану життєву позицію.

Висновки. Проживання невизначеної втрати є одним із найскладніших видів травматичного досвіду, що охоплює десятки тисяч українських сімей. Резильєнтність у таких умовах полягає у здатності жити повноцінним життям попри незавершеність ситуації. Основними предикторами стійкості є пошук нових сенсів, нормалізація амбівалентності та інтеграція в підтримуючі соціальні мережі. Психологічна допомога має фокусуватися на зміцненні ресурсів резильєнтності, що дозволяють

витримувати високий рівень когнітивного дисонансу та запобігати хронічній травматизації особистості. Враховуючи, що станом на 2026 рік кількість зниклих безвісти продовжує зростати (в середньому на 70 осіб щодня), розвиток системної психологічної підтримки на державному рівні є критичною необхідністю для забезпечення ментального здоров'я суспільства.

Зоряна Затерта

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти за спеціальністю 053 – Психологія
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
zvoievoda@gmail.com*

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ДИСКУРСІ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ

Актуальність дослідження. Сучасний соціокультурний простір України значною мірою формується під впливом тривалого перебування особистості в умовах екзистенційної травми. Воєнні дії, що набули хронічного характеру, наклалися на попередній період соціальної ізоляції через пандемію. Це створило унікальний вид травматичного досвіду, який не обмежується однією подією, а стає постійним супутником повсякденного життя.

У такій ситуації навіть буденні обставини перетворюються на тригери, що підсилюють потребу не лише в стресостійкості, а й у глибинній резильєнтності. З погляду ресурсного підходу, травматичний досвід може розглядатися не лише як руйнівний фактор, але й як критичний момент для переосмислення внутрішніх опор. У цьому контексті резильєнтність сприймається як динамічна здатність особистості інтегрувати травму в свій життєвий наратив, перетворюючи її на джерело ресурсу для подальшого розвитку.

Особливе значення у цьому процесі має ціннісно-смилова сфера, яка слугує внутрішнім механізмом для знаходження нових сенсів навіть у деструктивних обставинах. Тому важливо розглядати питання резильєнтності через призму аксіосфери. Для сучасних українців подолання травматичного досвіду є своєрідним актом міжпоколіннєвої синергії, який виявляється в засвоєнні цінностей попередніх поколінь з одночасним продукуванням власних адаптивних стратегій. У такому розумінні резильєнтність стає не лише засобом стабілізації, а й стратегічним психологічним ресурсом, що забезпечує перехід від травми до посттравматичного зростання.

Результати. Дослідження резильєнтності в сучасній психологічній науці демонструє її багатовимірний характер. Як зазначає Г. Боннано, резильєнтність не обмежується відсутністю патологічних станів після стресу, а проявляється в здатності людини підтримувати відносну стабільність психологічного й фізичного функціонування, зберігаючи гнучкість у відповідь на виклики травматичних ситуацій (Bonanno G. A., 2008). Однак, як вважає О. Романчук, така стійкість не є просто наслідком біологічної витривалості. Вона базується на глибоко усвідомленій вірі в сенс життя та вмінні знаходити і зберігати цей сенс навіть у найскладніші моменти. На його думку, резильєнтність – це, водночас, духовна і психологічна відповідь на страждання, яка поєднує прийняття реальності з активним пошуком шляхів гідного продовження життя (Романчук О., 2022)

У цьому контексті ключову роль відіграє ціннісний потенціал особистості. М. Шевчук наголошує, що ціннісні орієнтації є складною психологічною системою, яка відображає важливість об'єктів і явищ соціальної дійсності для людини. Унікальність людської аксіосфери полягає в її проникненні в усі рівні психіки, від базових потреб до високих ідеалів, що, своєю чергою, спрямовує поведінку й прийняття рішень. Травматичний досвід, руйнуючи звичні життєві уявлення, змушує людину звернутися до свого «внутрішнього фундаменту». Саме ціннісні орієнтації слугують опорою, навколо якої формується нова ідентичність після пережитої травми, перетворюючи зовнішній хаос на впорядкований та осмислений досвід (Шевчук М., 2000).

Аналізуючи структурні компоненти резильєнтності, слід звернути увагу на концепцію Л. Долинської та Н. Максимчук, у якій ціннісні орієнтації розглядаються як ключовий чинник гармонізації внутрішнього світу особистості. Науковці акцентують, що впорядкована система цінностей дає змогу інтегрувати минуле, теперішнє і майбутнє в цілісний наратив, утворюючи основу ідентичності. В умовах війни, коли часові перспективи часто деформуються через страхи та невизначеність, саме аксіологічні константи забезпечують відчуття буттєвої стійкості (Долинська Л. В., Максимчук Н. П., 2008).

С. Мотков зазначає, що пережита травма зазвичай супроводжується відчуттям втрати контролю над ситуацією та глибокою особистісною безпорадністю, що породжує внутрішній конфлікт між необхідністю змін та страхом перед ними. Проте дослідник підкреслює, що подолання таких кризових станів стимулює трансформацію ціннісно-сислової сфери особистості. У цьому процесі руйнування вже наявних сенсів стає передумовою для формування нових ціннісних орієнтирів, які відповідають змінам у реальності (Мотков С. О., 2019).

Таким чином, у процесі подолання травматичного досвіду ціннісно-смилова сфера виконує низку ключових функцій:

1. Стабілізаційну – підтримує незмінність ядра особистості в умовах кризи.
2. Трансформаційну – сприяє перетворенню болю і втрат на джерело внутрішньої сили.
3. Інтеграційну – забезпечує поєднання індивідуальних прагнень із потребами суспільства.

Особливе значення у зазначеному контексті має міжпоколіннєва синергія, що знаходить своє вираження у передачі життєствердних смислів як аксіологічної спадщини. Це сприяє тому, що кожне наступне покоління зможе вибудувати власну модель резильєнтності, орієнтуючись на досвід попередників в епоху глобальних змін і викликів.

Висновки. З огляду на здійснений теоретичний аналіз можна зробити висновок, що одним із ключових психологічних ресурсів розвитку резильєнтності в умовах травматизації є зріла аксіосфера особистості. Рівень стійкості до деструктивних впливів соціокультурного середовища прямо залежить від усвідомлення особистістю власних ціннісних орієнтацій, які виступають не лише смисловим буфером, а й дороговказом індивідуального розвитку. Подальші дослідження механізмів аксіологічної регуляції резильєнтності можуть значно поглибити розуміння шляхів посттравматичного зростання та підтримки ментального здоров'я суспільства під час кризових періодів.

Руслана Чіп

*доцент кафедри психології розвитку та консультування
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, кандидат психологічних наук
ruslanachip@ukr.net*

Галина Гончаровська

*доцент кафедри психології розвитку та консультування
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, кандидат психологічних наук
galja_from_ua@ukr.net*

ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Сучасний світ переживає період значних трансформацій, де питання безпеки набувають першочергового значення. Зростання військових конфліктів, терористичних загроз, інформаційних атак та техногенних катастроф актуалізує проблему підготовки людини до дій у кризових і небезпечних ситуаціях. Так, наша країна, перебуваючи в умовах тривалих

військових дій, зазнала масштабних соціально-психологічних змін, які торкнулися кожного громадянина незалежно від професії, місця проживання чи соціального статусу. Відтак, формування у дорослого населення готовності до безпечної поведінки стало не лише питанням індивідуального виживання, а й колективної відповідальності за життя та стабільність суспільства (Єфімова О., 2025).

Змістовне поєднання категорій «поведінка» і «безпека» уможливило концептуалізацію поняття «безпечна поведінка». Зокрема, у працях Л. Карнаух безпечна поведінка визначається як соціально й психологічно обумовлена форма активності людини, що забезпечує уникнення загроз фізичному, психічному та соціальному благополуччю. Вона передбачає дотримання норм, правил і цінностей, спрямованих на мінімізацію ризиків у повсякденному житті. Її сутність полягає у гармонійному поєднанні індивідуальної відповідальності, соціальної обачності та емоційної стійкості. Тому безпечна поведінка відображає здатність особистості діяти розсудливо, прогнозувати наслідки й контролювати власні реакції у стресових ситуаціях (Карнаух Л., 2019).

Як зазначає В. Гвоздій, безпечна поведінка – це інтегративна характеристика особистості, що охоплює когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти, спрямовані на збереження власної цілісності та життєдіяльності. Вона формується під впливом соціального досвіду, виховання та психологічної культури людини. Безпечна поведінка проявляється у здатності передбачати небезпеку, оцінювати ризики та приймати зважені рішення в критичних умовах. Вона є показником високого рівня самосвідомості та сформованої системи цінностей, орієнтованих на життя і благополуччя (Гвоздій В., 2017).

На думку П. Левченко, безпека є соціально-психологічною категорією і розглядається як інтегративна соціально-психологічна характеристика, що відображає рівень гармонійної взаємодії людини з довкіллям, охоплює усвідомлення ризиків, розвиток відповідальної поведінки та вміння підтримувати емоційну рівновагу у складних обставинах. Безпека в цьому сенсі означає не лише фізичну недоторканність, а й збереження психічної стабільності та соціальної підтримки. Її сутність полягає у здатності людини зберігати цілісність і функціональність у ситуаціях загрози (Левченко П., 2017).

Безпечна поведінка трактується Е. Арустамовим як здатність особистості ефективно взаємодіяти із середовищем у ситуаціях небезпеки, забезпечуючи збереження власних ресурсів і ресурсів соціуму. Вона охоплює усвідомлення меж власних можливостей, дотримання правил безпеки, готовність до відповідальних рішень у кризових умовах. Формування безпечної поведінки відбувається через розвиток емоційної стабільності, критичного мислення та адаптивних копінг-стратегій. Така поведінка є не

лише індивідуальним захистом з боку конкретної особистості, а й елементом колективної безпеки (Арустамов Е., 2011).

Безпечна поведінка, на думку М. Тутової, – це психологічна готовність особи до конструктивного реагування на загрозливі події, що потенційно можуть завдати шкоди. Вона полягає у вмінні своєчасно розпізнавати небезпеку, знижувати рівень стресу й обирати найбільш ефективні дії для уникнення ризиків. Безпечна поведінка особи базується на поєднанні знань, емоційної саморегуляції та практичних навичок подолання труднощів. Її сформованість – показник психологічної зрілості, відповідальності, життєстійкості людини (Тутова М., 2009).

І. Волженцева підкреслює значення особистісного потенціалу, свободи вибору і творчого підходу до вирішення кризових ситуацій. Безпечна поведінка розглядається як прояв цілісності особистості, її здатності діяти свідомо, враховуючи етичні та соціальні аспекти власних дій. Учена виділяє внутрішню мотивацію і прагнення до самореалізації як ключові чинники, що визначають рівень відповідальності та обачності, і наголошує на важливості усвідомленого ставлення до ризику і здатності оцінювати наслідки дій для себе та оточення. Безпечна поведінка в цьому контексті є результатом інтеграції цінностей, переконань, досвіду і здібностей особистості (Волженцева І., 2021).

Услід за О. Романчук стверджуємо, що значення безпечної поведінки в умовах війни полягає у забезпеченні фізичного, психологічного та соціального захисту людини від численних ризиків і загроз, які виникають у кризових ситуаціях. У воєнний час безпечна поведінка допомагає мінімізувати небезпеку для життя та здоров'я, знижує рівень стресу і тривожності, а також сприяє збереженню психічної стабільності та адекватності дій. Вона забезпечує здатність особистості ухвалювати раціональні рішення у небезпечних умовах, правильно оцінювати ризики та ефективно взаємодіяти з іншими людьми, що особливо важливо для колективної безпеки. Крім того, її розвиток сприяє формуванню внутрішніх ресурсів особистості – стресостійкості, самоконтролю, усвідомленості та відповідальності за власні дії і дії навколишніх, що є чинниками виживання та збереження соціальної стабільності під час воєнних загроз (Романчук О., 2021).

Отож, безпечна поведінка визначається науковцями як свідомо організована система дій, спрямована на забезпечення особистої й соціальної безпеки в умовах підвищеної небезпеки або невизначеності. Вона передбачає активне використання людиною стратегій самозбереження, профілактики ризиків і раціонального ухвалення рішень. Така поведінка формується у процесі навчання, соціального досвіду та психологічної підготовки. Безпечна поведінка є важливою складовою соціальної компетентності, що дає змогу

людині зберігати стабільність, самоконтроль і здатність діяти ефективно навіть у кризових умовах.

Важливим внутрішнім ресурсом для формування безпечної поведінки дорослої людини виступає рівень розвитку самоконтролю, що охоплює здатність регулювати власні емоції, інстинктивні реакції та поведінкові імпульси у стресових або небезпечних умовах. Людина з високим рівнем самоконтролю здатна свідомо обирати оптимальні стратегії поведінки, передбачати наслідки своїх дій та уникати ризикованих ситуацій. Інтернальний локус контролю сприяє відчуттю власної відповідальності за результати дій та розвитку активної позиції у забезпеченні безпеки. Розвинений самоконтроль допомагає запобігати панічним реакціям, агресивним або ризикованим поведінковим патернам, а також формує психологічну стійкість до стресу. Цей чинник є основою для ефективної саморегуляції та адаптивного прийняття рішень у критичних умовах (Байер О., 2020).

П. Левченко вказує на те, що колективна підтримка, довіра до оточення та ефективна комунікація значно підвищують шанси на адекватне реагування у небезпечних ситуаціях. Також науковець акцентує увагу на розвитку навичок міжособистісної взаємодії, здатності до співпраці, активного слухання та конструктивного вирішення конфліктів. Слід враховувати, що безпечна поведінка формується на стику індивідуальних характеристик особи та соціальних очікувань і постає інтеграцією особистісної відповідальності, соціальної обачності та колективної відповідальності, що забезпечує адаптивність у критичних умовах. Вказане також пояснює, чому люди, які отримують активну підтримку з боку спільноти, демонструють більш ефективну і стабільну безпечну поведінку (Левченко П., 2017).

В умовах воєнних конфліктів, соціальної нестабільності та постійного відчуття небезпеки зростає потреба у психологічних механізмах особистості, що забезпечують збереження внутрішньої рівноваги та ефективне подолання стресу. Одним із важливих ресурсів психологічного захисту людини в екстремальних умовах виступають копінг-стратегії – усвідомлені способи реагування на загрозливі ситуації, спрямовані на зниження емоційної напруги, адаптацію до стресових обставин і відновлення контролю над поведінкою. Під час військових загроз ці стратегії набувають особливого значення, адже від їх сформованості залежить здатність особи зберігати психологічну стійкість, ухвалювати раціональні рішення, підтримувати соціальні зв'язки та уникати деструктивної поведінки (Єфімова О., 2025).

А. Коваленко доводить, що копінг-ресурси особи виступають базою для ефективного вибору нею стилю поведінки. До них належать особистісні ресурси, серед яких «Я-концепція», інтернальний локус контролю, когнітивні здібності, афіліації та здатність до емпатії. Позиція людини до

навколишнього світу, духовність і ціннісно-мотиваційна структура також впливають на стратегії подолання стресу. Соціальні ресурси, такі як наявність підтримуючого оточення, здатність шукати, приймати та надавати соціальну допомогу, суттєво підвищують ефективність адаптивних копінг-стратегій. Вибір копінг-стратегії залежить також від когнітивних ресурсів особистості, таких як здатність до аналізу ситуації, планування дій та переосмислення стресових подій. Когнітивні ресурси дають змогу трансформувати стресову ситуацію у потенційно контрольований процес, знижуючи негативний вплив стресорів. Афіліації та соціальні зв'язки сприяють зменшенню психологічного навантаження, оскільки людина отримує емоційну підтримку та практичну допомогу (Коваленко А., Родіна Н., 2021).

Л. Карамушка підкреслює, що безпечна поведінка не обмежується фізичними діями, вона охоплює також внутрішні психологічні стратегії, які допомагають впоратися зі страхом і тривогою. Така поведінка є своєрідним балансом між потребою у самозбереженні і прагненням до самовираження, оскільки захисні механізми дають змогу людині діяти в межах психологічної стабільності (Карамушка Л., 2022).

Фундаментальною умовою формування безпечної поведінки дорослої особистості Т. Дівенко називає психолого-педагогічну підготовку, яка охоплює навчання правил безпеки, розвиток навичок реагування у кризових ситуаціях та тренування поведінкових сценаріїв. Освоєння людиною методів самозахисту, відпрацювання алгоритмів дій у надзвичайних обставинах та здобуття нею спеціальних знань підвищують адаптивні можливості особистості. Психолого-педагогічна підготовка дає змогу формувати автоматизовані моделі безпечної поведінки, підвищує ефективність ухвалення рішень під тиском часу та у стресових умовах. Вона також забезпечує розвиток когнітивних, емоційних та мотиваційних компонентів безпечної поведінки, сприяючи формуванню усвідомленої відповідальності та передбачливості (Дівенко Т., 2017).

Відтак, вважаємо, що важливим інструментом формування безпечної поведінки дорослої особистості є навчальний тренінг, значення якого полягає у створенні для учасників можливостей не лише отримувати інформацію від тренера, а й практично застосовувати отримані знання, перетворюючи їх на реальні уміння та навички. Завдяки тренінговій формі роботи дорослі мають змогу активно долучатися до процесу навчання, відпрацьовувати поведінкові стратегії в безпечних умовах та отримувати зворотний зв'язок щодо власних дій, що створює основу для свідомого розвитку безпечної поведінки. Тренінгові форми роботи сприяють формуванню самосвідомості, підвищують рівень соціально-психологічної компетентності, розвивають комунікативні уміння, що безпосередньо впливає на здатність уникати ризикованих ситуацій і адекватно реагувати на загрози.

Ірина Сняданко
професор кафедри практичної психології ментального здоров'я
Національного університету "Львівська політехніка",
керівник Інституту психології та психотерапії(м. Львів),
доктор психологічних наук
iryna.i.sniadanko@lpnu.ua

МІЖПОКОЛІННЄВА СИНЕРГІЯ ЯК ФАКТОР ПОДОЛАННЯ ВІДЧУТТЯ САМОТНОСТІ

Актуальність дослідження. У 2023 році за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) самотність було офіційно визнано глобальною загрозою суспільному здоров'ю. ВООЗ (WHO Commission on Social Connection, 2023) визначає самотність як стан, що руйнує фізичне здоров'я. Міжпоколіннева синергія є важливою соціально-психологічною умовою, що сприятиме подоланню відчуття самотності представниками різних поколінь.

Мета дослідження: здійснити теоретичний аналіз міжпоколіннєвої синергії як фактору подолання відчуття самотності.

Результати дослідження. За результатами дослідження ВООЗ (WHO Commission on Social Connection, 2023) самотність підвищує ризик розвитку деменції на 50%, а серцево-судинних захворювань та інсультів – на 30%. Важливо розрізняти поняття соціальної ізоляції та самотності. Соціальна ізоляція є об'єктивним станом, коли людині дійсно бракує соціальних контактів, вона має обмежене коло спілкування. Самотність, на відміну від соціальної ізоляції, є суб'єктивним болісним відчуттям невідповідності між бажаними та реальними стосунками.

Покоління «Альфа» (діти народжені в проміжку між 2010–2024 роками) та покоління «Зумерів» (діти народжені в проміжку між 1997–2010 роками) характеризуються низькою ізоляцією, адже вони постійно на зв'язку, але, разом з тим, мають високий рівень самотності (бо спілкуються в онлайні, а не в офлайні). При цьому старші покоління можуть мати високу ізоляцію, що може призводити до депресивних станів.

Однією з причин самотності вважають розрив між поколіннями. ВООЗ наголошує, що самотність не має віку. Кожен четвертий підліток у світі через те, що не може сформувати глибоку прив'язаність, відчуває самотність, перебуваючи у цифровому світі. Так само кожен четвертий літній дорослий відчуває самотність, але вже через соціальне виключення та втрату ролі.

Важливу роль у розвитку відчуття самотності відіграє "цифрова токсичність", адже, з одного боку, цифровізація сприяє покращенню комунікації, а з іншого, – поглиблює самотність. Якщо для покоління Альфа

гаджети стають “соціальним протезом”, що не дозволяє розвиватись навичкам реальної емпатії, то в майбутньому це робить їх ще самотнішими.

Саме ВООЗ наголошує на тому, що міжпоколіннева солідарність (intergenerational solidarity) або міжпоколіннева синергія є не просто виявом доброї волі, а медичною рекомендацією для виживання нашого соціуму.

Однією з ключових характеристик покращення міжпоколіннєвої синергії є здатність старшого покоління до генеративності. Концепція генеративності належить Е. Еріксону (Erik Erikson, 1950/1982), який розглядав генеративність як потребу бути потрібним наступним поколінням. Генеративність, за Е. Еріксоном, є турботою про наступне покоління, що є ознакою зрілої особистості. Генеративність є центральним завданням сьомої стадії психосоціального розвитку (зрілість, приблизно 40–65 років) Також генеративність є антидотом до стагнації та депресії у дорослих.

Слід розуміти, що синергія відіграє роль “соціального клею”, коли взаємодія між поколіннями створює відчуття неперервності буття, що нівелює екзистенційну самотність. Старше покоління забезпечує стабільність і опору, а молодше – рух і розвиток.

Чим старшими ми стаємо, тим більшим є запит бути потрібним, створювати щось, що переживе нас самих, а також піклуватись про розвиток наступного покоління. Синергія – це біологічний і психологічний двигун, що змушує старших шукати контакту з молодими.

Розрізняють такі форми *генеративності* (за Е. Еріксоном, 1982): прокреативна, продуктивна та креативна. *Прокреативна* включає біологічний аспект, але не зводиться до народження дітей, а означає відповідальність за нове життя. Тобто це здатність посунути власне “Я” заради іншого – перший етап подолання егоцентризму (стагнації). Якщо розглядати цей феномен з погляду синергії, він є фундаментом, адже без готовності “давати життя” синергія неможлива.

Продуктивна генеративність передбачає створення об’єктів, продуктів та послуг, здатність виробляти щось цінне для суспільства і реалізується в праці, творчості, волонтерстві. Людина відчуває свою релевантність через внесок у спільну справу. Міжпоколіннева синергія відбувається на робочому місці.

Креативна генеративність є найвищим рівнем, адже передбачає створення нових ідей та передачу культури. Креативна генеративність має здатність змінювати світ на краще через інновації, мистецтво або виховання. Вона дає можливість подолати страх смерті через “символічне безсмертя” у своїх ідеях та учнях. Для міжпоколіннєвої синергії – це навчання молодших мислити критично, бачити сенси за межами екрана.

За Е. Еріксоном, молодь на стадії пошуку ідентичності потребує підтвердження та опіки з боку зрілих дорослих. Якщо синергія не відбувається, людина впадає у стагнацію. Це стан самопоглинання, в якому

людина відчуває, що світ “чужий”, “молодь не та”, а її власний досвід нікому не потрібен.

Ден Коут та Ед де Сент-Обен (Dan McAdams & Ed de St. Aubin, 1992) значно розширили ідеї Еріка Еріксона, створивши більш детальну структуру того, як саме проявляється генеративність. Вони виділяють чотири основні форми генеративності, які можна представити як етапи подолання самотності: біологічна генеративність, батьківська (виховна) генеративність, технічна (професійна) генеративність та культурна генеративність.

Синергія на етапі біологічної генеративності (народження дитини, продовження роду, фізичне виживання виду) відбувається через створення самого об’єкта турботи. Самотність долається через первинний біологічний зв’язок “мати/батько – дитина”. В цьому є свої ризики, адже якщо зупинитися лише на цій стадії, виникає гіперопіка, тобто страх за фізичну безпеку, що блокує розвиток.

Батьківська (виховна) генеративність характеризує перехід від “народити” до “сформувати”, адже виховання, дисципліна, передача сімейних цінностей та традицій є роллю батька/матері як наставника. Для міжпоколіннєвої синергії тут є важливий момент формування надійної при’язаності. Самотність долається через спільний побут, ритуали та відчуття “ми – одна сім’я”.

Технічна (професійна) генеративність передбачає навчання наступного покоління того, як “робити речі”. Це менторство на роботі та передача професійних секретів. Міжпоколіннєва синергія може включати і реверсивну синергію, адже старші вчать молодих стратегічного мислення, а молоді вчать старших, наприклад, цифрової грамотності. Відчуття самотності долається через зростання відчуття власної цінності через свою експертність.

Культурна генеративність є найвищим рівнем, який найбільше впливає на суспільство, адже відбувається передача смислів, ідей, культурних кодів та етичних систем. Це створення “спадщини”, яка переживе людину. Для міжпоколіннєвої синергії це – створення спільного наративу. Коли старше покоління розповідає про історію родини або сенс свободи, воно “прошиває” дитину культурним кодом. Культурна генеративність є “ліками” проти екзистенційної самотності. Людина розуміє, що вона – частина великого історичного ланцюга.

Для Е. Еріксона генеративність є внутрішньою потребою та етапом дозрівання особистості, а в Д. Коута та Ед де Сент-Обен генеративність – соціальною дією, яка визначається конкретною роллю (батько, вчитель, лідер).

Конфлікт поколінь часто є симптомом колективної стагнації, тоді як синергія є ознакою колективної генеративності. В Україні війна є фактором примусової синергії, а також розриву між поколіннями (через міграцію одного покоління). Проте важливо зауважити, що спільна травма стирає

вікову ієрархію. Формується реверсивне наставництво, коли молодь забезпечує цифровий зв'язок, а старше покоління дає побутову стійкість.

Висновки. Важливо розуміти, що міжпоколіннева синергія не є поверненням в минуле, а є створенням майбутнього, де сучасні технології, якими володіють і які створюють молодші покоління, поєднуються з емпатією старшого покоління. Самотність долається там, де досвід стає спадщиною, а молодість є продовженням спільного наративу. Спільна діяльність, досягнення спільних цілей нівелює вікові ієрархії та створює простір для взаємної довіри. Міжпоколіннева синергія є соціальним капіталом майбутнього, ключовим фактором подолання самотності, що підвищує рівень суб'єктивного благополуччя всіх учасників, залучених до цього процесу.

Діана Логвінова

*доцент кафедри теоретичної та прикладної психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
кандидат психологічних наук
genderua@gmail.com*

МІЖПОКОЛІННЄВІ ВІДМІННОСТІ ЦІННОСТЕЙ СІМ'Ї ТА МАТЕРИНСТВА У МАТЕРІВ І ДОЧОК

Актуальність дослідження визначається сукупністю демографічних і соціокультурних трансформацій, що характеризують сучасний етап розвитку українського суспільства. Поряд із суттєвими демографічними втратами, спричиненими воєнними подіями, в Україні спостерігаються стійкі тенденції до зниження народжуваності та відтермінування реалізації батьківства, що проявляється у зростанні віку народження першої дитини. У довгостроковій перспективі ці процеси створюють ризики поглиблення демографічного дисбалансу та скорочення чисельності молодих поколінь.

Емпіричні дослідження засвідчують зміщення ціннісних пріоритетів сучасної молоді у бік індивідуалістичних орієнтацій, пов'язаних із професійною самореалізацією, матеріальною незалежністю, прагненням до психологічного благополуччя та особистісного розвитку. На цьому тлі спостерігається трансформація уявлень про сім'ю, батьківство та виховання, а також зниження їх суб'єктивної значущості порівняно з попередніми поколіннями. Особливої уваги набуває вивчення психологічних чинників формування ціннісних орієнтацій щодо сім'ї та виховання у представників різних поколінь. Аналіз міжпоколінневих подібностей і відмінностей дозволяє глибше зрозуміти механізми трансляції сімейних цінностей, їх трансформації в умовах соціальних змін і слугує підґрунтям для розроблення

ефективних стратегій підтримки сім'ї та формування зваженої демографічної політики.

Проблематика цінностей і закономірностей їх трансформації в умовах соціокультурних змін є предметом активного наукового аналізу як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології та соціології. О. Р. Ткачишина (2022) зазначає, що під впливом глобалізаційних процесів у сучасному українському суспільстві відбувається поступовий перехід від колективістських моделей до цінностей, орієнтованих на індивідуалізм і особистісний розвиток. Водночас ці трансформації не мають характеру повного розриву з попередніми поколіннями, а радше відображають процес селективного засвоєння та переосмислення сімейних цінностей у нових соціальних умовах.

У дослідженні Н. Прокопенко та Н. Тертичної (2022) показано, що сім'я та шлюб продовжують посідати значуще місце у системі цінностей молоді, однак між поколіннями виникає напруга між нормативною значущістю сімейних ролей і реальною готовністю до їх практичної реалізації. Автори пов'язують ці розбіжності з кар'єрними орієнтаціями, процесами індивідуалізації та трансформацією очікувань до партнерських стосунків. З позиції міжпоколіннього аналізу такі відмінності можуть розглядатися не лише як конфлікт, а й як зона потенційної синергії, у межах якої відбувається узгодження життєвих стратегій різних поколінь.

На міжнародному рівні теоретичним підґрунтям дослідження цінностей є концепція базових цінностей Ш. Шварца, яка дозволяє аналізувати універсальні мотиваційні орієнтації та простежувати їх міжпоколіннєві й кроскультурні відмінності. У цьому ж контексті значущою є теорія постматеріалістичних цінностей Р. Інглхарта, яка описує зсув суспільних пріоритетів від матеріальної безпеки та традиційних сімейних орієнтацій до цінностей самореалізації, автономії та індивідуальної свободи. Подальший розвиток цих ідей у працях Р. Інглхарта та К. Вельцеля (2005) демонструє, що зміни ціннісних орієнтацій мають виразний міжпоколіннєвий характер і пов'язані з рівнем соціально-економічного розвитку та культурного контексту.

Процеси послаблення традиційних колективістських орієнтацій і зростання ролі індивідуалістичних цінностей не заперечують значущості сім'ї як ключового інституту міжпоколінньої взаємодії, а радше підкреслюють необхідність пошуку нових форм узгодження цінностей, що створює підґрунтя для міжпоколінньої синергії в умовах соціальних трансформацій.

Метою дослідження стало виявлення психологічних чинників, що впливають на формування репродуктивних установок молоді в умовах сучасних соціальних трансформацій, зокрема на відтермінування рішень щодо народження дітей. Вихідним припущенням дослідження є те, що

зазначені установки формуються під впливом моделей сімейних взаємин у батьківській родині. У цьому контексті сім'я розглядається як простір міжпоколіннєвої синергії, у межах якого відбувається передача, переосмислення та адаптація ціннісних орієнтацій.

Організація та методологія дослідження. Для вивчення особливостей сімейних установок і ціннісних орієнтацій було використано комплекс психодіагностичних методик. Зокрема, застосовано методику PARI (Parental Attitude Research Instrument) «Сімейне життя очима матері» Е. С. Шефера та Р. К. Белла (в адаптації Т. В. Нещерет), яка дозволяє оцінити ставлення до виховання дітей, виконання сімейних ролей і особливості подружньої взаємодії. Доповненням стала авторська методика ранжування життєвих цінностей, спрямована на виявлення ієрархії базових життєвих цінностей: «щаслива родина», «професійна кар'єра», «материнство», «незалежність», «кохання», «саморозвиток», «фізична краса», «враження від подорожей», «соціальне визнання», «матеріальне благополуччя».

У дослідженні взяли участь 79 дівчат віком 18-19 років – студенток спеціальності «Психологія» Національного університету «Львівська політехніка», а також їхні матері (n=78). Такий дизайн дослідження дозволив здійснити міжпоколіннєве порівняння уявлень про сімейне життя, виховні практики та роль жінки в родині, а також проаналізувати, яким чином материнські оцінки різних аспектів сімейної ролі – зокрема виховання дітей, розподілу сімейних обов'язків і можливостей самореалізації – відображаються в ціннісних орієнтаціях доньок. Отримані дані створили підґрунтя для аналізу механізмів міжпоколіннєвої узгодженості та потенційних зон напруги в процесі формування сімейних і репродуктивних установок у сучасних умовах.

Результати дослідження. За методикою PARI було отримано показники за 23 параметрами, що відображають уявлення дівчат і їхніх матерів про різні аспекти сімейного життя та виховання. У цілому результати обох груп перебували в межах середніх значень, однак у вибірці матерів виявлено значно вищі показники за низкою шкал, пов'язаних із директивністю та контролем (надмірна турбота, залежність від сім'ї, придушення волі, виключення позасімейних впливів, авторитет батьків, домінування матері, надмірне втручання у світ дитини; $p \leq 0,05-0,001$). Це засвідчило орієнтацію матерів на традиційну, ієрархічно організовану модель сімейної взаємодії, у якій материнська роль пов'язується з високим рівнем опіки, контролю та обмеження автономії дитини.

У групі дівчат вищими виявилися показники за шкалами «надмірна суворість» та «несамостійність матері» ($p \leq 0,01-0,001$), що відображає їх сприйняття материнства як емоційно та ресурсно виснажливого процесу. Водночас у структурі їхніх відповідей поєднувалися високі показники за шкалами, що репрезентують демократичні та партнерські орієнтації у

вихованні (вербалізація, рівноправні стосунки), із незадоволенням традиційною роллю господині та побоюваннями втрати автономії.

Отримані результати засвідчили наявність міжпоколіннєвих відмінностей у цінностях і виховних установках: матері репрезентують модель сім'ї, зорієнтовану на контроль і самопожертву, тоді як дівчата тяжіють до більш гнучких, гуманістично орієнтованих форм взаємодії, але водночас сприймають материнство як складне й обтяжливе. Саме ця внутрішня суперечність між цінністю партнерства та страхом втрати ресурсів може виступати одним із психологічних чинників відтермінування материнства в умовах сучасних соціальних трансформацій.

Подальший аналіз результатів методики PARI показав, що, попри загальну позитивну оцінку сімейної ролі в обох вибірках, між дівчатами та їх матерями простежувалися суттєві відмінності у змісті виховних установок. Дівчата значно частіше орієнтувалися на гармонійну модель виховання, що передбачає емоційну близькість у поєднанні з повагою до автономії дитини. Така установка відображає прагнення до партнерських, підтримувальних взаємин і відповідає сучасним уявленням про психологічно здорову взаємодію з дитиною. Натомість у матерів гармонійні та менш сприятливі виховні моделі були представлені майже порівну, що свідчить про більшу поляризованість їхніх підходів до виховання.

Важливим результатом був виявлений зв'язок між ставленням до сімейної ролі та особливостями виховання. У дівчат позитивне сприйняття сімейної ролі поєднувалося з орієнтацією на оптимальний емоційний контакт із дитиною, що можна розглядати як показник емоційної готовності до материнства та ціннісної орієнтації на сім'ю як простір розвитку особистості дитини. У матерів же значущість сімейної ролі тісно пов'язувалася з установками надмірної зосередженості на дитині, що проявляється у прагненні до постійного контролю, гіперопіки та обмеження самостійності дитини.

Виявлені відмінності у пріоритетності окремих цінностей дозволили глибше зрозуміти психологічні підстави різних стратегій життєвого планування у дівчат та їх матерів. Для дівчат більш значущими виявилися цінності, пов'язані з автономією, саморозвитком, новими враженнями та соціальним визнанням. Така конфігурація відображає орієнтацію на розширення особистих можливостей, накопичення життєвого досвіду та досягнення суб'єктної позиції у професійній і соціальній сферах. Материнство і сім'я в цій системі цінностей не заперечуються, однак не займали центрального місця на поточному етапі життєвого шляху, поступаючись завданням індивідуального становлення.

Натомість у матерів домінували цінності, пов'язані з родиною та материнством, що відображає інтеріоризовану модель жіночої самореалізації через сімейну роль і турботу про інших. Висока значущість цих цінностей

корелювала з результатами за методикою PARI, де позитивне ставлення до сімейної ролі у матерів поєднувалося з тенденціями до гіперопіки та надмірної відповідальності за дитину. Таким чином, для старшого покоління материнство виступає не лише життєвою цінністю, а й основним способом підтвердження власної соціальної та особистісної значущості.

Результати кластерного аналізу показали, що у матерів цінності, задекларовані у процесі ранжування, та виховні установки, зафіксовані методикою PARI, формують відносно автономні блоки. Така структура може свідчити про напруження між ідеалізованими уявленнями про сім'ю та реальними виховними практиками, які часто реалізуються в умовах підвищеної тривоги, контролю й самопожертви. Це узгоджується з даними про схильність матерів до гіперопіки та підтверджує наявність внутрішньої суперечності між цінністю сім'ї як джерела благополуччя і досвідом емоційного виснаження, пов'язаного з виконанням материнської ролі.

У дівчат цінності та установки щодо виховання були інтегровані у спільні кластери, що вказує на цілісне осмислення майбутнього материнства у структурі загального життєвого проекту: материнство концептуально включене до системи особистісних цінностей, розглядається як важливий, але потенційно ресурсномісткий проект, який має бути узгоджений із потребами саморозвитку та автономії. Саме цей спосіб осмислення материнства відрізняє молодше покоління від матерів, для яких сімейна роль є базовою формою самореалізації незалежно від її психологічної «ціни».

Висновки. Отримані результати свідчать, що міжпоколіннєві відмінності полягають не у знеціненні сім'ї чи материнства з боку молодшого покоління, а у зміні психологічного смислу цих феноменів. Для матерів сім'я та материнство виступають центральними життєвими цінностями, реалізація яких часто супроводжується гіпервідповідальністю та самопожертвою. Для дівчат же материнство зберігає позитивну ціннісну значущість, однак інтегрується у ширший контекст особистісного зростання, автономії та самореалізації. Саме поєднання гуманістичних виховних орієнтацій із високими вимогами до власних ресурсів і якості життя може розглядатися як один із ключових психологічних чинників відтермінування материнства в сучасних соціокультурних умовах.

АДАПТАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ СТРЕСУ У ЖІНОК ПІСЛЯ НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ

Актуальність дослідження. Народження дитини є однією з найбільш значущих подій у житті жінки, яка супроводжується глибокими змінами в соціальному статусі, розпорядку життя та сімейній системі. Необхідність одночасно виконувати материнські обов'язки, зберігати особистісну ідентичність та відповідати суспільним стандартам «ідеального материнства» ставить перед жінкою серйозні адаптаційні виклики. У разі вичерпання ресурсів адаптації зростає ризик зниження психологічного благополуччя та виникнення симптомів післяпологової депресії. Вивчення копінг-механізмів, що сприяють або перешкоджають гармонійному проживанню материнства, є актуальним завданням сучасної психологічної науки.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні особливостей використання жінками різних стратегій подолання стресу в період адаптації до материнства, а також у виявленні взаємозв'язку між вибором стратегії та рівнем психологічного благополуччя.

Гіпотеза дослідження передбачала, що існує взаємозв'язок між рівнем стресу матері та типом обраної копінг-стратегії: жінки з вищим рівнем адаптації частіше використовують проблемно-орієнтовані стратегії, тоді як високий рівень стресу корелює з емоційно-орієнтованими стратегіями (уникнення, дистанціювання).

Організація та методологія дослідження. Емпіричне дослідження проводилося дистанційно (листопад–грудень 2025 р.) на базі тематичних інтернет-спільнот для молодих матерів. Вибірку склали 60 жінок віком від 20 до 45 років, які мають дітей віком до 1 року. Участь у дослідженні була добровільною та анонімною.

Діагностичний комплекс охопив чотири стандартизовані методики:

1) «Опитувальник способів подолання» (WCQ) Р. Лазаруса та С. Фолкмана (адаптація Т. Л. Крюкової) – для визначення домінуючих копінг-стратегій за 8 шкалами: конфронтація, дистанціювання, самоконтроль, пошук соціальної підтримки, прийняття відповідальності, втеча-уникнення, планування вирішення проблеми, позитивна переоцінка;

2) «Шкала сприйманого стресу» (PSS-10) Ш. Коена та Т. Вільямсона – для оцінки рівня суб'єктивного сприйняття стресового навантаження;

3) «Едінбурзька шкала післяпологової депресії» (EPDS) – для скринінгу ознак афективних розладів у постнатальному періоді;

4) «Шкала резилієнтності Коннора-Девідсона» (CD-RISC-10) – для оцінки психологічної стійкості як внутрішнього ресурсу адаптації.

Для статистичної обробки даних використовувалися описова статистика та кореляційний аналіз (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена), обробка проводилась у SPSS та MS Excel.

Результати дослідження. Аналіз копінг-поведінки (за методикою WCQ) засвідчив переважно конструктивний адаптаційний профіль вибірки. Домінуючими стратегіями визначено «Планування вирішення проблеми» ($M = 1,72$ бала) та «Позитивна переоцінка» ($M = 1,71$), що свідчить про орієнтацію жінок на раціональне подолання труднощів і пошук особистісного смислу у материнстві. Незначний розрив у частоті використання між усіма вісьмома шкалами (від 1,66 до 1,72) вказує на значну напруженість адаптаційного процесу: матері ситуативно мобілізують увесь доступний арсенал поведінкових реакцій.

Діагностика рівня стресу (PSS-10) показала однорідність вибірки: 100% респонденток перебувають у стані помірного стресу ($M = 19,5 \pm 3,1$ бала). Відсутність низьких показників підтверджує, що перший рік материнства є об'єктивно напруженим нормативним кризовим етапом. Водночас відсутність екстремальних показників (понад 27 балів) вказує на те, що домінуючі копінг-стратегії дозволяють жінкам утримувати напругу в контрольованих межах.

Скринінг за шкалою EPDS виявив поляризацію вибірки: 60% жінок ($n = 36$) демонструють стабільний емоційний стан (менше 10 балів), тоді як у 40% ($n = 24$) виявлено ознаки підвищеного ризику післяпологової депресії (≥ 13 балів). Середній показник по групі склав $11,7 \pm 6,8$ бала, що наближається до клінічного порогу. Цей результат є значно вищим за загальнопопуляційну норму (10–15%) та свідчить про недостатність адаптаційних ресурсів у значної частини матерів.

Оцінка психологічної резилієнтності (CD-RISC-10) засвідчила знижений середній рівень по вибірці ($M = 22,95 \pm 15,2$ при нормативних 27–32 балах). Значна варіативність результатів відображає неоднорідність групи: частина матерів демонструє високу стресостійкість, інша – критично низькі показники, що корелюють із входженням до групи ризику депресії.

Кореляційний аналіз виявив статистично значущі обернені зв'язки між рівнем сприйманого стресу та всіма досліджуваними копінг-стратегіями. Ця закономірність свідчить, що будь-яка копінг-активність є кращою за пасивність. Найпотужнішим антистресовим фактором виявилася стратегія «Пошук соціальної підтримки» ($r = -0,77$), за нею – «Самоконтроль» ($r = -0,75$) та «Позитивна переоцінка» ($r = -0,74$). Показово, що навіть умовно дезадаптивні стратегії «Втеча-уникнення» ($r = -0,70$) та «Дистанціювання» (r

= -0,70) корелюють зі зниженням стресу, що в умовах безперервного догляду за немовлям інтерпретується як форма «дозування» навантаження та короткочасного психічного відновлення (Raphael-Leff J., 2010). Демографічний аналіз підтвердив: одинокі матері мають достовірно вищий рівень стресу ($M = 21,9$), ніж заміжні ($M = 18,1$), а жінки з низьким фінансовим статусом – значно вищий ($M = 23,0$), ніж із високим ($M = 17,3$).

Дослідження резиліентності засвідчило її буферну функцію: виявлено сильний обернений зв'язок між рівнем резиліентності та ознаками депресії ($r = -0,74$). Психологічно стійкі матері активніше застосовують самоконтроль ($r = 0,78$) та позитивне переосмислення ($r = 0,77$), що відповідає теорії «розширення та побудови» позитивних емоцій (Фредріксон Б. Л., 2004). Низький середній рівень резиліентності у вибірці може відображати вплив широкого соціального контексту (воєнний стан, економічна нестабільність), що виснажує цей ресурс. Виявлена тенденція до формування «замкненого кола» (низька резиліентність → підвищений стрес → депресивна симптоматика → подальше зниження резиліентності) підкреслює необхідність системної психопрофілактичної роботи.

Висновки. Результати дослідження підтвердили висунуту гіпотезу та дозволили сформулювати такі основні висновки.

По-перше, адаптаційний профіль досліджуваних жінок є переважно конструктивним, однак характеризується значним напруженням: матері вимушені одночасно використовувати весь спектр копінг-реакцій.

По-друге, критичним фактором психологічного благополуччя є соціальна підтримка – стратегія пошуку підтримки демонструє найсильніший обернений зв'язок із рівнем стресу ($r = -0,77$), а одинокі матері мають достовірно вищий стресовий показник.

По-третє, 40% жінок перебувають у зоні ризику постнатальної депресії, а середній рівень резиліентності групи є нижчим за нормативний, що свідчить про недостатність наявних ресурсів для самостійного подолання кризи материнства.

По-четверте, психологічна резиліентність є ключовим особистісним предиктором успішної адаптації і має стати основною мішенню психокорекційних програм для молодих матерів.

На основі отриманих даних розроблено систему рекомендацій на трьох рівнях: особистісному (навички тайм-менеджменту, техніки майндфулнес, когнітивний рефреймінг), сімейному (перехід від моделі «допомоги мамі» до моделі «розділеного батьківства», емоційна валідація) та професійному (обов'язковий скринінг за шкалою EPDS на педіатричних оглядах, когнітивно-поведінкові програми розвитку резиліентності, групи підтримки).

Практичну значущість результатів підтверджує той факт, що реалізація запропонованих заходів дозволить трансформувати деструктивні

адаптаційні установки у конструктивні патерни поведінки, знизити рівень сприйманого стресу та забезпечити формування гармонійного емоційного зв'язку між матір'ю та дитиною.

Галина Радчук

*професор кафедри психології розвитку та консультування
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, доктор психологічних наук*

radchuk@tnpu.edu.ua

Тимофій Бутенко

здобувач першого рівня вищої освіти ОПП «Психологія»

*Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

tymofiibut@gmail.com

ПОСТТРАВМАТИЧНЕ ЗРОСТАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПІДЛІТКІВ, ЯКІ ПОСТТРАВМАТИЧНО ПОРАЖЕНІ ВІЙНОЮ

Актуальність дослідження. 24 лютого 2022 року стало днем відліку нової реальності для всього українського суспільства. Війна – травматична подія, однак за різних умов для різних осіб вона може мати різні наслідки. Пілотне дослідження «Індекс майбутнього», проведене у 2023 році показало, що 44% дітей і підлітків в Україні мають ознаки потенційного посттравматичного стресового розладу. Особливості підліткового віку визначають уразливість цієї групи населення у зіткненні з травматичною подією. Під загрозою перебуває формування ідентичності, автономії та емоційної саморегуляції підлітків (Zasiekina, L, 2025). Утім, дослідники визначають посттравматичне зростання як досвід позитивних змін, що виникає у результаті боротьби з важкими життєвими кризами. Вони описують його як ситуацію, за якої розвиток особистості, принаймні в окремих сферах, перевищив свій попередній рівень, той, який був до того, як у житті з'явилася криза (Tedeschi, & Calhoun, 2004). Загалом науковцями констатовано, що вплив травматичної події на психіку людини може мати і позитивні наслідки, тобто привести до посттравматичного зростання. Як зазначають дослідники, ці зміни проявляються по-різному: як зростання цінування життя загалом, як наповнення соціальних стосунків смислами, як зростання почуття особистісної сили, як зміна пріоритетів, як збагачення духовного життя тощо (Климчук В.О., 2021).

У зв'язку з цим важливо простежити особливості проявів посттравматичного зростання у підлітків, які постраждали від війни, з метою створення відповідних психосоціальних програм.

Метою дослідження є емпіричне вивчення особливостей посттравматичного зростання українських підлітків, які постраждали від війни.

Організація та методологія. Для досягнення поставленої мети було обрано методiku «Опитувальник посттравматичного зростання» Р. Тедеші та Л. Колхауна в адаптації Д.С. Зубовського (Зубовський Д.С., 2019). У даній адаптованій версії методика містить три шкали:

1. Фактор 1. Зміни у сприйнятті власного Я / нові можливості.
2. Фактор 2. Міжособистісні стосунки.
3. Фактор 3. Життєва філософія.

Водночас поряд із попередньою адаптованою версією методики ми використали й іншу адаптацію (Зликов В.Л. та ін., 2016), а точніше в частині інтерпретації результатів, де виокремлюється вже п'ять шкал, а саме:

1. Ставлення до інших.
2. Нові можливості.
3. Сила особистості.
4. Духовні зміни.
5. Підвищення цінності життя.

Емпіричне дослідження особливостей посттравматичного зростання проводилося у загальноосвітніх закладах Роганської громади Харківського району. До дослідження було залучено 88 учнів від 12 до 17 років.

Результати дослідження. На підставі аналізу результатів дослідження за методикою «Опитувальник посттравматичного зростання» Р. Тедеші та Л. Колхауна в адаптації Д.С. Зубовського виявлено такий розподіл рівнів посттравматичного зростання: низький – 23,9%, середній – 67%, високий – 9,1%. Таким чином, можна констатувати, що позитивні зміни, пов'язані з травмою, спостерігаються у більшості досліджуваних підлітків.

Як бачимо, сфера «Зміни у сприйнятті власного Я / нові можливості» (26.5) має найбільше середнє значення, що пов'язано з позитивними змінами у самосприйнятті разом з усвідомленням потенціалу до самореалізації. Фактор «Міжособистісні взаємини» (середні показники – 22.5) визначає позитивний перегляд цінності міжособистісних взаємин у досліджуваних. Найменші середні значення зафіксовані у сфері «Життєва філософія» (21.0), що визначає перегляд цінностей та прагнення до духовності.

Для детальнішого аналізу можливих напрямків посттравматичного зростання після стресу у підлітків звернемося до інтерпретації результатів методики в адаптації В.Л. Зликова та ін. З'ясовано, що низький рівень розвитку посттравматичного зростання демонструють 21,6% підлітків, середній – 50%, а високий – 28,4%. Отже, можемо спостерігати значне збільшення показника високого рівня порівняно з попередньою інтерпретацією.

Порівняльний аналіз сфер посттравматичного зростання у підлітків продемонстровано на рисунку 1.

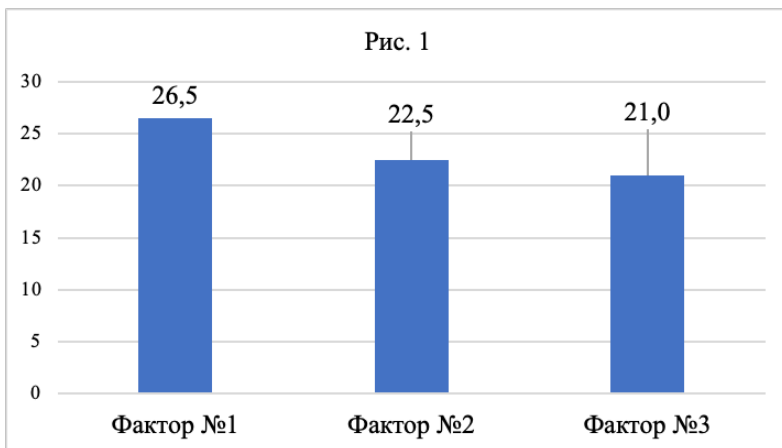

Рис.1. Розподіл емпіричних показників за сферами посттравматичного зростання у підлітків (n = 88)

Аналіз показників за сферами посттравматичного зростання (за другою версією інтерпретації результатів методики) показано в таблиці 1.

Таким чином, виявлено, що у 35,2% вибірки простежуються високі значення у сфері «Нові можливості». Це засвідчує усвідомлення підлітками розширення потенціалу до самореалізації внаслідок травми. 19.3 % досліджуваних отримали високий рівень за шкалою «Духовні зміни», що пов'язана з певним осмисленням важливих екзистенційних питань, завдяки релігійним практикам чи іншим категоріям духовності. Водночас 14.8 % досліджуваних підлітків мають високий рівень за сферами «Сила особистості» (долання життєвих труднощів через усвідомлення сили власної особистості) та «Підвищення цінності життя» (переосмислення цінності кожного нового дня). Найменша кількість підлітків (11,4%) демонструє посттравматичне зростання у сфері «Ставлення до інших», що виявляється у взаєминах з іншими, вираженні їх значущості для особистості, в емпатії, визнанні важливості міжособистісних стосунків.

Розподіл емпіричних показників за сферами посттравматичного зростання у підлітків, які постраждали від війни (n=88)

Сфери посттравматичного зростання	Показники (у відсотках)					
	Низькі значення		Середні значення		Високі значення	
Ставлення до інших	33	37,5	44	51,1	10	11,4
Нові можливості	24	27,3	32	37,5	31	35,2
Сила особистості	25	28,4	50	56,8	13	14,8
Духовні зміни	44	50	27	30,7	17	19,3
Підвищення цінності життя	35	39,8	40	45,5	13	14,8

Висновки. Війна є серйозним травмівним чинником, що впливає на психіку українських підлітків. Проте, це може призвести і до посттравматичного зростання як виникнення позитивних психологічних змін після переживання кризових подій, що виходять за межі звичайного людського досвіду. Це зростання включає усвідомлення нових можливостей, особистісний розвиток, набуття нових сенсів, цінування життя.

Емпіричне дослідження українських підлітків, які постраждали від війни, показало, що у більшості досліджуваних спостерігається посттравматичне зростання. Сучасні підлітки, які пережили жахи війни, часто демонструють більш позитивне ставлення до власної особистості, глибше усвідомлюють власний потенціал до самореалізації, пошук нових можливостей у таких складних обставинах, відкривають для себе нові сенси життя. Водночас можна виокремити ті сфери, у яких посттравматичне зростання спостерігається найменше. Насамперед це сфера міжособистісних стосунків (усвідомлення цінності соціальної взаємодії). Тому так важливо забезпечити простір, де підлітки вибудовуватимуть сталі соціальні зв'язки, зможуть відчувати відповідальність у суспільно важливих видах діяльності, а також розробляти і реалізовувати відповідні психосоціальні програми підтримки підлітків, які постраждали від війни. Звичайно, проведене емпіричне дослідження не вичерпує усіх питань окресленої проблеми. Перспективним є виявлення зв'язків між посттравматичним зростанням та індивідуально-психологічними характеристиками підлітків.

Свгеній Воропасв
доцент Харківської академії неперервної освіти
кандидат психологічних наук
evoropayev@gmail.com

ТЕАТР ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА ЯК МЕХАНІЗМ МІЖПОКОЛІННЄВОЇ СИНЕРГІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ: ХАРКІВСЬКИЙ ДОСВІД

Актуальність дослідження. Сучасна Україна переживає глибоку кризу, спричинену війною. Руйнуються не лише міста, а й соціальні зв'язки: діти й дорослі вимушено роз'єднані, батьки на фронті або в евакуації, спільний час і спільні смисли стають дефіцитом. Водночас Нова українська школа декларує потребу в розвитку емоційного інтелекту, емпатії, комунікації, критичного мислення – компетентностей, які неможливо сформулювати без живої міжпоколіннєвої взаємодії.

У цьому контексті театр, у якому грають діти під керівництвом дорослих митців, постає не як додаткова освіта чи культурне дозвілля, а як антропологічно вкорінений механізм інтеграції. Від обрядів ініціації (Ван Геннеп, Віктор Тернер) до античних Діонісій (Арістотель, «катарсис») ритуальне чи театральне дійство забезпечувало спільне переживання травми й відновлення спільноти. Театральна педагогіка Нового часу – від єзуїтських шкіл (Ratio Studiorum) до ідей Яна Амоса Коменського («Schola Ludus») – показала: саме через гру, мімесис і естетичне переживання народжується універсальна мова спілкування поколінь, а навчання стає для дитини природним і доступним. Сьогодні, коли традиційні інституції соціалізації ослаблені, дитячий театр (у школах та позашкільних навчальних закладах) може стати тим «островом нормальності», де відновлюються зв'язки між поколіннями.

Мета дослідження – виявити, описати та проаналізувати потенціал театральної педагогіки як механізму формування міжпоколіннєвої синергії в умовах війни (на прикладі дитячих театральних колективів Харкова).

Організація та методологія дослідження. Дослідження базується на 40-річному досвіді автора як композитора та музичного педагога, що співпрацює з дитячими театральними колективами Харкова. А також – як психолога, який проводив дисертаційне дослідження, емпіричну базу якого склали юні артисти й педагоги цих студії (2008). Основний фокус – період 2022-2025 рр., коли місто перебуває під систематичними обстрілами.

Методи: Включене спостереження (автор – безпосередній учасник творчого процесу, співавтор вистав, завмуз низки колективів); аналіз продуктів діяльності (репертуар, відеозаписи, ескізи, рефлексії); напівструктуровані

бесіди з дітьми-акторами, батьками, керівниками колективів (понад 250 осіб); моніторинг публічної активності колективів (соціальні мережі, медіа). Вибірка: 12 найактивніших дитячих театральних колективів Харкова, які працюють безперервно в період війни (театри «Візаві», «Мельпомена», студії при Харківському обласному Палаці дитячої та юнацької творчості, будинках культури, колективи з обласних центрів та ін.). Кожен театр об'єднує від 3 до 7 педагогів і 15–50 дітей різного віку, а також їхні родини.

Результати дослідження. *Історико-теоретичне підґрунтя.* Українська педагогіка має потужну традицію використання театру як інструменту міжпоколіннєвої інтеграції: від шкільної драми Києво-Могилянської академії та вертепу як «народного університету» до аматорських театрів XIX ст. У XX ст. Антон Макаренко, Василь Сухомлинський, Януш Корчак (до речі, він деякий час працював в Києві та Тернополі) довели ефективність театру в реабілітації травмованих дітей. Психологічне осмислення цього феномену запропонував Георгій Балл (концепція «театральності» як рефлексивного подвоєння свідомості). Харківські представники школи діалогу культур (Геннадій Згурський, Сергій Курганов, Веніамін Літовський, Владислав Медінцев та ін.) розвивали ідею педагогічного перевтілення як способу рівноправного діалогу між поколіннями. У їхній педагогічній системі урок перетворюється на інтелектуальний спектакль дітей та дорослих, насичений «точками здивування» – зіткненням логік різних епох, що народжує нове знання. А діалог стає прийомом, який, у руслі ідей Л.С. Виготського, розвиває внутрішнє мовлення, переводячи зовнішню суперечку у внутрішній план мислення.

Емпіричні дані: харківський контекст 2022–2025 рр. Всупереч щоденним обстрілам, блек-аутам, відсутності опалення, дитячі театри Харкова не припинили роботи. Зафіксовано десятки публічних виступів на сценах міста (професійні сцени ХНАТОБ, обласний Палац дитячої творчості, бомбосховища та спеціальні обладнані підвали шкіл та будинків культури), здійснюються виїзди на гастролі в Україні та Європі. З грудня 2025 року по березень 2026 року проводиться відкритий регіональний фестиваль театрів дітей «Камерата» під егідою Національної спілки композиторів України, інформація про яку розміщена на сторінці <https://www.facebook.com/profile.php?id=61580877367929>. Систематичне спостереження дозволило виявити механізми міжпоколіннєвої синергії, що діють у цих колективах:

1. Горизонтальна солідарність. У театральних студіях відсутня жорстка вертикаль «учитель – учень». Старші діти природно стають наставниками молодших, передаючи сценічний досвід. Педагоги виступають не диктаторами, а модераторами діалогу. Це формує спільноту, де авторитет вибудовується через майстерність, а не вік.

2. Інтеграція родини. Батьки не лише приводять дітей на заняття. Вони шийють костюми, монтують декорації, організовують виїзди, стають глядачами й активними учасниками фестивалів. Театр створює розширену «театральну родину», яка компенсує дефіцит спілкування в умовах, коли багато батьків на фронті або змушені працювати цілодобово.

3. Терапія через роль. Бесіди з дітьми показують, що вони проєктують власні страхи й проблеми на казкових персонажів. Проживаючи на сцені перемогу героя, дитина символічно опановує травму. Дорослі (педагоги, батьки) знаходять сенс й опору в підтримці цього процесу: «Коли ми разом готуємо виставу, війна відступає. У нас є справа, яка важливіша за страх. Ми переживаємо катарсис під час вистав і відчуваємо себе перетвореними – силами мистецтва».

4. Ритуал і нормальність. Попри хаос, колективи зберігають ритм: регулярні репетиції, прем'єри, фестивалі («Камерата» та інші), обговорення. Це створює «острівці нормальності» – передбачуваний, структурований простір, де діти залишаються дітьми. Одна з учасниць (14 років) сформулювала це так: «Театр – це місце, куди хочеться йти, навіть коли дуже страшно. Тому що там ми разом, і там усе по-справжньому». А Положення фестивалю «Камерата» безпосередньо визначає його місію так: *бути над дітьми захисною парасолькою*. Театр має стати для них простором гідного життя – де є гра, навчання, творчість, радість і спілкування, яке триває всупереч жахіттям війни.

Кількісні маркери підтверджують масштаб явища: понад 10 колективів, близько 250 дітей, задіяних щорічно, десятки вистав для сотень глядачів. Але головний результат – якісний: театральна діяльність забезпечує психологічну резильєнтність спільноти, зберігаючи здатність до творчості, співпереживання та солідарності в умовах, що, здавалося б, виключають саму можливість нормального дитинства.

Висновки. 1. Театральна педагогіка є дієвим механізмом міжпоколіннєвої синергії, особливо в умовах кризи. Вона забезпечує адаптивні моделі взаємодії, де знімаються вікові бар'єри, формується спільна емоційна мова та досвід.

2. Харківський досвід 2022-2025 рр. демонструє, що стихійна, «жива» практика дитячих театрів реалізує глибинні культурні коди – від античного катарсису до принципів діалогічної педагогіки. Війна не зруйнувала цю традицію, а навпаки, виявила її фундаментальність.

3. Дитячий театр в умовах війни виконує потрійну функцію: освітню (розвиток компетентностей НУШ через гру і співтворчість), психотерапевтичну (відновлення резильєнтності, робота з травмою через роль) та громадянську (збереження культурної ідентичності, спротив дегуманізації).

4. Феномен харківських дитячих театрів потребує подальшого вивчення, документування та інтеграції в стратегії постконфліктної реабілітації. Він є переконливим доказом того, що культура – не прикраса, а фундамент виживання і відновлення суспільства.

Емілія Максимова
*здобувач другого рівня вищої освіти
за спеціальністю С4 – Психологія,
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили (м. Миколаїв)
maksymovaemiliia@gmail.com*

ТРАНСГЕНЕРАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТІСНОЇ КРЕАТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ ЯК ЧИННИК ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Актуальність дослідження. Сучасний етап суспільного розвитку характеризується глибинними трансформаціями, що охоплюють усі сфери життєдіяльності людини. В умовах соціальної невизначеності, спричиненої війною, економічними викликами та зміною ціннісних орієнтирів, особливого значення набуває пошук внутрішніх ресурсів, які забезпечують збереження психологічного благополуччя особистості. Підлітковий вік, будучи сензитивним періодом становлення ідентичності, є найбільш вразливим до впливу кризових факторів, однак водночас він відкриває широкі можливості для актуалізації творчого потенціалу.

Особистісна креативність у сучасних дослідженнях дедалі частіше розглядається не лише як здатність до продукування нового, а як інтегральна характеристика, що забезпечує гнучкість мислення, толерантність до невизначеності та здатність до смислотворення у складних життєвих обставинах (Любарт Т., 2020; Моляко В. О., 2021). Особливий інтерес викликає трансгенеративний аспект креативності – її здатність виступати посередником у передачі досвіду, цінностей та адаптивних стратегій між поколіннями, що в умовах суспільних трансформацій набуває критичного значення.

Проблема міжпоколіннєвої синергії в сучасній психології пов'язується з пошуком механізмів, які дозволяють поєднати досвід старших поколінь з інноваційним потенціалом молоді (Карпенко З. С., 2023). Саме особистісна креативність може виступати тим інтегративним чинником, що забезпечує не лише індивідуальне психологічне благополуччя підлітка, а й сприяє формуванню нових моделей міжпоколіннєвої взаємодії, адекватних викликам сучасності.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні ролі особистісної креативності підлітків у збереженні психологічного благополуччя та її трансгенеративного потенціалу в умовах суспільних трансформацій.

Завдання дослідження: 1. Проаналізувати теоретичні підходи до розуміння особистісної креативності як психологічного ресурсу. 2. Визначити особливості психологічного благополуччя підлітків у період суспільних змін. 3. Дослідити зв'язок між рівнем розвитку креативності та показниками психологічного благополуччя в підлітковому віці. 4. Окреслити трансгенеративний потенціал креативності у формуванні міжпоколінневої синергії.

Методологія та організація дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження складають ресурсний підхід до розуміння особистості (Титаренко Т. М., 2023), концепція психологічного благополуччя К. Ріффа, а також положення трансгенеративної психології про передачу досвіду між поколіннями. Для реалізації поставлених завдань передбачається використання комплексу взаємодоповнюючих методів: теоретичний аналіз наукової літератури, психологічне тестування (методики діагностики креативності, опитувальники психологічного благополуччя, методики вивчення ціннісно-сислової сфери), а також методи якісного аналізу (напівструктуроване інтерв'ю, аналіз продуктів творчої діяльності). Дослідження планується провести на вибірці підлітків віком 14-16 років та представників старшого покоління їхніх родин.

Очікувані результати. Попередній теоретичний аналіз дозволяє припустити, що особистісна креативність виступає вагомим чинником психологічного благополуччя підлітків у період суспільних трансформацій. Можна очікувати, що підлітки з вищим рівнем розвитку креативності демонструватимуть більшу стійкість до стресових факторів, гнучкість у подоланні складних ситуацій та здатність знаходити нові смисли у змінених життєвих обставинах. Особливий інтерес становить вивчення трансгенеративного потенціалу креативності: ймовірно, вона може виступати своєрідним «містком» між поколіннями, сприяючи трансформації травматичного досвіду в ресурс розвитку та формуючи нові, більш адаптивні моделі міжпоколінневої взаємодії. Передбачається, що отримані емпіричні дані дозволять виявити специфіку впливу креативності на різні компоненти психологічного благополуччя (самоприйняття, автономію, керування середовищем, особистісне зростання) та окреслити механізми її трансгенеративної передачі.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Здійснений теоретичний аналіз підтверджує доцільність розгляду особистісної креативності підлітків як важливого внутрішнього ресурсу збереження психологічного благополуччя в умовах суспільних трансформацій. Водночас

проблема потребує подальшого емпіричного вивчення, зокрема в аспекті виявлення трансгенеративних механізмів передачі креативності як ресурсу міжпоколіннєвої синергії. Детальні результати дослідження, включаючи кількісні та якісні показники, будуть представлені у повноцінній науковій роботі після завершення емпіричного етапу та статистичної обробки даних. Перспективи подальших розвідок вбачаються у розробці психокорекційних та розвивальних програм, спрямованих на актуалізацію креативного потенціалу підлітків як ресурсу психологічного здоров'я та міжпоколіннєвої взаємодії в умовах суспільних викликів.

Арсен Климпуш

*бакалавр психології, здобувач другого рівня вищої освіти
за спеціальністю 053 – Психологія, соціолог відділу моніторингу та
досліджень Українського католицького університету (м. Львів)
klympush.nz@ucu.edu.ua*

КРОС-СЕКЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ВІКОВИХ ВІДМІННОСТЕЙ ОСОБИСТІСНИХ РИС ЖІНОК

Актуальність дослідження. Проблема стабільності та мінливості особистісних рис протягом життєвого шляху залишається однією з найбільш дискусійних у сучасній диференціальній психології. Особистісні риси, що традиційно розглядаються через призму п'ятифакторної моделі, виступають фундаментальними предикторами соціальної адаптації, професійного успіху та психологічного благополуччя. Особливої ваги набуває вивчення жіночої вибірки, оскільки життєві траєкторії жінок часто пов'язані з інтенсивними змінами соціальних ролей, що, згідно з теорією соціальних інвестицій, безпосередньо впливає на динаміку особистісних рис. Сучасні лонгітюдні та крос-секційні дослідження вказують на дію «принципу зрілості», який полягає в поступовому зростанні показників сумлінності, доброзичливості та емоційної стабільності в період від ранньої до пізньої дорослості, що, зокрема, демонструє робота Milojev та Sibley (2017). Аналіз Graham et al. (2020) в межах 16 лонгітюдних досліджень засвідчив зниження рівня вираженості нейротизму та зростання сумлінності як найбільш відтворювані нормативні тенденції. Водночас перехід від підліткового віку до дорослості (18–24 роки) характеризується специфічними процесами кодeterminації рис, де розвиток однієї характеристики (наприклад, сумлінності) може стимулювати зміни в інших особистісних рисах, за даними Borghuis et al. (2017). В українському соціокультурному контексті, обтяженому трансформаційними процесами та безпековими викликами, вивчення того, які особистісні риси притаманні жінкам різних вікових груп, є критично важливим для розуміння механізмів психологічної резильєнтності та

адаптивності. Попри значний масив міжнародних досліджень, ця проблематика залишається малодослідженою у вітчизняній психологічній науці, що й визначає наукову новизну та практичну актуальність представленої роботи.

Метою дослідження є виявлення і статистична верифікація вікових відмінностей у проявах особистісних рис (Велика П'ятірка: екстраверсія, поступливість, сумлінність, нейротизм та відкритість до досвіду) жінок різних вікових груп.

Методи та вибірка. Емпіричне дослідження було реалізоване методом онлайн-скринінгу. Загальний обсяг вибірки склав 726 респонденток. Для аналізу вікових відмінностей вибірка була стратифікована на шість вікових когорт: 18–19 років ($n=171$), 20–24 роки ($n=229$), 25–29 років ($n=149$), 30–34 роки ($n=83$), 35–39 років ($n=42$), 40+ років ($n=52$). Вікова періодизація відповідає стандартам ВООЗ щодо структурування вибірки за даними Ahmad Omar B. et al. (2001), вікова когорта 40+ років була об'єднана внаслідок зменшення чисельності респонденток у старших вікових групах. Соціально-демографічний профіль вибірки свідчить про високий освітній рівень учасниць: значна частка має повну вищу освіту (магістри – 182 особи, PhD – 4 особи) або здобуває її (бакалаври та незакінчена вища – 323 особи), решта мають профтехосвіту (92 особи) або повну середню (124 особи). За сімейним статусом вибірка структурована таким чином: офіційно одружені – 165 осіб, у цивільному шлюбі – 129 осіб, у стосунках без спільного проживання – 129 осіб, не перебувають у стосунках – 217 осіб, незаміжні – 54, розлучені – 22, вдови – 10. Дослідження охоплює всі регіони України з переважанням півночі ($n=246$) та заходу ($n=198$), а також включає жінок, які на момент дослідження перебували за межами країни ($n=79$). Для вимірювання особистісних рис застосовувався стандартизований опитувальник п'ятифакторної моделі особистості в адаптації Барко В.І. Статистичний аналіз включав перевірку гомогенності за тестом Левена, одновимірний дисперсійний аналіз (ANOVA) з обчисленням ета-квадрату (η^2) як показника величини ефекту, за допомогою IBM SPSS 27.

Результати та обговорення. Аналіз особистісних рис у розрізі шести вікових когорт дозволяє простежити динаміку рис, що загалом відповідає загальноосвітнім нормативним трендам дорослішання. Для перевірки рівності дисперсій було використано критерій Левена. Отримані результати ($p > 0,05$ для всіх шкал) підтвердили гомогенність дисперсій, що дозволило застосувати параметричний дисперсійний аналіз (ANOVA). Результати одновимірного ANOVA виявили статистично значущі вікові відмінності за двома з п'яти досліджуваних рис: сумлінністю ($F(5,720)=5,452$, $p<0,001$, $\eta^2=0,036$) та нейротизмом ($F(5,720)=5,141$, $p<0,001$, $\eta^2=0,034$). Попри невеликий розмір ефектів, ці знахідки є теоретично значущими, оскільки відтворюють базові закономірності зрілості особистості, зафіксовані в

міжнародній лонгітюдній літературі. Найбільш виражені вікові розбіжності спостерігаються за показниками нейротизму. Відповідно до результатів аналізу лонгітюдних досліджень Graham et al. (2020), нейротизм демонструє стабільну тенденцію до зниження протягом усього періоду дорослішання. В поточній вибірці цей патерн відтворюється достатньо чітко: від $M=26,89$ ($SD=6,24$) у когорті 18–19 років, до $M=22,58$ ($SD=6,26$) у групі 40+. Жінки старших вікових груп (40+ років) виявляють вищу емоційну стійкість, що підтверджує гіпотезу про поступову стабілізацію емоційної сфери як результат накопичення життєвого досвіду та формування ефективних копінг-стратегій. Разом із тим у найстаршій когорті спостерігається найнижчий показник нейротизму у вибірці. Особливої уваги заслуговує динаміка сумлінності, де виявлено чітку висхідну траєкторію від $M=27,31$ ($SD=6,17$) у когорті 18–19 років до $M=31,62$ ($SD=5,94$) у жінок 40+ років. Порівняння груп за фактором поступливості виявляє помірну висхідну тенденцію без досягнення статистичної значущості: $F(5,720)=2,071$, $p=0,067$, $\eta^2=0,014$. Середні значення зростають від $M=30,16$ ($SD=4,41$) у наймолодшій когорті до $M=32,12$ ($SD=5,18$) у групі 40+. Незначущість результату за класичним ANOVA при межовому значенні p може свідчити про поступовий, але реальний ефект, який потребує більших обсягів вибірки для статистичного підтвердження, що відповідає даним Graham (2020) про повільне, але стійке зростання рівня вираженості цієї риси. Аналіз екстраверсії також не виявив значущих групових відмінностей ($F(5,720)=2,072$, $p=0,067$, $\eta^2=0,014$). Відкритість до досвіду виявилась найбільш стабільною рисою ($F(5,720)=1,942$, $p=0,085$, $\eta^2=0,013$) з відносно рівномірним розподілом середніх значень у діапазоні 32,95–36,13 по когортах.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує наявність значущих вікових відмінностей у структурі особистості жінок, що є фундаментом для розробки стратегій міжпоколіннєвої синергії. Вектор цих змін спрямований від емоційної лабільності в юності до психологічної зрілості, яка в умовах трансформаційних процесів проявляється через емоційну стабільність та вищу соціальну відповідальність. Підтверджено дію «принципу зрілості»: зростання сумлінності та емоційної стійкості від 18 до 40+ років відображає динамічний процес адаптації особистості до викликів соціуму та формування внутрішньої резильєнтності. Відносно малий розмір ефектів свідчить про поступовий характер нормативних змін, що важливо враховувати при фасилітації діалогу між поколіннями.

Крос-секційний дизайн дослідження обмежує розмежування вікових та когортних ефектів, проте створює підґрунтя для вивчення того, як воєнні умови в Україні трансформують траєкторії особистісного розвитку. Практичне значення результатів полягає у можливості їх імплементації в програми психологічного супроводу та практики міжпоколіннєвої взаємодії,

що базуються на використанні специфічних ресурсів кожної вікової когорти для подолання спільних кризових викликів.

Тетяна Станіславська

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 053 – Психологія Київського Інституту Сучасної
Психології і Психотерапії, психоаналітик, клінічний психолог,
голова ГО «Інститут психотравми війни»
namaste4people@gmail.com*

ТРАВМА ПЕРЕДАЄТЬСЯ, РЕЗИЛІЄНТНІСТЬ - ТЕЖ. ПРО РЕСУРСИ МІЖПОКОЛІННОЇ ПЕРЕДАЧІ НА МАТЕРІАЛІ МЕТОДИКИ НІТТ-Q

Актуальність дослідження. Наявні дослідження трансгенераційної передачі травми традиційно зосереджувались на передачі вразливості, тоді як механізми міжпоколінної передачі резилієнтності залишались поза увагою – попри їхню особливу важливість з точки зору профілактики та інтервенції (Starrs C., Békés V., 2025).

Водночас емпіричні дані свідчать про те, що міжпоколінна трансмісія є двовекторним процесом. Дослідження бразильських нащадків вцілілих Голокосту засвідчило, що разом із травматичними патернами нащадки здатні успадковувати і розвивати механізми резилієнтності (Braga L. L., Mello M. F., Fiks J. P., 2012). Інше дослідження зафіксувало передачу резилієнтності від другого до третього покоління вцілілих, де захисними чинниками виступали батьківський стиль виховання та освітній рівень родини (Kazlauskas E., Zelviene P., 2016). Дослідження третього покоління нащадків Голокосту показало, що усвідомлене батьківство і культурне осмислення травми сприяють розвитку надійної прив'язаності та соціально-емоційної регуляції у нащадків (Greenfeld D. et al., 2025).

Попри ці дані, ресурсний вимір міжпоколінної передачі залишається методологічно нерозробленим: більшість наявних інструментів вимірює лише патологічний бік трансмісії. Саме цю прогалину заповнює модель НІТТ та відповідний опитувальник НІТТ-Q (Starrs C. J., Békés V., 2025; Starrs C. J. et al., 2024) – перший всеосяжний валідований інструмент, що одночасно вимірює вразливість і резилієнтність на двох рівнях: родини і нащадка.

На думку авторки, масштаб поточної травматизації в Україні – цивільного населення, військовослужбовців та їхніх родин – ставить питання не лише про передачу травми, а й про ресурси, які родини здатні передати наступним поколінням. Українська адаптація НІТТ-Q (Станіславська Т. О., Мілютіна К. Л., 2025) відкриває можливість для першого емпіричного

дослідження цього двовекторного процесу в умовах активного збройного конфлікту.

Мета дослідження: представити результати українського емпіричного дослідження міжпоколінної передачі резиліентності із застосуванням методики НІТТ-Q та обґрунтувати двовекторний характер трансгенераційної трансмісії.

Організація та методологія дослідження. Дослідження проводилось у 2025 році, під час дисертаційного дослідження, у межах україномовної адаптації методики НІТТ-Q. Вибірка складала 299 учасників, із них 142 — повторне тестування (ретест).

«Опитувальник міжпоколінної передачі історичної травми» (Historical Intergenerational Trauma Transmission Questionnaire, НІТТ-Q) охоплює 12 факторів, згрупованих у 5 основних шкал: вразливість родини (Ш1), резиліентність родини (Ш2), вразливість нащадка (Ш3), резиліентність нащадка (Ш4), історична моральна травма (Ш5), – а також окремі шкали ПТСР та прихованої інсидіозної травми, зокрема пережитої дискримінації. Показники вимірюються у континуумі від 0 до 4, що дозволяє будувати індивідуалізований профіль для кожного учасника. Для аналізу даних застосовувались описова статистика, кореляційний аналіз, конфірмаційний факторний аналіз та крос-культурний порівняльний аналіз з угорською вибіркою нащадків вцілілих Голокосту.

Результати дослідження.

1. Передача травми: емпіричні свідчення

Аналіз відповідей учасників виявив потужний кумулятивний ефект трансгенераційної травматизації в українській вибірці. Повномасштабне вторгнення (з 2022 року) позначили як таке, що вплинуло на їхнє життя та життя родини, 87,3% респондентів; Друга світова війна залишилась у родинній пам'яті 76,9% учасників; Голодомор – 50,8%. При цьому 71% респондентів зазначили, що сучасні воєнні події стали тригером для актуалізації родинної травматичної історії, а 68,2% підтвердили, що їхня родина постраждала від історичних подій.

Провідними проявами трансгенераційної трансмісії патологічних патернів виявилися: використання сорому для контролю поведінки (101 респондент), примус відчувати провину (100 респондентів) та підвищення голосу у родинній комунікації (87 респондентів). Шкали вразливості продемонстрували значущі негативні кореляції зі стресостійкістю: Втеча ($r = -0,293$), дистрес, пов'язаний із травмою ($r = -0,342$).

2. Передача резиліентності: емпіричні свідчення.

Попри високий рівень травматизації, учасники демонструють значні адаптивні ресурси. Відчуття контролю над ситуацією як важливий ресурс відзначили 119 респондентів – найвищий показник серед усіх ресурсних тверджень. Гордість за приналежність до своєї родини та народу підкреслили

118 учасників, що вказує на протективну роль групової ідентичності як трансгенераційного ресурсу.

Шкали резиліентності продемонстрували статистично значущі позитивні кореляції зі стресостійкістю: Стійкість сім'ї ($r = 0,279$), Адаптація ($r = 0,346$), Приналежність ($r = 0,263$). Таким чином, вразливість і резиліентність функціонують як два відносно незалежних вектори трансгенераційної трансмісії, що підтверджує двовекторний характер міжпоколінної передачі.

Висновки. Отримані дані підтверджують двовекторний характер трансгенераційної трансмісії: від покоління до покоління передаються як патологічні патерни вразливості, так і адаптивні ресурси резиліентності. Це емпірично верифікує теоретичне положення моделі НІТТ (Starrs C. J., Békés V., 2025) на українській вибірці.

Вразливість і резиліентність функціонують як відносно незалежні виміри трансгенераційної трансмісії: шкали вразливості негативно корелюють зі стресостійкістю нащадка (Втеча $r = -0,293$; Дистрес $r = -0,342$), тоді як шкали резиліентності – позитивно (Стійкість сім'ї $r = 0,279$; Адаптація $r = 0,346$; Приналежність $r = 0,263$).

Українська вибірка демонструє специфічний профіль трансгенераційної трансмісії: кумулятивний ефект множинних історичних травм, тригерну реактивацію родинної історії під впливом сучасної війни (71% респондентів) та одночасно високий рівень ресурсів групової ідентичності і почуття контролю.

Методика НІТТ-Q в українській адаптації є придатним інструментом для одночасного вимірювання обох векторів трансмісії, що відкриває можливості для розробки диференційованих терапевтичних інтервенцій – окремо спрямованих на опрацювання вразливості і на активацію родових ресурсів.

Гліб Гайворонський

магістр психології, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня

вищої освіти за спеціальністю 053 – Психологія,

асистент кафедри психодіагностики і клінічної психології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

hlib_haivoronsky@knu.ua

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ЧИННИКИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСІБ СТАРШОГО ЗРІЛОГО ВІКУ

Актуальність дослідження. Проблема збереження психічного здоров'я та психологічного благополуччя у старшому віці набуває особливої актуальності в умовах сучасних соціальних змін. Демографічні процеси

старіння населення, зростання тривалості життя та трансформація соціальних структур зумовлюють необхідність поглибленого вивчення психологічних ресурсів адаптації людей старшого віку. Водночас у науковій літературі підкреслюється, що традиційний акцент геронтологічних досліджень на біомедичних та соціальних чинниках потребує доповнення аналізом екзистенційних ресурсів особистості, які можуть відігравати ключову роль у підтриманні психологічної стійкості в пізньому віці (Nie, 2023; Zhou et al., 2023).

До таких ресурсів належать, зокрема, осмисленість життя, інтеграція ідентичності та почуття когерентності. Дослідження останніх років демонструють, що наявність смислу життя є одним із важливих предикторів психологічного благополуччя та фактором, що пов'язаний із нижчим рівнем депресивних симптомів у літніх людей (Tam et al., 2025). У свою чергу, самоконцептуальна ясність та інтеграція ідентичності сприяють стабільності Я-образу та підвищують здатність особистості до подолання життєвих труднощів (Chen et al., 2024). Почуття когерентності, відповідно до концепції А. Антоновського, виступає інтегративним ресурсом психологічної адаптації, який забезпечує здатність людини сприймати життєві події як зрозумілі, керовані та осмислені (Antonovsky, 1993).

Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах сучасної соціально-політичної ситуації в Україні. Тривалий період соціальних трансформацій та воєнних подій супроводжується підвищеним рівнем психічного дистресу в різних групах населення, включно з людьми старшого віку. Дослідження останніх років свідчать про зростання поширеності депресивних і тривожних симптомів серед громадян України та значне навантаження на систему психічного здоров'я (Martsenkovskyi et al., 2024). У зв'язку з цим особливого значення набуває вивчення психологічних механізмів, що сприяють збереженню емоційної стабільності та життєвої цілісності в старшому віці.

Незважаючи на значну кількість міжнародних досліджень, у вітчизняній психологічній науці все ще спостерігається дефіцит емпіричних робіт, що комплексно аналізують взаємозв'язок екзистенційних конструктів та показників психічного здоров'я у людей старшого віку. Зокрема, недостатньо дослідженими залишаються механізми, через які осмисленість життя може впливати на емоційний стан особистості, зокрема через інтеграцію ідентичності.

Мета дослідження полягає у виявленні та емпіричній перевірці моделі опосередкованого впливу осмисленості життя на психологічне благополуччя через інтеграцію ідентичності у людей старшого віку.

Організація та методологія дослідження. У дослідженні використовується комплекс теоретичних, емпіричних та статистичних методів. Теоретичний аналіз включає узагальнення сучасних наукових

підходів до проблеми психологічного благополуччя, смислу життя та розвитку ідентичності у старшому віці.

Емпірична частина дослідження передбачає використання стандартизованих психодіагностичних методик, спрямованих на вимірювання основних змінних дослідження. Зокрема, для оцінювання осмисленості життя застосовується Meaning in Life Questionnaire (Steger, 2006), для вимірювання депресивних симптомів – Geriatric Depression Scale (Sheikh, Yesavage, 2014), для оцінювання рівня самотності – UCLA Loneliness Scale (Wu, Yao, 2008), для вимірювання почуття когерентності – шкала SOC-29 (Antonovsky, 1993). Рівень самоконцептуальної ясності оцінюється за допомогою Self-Concept Clarity Scale (Campbell et al., 1996), психологічне благополуччя – за допомогою Psychological Well-Being Scale (Ryff, Keyes, 1995), а рівень тривожності – за допомогою шкали GAD-7 (Spitzer et al., 2006).

Обробка емпіричних даних здійснюється із застосуванням сучасних статистичних методів із використанням програмного забезпечення Jamovi та R. Передбачається проведення описової статистики, кореляційного аналізу для виявлення взаємозв'язків між змінними, а також регресійного аналізу та моделювання медіаційних ефектів для перевірки гіпотези щодо опосередкованого впливу осмисленості життя на депресивні тенденції через інтеграцію ідентичності.

Очікувані результати дослідження. Передбачається встановлення статистично значущих взаємозв'язків між екзистенційними чинниками та показниками психічного здоров'я осіб старшого віку. Очікується, що вищий рівень осмисленості життя буде пов'язаний із більшою інтеграцією ідентичності, вищим рівнем психологічного благополуччя та нижчими показниками депресії, тривожності та самотності.

Також очікується підтвердження медіаційної моделі, відповідно до якої інтеграція ідентичності виступає посередницьким механізмом у взаємозв'язку між осмисленістю життя та депресивними тенденціями. Це означатиме, що осмисленість життя може знижувати ризик розвитку депресивних симптомів опосередковано через формування більш цілісного та стабільного Я-образу.

Отримані результати можуть поглибити розуміння психологічних механізмів адаптації у старшому віці та розширити теоретичні уявлення про роль екзистенційних ресурсів у підтриманні психічного здоров'я.

Висновки. Екзистенційні чинники, зокрема осмисленість життя, інтеграція ідентичності та почуття когерентності, відіграють важливу роль у підтриманні психологічного благополуччя людей старшого віку. Вивчення взаємозв'язку між цими конструктами та показниками психічного здоров'я дозволяє краще зрозуміти механізми психологічної адаптації в пізньому віці.

Запропоноване дослідження спрямоване на емпіричну перевірку моделі, що пояснює роль осмисленості життя у зниженні депресивних

тенденцій через інтеграцію ідентичності. Отримані результати можуть бути використані для розробки програм психологічної підтримки та профілактики емоційних розладів у людей старшого віку, спрямованих на розвиток смислотворення та зміцнення цілісності особистості.

Ксенія Гриняк

здобувач першого рівня вищої освіти

за спеціальністю С4 – Психологія

Львівського національного університету імені Івана Франка

Kseniia.Hryniak@lnu.edu.ua

ПОСТТРАВМАТИЧНЕ ЗРОСТАННЯ ЯК ПЛАТФОРМА ДЛЯ ДІАЛОГУ ПОКОЛІНЬ У ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Актуальність дослідження. Сьогодні українське суспільство перебуває у стані глибоких трансформацій, спричинених війною та соціальними кризами. Традиційно у науковій літературі вважалося, що такі складні часи лише посилюють конфлікт між поколіннями. Старші люди зазвичай прагнуть стабільності та збереження минулого досвіду, тоді як молодь швидше адаптується до нових реалій, що часто призводить до непорозумінь та соціальної напруги.

Однак сучасні події в Україні демонструють іншу тенденцію. Спільні випробування стають не лише джерелом стресу, а й потужним стимулом для об'єднання. У психології цей феномен описується як посттравматичне зростання (ПТЗ). Це стан, коли після пережитого болю чи катастрофи особистість або ціла спільнота не просто відновлюється, а виходить на новий рівень розвитку (Тедескі Р.Дж., Калхун Л.Г., 2004).

Необхідність проведення даного дослідження зумовлена необхідністю переосмислити роль травми у житті суспільства. У роботі обґрунтовано ідею, що спільне подолання наслідків кризи створює особливу платформу для діалогу. Коли різні покоління працюють заради однієї мети (наприклад, безпеки чи волонтерства), вони починають краще розуміти цінності одне одного. Це перетворює «розрив поколінь» на «синергію поколінь» – ситуацію, у якій досвід старших і енергія молодших доповнюють один одного (Осадько О.Ю., 2022).

Таким чином, вивчення посттравматичного зростання як інструменту для зближення поколінь є критично важливим для збереження соціальної стійкості та формування демократичного майбутнього (Кокун О.М., 2022).

Мета дослідження – розкрити потенціал посттравматичного зростання як основи для діалогу між поколіннями та об'єднання українського суспільства навколо спільних цінностей у часи змін. Дослідження спрямоване

на те, щоб показати, як спільний досвід подолання криз допомагає старшому та молодшому поколінням краще розуміти одне одного, перетворюючи соціальну напругу на ресурс для взаємодії та майбутнього розвитку.

Організація та методологія дослідження. Теоретико-методологічну базу дослідження становить модель посттравматичного зростання (ПТЗ), розроблена Р.Дж. Тедескі та Л.Г. Калхуном (2004). Організація роботи передбачала проведення комплексного теоретичного аналізу психологічних трансформацій особистості та суспільства в умовах тривалого стресу та соціальних криз.

У процесі дослідження використано системний підхід для аналізу соціокультурних детермінант взаємодії поколінь (Трач Р.М., 2021). Основними методами виступили: метод порівняльного аналізу (для виявлення відмінностей у стратегіях адаптації різних вікових груп), метод узагальнення (для систематизації сучасних практик міжпоколіннєвої синергії) та каузальний аналіз впливу травматичних подій на зміну ціннісних орієнтирів українців (Кокун О. М., 2022). Емпіричним підґрунтям роботи стали результати аналізу волонтерських та громадських ініціатив як живих прикладів посттравматичного відновлення спільнот.

Результати. Аналіз процесу посттравматичного зростання в українському суспільстві дозволяє виокремити кілька ключових рівнів міжпоколіннєвої взаємодії.

На першому рівні відбувається фундаментальна зміна ціннісних орієнтирів. Згідно з концепцією Р. Дж.Тедескі та Л.Г. Калхуна (2004) ПТЗ передбачає переоцінку життєвих пріоритетів та зміцнення міжособистісних стосунків. У контексті української дійсності це проявляється у подоланні «ефекту відчуження», який часто виникав між поколіннями через різний історичний досвід.

Дослідження показує, що спільне переживання екзистенційної загрози створює спільне «смісловне поле». Конфлікт між консерватизмом старших і радикалізмом молодших нівелюється перед необхідністю збереження національної ідентичності. Як зазначає Р.М. Трач (2021), кризові стани суспільства здатні активувати архетипи солідарності, які в мирний час перебувають у латентному стані. Таким чином, травма стає не лише руйнівним чинником, а й каталізатором «діалогу на рівних», де вік перестає бути бар'єром для розуміння.

Другим важливим аспектом посттравматичного зростання є виникнення нових практик соціальної взаємодії, де провідну роль відіграє волонтерський рух. В умовах трансформаційного суспільства волонтерство стає тим простором, де відбувається «горизонтальна» комунікація між поколіннями. Як зазначає О.Ю. Осадько (2022), спільна діяльність у кризових ситуаціях дозволяє кожному учаснику відчувати власну ефективність, що є критично важливим для ПТЗ. Старше покоління, володіючи життєвим

досвідом та витривалістю, забезпечує стабільність та психологічну опору, тоді як молодь приносить інноваційні підходи, цифрову грамотність та мобільність.

Ця синергія особливо помітна у процесах диджиталізації соціальної допомоги. Молодше покоління виступає менторами для старших у питаннях використання сучасних технологій (збори коштів, координація через соціальні мережі, цифрова безпека), що підвищує соціальну адаптованість літніх людей. У свою чергу, старші люди передають молоді навички емоційної саморегуляції та стратегічного планування в умовах невизначеності (Кокун О.М., 2022). Таким чином, волонтерство перетворюється з простої допомоги на майданчик для взаємного навчання та посилення суспільної стійкості (резильєнтності).

Третім рівнем аналізу є політико-психологічний ефект посттравматичного зростання. Спільне подолання травми сприяє формуванню нової політичної культури, заснованої на відповідальності та довірі. Згідно з дослідженнями О.В. Зубаніч (2023), трансформаційні процеси в Україні стимулюють перехід від «патерналізму» (очікування допомоги від держави) до «суб'єктності» (активної участі у житті громади). Це об'єднує різні вікові групи навколо ідеї демократичного розвитку та правової держави. Діалог поколінь у цьому контексті стає запобіжником від маніпуляцій та соціального розколу, оскільки спільна перемога над кризою стає вищою цінністю за політичні вподобання.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні **висновки**:

1. Посттравматичне зростання у трансформаційному суспільстві виступає не лише як індивідуальний процес відновлення, а й як потужний соціальний механізм об'єднання поколінь навколо нових смислів.

2. Спільні виклики та екзистенційні загрози нівелюють традиційні міжпоколінні конфлікти, створюючи платформу для діалогу, заснованого на спільних цінностях безпеки, солідарності та національної ідентичності.

3. Практична реалізація ПТЗ через волонтерство та громадські ініціативи сприяє «синергії поколінь», де досвід старших та інноваційність молодших доповнюють один одного, посилюючи загальну резильєнтність суспільства.

4. Важливим аспектом ПТЗ є подолання соціальної апатії та перехід від очікування зовнішньої допомоги до активної суб'єктності, що дозволяє різним віковим групам спільно формувати візію майбутнього України.

5. Дослідження підтверджує, що розвиток діалогу між різними віковими групами є стратегічним ресурсом для післявоєнної відбудови, зміцнення демократичних інститутів та збереження соціальної стабільності.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямі полягають у вивченні конкретних психологічних технік підтримки міжпоколіннєвої взаємодії як інструменту довгострокового відновлення громад.

Христина Мельник
здобувач другого рівня вищої освіти
за спеціальністю С4 – Психологія,
Національний університет «Львівська політехніка»
khrystyna.melnyk.mpspsz.2025@lpnu.ua
Діана Логвінова
доцент кафедри теоретичної та прикладної психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
кандидат психологічних наук
genderua@gmail.com

РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ЯК РЕСУРС ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ РІЗНИХ ПОКОЛІНЬ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Актуальність дослідження. Сучасні суспільні трансформації, зумовлені кризовими подіями, зокрема війною, соціальною нестабільністю та високим рівнем невизначеності, суттєво впливають на психологічний стан населення та механізми адаптації до нових умов. У таких обставинах особливої актуальності набуває дослідження психологічних ресурсів стійкості особистості, зокрема резильєнтності, яка визначає здатність людини зберігати психологічну рівновагу та ефективно долати стресові ситуації (Connor, K.M., & Davidson, J.R.T., 2003). Водночас представники різних поколінь формувалися у відмінних соціокультурних умовах, що може зумовлювати відмінності у рівнях тривожності, психологічного дистресу та толерантності до невизначеності (Carleton, R.N., 2016). У цьому контексті дослідження міжпоколінних особливостей психологічної адаптації набуває важливого значення для розуміння механізмів суспільної стійкості та формування міжпоколінної синергії як ресурсу подолання кризових трансформацій.

Психологічна адаптація до умов соціальної нестабільності значною мірою залежить від індивідуальних ресурсів особистості, серед яких важливе місце посідає резильєнтність. У сучасній психології резильєнтність розглядається як здатність людини підтримувати психологічну рівновагу та ефективно відновлюватися після впливу стресових або травматичних подій. Вона включає комплекс когнітивних, емоційних і поведінкових механізмів, що забезпечують адаптивне функціонування особистості у складних життєвих обставинах. Як зазначає С. Д. Максименко (2020), психологічна стійкість формується у процесі життєвого досвіду та взаємодії особистості із соціальним середовищем, що визначає індивідуальні способи подолання кризових ситуацій. У цьому контексті резильєнтність виступає одним із

ключових чинників підтримання психічного благополуччя та зниження рівня психологічного дистресу.

Водночас важливим аспектом психологічної адаптації є реакція людини на невизначеність та соціальні зміни. Інтолерантність до невизначеності розглядається як індивідуальна характеристика, що відображає схильність сприймати неоднозначні або непередбачувані ситуації як загрозливі. Високий рівень інтолерантності до невизначеності може сприяти зростанню тривожності та психологічного напруження, тоді як здатність приймати невизначеність пов'язана з більш ефективними стратегіями адаптації (Циганенко Т. Г., 2022). У свою чергу, дослідження соціально-психологічних особливостей різних вікових груп показують, що життєвий досвід, соціальні ролі та накопичені адаптаційні стратегії можуть зумовлювати відмінності у рівнях тривожності, психологічної стійкості та здатності до подолання кризових ситуацій серед представників різних поколінь (Лисенко Л. О., 2021).

Мета, організація та методологія дослідження. Мета дослідження полягала у виявленні міжпоколінних відмінностей у показниках психологічної адаптації до умов соціальної невизначеності шляхом аналізу рівнів резильєнтності, тривожності, психологічного дистресу та інтолерантності до невизначеності серед представників різних вікових груп. Дослідження було спрямоване на перевірку припущення щодо ролі соціально-економічних ресурсів у формуванні психологічної стійкості, зокрема на з'ясування того, чи модерує фінансовий стан зв'язок між віком респондентів та рівнем їхньої резильєнтності.

У дослідженні взяли участь 173 респонденти, які були розподілені на чотири вікові групи: 18-25 років, 26-35 років, 36-45 років та 45+ років. Для оцінки психологічних характеристик використовувалися стандартизовані психодіагностичні методики: Короткий опитувальник загального стану здоров'я (GHQ-16) для вимірювання рівня психологічного дистресу (Goldberg, D.P., & Williams, P., 1988), шкала тривожності Спілбергера-Ханіна для визначення реактивної та особистісної тривожності (Spielberger, C.D., 1983), шкала стресостійкості Коннора-Девідсона CD-RISC-10 для оцінки рівня резильєнтності (Connor, K.M., & Davidson, J.R.T., 2003), а також шкала інтолерантності до невизначеності IUS-12 (Carleton, R.N., 2016)

Статистичну обробку даних виконано у програмному пакеті SPSS із використанням кореляційного аналізу Пірсона та багатовимірною дисперсійного аналізу (MANOVA) для виявлення міжпоколінних відмінностей у психологічних показниках. Для перевірки модераційного ефекту соціально-економічних умов проведено додатковий двофакторний дисперсійний аналіз, що дав змогу оцінити вплив віку, фінансового стану та їхню взаємодію на рівень резильєнтності.

Результати дисперсійного аналізу показали статистично значущий помірний вплив віку на сукупність досліджуваних показників психологічної адаптації (Pillai's Trace=0,151; $F=1,767$; $p=0,036$). Подальший аналіз міжсуб'єктних ефектів засвідчив, що статистично значущі міжгрупові відмінності виявлено лише для показника резильєнтності ($F=3,020$; $p=0,031$). Середні значення засвідчили тенденцію до зростання рівня психологічної стійкості з віком, однак для інших досліджуваних показників – тривожності, психологічного дистресу та інтолерантності до невизначеності – значущих міжпоколінних відмінностей виявлено не було. Це може свідчити про те, що вплив кризових умов і соціальної невизначеності має достатньо універсальний характер для різних вікових груп, тоді як резильєнтність може формуватися поступово впродовж життєвого досвіду.

Додатковий двофакторний дисперсійний аналіз, що перевіряв модераційний ефект фінансового стану у зв'язку між віком та рівнем резильєнтності, показав, що фінансовий стан респондентів не мав статистично значущого впливу на резильєнтність ($F=1,674$; $p=0,191$), а взаємодія віку та фінансового стану також була незначущою ($F=0,196$; $p=0,977$). Це свідчить про те, що раніше виявлені міжпоколінні відмінності у показниках психологічної стійкості не залежать від суб'єктивної оцінки фінансового благополуччя респондентів і, ймовірно, пов'язані насамперед із накопиченим життєвим досвідом подолання складних життєвих обставин.

Вивчення особливостей перебігу адаптаційних процесів у ситуації невизначеності ми здійснювали на основі аналізу зв'язків між показниками резильєнтності, психологічного дистресу, тривожності й інтолерантності до невизначеності. Виявлено позитивні кореляції між рівнями реактивної та особистісної тривожності ($r=0,782$; $p\leq 0,01$), психологічного дистресу та інтолерантності до невизначеності ($r=0,483$; $p\leq 0,01$), що свідчить про їхню взаємопов'язаність у структурі психоемоційного стану. Водночас зафіксовано негативні зв'язки між показниками резильєнтності та тривожності ($r = -0,501$; $p \leq 0,01$ – для реактивної тривожності; $r = -0,649$; $p \leq 0,01$ – для особистісної тривожності), а також між резильєнтністю та психологічним дистресом ($r=-0,412$; $p\leq 0,01$), що підтверджує її роль як потенційного ресурсу психологічної адаптації в умовах невизначеності.

Отримані результати свідчать, що психологічні реакції на соціальну невизначеність мають переважно подібний характер у різних вікових групах, однак міжпоколінні відмінності проявилися лише у показниках резильєнтності. Виявлена тенденція до зростання психологічної стійкості з віком може бути пов'язана з накопиченим життєвим досвідом подолання кризових ситуацій та сформованими адаптивними стратегіями. У цьому контексті міжпоколінна взаємодія набуває особливого значення: старші покоління можуть виступати джерелом досвіду та психологічної стабільності, тоді як молодші – демонструвати більшу чутливість до

соціальних змін і відкритість до нових адаптивних практик. Таке поєднання різних психологічних ресурсів створює потенціал для формування міжпоколінної синергії, що може виступати важливим фактором підтримання соціальної стійкості в умовах кризових і трансформаційних процесів.

Також отримані результати засвідчили, що соціально-економічні ресурси не виступають визначальним фактором формування міжпоколінних відмінностей у психологічній стійкості. Це може вказувати на те, що резильєнтність формується насамперед через життєвий досвід подолання кризових ситуацій та накопичення адаптивних стратегій, а не лише через матеріальні умови життя.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна стверджувати, що резильєнтність доцільно розглядати не лише як індивідуальну психологічну характеристику, а як ресурс, що формується в процесі життєвого досвіду та соціальної взаємодії поколінь. Виявлена відносна незалежність психологічної стійкості від матеріальних умов підкреслює значення нематеріальних ресурсів адаптації - накопиченого досвіду подолання труднощів, сформованих стратегій саморегуляції та соціальної підтримки. У цьому контексті міжпоколінна взаємодія може виступати важливим механізмом передачі адаптивних моделей поведінки та психологічної стійкості. Саме тому поєднання досвіду старших поколінь і адаптивної гнучкості молодших може розглядатися як один із ключових чинників формування соціальної резильєнтності суспільства в умовах тривалих кризових та трансформаційних процесів.

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ВІКОВОЇ РІЗНОМАНІТНОСТІ
В ПРОФЕСІЙНУ ЕТИКУ СУСПІЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ**

Olena Kovalenko

*professor, doctor habilitated in psychology,
University of the National Education Commission, Krakow (Poland)*
kleoolena@gmail.com

**SOCIOCULTURAL AND PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF
TOLERANCE IN INTERPERSONAL COMMUNICATION OF OLDER
ADULTS**

Introduction. Accepting another person along with their individual characteristics, distinct life experiences, and modes of self-expression is one of the key social competencies necessary for harmonious coexistence in the modern world. In everyday interactions, which increasingly occur in contexts of cultural, generational, or social diversity, the ability to show tolerance and understanding toward others acquires particular significance. Such positions allow for minimizing tension, constructively resolving conflicts, and promoting mutual understanding. In this sense, tolerance, particularly communicative tolerance, becomes not only a moral value but also a practical skill that facilitates everyday life.

The Problem of Tolerance in Late Adulthood. The issue of tolerance in interpersonal communication among older adults requires special attention, as it is during this age period that interactions with others and the establishment of relationships become one of the most important elements of quality of life. With the onset of retirement, limitations in professional activity, and changes in family structure, interpersonal relationships and communication processes acquire new meaning. For many older adults, social contacts and communication become the main source of emotional support, a sense of purpose, and belonging. At the same time, they can also be a source of tension, communication difficulties, or feelings of exclusion. Understanding the role of tolerance in this area allows for a better grasp of the mechanisms that contribute to the harmonious functioning of older adults in a changing world.

Specifics of Interpersonal Communication. Interpersonal communication among older adults has its own specifics, determined by biological, psychological, and social factors. The aging process is accompanied by a decline in physical and cognitive abilities, changes in the emotional sphere, and transformations of social roles. These factors influence the way of communication, the pace of interaction, the topics of conversation, and the ability to regulate emotions. In the communication of older adults, significant attention is given to life experiences,

wisdom gained over the years, as well as feelings of loss of social status or health issues (Kovalenko, 2015). All of this makes communication in late adulthood not just a means of exchanging information, but also a way to cope with daily challenges.

The Role of Tolerance. In this context, tolerance serves as a psychological and social resource. It enables the acceptance of differences between interaction participants – generational, cultural, emotional, or ideological – without negative judgments or rejection. Tolerance strengthens the sense of dignity, promotes social integration, and helps reduce feelings of loneliness. It does not imply renouncing one's views or values but rather the ability to engage in dialogue despite differences. For older adults, this is especially important as it facilitates the maintenance of family relationships, the building of connections with younger generations, and adaptation to changes in social and cultural norms.

Interpersonal and Communicative Tolerance. Interpersonal tolerance is defined as a complex, multilevel process that includes conscious, value-based actions within and between individuals (Kozhukhar', 2008). For older adults, this means the readiness to understand and accept their interaction partner, even when they evoke negative emotions, as well as the need to mobilize psychological resources and autonomy to adapt to the emotional and cognitive dissonance that may arise in communication.

Communicative tolerance pertains to relationships between individuals and the ability to endure difficult, unpleasant, or unacceptable traits and behaviors of another person (Bojko, 1996). It means the ability to recognize and respect the diversity of personalities and viewpoints, which facilitates a non-conflictual course of interaction. A person with communicative tolerance can maintain mental balance, creating an atmosphere of cooperation and mutual understanding. This trait is particularly significant for older adults, for whom positive, harmonious relationships are the foundation of emotional well-being and quality of social life.

Research on Tolerance. To identify the characteristics of tolerance in the interpersonal communication of older adults, a diagnostic study was conducted (Kovalenko, 2025).

Research Questions. The main research question is: What social and psychological factors are associated with the level of tolerance in interpersonal communication among older adults?

Specific research questions include:

1. What is the level of tolerance in interpersonal communication among older adults, and which components most significantly determine this tolerance?
2. What are the levels of self-esteem, volitional traits, and extraversion among older adults?
3. Are place of residence, education level, employment, living conditions, the presence of communication in daily life, and participation in public life related

to the values of each component of their communicative intolerance and the overall indicator of communicative intolerance?

4. Are feelings of loneliness, opportunities for communication with peers, life satisfaction, self-esteem, volitional traits, and extraversion related to the values of each component of their communicative intolerance and the overall indicator of communicative intolerance?

Instruments and Participants in the Study. The study utilized three instruments:

1. The methodology for diagnosing general communicative tolerance by V. Boiko.
2. The "Personal Differential" technique, developed by E. Bazhyn and A. Etkind, adapted at the Research Institute named after V.M. Bekhterev.
3. A questionnaire.

The study included 339 individuals aged 60 to 91 years with varying social and demographic characteristics from Ukraine. The sample was random. All participants are residents of central Ukraine. The average age was 67.96 years. Among participants, 33.92% were men and 66.08% were women.

Research Results. The conducted diagnosis allows us to assert:

1. Older adults in Ukraine generally demonstrate a moderate or high level of tolerance in interpersonal communication, indicating their ability to maintain calm and respect for others' individuality during social interactions. At the same time, they often face difficulties in suppressing unpleasant emotions in response to incompatible traits of others and have problems with forgiving mistakes or accidental offenses.
2. Most older adults participating in the study were characterized by moderate self-esteem, low volitional qualities, and low levels of extraversion. They tend to evaluate themselves positively under favorable conditions, but in unfavorable situations, they become overly self-critical and struggle with self-acceptance. In challenging circumstances, they often feel uncertain and rely on external support. With age, individuals generally become more passive, introverted, and immersed in their inner world.
3. Older adults who are employed or socially active demonstrate a higher level of tolerance in communication compared to those who are unemployed or socially inactive. This level of tolerance does not have a significant connection with contextual factors such as place of residence, living conditions, education level, or the presence of communication in daily life.
4. A higher level of tolerance in interpersonal communication is observed among older adults who are satisfied with life, have sufficient opportunities for interaction with friends, do not feel lonely, and exhibit high self-esteem and greater extraversion. In contrast, lower levels of tolerance are characteristic of individuals who are dissatisfied with life, lonely, socially isolated, introverted,

or have low self-esteem. Volitional qualities do not show a significant connection with communicative tolerance in older age.

Conclusion. Tolerance in interpersonal communication among older adults is shaped by a complex interplay of social and psychological factors. Understanding these mechanisms is crucial for facilitating positive relationships and enhancing the quality of life for older individuals. Addressing issues of tolerance, promoting social activity, and improving emotional well-being are essential for creating supportive conditions in which older adults can thrive in their interactions with others.

Людмила Козловська

*доцент кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського, кандидат політичних наук
7000494@gmail.com*

СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ВІКОВОЮ ГЕТЕРОГЕННІСТЮ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ПОЛІТИКО- АДМІНІСТРАТИВНИЙ ТА АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІРИ

Сучасна архітектура публічного управління в Україні проходить через період радикальної трансформації, зумовленої як внутрішніми реформами децентралізації та цифровізації, так і безпрецедентними зовнішніми безпековими викликами. У цьому контексті управління віковою різноманітністю (age management) перестає бути лише питанням кадрової політики (HR) і набуває ознак стратегічного політичного завдання. Традиційна модель бюрократії, що базувалася на жорсткій ієрархії та стажі як головному критерію авторитету, вступає в конфлікт із вимогами мережевого суспільства. Поява «цифрового покоління» управлінців, що орієнтовані на швидкість, горизонтальні комунікації та результат, часто призводить до аксіологічних розривів із досвідченими кадрами, які є носіями інституційної пам'яті та апаратних навичок – цим визначається **актуальність** наукового пошуку. Необхідність вибудовування стратегій, які б перетворили вікову гетерогенність із джерела конфліктів на ресурс інституційної стійкості, є однією з найактуальніших проблем сучасної політичної науки та державного управління.

Мета дослідження полягає у проведенні комплексного аналізу політико-адміністративних стратегій управління віковою різноманітністю в органах публічної влади України, виявленні перешкод для міжпоколінньої синергії та розробці моделей кадрової політики, що базуються на меритократичних принципах та інклюзивності.

Організація та методологія дослідження склала комплексну систему, яка охопила теоретико-методологічні принципи з методами пізнання – спостереженням, експериментом та аналізом отриманих даних для вирішення завдань наукового пошуку, що дало можливість забезпечити об’єктивність, науковість та правильність отриманих результатів, визначаючи вікову гетерогенність в системі публічного управління як об’єкт пізнання. Методологічною базою дослідження став системний підхід до аналізу державних інституцій та теорія людського капіталу в публічному секторі. У роботі використано: інституційний аналіз – для вивчення нормативно-правової бази державної служби щодо вікових обмежень та кар’єрного просування; компаративний метод (для зіставлення стратегій управління віком у країнах ОЕСР – зокрема досвід Скандинавських країн щодо подовження активного професійного життя); метод структурно-функціонального моделювання (для розробки схем передачі знань (knowledge transfer) між віковими групами); аксіологічний підхід (для дослідження змісту ціннісних орієнтацій різних поколінь публічних службовців).

Результати наукового пошуку. Аналіз поточної ситуації в системі публічного управління України дозволяє виокремити кілька рівнів проблеми вікової гетерогенності:

Рівень 1. Структурно-демографічний дисбаланс. Дослідження кадрового складу демонструє явище «вимивання» середньої вікової ланки (35-45 років), що створює різкий розрив між молодими спеціалістами на початкових посадах та досвідченими керівниками передпенсійного віку. Це створює загрозу для спадкоємності управлінських рішень.

Рівень 2. Когнітивно-технологічний розрив. Впровадження систем електронного урядування (e-government) та штучного інтелекту в адміністрування створює «цифрову нерівність» всередині апарату. Старше покоління часто сприймає автоматизацію як загрозу своєму статусу, тоді як молодь розглядає традиційні паперові процедури як гальмо розвитку.

Для подолання цих розривів пропонується впровадження трьох стратегічних моделей управління віком:

А. Модель «Адаптивної реверсивності» (Reverse Mentoring). реверсивності» не є широко поширеним терміном у науковій літературі та окреслює концепцію адаптивності в системах, що здійснюють реверсивні процеси, або адаптивні системи в цілому, в тому числі і в політичних інститутах та процесах. В соціально-політичних системах вона передбачає здатність спільнот або організацій адаптуватися до соціально-політичних, економічних чи технологічних змін, враховуючи сучасні технології: у контексті ІТ-систем адаптивні технології можуть автоматично налаштовувати свої параметри в залежності від умов або вподобань користувачів. Ця стратегія передбачає зміну традиційної парадигми навчання. Молоді спеціалісти, що володіють навичками роботи з Big Data, алгоритмами ШІ та хмарними

сервісами, стають менторами для вищого керівництва. Це не лише підвищує технологічну грамотність організації, а й руйнує ієрархічні стереотипи, створюючи атмосферу взаємної поваги.

Б. Модель «Інституційного кураторства» (Institutional Custodianship). Для працівників старшого віку пропонується перехід від виконавчих функцій до функцій радників та кураторів стратегічних проєктів. Це дозволяє зберегти «неявне знання» (tacit knowledge) – розуміння неформальних політичних процесів, дипломатичного протоколу та етики державної служби, які неможливо передати через інструкції. Ця модель є важливою концепцією в управлінні культурними, освітніми, науковими та іншими установами. Вона передбачає, що інституції не просто виконують свої функції, але й активно управляють і зберігають свої ресурси, цінності та знання для майбутніх поколінь.

В. Модель «Вікової інклюзії в політичне планування» передбачає врахування потреб та інтересів різних вікових груп у процесах політичного планування та ухвалення рішень. Ця модель включає в себе: визначення цільових груп з узагальненням вікових категорій для виявлення їхніх специфічних потреб та інтересів, залучення різних груп зі створення платформ для участі представників різних вікових категорій у політичному процесі, аналіз потреб з проведенням досліджень і опитувань для розуміння специфічних проблем, з якими стикаються різні вікові групи, інтеграція в політику з розробкою політичних програм, які включають рішення, спрямовані на забезпечення благополуччя всіх вікових груп, враховуючи їхні вигоди та виклики, оцінка ефективності з регулярним моніторингом і оцінкою впливу політики на різні вікові групи для коригування політичних стратегій у відповідь на їхні відгуки та результати, освіта та інформування: При розробці державних програм (соціальних, екологічних, економічних) робочі групи мають формуватися за принципом обов'язкового представництва різних вікових категорій. Це забезпечує багаторівневу експертизу: молодь приносить візію майбутнього, а старше покоління — аналіз ризиків на основі історичного досвіду.

Важливим аспектом дослідження є аналіз ейджизму (дискримінації за віком). В українському публічному управлінні він має прихований характер і проявляється як у небажанні призначати молодих людей на відповідальні посади («брак досвіду»), так і в прихованому тиску на осіб старшого віку з метою їхнього звільнення («потреба в оновленні крові»). Обґрунтовано, що меритократичний підхід має нівелювати віковий фактор, фокусуючись виключно на компетентнісній матриці посадовця (Павленко О. В., 2022).

Висновки. Стратегічне управління віковою різноманітністю в системі публічного управління України є ключовою умовою її модернізації. Результати дослідження вказують на необхідність запровадження «Age Audit» – регулярного моніторингу вікової структури та ціннісного клімату в

органах влади; розробки гнучких кар'єрних траєкторій, які дозволяють поєднувати досвід та інновацію; відмови від дискримінаційних практик на користь культури міжпоколіннєвої синергії. Тільки за умови визнання вікової гетерогенності як переваги, а не перешкоди, Україна зможе побудувати стійку державну машину, здатну до швидкої адаптації в умовах глобальних змін.

Олена Галян

*професор кафедри початкової та дошкільної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка,
доктор педагогічних наук
halyane@ukr.net*

РОЗВИТОК СУБ'ЄКТНОСТІ ДИТИНИ У ВИМІРІ МІЖПОКОЛІННЄВОЇ СИНЕРГІЇ: СТРАТЕГІЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ВИХОВАТЕЛЯ

Актуальність дослідження. В умовах глобальних соціокультурних трансформацій та цифрового розриву між поколіннями виникає гостра потреба у формуванні міжпоколіннєвої синергії. Політико-психологічний контекст сучасної України вимагає виховання суб'єктної особистості, здатної до конструктивної взаємодії та відповідальності. Провідною фігурою у цьому процесі постає педагог (вихователь, вчитель), чия професійна підготовка покликана розкрити потенціал діалогу поколінь. Така візія визначає науково-прикладний фокус проблеми змісту підготовки майбутніх педагогів, зокрема вихователів закладів дошкільної освіти. Їх основне завдання в контексті означеного – сприяти опануванню дітьми таких патернів поведінки, а відповідно й мотиваційних настановлень, в яких заохочується співдія, ініціатива в активності, авторство у самовияві.

Мета дослідження: обґрунтувати теоретичні засади та практичні стратегії підготовки майбутніх вихователів до розвитку суб'єктності дитини як фундаментального чинника міжпоколіннєвої синергії.

Організація та методологія дослідження. Дослідження базується на комплексному підході, адже питання міжпоколіннєвої взаємодії є міждисциплінарним і розглядається на перетині соціології, психології та політології. Зокрема, теоретичні узагальнення ґрунтуються на теорії поколінь (W. Strauss, N. Howe, 1991; 1993), антропологічній концепції (М. Мід, 1970), соціології знання (К. Мангайм, 1925), теорії соціального капіталу (Дж. Коулман, 1990), концепції суб'єктності особистості (М. Боришевський, 2012; З. Карпенко, 2006; 2012; 2017; В. Татенко, 1996; 2017; Т. Титаренко, 1994; 2003; 2020). Опертя на їхні постулати визначило положення, що слугують основою для побудови конструктивного освітнього процесу в

закладі вищої освіти з підготовки майбутніх вихователів. Йдеться про таке: синергія можлива лише тоді, коли різні покоління беруть участь у спільному інтелектуальному та соціальному просторі; взаємодія поколінь – це не просто передача інформації («від педагога до дитини/учня»), а зустріч двох суб'єктів. Якщо педагог ігнорує суб'єктність дитини, синергія замінюється маніпуляцією; взаємодія поколінь розглядається як механізм трансляції національних та загальнолюдських цінностей; синергія виникає, коли виховання будується на повазі до суб'єктності дитини; покоління взаємодіють через «спільне поле смислів». Якщо смисли розірвані, виникає відчуження. Синергія досягається через побудову спільних проєктів. У цьому контексті покоління репрезентовані як суб'єкти діалогу.

Емпіричний зріз дослідження реалізовано через анкетування майбутніх вихователів, що дало змогу верифікувати теоретичні конструкти та визначити рівень готовності респондентів до реалізації суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Діагностичний інструментарій був зорієнтований на виявлення глибинних настановлень майбутніх вихователів щодо ініціативності дитини та їхньої здатності до фасилітації дитячого самовияву.

Результати дослідження. Орієнтація на гуманістичну та гуманітарну парадигму в освіті забезпечує прийняття дитини як активного суб'єкта, який формує нові культурні коди. Отже, міжпоколіннева взаємодія можлива лише за умови суб'єкт-суб'єктної взаємодії, де дорослий не просто транслює досвід, а створює простір для спільного смислотворення. Саме завдяки розвитку суб'єктності, починаючи з раннього віку, створюються передумови для формування активної позиції особистості в майбутньому. Бар'єром на цьому шляху може стати пригнічення ініціативи дитини через домінування вертикальної ієрархії у взаємодії «вихователь – дитина» (ініціативність як провідна чеснота дошкільника (Е. Еріксон, 1988)), невідповідність виховних впливів когнітивним стратегіям сучасного покоління дітей (когнітивний дисонанс), невизнання педагогами дитини як повноцінного партнера в комунікації (психологічна ригідність). Підготовка вихователя, здатного бачити в дитині суб'єкта, веде до формування соціокультурної спадкоємності. Це зменшує соціальну напругу між поколіннями, запобігає соціальній апатії молоді та створює умови для органічного розвитку суспільства, де досвід старших підсилюється енергією та інноваційністю молодших.

Емпіричне дослідження довело ефективність трьох основних стратегічних напрямів підготовки педагогів: психологічної рефлексії, цифрової конвергенції та технології партисипації. Аналіз отриманих даних засвідчив, що значущим бар'єром у формуванні синергії є психологічна ригідність майбутніх фахівців. Емпірично підтверджено, що трансформація ролі вихователя з «транслятора норм» у «модератора ініціатив» є не тільки педагогічним завданням, а й соціально-психологічною передумовою

подолання міжпоколіннєвого розриву. Використання гаджетів та AR-технологій як інструментів спільної діяльності (цифровий storytelling) створює спільне смислове поле між дорослим і дитиною. У цьому контексті зміщується акцент з розваги на взаємо- та співдію. А володіння методами залучення дітей до ухвалення рішень (спільне проєктування середовища) формує первинний досвід співдії. Довіра дорослого до рішень дитини – це і є інвестиція в її суб'єктність.

Впровадження активних методів навчання в освітній процес підготовки майбутніх вихователів є основою формування у них адекватних настановлень на співдію з дітьми. Цьому сприяє: тренінг «Емпатійного слухання та ненасильницького спілкування» (майбутній вихователю має оволодіти техніками, які дозволяють чути запит дитини за її поведінкою. Це переводить взаємодію з площини «слухняність/неслухняність» у площину «розуміння потреб»); використання кейс-методу «Дитина як експерт» (у процесі навчання студенти розв'язують ситуації, де дитина є ініціатором змін у групі; це формує навичку педагогічної гнучкості); проєктування суб'єкт-орієнтованого простору (створювати середовище, яке стимулює вибір; дизайн-проєкт групової кімнати, де дитина може самостійно обирати осередок діяльності, матеріали та рівень складності завдання без прямої вказівки дорослого); практикум зі зворотного менторства (організація взаємодії студентів з дітьми, де дитина є «вчителем» у сферах, в яких вона має більше компетентностей; формування поваги до досвіду іншого покоління, що є основою синергії); психологічний аналіз виховних засобів (аналіз казок, мультфільмів та ігор на предмет того, яку модель поведінки вони транслиють: пасивного виконавця чи активного суб'єкта; якщо сюжет авторитарний, то його пропонують трансформувати у суб'єктнісно-орієнтований, де персонажі домовляються і співпрацюють).

Очікувані результати для майбутніх вихователів полягають у зміні професійної ідентичності з «контролера» на «модератора дитячих ініціатив». У такій співдії в дитини формується почуття власної цінності та впливу на оточення, що є ядром її суб'єктності. Як результат, виховання покоління, здатного до конструктивного діалогу.

Висновки. Міжпоколіннєва синергія – це не автоматичний процес спадкоємності досвіду, а свідомий конструкт, який закладається в ранньому дитинстві. Суб'єктність дитини є тією сполучною ланкою, яка перетворює конфлікт поколінь на їхній взаємний розвиток. Коли визнається право дитини на ініціативу та вибір, йдеться не тільки про виховання особистості, а насамперед творення фундаменту для психологічної культури, де домінує діалог. Розвиток суб'єктності дитини є детермінантою успішної соціокультурної синергії.

Стратегія підготовки майбутнього вихователя має зміститися з площини «педагогічного контролю» у площину «педагогічного

партнерства», тобто перейти від лінійної моделі виховання до синергетичної. Це засвідчує актуальність інвестиції в суб'єктнісно-орієнтовану освіту сьогодні. Вихователь покликаний створити модель майбутнього громадянського суспільства через щоденне визнання права дитини на власне «Я». Формування адекватного світобачення майбутнього вихователя через відповідні стратегії уможливорює створення умов для спадкоємності цінностей без втрати власної індивідуальності, що є запорукою стійкого розвитку суспільства.

Марія Комарницька

*здобувач першого рівня вищої освіти
за спеціальністю 053 – Психологія,*

Національний університет «Львівська політехніка»

maria.komarnytska.ps.2022@lpnu.ua

Зіновія Карпенко

*доктор психологічних наук, професор кафедри
теоретичної та прикладної психології*

Національного університету «Львівська політехніка»

zinoviia.s.karpenko@lpnu.ua

САМОЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З РІЗНОВІКОВИМИ КЛІЄНТАМИ

Актуальність дослідження зумовлена кількома взаємопов'язаними сучасними тенденціями професійної діяльності у сфері рекреації. По-перше, рекреаційні заклади працюють в умовах зростання різноманітності клієнтських груп, які відрізняються віком, потребами, стилями комунікації та очікуваннями від сервісу. Це вимагає від працівників високого рівня психологічної гнучкості й здатності ефективно вибудовувати професійну взаємодію з різновіковими клієнтами. По-друге, саме самоефективність працівника виступає важливим психологічним ресурсом, що визначає впевненість у власних професійних можливостях, здатність до адаптації, конструктивного спілкування та подолання складних комунікативних ситуацій у сфері «людина – людина». По-третє, у сучасних соціально-економічних умовах зростає потреба у підвищенні якості сервісу та підтриманні позитивного клієнтського досвіду, що безпосередньо залежить від ефективності професійної взаємодії персоналу з відвідувачами різного віку.

Мета дослідження полягала у виявленні психологічних чинників професійної самоефективності працівників рекреаційних закладів.

Перевірялися **гіпотези**: 1. про існування взаємозв'язку між рівнем професійної самоефективності працівників рекреаційних закладів та їх особистісними характеристиками (оптимізм, активність, толерантність до невизначеності, стресостійкість); 2. про зв'язок професійної самоефективності працівників рекреаційних закладів з особливостями копінг-поведінки у стресових ситуаціях; 3. про залежність професійної самоефективності цих працівників від характеристик організаційного середовища (організаційна напруженість, привабливість організаційної культури).

Організація та методологія дослідження. В емпіричному дослідженні взяли участь 60 працівників рекреаційних закладів різного профілю (фітнес-центри, спа-салони, санаторно-курортні комплекси, бази відпочинку), віком від 22 до 54 років. Було використано такі психодіагностичні методики (Карамушка Л. М., Креденцер О. В., Терещенко К. В., Лагодзінська В. І., Івкін В. М., Ковальчук О. С., 2013): Опитувальник професійної самоефективності (коротка версія) (Т. Rigotti, B. Schyns, G. Mohr, адаптація О.В. Креденцер); Опитувальник «Визначення психологічних типів залежно від ступеня оптимізму та активності особистості» (Л. М. Карамушка); Опитувальник «Виявлення толерантності до невизначеності» (С. Баднер); Тест «Стійкість до стресу» (С. Д. Максименко, Л. М. Карамушка, Т. В. Зайчикова); Методика дослідження копінг-поведінки в стресових ситуаціях (Н. Ендлер, Дж. Паркер); Методика «Індекс організаційної напруженості» (Р.Л. Кан та ін., модифікація Л. М. Карамушки, К. В. Терещенко); Методика «Оцінка привабливості організаційної культури» (Л. М. Карамушка, І. І. Сняданко).

Результати дослідження. Професійна самоефективність є важливим психологічним конструктом, що відображає переконання особистості у власній здатності успішно організовувати та виконувати професійні завдання. Вона формується під впливом досвіду успішного виконання завдань, опосередкованого досвіду, вербального переконання та інтерпретації фізіологічних і емоційних станів. Професійна самоефективність впливає на мотивацію, постановку цілей, наполегливість у їх досягненні, вибір копінг-стратегій та загальну успішність професійної діяльності (Бандура А., 2000; Schyns B., von Collani G., 2002).

У результаті емпіричного дослідження було отримано такі коефіцієнти кореляції (за Пірсоном) показників професійної самоефективності з особистісними змінними (табл.1).

Таблиця 1

Взаємозв'язки професійної самоефективності з особистісними характеристиками працівників рекреаційних закладів (n=60)

Параметр (шкала)	Професійна самоефективність
Оптимізм	0,58**
Активність	0,52**
Інтолерантність до невизначеності	-0,47**
Стресостійкість (зворотна шкала)	-0,54**
Копінг: орієнтація на завдання	0,63**
Копінг: орієнтація на емоції	-0,41**
Копінг: уникнення	-0,38**

Примітка: ** – кореляція значуща на рівні $p < 0,01$.

Результати кореляційного аналізу повністю підтверджують першу та другу гіпотези дослідження про наявність взаємозв'язків між професійною самоефективністю працівників рекреаційних закладів та їхніми особистісними характеристиками. Професійна самоефективність позитивно пов'язана з оптимізмом, активністю, толерантністю до невизначеності, стресостійкістю та проблемно-орієнтованими копінг-стратегіями. Натомість емоційно-орієнтовані копінг-стратегії та стратегії уникнення негативно пов'язані з професійною самоефективністю працівників.

Коефіцієнти кореляції між показниками професійної самоефективності та характеристиками організаційного середовища наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Взаємозв'язки професійної самоефективності з характеристиками організаційного середовища (n=60)

Параметр (шкала)	Професійна самоефективність
Індекс організаційної напруженості (загальний)	-0,51**
Напруженість: навантаження та інформованість	-0,43**
Напруженість: взаємодія	-0,48**
Напруженість: умови роботи	-0,39**
Напруженість: просування та участь в управлінні	-0,35**
Напруженість: соціально-економічні умови	-0,28*
Привабливість організаційної культури	0,56**

Примітка: ** – кореляція значуща на рівні $p < 0,01$; * – кореляція значуща на рівні $p < 0,05$.

Отже, встановлено статистично значущі негативні кореляційні зв'язки між професійною самоефективністю та всіма компонентами організаційної напруженості: загальним індексом напруженості, напруженістю у взаємодії, напруженістю щодо навантаження та інформованості, напруженістю щодо умов роботи, напруженістю щодо просування та участі в управлінні та напруженістю щодо соціально-економічних умов. Найсильніший негативний вплив на професійну самоефективність має напруженість у взаємодії, що підкреслює важливість якісних міжособистісних взаємин для працівників рекреаційної сфери. Водночас виявлено сильний позитивний кореляційний зв'язок між професійною самоефективністю та привабливістю організаційної культури. Що більше організаційна культура рекреаційного закладу відповідає потребам та очікуванням працівників, то вищою є їхня професійна самоефективність. Результати додатково проведеного порівняльного аналізу з використанням t-критерію Стюдента підтвердили, що працівники організацій з низьким рівнем напруженості та привабливою організаційною культурою демонструють значуще вищу професійну самоефективність порівняно з працівниками організацій з високою напруженістю та непривабливою культурою. Це повністю підтверджує третю гіпотезу дослідження.

Отримані результати свідчать про те, що професійна самоефективність працівників рекреаційних закладів детермінується комплексом психологічних чинників як на мікрорівні (особистісні характеристики), так і на мезорівні (організаційне середовище). Для підвищення професійної самоефективності персоналу рекреаційної сфери необхідно розвивати оптимізм, активність, толерантність до невизначеності, стресостійкість та конструктивні копінг-стратегії працівників, а також оптимізувати організаційне середовище через зниження організаційної напруженості та підвищення привабливості організаційної культури.

З проведеного дослідження випливає, що ефективна підтримка професійної самоефективності вимагає одночасної роботи на двох рівнях: 1) через розвиток особистісних ресурсів працівників шляхом навчання конструктивних стратегій подолання стресу, формування толерантності до невизначеності та оптимістичного налаштування, а також 2) через оптимізацію організаційного середовища шляхом зниження деструктивної напруженості, поліпшення міжособистісних взаємин та створення культури визнання і підтримки персоналу.

Висновки. Дослідження самоефективності працівників рекреаційних закладів як фактора професійної взаємодії з різновіковими клієнтами є актуальним як у теоретичному аспекті – для поглиблення розуміння психологічних механізмів професійної діяльності, так і в практичному – для

розроблення рекомендацій щодо підвищення ефективності роботи персоналу та якості обслуговування клієнтів.

Інтенсивна емоційна взаємодія з клієнтами, необхідність постійної емоційної регуляції, робота в умовах невизначеності та непередбачуваності, орієнтація на добробут інших людей як результат власної праці – усі ці особливості висувають підвищені вимоги до психологічних ресурсів працівників. У таких умовах професійна самоефективність працівників дозволяє зберігати професійну ідентичність, мотивацію та попереджувати емоційне виснаження. Впевнені у власних силах працівники здатні краще підтримувати клієнтів різного віку й індивідуальних особливостей, створювати атмосферу безпеки та турботи, що є критично важливим для людей, які потребують відновлення після стресових переживань.

Магдаліна Барчій

старший викладач кафедри психології

Мукачівського державного університету

barchiymagdalena@gmail.com

Ольга Воронова

доцент кафедри психології

Мукачівського державного університету,

кандидат психологічних наук

ol.voronova@gmail.com

ВІКОВІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Актуальність дослідження. Проблема ресурсності особистості значно зростає в сучасних умовах, коли життєдіяльність людини перебуває під впливом психотравмувальних ситуацій, пов'язаних із військовим станом в Україні, що зумовлює підвищену тривожність та хронічний стрес всіх жителів України.

Основні теоретичні концепції резильєнтності досліджувалися такими зарубіжними науковцями, як: А. Master, К. Connor, J. Davidson, R. Newman, G. Bonanno, D. Coutu. Вітчизняні науковці Г. Афузова, Г. Гандзілевська, Ю. Гонтар, Т. Гніда, В. Кротенко, Г. Лазос, Г. Найдюнова, Ю. Паскевська, О. Романчук, О. Руденко, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін, О. Шевченко та ін. описали структурні компоненти резильєнтності, розглядали фактори, що сприяють формуванню резильєнтності особистості. Єдиного підходу до визначення резильєнтності в психологічній літературі досі не існує, і даний феномен визначають через сукупність якостей, особистісних рис або розглядають резильєнтність як процес, як адаптаційний механізм, що

спрацьовує в умовах стресу, невизначеності, емоційної напруженості тощо (Москаленко О.В., 2024).

Вітчизняні дослідники виділяють два підходи, які відображують сучасне трактування резильєнтності (від англ. *resilience* – еластичність, пружність), пов'язуючи це явище із відновленням ресурсності особистості. Так, перший підхід пов'язаний з розумінням цього явища в контексті індивідуальної характеристики, із вродженою динамічною властивістю особистості, яка «захищає від негараздів життя», а отже виявом постають і гнучкість, і спритність, і винахідливість, а також здатність долати важкі життєві ситуації конструктивним чином; другий підхід репрезентує трактування резильєнтності як динамічного і нерівномірного процесу, «у якому позитивна адаптація відбувається в умовах негараздів і який пов'язаний із появою чи розвитком нових сил особистості (Кічук А.В., 2023).

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування вікових особливостей прояву психологічної резильєнтності особистості в умовах війни.

Результати дослідження. Феномен резильєнтності розглядається як багатовимірне поняття, що має системний характер і має такі характеристики: 1) резильєнтність – це біопсихосоціальний феномен, який охоплює особистий, міжособистісний та соціальний досвід і є закономірним результатом різних процесів розвитку в часі; 2) резильєнтність зазвичай пов'язують зі здатністю психіки відновлюватися після несприятливих обставин; 3) залежно від теми та об'єкта дослідження резильєнтність розглядається як багатовимірне поняття; 4) резильєнтність залежить від багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів; 5) резильєнтність відіграє важливу роль у потенціалі особистості та формуванні посттравматичного зростання. Резильєнтність – це динамічна риса особистості, яка охоплює комплекс когнітивних, емоційних, адаптивних та особистісних рис, що гарантують здатність людини витримувати стрес і протистояти негативному впливу стресорів з метою збереження свого психічного здоров'я (Медянова О.В., Дворніченко Л.Л., Любіна Л.А., Кононенко О.І, 2023).

Узагальнену структурну схему резильєнтності запропонували Г. Афузова, В. Кротенко, Г. Найдьонова, вона включає три компоненти:

- когнітивний компонент, який виявляється через такі складові, як відкритість досвіду, толерантність до невизначеності та позитивне мислення;
- емоційний компонент, який передбачає емоційну стабільність, емоційний інтелект та екстраверсію;
- поведінковий компонент, який виявляється через пошукову активність, просоціальну поведінку.

У свою чергу, в результаті взаємодії всіх компонентів формуються усвідомлені стратегії подолання складних життєвих ситуацій – продуктивні копінг-стратегії (Афузова Г.В., Кротенко В.І., Найдьонова Г.О., 2023). О.

Руденко та Ю. Гонтар, досліджуючи особливості структури резильєнтності, визначають, що це резервуар здібностей та факторів, які забезпечують адаптивне функціонування особистості у різних ситуаціях та умовах. В рамках мультисистемної моделі працюють такі системи:

- 1) внутрішній резильєнс, що включає здоров'я та пов'язані зі здоров'ям фактори;
- 2) навички, знання та цілі, які дозволяють людині реагувати на негативні ситуації та потреби;
- 3) зовнішній резильєнс, що включає в себе соціально-екологічні фактори.

У рамках даної моделі резильєнс не залежить від наявності негараздів або стресових факторів. Негативні події діють як тригери, що порушують джерела внутрішнього та зовнішнього резильєнсу, активізуючи здатність адаптуватися. Індивідуальний резильєнс визначається здатністю узгоджувати потреби на основі власних ресурсів (Руденко О.В., Гонтар Ю.В., 2022).

Студентська молодь є особливою віковою та соціальною категорією, яка характеризується підвищеною вразливістю до стресових впливів, особливо в сучасних умовах воєнного стану. Така ситуація зумовлена специфікою навчально-професійної діяльності, що вимагає значних інтелектуальних та емоційних ресурсів, а також викликами особистісного та професійного самовизначення, становлення. В умовах війни до цих звичних труднощів студентського життя додаються потужні травматичні чинники, що істотно підвищують ризик розвитку хронічного стресу, інших емоційних розладів у студентів. Перш за все, це загроза власному життю та здоров'ю, переживання за безпеку близьких людей, побутові незручності. Багато студентів змушені поєднувати навчання з волонтерською або військовою діяльністю, що висуває підвищені вимоги до їхніх адаптаційних ресурсів, психологічної стійкості.

Значна частина студентської молоді зазнала досвіду вимушеного переміщення, що супроводжується втратою звичного життєвого простору, порушенням соціальних контактів і фінансовими ускладненнями. Набуття статусу внутрішньо переміщеної особи нерідко поєднується зі стигматизацією та проявами дискримінації, які посилюють психологічну вразливість молоді. Сукупність зазначених стресогенних чинників зумовлює зростання потреби у формуванні та розвитку резильєнтності студентів у воєнний період.

Резильєнтність є визначальним чинником підтримання психологічного благополуччя та успішної адаптації студентської молоді в умовах війни. Передусім вона сприяє збереженню стабільності й результативності навчальної діяльності попри пережиті травматичні події та складні життєві обставини. Студенти з високим рівнем резильєнтності характеризуються підвищеною наполегливістю, цілеспрямованістю та

здатністю до самоорганізації, що забезпечує ефективне засвоєння навчального матеріалу й досягнення академічних результатів.

Крім того, резильєнтність забезпечує більш збалансоване функціонування емоційної сфери в умовах тривалого стресу. Такі студенти демонструють емоційну витривалість, схильність до використання адаптивних копінг-стратегій і здатність підтримувати позитивний емоційний стан навіть у кризових ситуаціях. Важливою є й роль резильєнтності у підтриманні та відновленні соціальних взаємодій: резильєнтні студенти відзначаються розвиненими комунікативними навичками, емпатійністю та готовністю до співпраці, що сприяє ефективній взаємодії в умовах дистанційного навчання та обмежених можливостей міжособистісного спілкування.

Резильєнтність є надзвичайно важливою характеристикою особистості, що дозволяє студентській молоді ефективно адаптуватися до викликів сучасності та зберігати психологічне благополуччя в умовах війни. Розвиток цієї здатності має стати пріоритетним напрямком психолого-педагогічної роботи зі студентами, що переживають травматичний досвід, оскільки розвиток резильєнтності дозволяє студентам підтримувати стабільність навчання, контролювати емоційні стани та зміцнювати соціальні зв'язки. Це вимагає розробки та впровадження спеціальних програм, спрямованих на формування навичок стресостійкості, емоційної регуляції, ефективної комунікації та посттравматичного зростання (Потіхенська О.В., Костіна В.В., 2023).

Геронтологічний аспект дослідження резильєнтності, за К. Bolton, включає поняття стійкості як захисного фактору осіб похилого віку перед життєвими негараздами, що супроводжують процес старіння, здатність долати труднощі та, незважаючи на них, ставити перед собою мету, яку можна досягти незалежно від обставин (Bolton K. W., Praetorius R T., Smith-Osborne A., 2016).

На думку Т. Cosco та К. Howse, резильєнтність вважається новою та потенційно цінною у царинах досліджень старіння. Вивчення стійкості може призвести до розуміння можливостей покращення благополуччя в похилому віці, незважаючи на пов'язані з цим труднощі (Cosco T. D., Howse K., Brayne S., 2017). У дослідженнях зарубіжних науковців виявлено, що високий ступінь резильєнтності сприяє підвищенню сприйняття якості життя на фізичному та психологічному рівнях, зниженню тривоги, депресивних симптомів та самотності, відзначається позитивний вплив сприятливого родинного середовища та духовних переконань на психологічну стійкість людей похилого віку.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз засвідчив, що в умовах війни проблема ресурсності та психологічної резильєнтності особистості набуває особливої актуальності, оскільки тривалі психотравмувальні впливи,

хронічний стрес і підвищена тривожність істотно ускладнюють адаптаційні можливості людини. Резильєнтність постає одним із ключових психологічних ресурсів, що забезпечує збереження психічного здоров'я та здатність до відновлення після травматичних подій.

Узагальнення наукових підходів дозволило встановити, що в сучасній психології відсутнє єдине трактування резильєнтності. Водночас більшість дослідників розглядають її або як відносно стійку особистісну характеристику, або як динамічний процес позитивної адаптації в умовах негараздів. Обидва підходи взаємодоповнюють один одного та підкреслюють багатовимірний, біопсихосоціальний характер феномена резильєнтності.

Аналіз структурних моделей резильєнтності показав, що вона формується в результаті взаємодії когнітивних, емоційних і поведінкових компонентів, а також внутрішніх і зовнішніх ресурсів особистості. Така інтегративна структура забезпечує вироблення продуктивних копінг-стратегій, адаптивне функціонування та потенціал до посттравматичного зростання навіть у край несприятливих умовах.

Особливу увагу в межах дослідження приділено віковим аспектам прояву резильєнтності. Встановлено, що студентська молодь є однією з найбільш вразливих соціальних груп в умовах війни через поєднання навчальних навантажень, завдань особистісного й професійного становлення та додаткових травматичних чинників. Водночас високий рівень резильєнтності сприяє збереженню навчальної мотивації, емоційної стабільності та соціальної активності студентів, підвищуючи їхнє психологічне благополуччя.

Водночас геронтологічні дослідження підтверджують значущість резильєнтності й у поважному віці, де вона виступає захисним фактором, що сприяє збереженню якості життя, зниженню рівня тривоги, депресивних проявів і самотності. Це свідчить про універсальність феномена резильєнтності та його важливість на різних етапах життєвого шляху.

Отже, резильєнтність є системною, динамічною характеристикою особистості, яка відіграє провідну роль у подоланні наслідків війни та забезпеченні психологічного благополуччя.

Мар'яна Мороз

здобувач другого рівня вищої освіти за спеціальністю С4 «Психологія»,

Національний університет «Львівська політехніка»

marimmoroz@gmail.com

Діана Логвінова

доцент кафедри теоретичної та прикладної психології

Національного університету «Львівська політехніка»,

кандидат психологічних наук

genderua@gmail.com

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ДОРΟΣЛИХ В УМОВАХ ВІЙНИ

Актуальність дослідження. Повномасштабна війна радикально змінює соціокультурний ландшафт України, трансформуючи не лише індивідуальні життєві траєкторії, а й механізми міжпоколінневої взаємодії. У цих транзитивних умовах психологічна стійкість (резильєнтність) постає фундаментальним ресурсом соціальної стабільності. Вона забезпечує не лише здатність особистості до адаптації, а й стає підґрунтям для формування міжпоколінневої синергії, де досвід одних вікових груп доповнює динамізм інших у подоланні спільної кризи.

Наукова та практична актуальність дослідження зумовлена потребою в осмисленні вікових особливостей розвитку дорослих через призму екстремальних суспільних трансформацій. Соціокультурна детермінація стійкості проявляється у тому, що різні покоління дорослих зіштовхуються зі специфічними викликами: якщо для ранньої дорослості війна руйнує плани на майбутнє та етап становлення ідентичності, то для зрілого віку вона випробовує на міцність усталені ролі та відповідальність за трансгенераційну тяглість – підтримку як молодших, так і старших членів родини.

Дослідження вікових аспектів резильєнтності дозволяє вийти за межі загальних рекомендацій і запропонувати диференційовані стратегії психологічної допомоги. Спираючись на ідеї Дж. Бонанно (2004) та Е. Мастен (2014) про динамічну природу адаптації, а також на концепцію смислотворення В. Франкла (2006), ми розглядаємо стійкість як ресурс, що формується у взаємодії особистісних рис (самомоніторингу, емоційної стабільності) та соціальної підтримки. Аналіз вікових змін у структурі ресурсів особистості є ключем до успішної психологічної адаптації та формування суспільної єдності.

Теоретичний аналіз проблеми засвідчує, що резильєнтність не є статичною рисою, а функціонує як динамічний процес успішного

пристосування до несприятливих обставин (С. Лутар, 2000), що підтримується через розвиток внутрішніх локусів контролю та соціальну інтегрованість (М. Раттер, Б. Цирульник). Важливим аспектом розуміння резильєнтності є екологічний підхід, згідно з яким стійкість розглядається як результат взаємодії між індивідом та його середовищем. У межах цієї моделі особлива роль відводиться «захисним чинникам» – особистісним характеристикам та соціальним ресурсам, які нівелюють негативний вплив травматичних подій. Для дорослої особистості такими чинниками виступають когнітивна гнучкість, здатність до позитивного переоцінювання досвіду та наявність стабільної системи міжособистісних зв'язків. Резильєнтність у дорослому віці інтегрує в собі досвід подолання попередніх нормативних криз, що дозволяє особистості зберігати функціональність навіть в умовах довготривалого воєнного стресу. Аналіз вікових змін у структурі цих ресурсів є ключем до успішної психологічної адаптації та формування суспільної єдності.

Мета дослідження полягала в теоретичному та емпіричному вивченні вікових особливостей резильєнтності дорослих (21-30 та 31-40 років) як когнітивного й соціокультурного ресурсу адаптації в умовах воєнної трансформації суспільства.

Ми припустили, що:

- психологічна стійкість дорослих під час війни характеризується помірно високим рівнем через мобілізацію адаптаційних механізмів;
- вікові особливості проявляються не в загальному рівні резильєнтності, а в специфіці психоемоційних станів та особистісних ресурсів (зокрема, рівні тривожності та соціальної активності);
- високий рівень резильєнтності корелює з розвиненим самоконтролем та емоційною стабільністю особистості.

Організація та методологія дослідження. Емпіричну базу дослідження склали 56 осіб. Вибірка була представлена двома віковими групами: 51% респондентів ранньої дорослості (21-30 років) та 49% респондентів періоду зрілості (31-40 років). Гендерний склад вибірки становив 59% жінок та 41% чоловіків.

Використано комплекс стандартизованих методик: шкала резильєнтності Коннора-Девідсона (CD-RISC-10) в адаптації К. М. Костицької, шкала самоконтролю та самоуправління (SCMS) П. Меццо, п'ятифакторний опитувальник особистості (TIPI) С. Гослінга для визначення особистісних рис, а також шкала депресії, тривоги та стресу (DASS-21) С. Ловібонда та П. Ловібонда.

Результати дослідження. Дослідження підтвердило, що рівень психологічної стійкості загальної вибірки є помірно високим ($M=27,20$), що вказує на мобілізацію внутрішніх ресурсів українців у відповідь на екстремальні виклики.

Група ранньої дорослості (21–30 років) характеризувалася вищою інтенсивністю переживання тривожних станів ($U=131,00$; $p=0,038$). В умовах соціокультурної детермінації цей показник відображає вразливість молоді до руйнації життєвих планів та соціальних ліфтів. Стійкість тут базується на швидкій когнітивній мобілізації, проте потребує зовнішньої підтримки.

Група зрілої дорослості (31–40 років) показала вищий рівень екстраверсії ($U=136,00$; $p=0,042$). У контексті війни екстраверсія в цій групі виступає активною стратегією пошуку та консолідації зовнішніх ресурсів. Дана група стає «акумулятором» соціального капіталу, перетворюючи міжособистісну комунікацію у дієвий інструмент резильентності та виконуючи роль «стабілізатора» для молодших через трансляцію досвіду подолання криз.

Ключовим внутрішнім чинником стійкості в обох досліджуваних групах є самомоніторинг. У контексті даного дослідження самомоніторинг визначається як здатність особистості до усвідомленого відстеження власних думок, емоційних реакцій та поведінкових актів під час роботи над досягненням мети в умовах хронічного стресу. Порівняльний аналіз кореляційних зв'язків виявив певну вікову специфіку:

У групі ранньої дорослості (21-30 років) був виявлений значущий позитивний зв'язок між самомоніторингом та резильентністю ($r=0,512$; $p<0,01$). Це свідчить про те, що для молоді саморегуляція виступає інструментом подолання високої тривожності: через свідомий контроль своїх станів вони компенсують брак життєвого досвіду в екстремальних ситуаціях.

У групі зрілої дорослості (31-40 років) цей зв'язок виявився більш щільним ($r=0,645$; $p<0,01$). Високий коефіцієнт кореляції в цій групі вказує на те, що самомоніторинг тут інтегрований у загальну структуру життєвого досвіду. Для осіб даної вікової категорії здатність «рефлексувати та коригувати» стає базовою стратегією, яка дозволяє утримувати стійкість не лише для себе, а й для підтримки свого соціального оточення.

Для всієї вибірки респондентів ($N=56$) було встановлено, що самомоніторинг виступає потужним регулятором психоемоційних станів. Зокрема, виявлено статистично значущі зворотні кореляційні зв'язки самомоніторингу із показниками стресу ($r=-0,497$; $p<0,01$) та депресивних переживань ($r=-0,510$; $p<0,01$). Такі результати підкреслюють роль усвідомленого самоуправління як захисної стратегії, що мінімізує деструктивний вплив воєнних чинників на ментальне здоров'я.

Виявлені зв'язки доводять, що усвідомленість діє як «психологічний фільтр», дозволяючи вчасно розпізнати ознаки виснаження. Психологічна стійкість дорослих є багаторівневим конструктом, де синергія поколінь стає можливою через поєднання когнітивної гнучкості молоді та соціальної активності зрілих дорослих, що в сукупності формує стратегію національної резильентності.

Висновки та практичні рекомендації. Міжпоколіннєва синергія в умовах війни реалізується через конструктивне взаємодоповнення ресурсів: молодше покоління (21–30 років) інтегрує в суспільну взаємодію когнітивну гнучкість, мобільність та динамізм, тоді як представники зрілої дорослості (31–40 років) виступають гарантами соціальної стабільності, спираючись на розгалужені мережі підтримки та накопичений досвід. Результати дослідження підкреслюють, що психологічна стійкість дорослих у кризовий період є складним багаторівневим конструктом. Виявлена специфіка – схильність молоді до інтенсивнішого переживання тривоги на фоні вищої соціальної залученості та екстраверсії зрілих дорослих – вказує на стратегічну потребу в диференційованому підході до фасилітації міжпоколіннєвого діалогу.

Для утвердження соціальної синергії необхідно впроваджувати практики спільного вирішення кризових завдань, де рефлексивний досвід старшого покоління поєднується з адаптивним потенціалом молоді. Це дозволяє не лише ефективно долати травматичний досвід війни, а й формувати цілісну стратегію національної резильєнтності як ресурсу для демократичного розвитку суспільства.

Зоряна Адамська

*доцент кафедри психології розвитку та консультування
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, кандидат психологічних наук
zoryanada@ukr.net*

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ МЕТОД ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ У СТУДЕНТСЬКІЙ ГРУПІ

Актуальність. В умовах сучасних закладів вищої освіти, де студенти з різних соціальних, культурних і психологічних середовищ зіштовхуються одне з одним в одному освітньому просторі, питання взаємодії, комунікації та ефективної психологічної підтримки набувають особливої актуальності. Від того, чи створене в освітній установі комфортне і підтримуюче середовище, залежить не лише успішність професійного становлення майбутніх фахівців, а й сприятливий психологічний клімат у колективі, що, своєю чергою, запобігає виникненню міжособистісних конфліктів. У цьому контексті особливої актуальності набувають дослідження, спрямовані на обґрунтування ефективних методів зниження рівня конфліктності в студентських групах.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі конфліктності в студентському середовищі (Л. Березовська, Л. Волченко, С. Гарькавець, Л. Долинська, В. Зарицька, С. Калаур, К. Лисенко-Гелемб'юк, Г. Ложкін, Н.

Макарчук, О. Мирошник, Н. Підбуцька, Н. Пов'якель, І. Середницька, Т. Чаусова, О. Юрков, А. Яцюк та ін.) свідчить про її складність та багатогранність. Так, О. Мирошник у своєму дослідженні аналізує взаємозв'язок конфліктності з композицією студентської групи за ознаками статі (Мирошник О., 2021). Д. Усик відзначає, що конфлікти в студентській групі виникають переважно у відповідь на перешкоду для досягнення двох видів цілей: первинних і вторинних. Первинними дослідник називає основні цілі освітньої діяльності, а вторинними – особисті цілі спільної освітньої діяльності (Усик Д. Б., 2025). Т. Чаусова та Н. Сіркізюк однією з причин міжособистісних конфліктів в студентських групах визначають тривожність (Сіркізюк Н., Чаусова Т., 2024).

Однак попри чисельність і різноплановість існуючих на сьогодні наукових розвідок, присвячених темі конфліктів у студентському середовищі, все ще недостатньо обґрунтованими залишаються ефективні методи вирішення групових конфліктів. Саме тому **метою** цієї статті стало теоретичне обґрунтування медіації як альтернативного методу вирішення конфліктів у студентській групі.

Результати дослідження. Студенти з різних соціальних, культурних і економічних середовищ можуть мати різні погляди на життя, що часто призводить до непорозумінь та конфліктів. Оскільки університети є місцем зустрічі людей з різним життєвим досвідом, особливостями виховання і культурними відмінностями, конфлікти є невід'ємною частиною міжособистісних стосунків у студентських групах. Аналіз соціально-психологічних причин виникнення конфліктів у студентських групах показав, що основними з-поміж них є: низький рівень згуртованості, недостатній рівень розвитку комунікативних здібностей, невміння налагоджувати контакти з іншими, боротьба за лідерські позиції в групі, а також соціальні стереотипи, що мають місце серед студентства. Визначення цих чинників є важливим для розуміння динаміки студентських стосунків і ефективного вирішення конфліктних ситуацій у колективі.

Сучасна психологічна практика налічує чималий спектр методів, спрямованих на вирішення конфліктів: переговори, примирювальні та арбітражні процедури тощо. Однак одним із найбільш ефективних методів вирішення конфліктів на сучасному етапі більшість дослідників (І. Андрійчук, А. Біцай, Н. Бондарчук, С. Василів, О. Кірдан, З. Красіловська, С. Мамчур, Н. Пов'якель, Т. Подковенко, М. Поліщук, Л. Скібіцька, О. Стеценко, Д. Фолгер, А. Француз та ін.) називає медіацію. Вона включає в себе застосування нейтральної третьої сторони, яка сприяє конструктивному діалогу між сторонами конфлікту, допомагаючи їм знайти прийнятне для всіх рішення. Важливою характеристикою медіації є те, що вона базується на принципах добровільності, конфіденційності та нейтральності, що дозволяє створити атмосферу довіри й взаємоповаги.

Застосування медіації в студентських групах має велике значення для підтримки психологічного клімату в колективі, формування культури взаємоповаги та толерантності серед молоді. Медіація в таких умовах сприяє не лише зниженню рівня конфліктності, а й розвитку соціальних і комунікативних навичок студентів, що є важливими для їх подальшого професійного та особистісного розвитку. Важливим аспектом медіації є те, що вона дозволяє сторонам конфлікту не лише вирішити конкретне питання, а й навчитися конструктивно взаємодіяти в майбутньому (Скібіцька Л. І., 2007).

Одним із головних завдань медіації в студентських групах є створення атмосфери, яка сприяє зняттю емоційної напруги, що накопичилася у процесі конфлікту. Важливо, що медіатор не лише виступає в ролі посередника, а й може допомогти учасникам конфлікту переглянути свої уявлення та погляди на ситуацію, стимулюючи їх до більш конструктивної взаємодії. Відповідно, результатом медіації є не тільки конкретне вирішення конфлікту, а й зміна ставлення студентів до взаємодії в колективі. Медіація також важлива для розвитку навичок активного слухання, емпатії та самоконтролю, що є необхідними для успішної соціалізації студентів. Вона сприяє розвитку конструктивної комунікації, вчить вирішувати проблеми мирним шляхом, без застосування насильства або агресії. Медіатор виступає в ролі фасилітатора, котрий допомагає студентам знайти спільну мову і розв'язати конфлікт без стороннього втручання.

Для того, щоб медіація стала ефективним інструментом вирішення конфліктів у студентських групах, необхідно створити умови для її впровадження: формування навичок медіації серед викладачів і студентів, створення підтримуючого середовища, яке сприятиме розвитку конструктивного діалогу, а також організацію спеціальних тренінгів для медіаторів (Атаманчук Н., 2024).

Важливо, щоб медіатор був не лише обізнаний з техніками медіації, а й мав досвід роботи в студентському середовищі, розумів специфіку конфліктів, що можуть виникати серед студентів, і був здатний реагувати на емоційні та соціальні аспекти конфлікту. Медіація в студентських групах дозволяє знижувати рівень конфліктів не лише через ефективне вирішення поточних суперечок, а й через превенцію можливих ситуацій, що можуть призвести до конфліктів у майбутньому. Вона може бути використана як в організаційних ситуаціях, так і в міжособистісних взаємодіях між студентами. Це дає можливість підтримувати здоровий психологічний клімат у групі та забезпечує сприятливе і комфортне освітнє середовище, де студенти можуть зосередитися на своїй навчальній діяльності, а не на вирішенні конфліктних ситуацій (Пірен М. І., 2007).

Висновки. Підбиваючи підсумки, важливо зазначити, що ефективність медіації як альтернативного методу вирішення конфліктів у

студентських групах залежить від багатьох факторів, таких як рівень довіри між учасниками конфлікту, готовність сторін до компромісу, рівень емоційної зрілості студентів та вміння медіатора налаштувати конструктивний діалог. Чим більше учасники конфлікту готові до співпраці, тим більша ймовірність того, що медіація принесе успішні результати. Важливою умовою для цього є нейтральність медіатора, адже саме вона дозволяє забезпечити справедливість процесу і дати можливість кожній стороні висловити свою думку. Сутність медіації як процесу також полягає в тому, що вона дозволяє зберігати соціальні зв'язки і взаємоповагу серед учасників конфлікту, оскільки вони самі знаходять рішення, яке задовольняє всі сторони. Це відрізняє медіацію від більш традиційних методів вирішення конфліктів, таких як арбітраж або суд, де рішення приймається сторонньою особою, яка не завжди враховує інтереси учасників конфлікту в повному обсязі. Медіація сприяє не тільки розв'язанню конкретних конфліктів, а й розвитку соціальних навичок, що необхідні для забезпечення здорового та продуктивного освітнього процесу.

Алексєєва Мирослава

здобувач першого рівня вищої освіти за спеціальністю

С4 – Психологія, Національний університет «Львівська політехніка»

Myroslava.Alieksieieva.PS.2025@lpnu.ua

Зоряна Гнатів

доцент кафедри теоретичної та прикладної психології

Національного університету «Львівська політехніка»,

кандидат філософських наук

Zoriana.Ya.Hnativ@lpnu.ua

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ МУЗИКИ ЯК ПСИХОЕМОЦІЙНОГО РЕСУРСУ МІЖПОКОЛІННЄВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ТА ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У сучасних умовах суспільних трансформацій, пов'язаних із кризовими явищами, соціальними змінами та досвідом колективної травматизації, особливої ваги набуває проблема збереження психологічного благополуччя та налагодження ефективної міжпоколіннєвої взаємодії. Різні покоління мають відмінний життєвий досвід, цінності та способи інтерпретації реальності, що нерідко призводить до непорозумінь або конфліктів. У цьому контексті актуальним є пошук універсальних засобів комунікації, здатних подолати ці бар'єри.

Одним із таких засобів виступає музика як особлива форма емоційного досвіду, що не потребує перекладу та безпосередньо впливає на внутрішній світ людини. Музика здатна об'єднувати людей незалежно від віку, соціального статусу чи культурного бекграунду, виступаючи універсальною мовою емоцій. «Мистецтво – це щит для пораненого і змученого суспільства. Інструмент, який може зцілити від відчаю бомбосховищ, обстрілів і агресивних, деструктивних, варварських наративів, звівіри та пропаганди» (Склярова В, 2023).

Проблема сприймання музики – одна з найскладніших внаслідок суб'єктивності цього процесу. «Сприймання – це пізнавальний психічний процес цілісного відображення предметів і явищ дійсності при їхній безпосередній дії на органи чуття в даний момент» (Партико Т., 2008). Фізіологічною основою процесу сприймання є комплексна система аналізаторів. Будь-який предмет або явище дійсності виступає як складний, комплексний подразник. Відповідно сприймання є результатом аналітико-синтетичної діяльності кори головного мозку: окремі подразники, відчуття пов'язані один з одним, утворюють певну цілісну систему. В процесі сприймання відбувається об'єднання окремих відчуттів в цілісні образи.

«Музичне сприймання – це складний багаторівневий процес, зумовлений не лише музичним твором, а й духовним світом людини, яка сприймає цей твір, її досвідом, рівнем розвитку, психологічними особливостями тощо. Відтак відмінності у сприйманні одного й того ж твору різними людьми не є особливістю музики – вони є наслідком природи сприймання як психічного явища, в якому завжди присутній суб'єктивний момент» (Ростовський О., 2015). Розвиток музичного сприймання починається з розвитку слухової спостережливості, з виховання культури спостереження, здатності до усвідомлення сприйнятого образу шляхом розширення емоційного досвіду, асоціативного запасу та уявлень.

Музичне сприймання тісно пов'язане з їх індивідуальністю, оскільки є результатом особистого досвіду, а також в певній мірі визначається характеристиками нервової системи індивіда. Музика приходить до людини раніше, ніж усвідомлене слово. Ще до того, як ми вчимось говорити, ритм заспокоює, а мелодія викликає почуття безпеки. Здається, ніби музика не потребує перекладу: вона одразу звертається до почуттів. Але за цим «чарівним» впливом стоять цілком реальні психічні процеси.

Коли людина слухає музику, в її мозку одночасно активуються ділянки, відповідальні за слух, емоції, пам'ять і рухи. Тому деколи достатньо кількох нот, щоб виник спогад, або змінився настрій. Науковці довели, що у відповідь на приємну музику вивільняється дофамін. Саме тому улюблена пісня може підтримати в складний момент. Ритм також впливає на тіло, серцебиття, дихання, здатність мимоволі підлаштовуватись під темп мелодії. Можливо, тому швидка музика додає енергії, а повільна – навпаки,

заспокоює. Емоційні переживання, що виникають у процесі слухання музики, дають уяві людини лише початковий поштовх, а відтінки, конкретні образи і картини вже домальовує її фантазія. Таким чином, під час музичної діяльності активізуються і різноманітно проявляються уява і фантазія.

Музичне сприйняття – це один із способів зрозуміти себе. Коли людина втомлюється чи тривожиться, спокійні мелодії допомагають «зібрати» думки. Коли бракує мотивації – ритмічна музика ніби повертає внутрішній темп життя. Можна помітити, що з часом слухання музики відбувається уважніше: ми «читаємо» свої емоції, що їх викликає музика. Істотну роль у сприйнятті музики грає аперцепція – накопичені знання і музичний досвід слухача створюють певну установку на сприйняття.

Цікаво, що емоції в музиці люди розпізнають майже універсально, незалежно від культури. Навіть незнайома мелодія може здатися сумною, або радісною, бо мозок «читає» темп, висоту звуків і гучність, як емоційні сигнали. Водночас музика несе і культурну пам'ять народу. Українські мелодії часто поєднують світлий смуток і надію. Символом цього є «Щедрик» у хоровій обробці Миколи Леонтовича. Проста мелодія стала відомою на весь світ, не втративши свого глибокого змісту. Цей твір не просто зберіг свою автентичність, але й розкрив світові унікальну красу української музичної спадщини, довівши її універсальність та невичерпний потенціал. Його світовий тріумф – це свідчення життєздатності нашого духу та здатності української культури збагачувати глобальний мистецький простір. «Ця мелодія – це не просто святковий хіт, який асоціюється з дзвониками; це могутнє відлуння України, яке лунає в серцях мільйонів на всіх континентах, нагадуючи про її таланти, її історію та її незламність» (Козлик З., Гнатів З., 2024).

Музика виступає не лише індивідуальним, але й соціокультурним феноменом, який забезпечує передачу емоційних смислів та культурних кодів між поколіннями. Вона є носієм колективної пам'яті, здатним зберігати та транслювати історичний досвід, традиції та цінності. «Музичне сприймання та тезаурус індивіда виникає та поповнюється завдяки спілкуванню з музичною культурою; це інтелектуальний фундамент, який визначає специфіку музичного сприйняття тієї або іншої людини» (Завалко К., 2022). Завдяки універсальності емоційних реакцій на музику, вона може виступати ефективним засобом налагодження міжпоколіннього діалогу. Відмінності у музичних вподобаннях можуть відображати глибші світоглядні розбіжності між поколіннями, що іноді стає підґрунтям для конфліктів. Однак за умови усвідомленого підходу ці відмінності можуть трансформуватися у ресурс для діалогу та взаємного збагачення. Спільне слухання, обговорення або виконання музики сприяє формуванню емпатії, взаєморозуміння та емоційної близькості між представниками різних вікових груп. Спільний музичний досвід може зміцнювати солідарність між поколіннями, об'єднуючи їх

навколо спільних переживань, ставати важливим інструментом підтримки, натхнення та збереження стійкості суспільства у кризові періоди.

Водночас музика може бути ресурсом розвитку резильєнтності – здатності особистості та спільноти адаптуватися до складних життєвих обставин. Через актуалізацію позитивних емоцій, спогадів та цінностей вона допомагає переосмислювати травматичний досвід і знаходити внутрішні ресурси для подолання труднощів.

Отже, музичне сприймання є складним багаторівневим процесом, що поєднує фізіологічні, психологічні та соціокультурні аспекти. У контексті кризових та трансформаційних процесів музика набуває особливого значення як інструмент психологічної підтримки, емоційної регуляції. Вона виступає ефективним засобом налагодження міжпоколіннєвої взаємодії, зменшення конфліктності, зміцнення резильєнтності, підтримки, натхнення та збереження стійкості суспільства у кризові періоди.

Олександра Дида

*доцент кафедри архітектурного проектування
Національного університету «Львівська політехніка»,
кандидат архітектури
oleksandra.a.dyda@lpnu.ua*

МІЖПОКОЛІННЄВА СИНЕРГІЯ У ВІДТВОРЕННІ НАУКОВО-ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИХОВНИХ МЕТОДІВ У СІМ'Ї ПРОФЕСОРА А. РУДНИЦЬКОГО

Актуальність дослідження. Професор Андрій Рудницький, окрім професійної і педагогічної діяльності в університеті, залишив цікавий досвід виховання двох поколінь архітекторів-науковців і викладачів у своїй сім'ї. Його методи виховання і комунікації з дітьми, а також способи передачі культурних і національних цінностей, можуть слугувати досвідом для інших педагогів та батьків, які хочуть розвинути в дітях як загальні, так і специфічні навички, таланти і головне – спосіб мислення та сприйняття навколишнього світу. Саме для цього способу взаємодії між поколіннями підходить визначення міжпоколіннєвої синергії як динамічного процесу комунікації, результатом якого є не просто трансляція досвіду, а якісне посилення інтелектуального та творчого потенціалу кожного учасника взаємодії.

В період, коли перед суспільством особливо гостро постають проблеми самовизначення, ідентифікації, плекання своєї культури, пошуку балансу між повною асиміляцією в чужому середовищі та «ізоляціонізмом», дослідження досвіду міжпоколіннєвої взаємодії всередині родини може стати корисним для виховання наступних поколінь.

Метою дослідження є здійснення ретроспективного аналізу сімейних виховних практик як чинника формування національної та культурної ідентичності а також вивчення механізмів міжпоколіннєвої синергії на прикладі родини професора Андрія Рудницького.

Організація та методологія дослідження. У дослідженні використано метод «кейс-стаді», де родина професора Рудницького розглядається як мікромодель соціокультурної детермінації. Застосовано також автоетнографічний метод, біографічний та бібліографічний методи, іконографічний аналіз. Дослідження містить ретроспективну рефлексію власного досвіду як предмету дослідження, аналіз сімейного культурно-професійного середовища і структурування виховних практик проф. Рудницького та їх інтерпретацію в контексті міжпоколіннєвої взаємодії та взаємовпливу.

Результати дослідження. Під час проведення ретроспективного аналізу, вивчаючи бібліографічні джерела, доходимо висновку, що в своїй педагогічній та виховній діяльності проф. Рудницький базувався на тих принципах, які виніс зі свого досвіду зростання у сім'ї української священничої інтелігенції. Такі ж принципи виховання і ставлення до освіти демонстрував, наприклад, і його стрийко, коли, будучи хворим, в еміграції і скрутному матеріальному становищі, винаймав для сина репетитора з німецької і англійської мов (Качмар Л. «Іван Теодор Рудницький. Життя на тлі історії», 2006). Сам професор формувався у середовищі людей, які не стояли осторонь боротьби за незалежність України (Дарія Рудницька-Худик «XX століття: погляд з однієї точки зору», 2008). Подібні умови виховання були і в інших родинах української інтелігенції, про що можемо читати, зокрема у біографічному дослідженні про Романа Шухевича (О. Івасюк «Роман Шухевич. Життя легенди»). В деяких дослідженнях також вказують на вплив соціальної залученості батьків на соціальну активність і лідерство дітей (S. Brown, J.P. McHardy, K.Tailor «Intergenerational Analysis of Social Interaction», 2011).

Професор Рудницький навчав і виховував в першу чергу своїм власним прикладом. Керуючись у професійній діяльності, як і в житті, правилом «хочеш зробити добре – зроби сам», він завжди служив прикладом того, як повинен жити і облаштовувати свій побут архітектор, науковець і людина, для якої приналежність до української нації була природним і безумовним фактом. Своім прикладом він показував, як працювати продуктивно, науково, а також давав поради для повсякденного життя. Андрій Рудницький демонстрував концепцію *lifelong learning*, зберігаючи когнітивну гнучкість та професійну актуальність протягом усього життя.

Виховання в сім'ї професора можемо умовно розділити на два головні напрями: когнітивний розвиток (знання, вміння, вербально-комунікативні навички) й емоційно-ціннісний (ідентичність, патріотизм).

Когнітивний розвиток був різносторонній, ненав'язливий, при цьому часто поєднувалися кілька процесів. Учень повністю занурювався у живу взаємодію з наставником.

Професор Рудницький покладався не стільки на «аудиторні» заняття, а радше на постійне, невимушене спілкування зі своїми вихованцями, яке слугувало кращому запам'ятовуванню потрібної інформації, що надавалася терпляче, повторювано при різних обставинах. Професор ніколи не демонстрував розчарування чи агресії, якщо з першого разу матеріал не запам'ятовувався. Значну увагу приділяв творчо-професійним навичкам (тут потрібно зазначити, що як донька, так і онука виявляли значне зацікавлення до малювання і ручної творчості), мали високу загальну ерудицію. З найменшого віку дитина була забезпечена професійним інвентарем і відчувала необхідність і можливість реалізації своєї творчості. На це він не шкодував матеріалів і коштів. Творчі роботи використовувалися для певної мети. Протягом року і особливо перед різдвяними святами в онуки було завдання: малювати листівки для знайомих і родини. Всі листівки запаковувалися в конверти і з короткими листами відправлялися адресатам. Таким чином в дитини закріплювалася інформація, про те, що її творчість може і повинна бути використана в конкретних цілях.

Як архітектор, професор Рудницький дуже добре вмів працювати з папером. Він виготовляв з нього іграшки, але дитина повинна була бути при цьому присутньою і допомагати в процесі. Крім того, всі конструкції цих іграшок професор придумував і розробляв самостійно в присутності дитини. Так він розвивав конструктивне мислення і свідомість того, що розв'язання завдання можна і потрібно шукати самостійно, не надіючись на готові стандартні варіанти. Водночас деякі фантастичні запити онуки спонукали професора до пошуку нових розв'язків.

Також він любив ходити пішки разом з онукою. Маршрут пролягав через усе місто, і кожного разу професор звертав увагу на те, в якій частині міста вони зараз знаходяться, де є найстарші будинки, а де ще зовсім недавно були передмістя, болота, ріка. Він завжди наголошував, що не залежно від того, яку професію вибере дитина, вона повинна вміти провести екскурсію по своєму місту для її закордонних друзів і методично та наполегливо передавав свої знання. В розмовах професор знайомив дитину з архітектурною термінологією, архітектурними стилями, їх історичною послідовністю.

Завжди наголошував на набутті соціально-комунікативних навичок. Вони розвивалися під час бесід, адаптованих до віку вихованців, а також під час читання різноманітних літературних творів Жуля Верна, Генріха Сінкевича, Олександра Дюма, які читав уголос польською та німецькою мовами. Професор завжди наголошував, що знання іноземних мов та інших культур – це основний спосіб налагодження контактів зі світом. Також читав

дитині оповідання з українських дитячих журналах 30-х років «Світ дитини» і «Дзвіночок», які вирізнялися патріотичним змістом.

Важливо наголосити і на способах соціалізації своїх вихованців. Як донька, так і онука ніколи не відділялися від компанії дорослих гостей. Так вони переймали прийнятний спосіб комунікації, правила поведінки і отримували багато цікавої та корисної інформації, особливо, враховуючи факт, що гостями були переважно професори, митці, культурні діячі, письменники, представники різних країн.

Проф. Рудницький багато уваги приділяв культурному і національному розвитку вихованців. Помітивши в онуки зацікавлення до музики, наспівував їй українські стрілецькі пісні, а оповідання з вищезгаданих дитячих журналів спричинили велике захоплення онуки образами запорожців і українських січових стрільців. На її прохання, наприклад, він виготовляв для неї відповідні «військові» шапки з паперу і маленькі синьо-жовті прапорці. Такий підхід, разом із культивуванням традицій святкування Великодня і Різдва, заклав міцний фундамент національної ідентифікації не через пафос і формальність, а через спілкування, творчість і гру.

Всі знання передавалися неодноразово і ненав'язливо. Це була скоріше розмова, в якій постійно піднімалися одні і ті ж самі теми, одна і та ж інформація, яка з часом потроху доповнювалася і деталізувалася. В результаті в учня не фіксувався той конкретний момент, коли він отримав знання. Вони закріплювалися в його голові непомітно, протягом досить тривалого часу. Професор Рудницький умів її дуже просто і зрозуміло доносити до слухача, але ніколи не пробував спростити. Тому дитина почувалася рівним співрозмовником, що також давало їй можливість відчувати себе здатною до висловлювання своєї думки, генерування власних ідей, які завжди сприймалися з повагою і розумінням.

Ще одною особливістю було поєднання різних видів діяльності. Поки онука малювала, професор читав їй художні твори іноземною мовою. Або під час піших прогулянок містом, розповідав про архітектуру та історію іноземною мовою.

Висновки. Аналізуючи методи виховання професора Рудницького, можемо виділити кілька основних пунктів виховання дитини в умовах професійного середовища і розвитку її творчих здібностей з раннього віку, а також способів передачі культури та ідентичності під час виховання дитини. Їх можна узагальнити в кількох пунктах:

1) Спосіб подачі інформації: а) передавати свої знання та вміння власним прикладом; б) надавати інформацію з наймолодшого віку, регулярно, в ненав'язливій ігровій формі, обов'язково орієнтуючись на інтереси дитини; в) комбінувати різну інформацію в одному цікавому для дитини процесі; г) утримуватися від критики, застосовуючи її в дійсно

необхідних випадках; д) вести з учнями рівноправний діалог, аргументуючи надану інформацію і враховуючи їхні контраргументи.

2) Зміст поданої інформації: а) максимально допомагати дитині у пізнанні тем і занять, які її цікавлять; б) основну увагу спрямовувати на розвиток загальних соціально-комунікативних навичок і знань; в) ознайомлювати вихованців з українською історією і культурою та їх місцем у світі.

Підводячи підсумок зазначимо, що методи виховання професора Андрія Рудницького можуть слугувати джерелом для натхнення педагогам і батькам, які відчують потребу ознайомлювати зі своєю професією дітей і розвивати в них необхідні навички, таланти і головне – спосіб мислення, сприйняття навколишнього світу і ставлення до розв’язання практичних завдань. Можуть бути корисними для формуванні свідомого покоління українців з чіткою національною ідентичністю і відкритого до рівних міжнародних комунікацій.

Проте, потрібно зауважити, що часом надмірно наполегливе прагнення передати дитині якнайбільше інформації може сприйматися нею як певний тиск і виставлення надмірних очікувань. Тому завжди необхідно залишатися в емоційному, довірливому контакті з вихованцем.

Людмила Міхесва

*доцент кафедри психології та педагогіки,
Хмельницького національного університету,
кандидат педагогічних наук
ludamixeeva@ukr.net*

Ольга Яблонська

*здобувач першого рівня вищої освіти
за спеціальністю 053 – Психологія,
Хмельницький національний університет
caramel16052017@gmail.com*

САМООЦІНКА ЖІНОК СЕРЕДНЬОГО ВІКУ В КОНТЕКСТІ ЕГО-СТАНІВ ТРАНЗАКЦІЙНОГО АНАЛІЗУ

Дослідження самооцінки жінок середнього віку набуває особливої актуальності в сучасному українському соціально-психологічному контексті. Це зумовлено глибокими трансформаційними процесами в суспільстві, а також впливом воєнних подій, які підсилюють рівень стресу та психологічної напруги. Для жінок цього вікового періоду зазначені обставини створюють подвійне навантаження: необхідність адаптації до вікових змін і трансформації соціальних ролей поєднується з переживанням екзистенційної тривоги, невизначеності та підвищеного емоційного напруження. За таких

умов самооцінка виступає не лише індикатором психологічного благополуччя, але й важливим внутрішнім ресурсом стабілізації особистості.

Попри значну кількість досліджень, проблема самооцінки жінок середнього віку потребує подальшого вивчення з урахуванням її внутрішніх психологічних механізмів. У цьому контексті перспективним методологічним підходом є транзакційний аналіз Е. Берна, який базується на концепції его-станів. Застосування цієї моделі дозволяє глибше осмислити психологічні причини переживань, характерних для жінок середнього віку, зокрема втрати ідентичності, почуття дезорієнтації, невпевненості, провини та безпорадності, а також окреслити можливі шляхи відновлення та підтримки самооцінки.

Самооцінка є важливим показником розвитку особистості. У психології вона відображає уявлення людини про власні якості, можливості та цінність. Вона також описує емоційне ставлення людини до себе, своїх здібностей та рис характеру. Через самооцінку людина оцінює власний досвід і визначає своє місце в соціальному середовищі. Вона впливає на поведінку, міжособистісні стосунки, впевненість у собі та успіх у різних сферах життя. Саме тому самооцінка є актуальною темою та інтенсивно досліджується як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології.

Разом з тим, не існує єдиного, загальноприйнятого визначення самооцінки. Різні дослідники розглядають її з різних точок зору. Наприклад, В. Джеймс вважав, що самооцінка формується через співвідношення між досягненнями людини, її очікуваннями та вимогами до себе (Горностай П. П., 2025). К. Роджерс пов'язував рівень самооцінки з узгодженістю між «Я-реальним» та «Я-ідеальним». Р. Бернс розглядав самооцінку як компонент «Я-концепції». На його думку, самооцінка складається з трьох основних компонентів: когнітивного (знання про себе), емоційного (ставлення до себе) та поведінкового (дії, які виникають на основі знань і ставлення до себе) (Папітченко Л., 2020). Важливим є також підхід А. Адлера, який наголошував, що основи самооцінки формуються в дитинстві через переживання почуття неповноцінності, яке призводить до почуття меншовартості. За А. Адлером, почуття меншовартості є природною частиною розвитку особистості. За сприятливих умов воно стимулює прагнення до самовдосконалення та досягнень. Однак, за відсутності успішної компенсації, може призвести до формування комплексу меншовартості та зниження самооцінки (Адлер А., 1997).

Самооцінку зазвичай розглядають за двома критеріями: рівень і стабільність. За рівнем виокремлюють високу, середню, низьку самооцінку. Середній рівень вважається найбільш адекватним, оскільки він дозволяє людині реалістично оцінити власні здібності та можливості (Зарицька В. В., Козаченко Д. С., 2023). Щодо стабільності, виділяють стійку та нестійку

самооцінку, яка значною мірою залежить від зовнішніх обставин та оцінок оточення.

Сучасні науковці пропонують й інші підходи до розуміння самооцінки. Зокрема, П. Горностай пропонує розглядати самооцінку не в традиційних категоріях «завищена» або «занижена», а як гармонійну або проблемну. Гармонійна самооцінка характеризується стабільним, позитивним образом себе та внутрішнім відчуттям цілісності. Вона не потребує постійного порівняння з іншими та менше залежить від схвалення інших. Проблема самооцінки може проявлятися по-різному: як низька самооцінка з почуттям неповноцінності або як компенсована самооцінка, де зовнішня впевненість та успіх супроводжуються внутрішньою невпевненістю та негативним образом себе (Горностай П.П., 2025). П. Горностай, як і А. Адлер, наголошує, що в основі проблемної самооцінки лежать негативні установки та заборони, сформовані в ранньому дитинстві. Саме вони заважають особистості досягти внутрішньої гармонії. Більшість психологів погоджуються, що самооцінка не є вродженою, а формується поступово протягом життя. У дитинстві самооцінка формується переважно під впливом значущих дорослих, чие ставлення сприймається дитиною як оцінка власної цінності (Бадагіна Л.П., 2012). З часом ці зовнішні оцінки стають частиною внутрішнього діалогу. Пізніше на самооцінку впливають інші фактори: успішність у навчанні, стосунки з однолітками та відповідність власних досягнень життєвим очікуванням у дорослому віці. Саме поєднання життєвого досвіду і нових змін у житті та суспільстві визначає особливості самооцінки в середньому віці.

Слід зауважити, що визначення середнього віку в сучасній психології залишається складним питанням, оскільки не існує загальноприйнятої періодизації дорослого життя. Ця фаза є найдовшою в житті людини, і її хронологічні межі часто гнучкі, оскільки психологічний розвиток у дорослому віці індивідуальний (Сергеєнкова О.П. та ін., 2012). Ш. Бюлер та С. Максименко пов'язують фазу зрілості приблизно з віком 25-50 років. Д. Уотерінг виділяє період від 35 до 42 років як час значних життєвих і професійних змін (Ушакова І.М., 2016). З огляду на умовність вікових меж, ми розглядаємо середній вік у межах 33-45 років. Саме на цей вік припадає дві нормативні кризи, пов'язані з переосмисленням власних досягнень і життєвих цілей. Е. Еріксон вважав цей період вирішальним, оскільки від того, як людина впорається з цією кризою, залежить якість подальшого життя (Кузікова С.Б., Щербак Т.І., 2020). Водночас, особистісний розвиток жінок середнього віку у цій фазі має свої особливості. На відміну від чоловіків, чия увага часто зміщується до професійної сфери, для жінок центральними залишаються сімейні стосунки та родинні обов'язки (Сергеєнкова О.П. та ін., 2012). Жінки стикаються з низкою складних викликів: від фізіологічних змін до необхідності балансувати між вихованням дітей, турботою про літніх

батьків та самоактуалізацією. Таке поєднання часто призводить до рольових конфліктів, які безпосередньо впливають на емоційне благополуччя та самооцінку. Ще одним дестабілізуючим фактором є ненормативні кризи, такі як хвороба, розлучення чи втрата роботи. У сучасних реаліях ці труднощі для українських жінок загострюються війною, яка руйнує звичний спосіб життя та усталені соціальні ролі. Отже, самооцінка жінок середнього віку залежить як від минулого досвіду, так і від актуальних життєвих змін. Вона значною мірою визначається внутрішнім діалогом особистості: системою внутрішніх оцінок, установок, переживань, що виникають у процесі взаємодії різних частин «Я». У транзакційному аналізі Е. Берна цей процес розглядається як взаємодія трьох его-станів: Батька, Дорослого та Дитини, які впливають на формування та підтримку самооцінки.

За Е. Берном, его-стан – це пов’язана система думок і почуттів, що проявляються у відповідних поведінкових моделях (Берн Е., 1964). У транзакційному аналізі розрізняють структурну та функціональну модель его-станів. Структурна модель описує зміст кожного его-стану та його походження. Его-стан Батька відображає досвід, успадкований від значущих дорослих. Він містить цінності, норми та правила поведінки. Его-стан Дитини містить думки, емоції та реакції, властиві людині в ранньому дитинстві. Цей его-стан забезпечує доступ до творчості, життєвої сили або, навпаки, застарілих страхів. Его-стан Дорослого відповідає за здатність людини об’єктивно оцінювати реальність тут і зараз, ухвалювати раціональні рішення та бути посередником між вимогами его-стану Батька та імпульсами его-стану Дитини (Ярошук Р., 2024). Функціональна модель пояснює, як ці его-стани проявляються в реальній поведінці та внутрішньому діалозі. В її межах виокремлюють Структуруючого Батька, який встановлює кордони, та Турботливого Батька, що надає підтримку. Его-стан Дитини функціонально поділяється на Вільну Дитину (джерело спонтанності та автентичних почуттів) та Адаптивну Дитину (здатну адаптуватися до вимог або чинити опір). Кожен его-стан може проявлятися як позитивно, так і негативно. У позитивному прояві Структуруючий Батько встановлює необхідні правила та межі, а Турботливий Батько забезпечує підтримку та безпеку. Вільна Дитина проявляється спонтанністю та щирими емоціями, а Адаптивна Дитина допомагає адаптуватися до соціальних вимог. У негативному режимі Структуруючий Батько стає надмірно критичним та контролюючим, Турботливий Батько – надмірно опікаючим та потураючим, Вільна Дитина може діяти імпульсивно та егоцентрично, тоді як Адаптивна Дитина може проявляти надмірну покірність або бунт. Поєднання цих проявів формує внутрішній діалог особистості, який може бути як підтримуючим, так і критичним. Характер цього внутрішнього діалогу суттєво впливає на самооцінку.

У дорослому віці его-стан Дорослого достатньо розвинений, щоб забезпечити раціональний аналіз подій, ухвалення рішень та об'єктивну самооцінку. Однак життєві кризи можуть призвести до тимчасового повернення до попередніх моделей поведінки. Ця динаміка особливо важлива для жінок середнього віку, оскільки ця фаза часто супроводжується переоцінкою життєвих цілей, самоактуалізації та сімейних ролей. Негативні аспекти его-станів можуть актуалізуватися у внутрішньому діалозі: Структуруючий Батько висловлює різкі судження про «втрату жіночності» або «недостатню самоактуалізацію», висуває надмірні вимоги, а Адаптивна Дитина реагує тривогою, інфантилізмом, дезорієнтацією та пошуком зовнішньої підтримки. Ослаблення ролі Дорослого у внутрішньому діалозі призводить до того, що людина сприймає себе крізь призму страху, знецінення чи провини, що негативно впливає на її самооцінку. Як зазначає М. Джеймс, жінка в такій кризі втрачає свою ідентичність і буквально переповнюється спогадами про минулі події та відчуттям безпорадності. Подолання цієї дестабілізації в першу чергу пов'язане з активацією его-стану Дорослого, що дозволяє відокремлювати факти від емоцій та ухвалювати рішення, актуальні для поточної ситуації. М. Джеймс наголошує на важливості підтримки активності его-стану Дорослого навіть у кризових ситуаціях (Джеймс М., 1986). Водночас Ф. Інґліш зазначає, що хоча залучення Дорослого є важливим, необхідно також навчитися спиратися на ресурси Батька та Дитини. Активація Турботливого Батька дозволяє жінці бути доброю до себе, захищає его-стан Дитини від шкідливої самокритики або надмірних суспільних вимог. А залучення Вільної Дитини відкриває доступ до спонтанності, творчої енергії та життєвого потенціалу (Інґліш Ф., 2005). Збалансована взаємодія цих его-станів створює основу для підтримуючого внутрішнього діалогу та стабілізації самооцінки.

Таким чином, самооцінку жінки середнього віку можна розглядати як динамічну систему, стабільність якої залежить від балансу її внутрішніх его-станів. Застосування моделі транзакційного аналізу показує, що дестабілізація самооцінки під час життєвих криз не є ознакою слабкості особистості, а радше наслідком тимчасового домінування негативних проявів его-станів Батька та Дитини. Гармонізація самооцінки пов'язана, перш за все, з посиленням ролі Дорослого, що допомагає збалансувати внутрішній діалог. Це дозволяє перетворити надмірну самокритику на підтримку через Турботливого Батька та відновити життєву силу та спонтанність через Вільну Дитину. Отже, здатність свідомо взаємодіяти з власними его-станами є важливою передумовою для психологічної адаптації, збереження ідентичності та внутрішньої цілісності жінки середнього віку.

Олександр Куций
доцент кафедри практичної психології ментального здоров'я
Національного університету «Львівська політехніка»,
кандидат психологічних наук
oleksandr.a.kutsyi@lpnu.ua

СИНЕРГІЯ ТА ТЕМПОРАЛЬНІ ЯВИЩА В ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОЦІНКАХ: РЕЗУЛЬТАТИ ПІЛОТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність. Одразу доцільно вказати на те, що характерною і ключовою особливістю сучасності є величезне прискорення і тотальні, часті зміни, які наука ще намагається встигнути якщо не дослідити, так хоча б констатувати та оцінити. При цьому в науці все частіше зустрічаються спроби (які все ж є дуже обережними і несміливими через засилля традицій та авторитетів) запропонувати, обґрунтувати, розробити та запровадити нові, альтернативні, більш потенційно потужні шляхи, методи, поняття, терміни, ідеї та припущення. До таких категорій відносяться і синергія та час, які позиціонуються як перспективні через те, що в них закладено більші за рівнем ґрунтовності, базовості ідеї щодо світобудови, ніж є у традиційно-домінантних. Але, на цьому поки все, оскільки розробляються концепції, моделі та висуваються гіпотези, які по-різному комбінуються, трансформуються, модифікуються, проте рідко перевіряються в реальності. Ймовірно, що такий шлях не є перспективним для науки зокрема та цивілізації загалом.

Окрім цього, професійна діяльність займає основну частину життєдіяльності людей, абсолютна більшість яких реалізують її в межах певних організацій. Організації створені і продовжують утворюватися фактично для того, щоб через спільну діяльність досягати синергетичного ефекту. Однак результативність функціонування організацій не досягає бажаного ефекту. Через це потенціал організації як форми професійної діяльності дуже часто не реалізовується й на хоча б задовільному рівні. Варто згадати такі світові організації, як United Nations, NATO. Очевидно, не завадило б поєднати синергію та організацію у комплексних емпіричних дослідженнях, додавши до дослідження категорії, які характеризують час з таких основних його позицій, як хронос та кайрос.

Мета: емпірично дослідити загальні особливості синергії в українських організаціях з урахуванням окремих загальних категорій часу.

Організація та методологія дослідження. Дослідження проведено анонімно з використанням цифрової платформи Google forms і організоване таким чином, що його реалізовувало одразу 5 магістранток з НУ «Львівська політехніка», які навчалися за спеціальністю «Психологія». Кожна з них на

максимумі власних можливостей використовувала свої знайомства, щоб загалом накопичити достатню кількість вибірки хоча б для проведення математичних обчислень. Опитування тривало з листопада 2024 по жовтень 2025 років і отримано 100 завершених відповідей від персоналу з числа українських організацій.

Методологія цього дослідження спиралася на міждисциплінарний системно-синергетичний підхід, але з більшою концентрацією на включення змінних зі значним вмістом психологічного змісту, а саме про конфлікти, мотиваційне середовище, афективні явища, цінності, темпоральні характеристики та гуманітарні складові організаційного середовища. З усього масиву отриманих емпіричних даних для цієї публікації було взято шкалу синергії з опитувальника на оцінку ймовірних факторів гуманітарної частини організації (Куций О.А., 2022), яка включає такі компоненти: стратегія, цінності, традиції, лідерство, управління, залучення, клімат, конфлікти, імідж та комунікація. Підставою для обґрунтування змісту та суті синергії в організації стали публікації, що започаткували та суттєво сприяли використанню цього поняття в міждисциплінарних дослідженнях (Haken H., 1969; Prigogine I., Stengers I., 1984; Hertel G., 2011; Fombelle P. W., Burke C. J., 2011), а також спроб залучити синергію до психології (Єршова-Бабенко І.В., 2015, Сердюк Л. З., 2012, Куций О.А., 2025). В якості додаткових змінних використано такі часові показники, як час існування організації та вік працівника (хронос), загальний стаж діяльності працівника як ознаки набутого досвіду (кайрос), підставою чого є результати аналізу публікацій щодо часу як поняття міждисциплінарного (Briker R., 2019, Mohammed S., 2011, Rowell C., 2016) та організаційного (Adizes I., 2003, Bansal P., 2022, Dawson P., 2014, Orlikowski W. J., 2002, Schultz G., 2019).

Результати дослідження. В таблиці 1 відображено середнє значення та стандартне відхилення за шкалою синергії та її складовими з використанням рангової шкали щодо загального стажу роботи працівника та часу існування організації.

Таблиця 1

Показники шкали синергії та її складових опитувальника гуманітарних факторів організації у залежності від стажу роботи працівника та часу існування організації

Змінна	Показники	стратегія	цінності	традиції	лідерство	управління	залучення	клімат	конфлікти	імідж	комунікація	синергія
Стаж роботи в роках	M	6,5	6,1	6,1	6,6	6,1	4,8	5,5	6,1	5,8	5,6	59,6
	SD	2,3	2,1	1,8	1,5	2,6	2,5	2,3	1,9	1,7	2,2	16,0

1–3 (N=20)	M	7,1	6,5	6,6	6,4	5,6	5,9	5,9	5,6	5,4	6,1	61,3
	SD	2,2	2,1	2,2	2,4	2,7	2,7	2,9	2,6	2,4	2,5	20,7
3–7 (N=23)	M	6,6	7,4	7,0	7,0	6,3	6,4	7,3	6,4	5,8	7,1	67,7
	SD	2,7	2,0	2,5	2,5	2,8	2,4	1,9	2,5	2,5	2,3	20,3
7–15 (N=28)	M	7,1	6,5	6,8	6,2	6,3	6,4	7,3	5,9	5,6	6,5	65,2
	SD	2,6	2,4	2,4	2,5	2,7	2,6	2,5	2,5	2,6	2,4	21,9
15–25 (N=15)	M	6,9	7,2	6,0	6,6	6,4	6,8	7,6	6,6	6,1	7,2	67,6
	SD	1,7	1,9	2,0	2,1	2,3	1,7	1,6	2,2	2,3	1,3	15,5
Понад 25 р. (N=8)	M	6,1	6,1	5,3	4,2	4,5	4,6	6,7	4,3	6,1	6,3	54,6
	SD	1,5	2,5	2,4	2,1	1,4	2,5	1,4	1,5	1,2	2,3	12,5
Час існування організації	Показ ники	стратегія	цінності	традиції	лідерство	управління	залучення	клімат	конфлікти	імідж	комунікація	синергія
До 3 р. (N=9)	M	6,7	5,8	6,4	6,5	5,4	6,3	5,7	5,6	5,7	6,7	61,4
	SD	2,4	2,6	2,5	1,4	2,7	2,2	2,2	1,4	1,5	2,2	17,0
3–7 (N=24)	M	6,9	7,1	6,8	6,7	6,5	6,7	7,0	6,4	6,3	6,7	67,6
	SD	2,3	2,2	2,0	2,5	2,6	2,7	2,4	2,6	2,2	2,4	20,6
7–15 (N=17)	M	7,2	7,2	7,3	7,0	6,4	6,8	7,5	6,3	6,1	6,8	69,0
	SD	2,7	2,2	2,4	2,2	2,8	2,1	2,0	2,0	2,6	2,3	18,7
15–25 (N=20)	M	6,9	7,2	6,7	6,9	6,8	6,5	7,5	6,9	5,8	7,0	68,5
	SD	1,9	1,9	2,0	2,3	2,1	1,8	1,9	1,9	2,1	2,2	17,9
25–40 (N=9)	M	5,4	6,1	6,7	5,0	4,7	6,1	6,0	4,8	4,1	6,0	55,2
	SD	2,5	1,9	1,7	2,5	2,4	2,2	2,1	2,3	2,9	2,3	17,6
Понад 40 р. (N=21)	M	6,9	6,3	5,4	5,4	5,2	4,6	6,7	4,9	5,4	6,1	57,2
	SD	2,2	2,2	2,7	2,6	2,7	2,9	2,8	2,8	2,3	2,3	20,4
Загалом (N=100)	M	6,8	6,8	6,5	6,3	6,0	6,1	6,9	5,9	5,7	6,6	64,2
	SD	2,3	2,2	2,3	2,4	2,6	2,5	2,3	2,4	2,3	2,3	19,4

Загалом можна казати про те, що отримані показники перебувають в діапазоні середніх значень (можливий максимум для синергії – 100, її складових – 10). Цілком імовірно, що персонал в організаціях загалом бачить як досягнуті результати, так й недоліки в організаційно-професійному функціонуванні. Також можна стверджувати, що за обома додатковими шкалами показники не особливо контрастні, але є окремі винятки. Саме на контрастні показники й доцільно звернути увагу, які можуть вказувати на тенденції оцінки персоналом організації синергетичних явищ з врахуванням його професійного досвіду як явища, що приналежне до кайроса та часу існування організації, що є хроносом.

Отже, в таблиці виокремлено жирним шрифтом ті результати, що варті уваги через їх контраст з іншими показниками. За загальним стажем 330

роботи персоналу доцільно вказати на те, що найбільш контрастними виявилися ті категорії персоналу, що мають довід роботи до 1 та понад 25 років. Для перших особливістю можна вважати те, що вони в певній мірі менше оцінили в організації синергію за такими складовими, як залучення, клімат та комунікація. Цілком ймовірно, що це є наслідком скептичного чи упередженого ставлення до них решти персоналу та свідчить про наявність у них проблем з адаптацією та з реалізацією експектацій, які є ще досить можливими для реалізації, оскільки минуло небагато часу, щоб вони знизились або й зовсім зникли. Таким чином, така сукупність оцінок може вказувати на наявні проблеми з прийняттям нових працівників до професійної групи, з адаптацією до нової соціально-психологічної реальності та професійної діяльності через недоліки у налагодженні комунікації. Схоже на те, що для підвищення можливості досягнення синергетичного ефекту за цією категорією персоналу організації варто більше зосередитися на якості та швидкості їх адаптації, залученні до завдань, включенні в повноцінну комунікацію.

За найбільш досвідченою категорією персоналу достатньо або відносно контрастними можна вважати лідерство, управління, залучення, конфлікти та й синергію загалом. Така ситуація може вказувати на те, що набута мудрість цих працівників дає їм змогу менш позитивно оцінювати наявний стан речей у порівнянні з потенційно можливим. Водночас можна припускати те, що ця категорія персоналу якщо не більш мудро, так точно більш критично оцінює набутий професійний досвід відносно яскравих особистостей, що можуть повести за собою, ефективних керівників, що сприяють загальному результату, якісній організації персоналу, спрямованій на виконання завдань та ефективному попередженню, подоланню конфліктів. Тому, напевно, в цих питаннях і для синергії в організації доцільним є хоча б трохи орієнтуватися на поради від того персоналу, який має досвід понад 25 років.

За іншою додатковою змінною дослідження, а саме час існування організації встановлено наявність контрастів для тих організацій, що існують від 25 до 40 і понад 40 років. Тут повторюються відмінності у бік нижчих показників і за фактично такими з компонентами, як і в попередньому прикладі (лідерство, управління, залучення, конфлікти, синергія), але ще додалися традиції для організацій, яким є понад 40 років, – імідж для організацій, що існують від 25 до 40 років. Це в певній мірі може підтверджувати висунуті І. Адізесом (Adizes I., 2003) ідеї, що з часом (віком) організації зазнають подібно до людини втрат своєї відповідності сучасності, життєздатності. При цьому, схоже, що традиції в організаціях-довгожителів застарівають, і це може негативно позначатися на можливостях синергетичної діяльності.

Показники шкали «вік персоналу» за її інтервальним типом було опрацьовано кореляційним аналізом за критерієм Пірсона і отримано лише 2 незначних показника зв'язку при $p \leq 0,05$: з традиціями -0,207 і з лідерством -0,234. Ці показники не можуть вказувати навіть на тенденції. За ранговим типом шкали ця змінна не обраховувалася.

Висновки. Проведене пілотне дослідження щодо явища синергії в організації, його особливостей за основними гуманітарними компонентами з урахуванням таких можливих показників за часом, як професійний стаж, досвід (кайрос) та час існування організації (хронос) засвідчили, насамперед, можливість і доцільність такого та подібного прикладних досліджень. Звісно, що отримані результати ще не можуть претендувати на статус таких, що придатні на поширення на генеральну сукупність, а показники більше вказують на тенденції, ніж на зафіксовані характеристики реальності, проте все ж указують на слабкі місця у функціонуванні сучасних українських організацій. Зокрема можна констатувати наявність ознак ейджизму в організаціях. Спроби дослідження ейджизму в організаціях необхідно масштабувати, що дійсно може зробити науку корисною, а не ілюзорно-презентаційною.

Владислав Кириченко

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти за спеціальністю 053 – Психологія,
асистент кафедри практичної психології ментального здоров'я
Національного університету «Львівська політехніка»
vladyslav.e.kyrychenko@lpnu.ua*

ПРОБЛЕМАТИКА ДОКАЗОВОСТІ ТА ВИМІРЮВАНОСТІ ЕФЕКТІВ ГРУПОВОЇ ПСИХОДИНАМІЧНОЇ ТЕРАПІЇ У КРОС-СЕКЦІЙНОМУ ВИМІРІ

Актуальність дослідження. В Україні все більше популяризується звернення до психотерапевтичної практики, проте економічні та соціокультурні бар'єри роблять індивідуальну допомогу важкодоступною, особливо для вразливих вікових когорт. Водночас в індивідуальному форматі психотерапевт та пацієнт обмежені роботою зі суб'єктивними переживаннями. У роботі з людьми не-невротичного спектру, де тестування реальності порушене, реконструювати актуальний об'єктивний світ та специфіку соціальних взаємодій в рамках роботи тет-а-тет буває вкрай складно.

Саме тому груповий психодинамічний формат набуває особливої актуальності не лише як клінічний інструмент, але й як простір для

дослідження соціально-психологічних та міжпоколінневих феноменів. Спираючись на концепції З. Фукса про групу як «соціальну матрицю» та В. Біона щодо групової динаміки, ми розглядаємо гетерогенну психотерапевтичну групу як мікрокосм широкого суспільства. У такому середовищі учасники різного віку відтворюють свої звичні соціальні патерни, що дає змогу спостерігати «в лабораторних умовах» механізми формування (або руйнування) соціальної та міжпоколіннєвої синергії.

Міністерство охорони здоров'я України затвердило 24 методи, які визнані доказовими відповідно до методик розробки та впровадження стандартів медичної допомоги на засадах доказової медицини (Міністерство охорони здоров'я України [МОЗ], 2023), (Міністерство охорони здоров'я України [МОЗ], 2012). В їх числі арт-терапевтичні, гуманістичні, поведінкові, психодинамічні та інтегральні. Схоже науковці, клініцисти та держава дійшли консенсусу щодо доказових психотерапевтичних втручань стосовно різного спектра психічних захворювань. Тим часом індивідуальна психотерапія в Україні та в усьому світі коштує дорого в умовах приватного звернення до фахівця, а державні структури або організації, що співпрацюють з міжнародними донорами, надають обмежену кількість безоплатних сесій. Перший варіант є прийнятний для клієнтів, що мають достатній рівень заробітку, проте коли людина хворіє, то вона вочевидь втрачає працездатність, відтак доходи часто скеровуються на обслуговування базових потреб та купівлю ліків. Окремої уваги потребує проблема доступності психотерапевтичної допомоги для осіб чутливих соціальних когорт з низьким рівнем доходу. Схоже, індивідуальна психотерапія у сертифікованих фахівців все ще у більшій мірі залишається елітарною практикою для клієнта.

Незважаючи на здавалось би очевидні переваги групового методу, сьогодні часто спостерігаємо у клієнтів великий опір груповій роботі. По-перше, це обумовлено недостатньою мірою усвідомленості щодо групового формату серед населення (часто люди уявляють таку роботу як роботу груп анонімних алкоголіків), по-друге, інтенсивним опором перед груповим регресом (страх перед невідомістю у групі незнайомців), по-третє, «соціальний голод» часто задовольняється псевдосоціальною активністю через інтернет, а це сильно обмежує (само)аналіз патологічних патернів взаємодії з Іншим.

Мета дослідження: розглянути доказову базу групової психотерапевтичної терапії психодинамічного керунку, оскільки робота в групах є більш вигідною фінансово для клієнта, а для терапевта надає можливості спостерігати «в лабораторних умовах» як учасники гетерогенної групи за віком, статтю та проблематикою взаємодіють між собою наживо.

Результати дослідження. Обмін кардинально різними політичними поглядами та соціокультурними цінностями між представниками різних поколінь у контейнеруючому середовищі групи стає потужним каталізатором

розгортання інтенсивних трансферних реакцій (зокрема, відтворення конфліктної динаміки «батьки-діти»). Для терапевта це відкриває можливість інтерпретувати проєктивну ідентифікацію в рамках множиннооб'єктного перенесення. Водночас для самих учасників зіткнення з інакшістю «Іншого» (іншого віку, іншої політичної позиції) стає тренажером для розвитку толерантності до невизначеності та здатності витримувати соціальну напругу без руйнівного відреагування.

Історично вперше «доказовість» групової терапії – не в сучасному статичному та вимірювальному розумінні – близько ста років тому відкрив виходець з України Семуель Славсон (Шмуель Амстиславський). Працюючи у груповому форматі з проблемними підлітками в єврейській общині у США, він побачив, що при налагодженій груповій роботі з приймаючим об'єктом ідентифікації (дорослим ведучим) підлітки суттєво зменшили деструктивний прояв емоцій у соціальних ситуаціях за межами групи. Потребу в людях, як соціальний інстинктивний тріб, він назвав «соціальний голод», дещо трансформувавши економічний погляд Фрейда, а ступінь індивідуалізації в спільноті «групізмом» (Slavson, 1977). Вслід за Славсоном групову техніку розвивали Трайгент Барроу, який деконструював соціальні маски (Burrow, 1926), Зігмунд Фукс, який надав психоаналітичній груповій техніці структуру та оформив у методологію (Foulkes, 1974), Вільфред Біон, який аналізував регресію групи як одного цілого, та група науковців з Німеччини, які започаткували Геттінгенську модель групової психотерапії (Koenig & Lindner, 1991). Вільфред Біон та Зігмунд Фукс значно розширили стратегію групових втручань у воєнному госпіталі Нордфілд під час другої світової війни (Bion, 1948). Їх напрацювання демонструють, що груповий аналіз з військовими під час війни є не просто можливим, а й сприятливим до одужання.

Сучасні аналітики та науковці, як-от Leite, & Couto (2023), критикують рандомізовані дослідження та мета-аналізи й акцентують на клінічних випадках (case study). Начебто, за статистикою втрачається унікальність кожного конкретного клієнта. Видається, що поляризована позиція акцентування на статистиці або лише на кейс-стаді не є продуктивною. Якщо ми описуємо лише окремі випадки, то їх важко екстраполювати в науково-практичне поле, а з акцентом суто на статистиці рідко вдається донести й методологічні моделі, які приводять до змін, тому змішаний дизайн дослідження (mixed methods research design) в цьому контексті може бути золотим стандартом. Груповий формат надає широкі можливості роботи з більшими вибірками, де можна вимірювати результати, виходячи з (квазі)експериментальних моделей, а також описувати хід аналітичної роботи.

У ще не опублікованому дослідженні на базі першого відділення Львівського психоневрологічного стаціонару автор досліджував динаміку

показників менталізації серед пацієнтів-учасників короткофокусних закритих груп у форматі «до» та «після» 10-сесійних психоаналітичних групових зустрічей, використовуючи заповнення ретроспективного протоколу. Попередні дані свідчать про значуще зростання загального показника менталізації та рефлексивної функції; виражені тенденції до покращення емоційного усвідомлення пацієнтами безвідносно до віку. Відтак, цілеспрямований розвиток здатності до менталізації у межах гетерогенних клінічних груп доцільно розглядати не лише як мішень психотерапевтичного втручання, але й як потужний інструмент соціальної інтеграції. Зниження рівня афективної поляризації та розвиток здатності до рефлексії, здобуті пацієнтами різних вікових когорт у контейнеруючому терапевтичному середовищі, безпосередньо екстраполюються на ширший соціокультурний контекст. У довгостроковій перспективі це означає, що інституційне розширення доступності психодинамічної групової допомоги може стати стратегічною інвестицією у формування психологічно стійкого суспільства, здатного до конструктивного політичного діалогу, подолання наслідків колективних криз та досягнення справжньої міжпоколіннєвої синергії.

Висновки. Резюмуючи, сучасна психодинамічна групова терапія вимагає змішаного дизайну досліджень (mixed methods), де статистичні заміри ефектів (крос-секційні порівняння когорт) поєднуються з якісним описом наративів та групової динаміки. Такий підхід не лише зміцнює доказову базу методу, а й надає багатий емпіричний матеріал для політичної психології, демонструючи, як мікропроцеси в клінічній групі відображають макропроцеси пошуку консенсусу та міжпоколіннєвої синергії в українському суспільстві.

Вікторія Ватилик

асистент кафедри теоретичної та прикладної психології

Національного університету «Львівська політехніка»

Viktoriia.M.Vatylyk@lpnu.ua

СТРАТЕГІЇ МІЖПОКОЛІННЄВОЇ ВЗАЄМОДІЇ В УМОВАХ ВОЄННОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Актуальність дослідження. В умовах повномасштабної війни українське суспільство переживає суттєві соціальні трансформації, що змінюють структуру сімейних відносин та характер міжпоколіннєвої взаємодії. Тривале перебування в умовах екзистенційної небезпеки, економічної нестабільності та соціальної невизначеності актуалізує проблему міжпоколіннєвої взаємодії як ресурсу індивідуальної та групової резильєнтності. Особливої значущості набуває феномен родини, в якій

одночасно співіснують представники трьох-чотирьох генерацій. Вимушене спільне проживання посилює інтенсивність міжособистісних контактів, що, з одного боку, створює додаткове психоемоційне навантаження, а з іншого – відкриває нові можливості для синергії досвіду та формування спільних стратегій подолання деструктивних обставин.

Метою дослідження є теоретичний аналіз стратегій міжпоколінневої взаємодії в умовах воєнної та соціальної нестабільності на основі синтезу сучасних вітчизняних та зарубіжних наукових джерел, присвячених психологічним особливостям функціонування родини в кризових умовах. Зокрема, психологічні особливості взаємодії поколінь розкрито у працях Т. Сенько (2023), а значення міжпоколіннього навчання в умовах збройних конфліктів проаналізовано в дослідженні Birhanu & Sala (2025).

Результати. Аналіз наукових джерел засвідчує, що багатопокілінна родина в кризовий період виконує комплекс взаємопов'язаних функцій: соціальну, виховну, адаптивну та рекреаційну. В межах спільного побуту формується досвід конструктивної комунікації, розвиваються навички емпатії, взаємної відповідальності та здатності до компромісу. Проте при воєнній нестабільності спостерігається трансформація сімейних ієрархій.

У цьому контексті особливе значення набувають сімейні концепції, що визначають правила ставлення до людей і речей та моделюють поведінку членів сім'ї у кризових умовах. Вони передаються від старшого покоління до молодшого і виступають ключовим механізмом підтримки соціальної згуртованості та моральної стабільності. «Сімейні концепції визначають правила ставлення до людей і речей: від одного покоління до іншого передаються не стільки матеріальні блага, скільки стратегії трансформації конфліктів і формування симптомів, структури світогляду та структури відносин, що переходять від батьків до дітей» (Сенько Т., 2023). Таким чином, усвідомлення та аналіз сімейних концепцій дозволяє зрозуміти, як сім'ї підтримують внутрішню згуртованість, передають життєвий досвід і адаптаційні стратегії в умовах нестабільності, а також як молодше покоління опановує навички емоційної та практичної підтримки старших членів сім'ї.

Історичний образ представників старшого покоління нерозривно пов'язаний із накопиченням життєвої мудрості, адже вони виступають носіями історичної пам'яті, трансляючи наративи про подолання минулих криз, що сприяє формуванню у молодших членів сім'ї відчуття безперервності історичного розвитку та віри у можливість подолання складних обставин. Проте сучасні умови доповнюють цей процес механізмом реверсивної соціалізації. Молодше покоління, володіючи вищою когнітивною гнучкістю, виступає провідником у питаннях цифровізації. Тобто воно вводить інновації та відповідає за інтеграцію родини у суспільство. Такий «зустрічний рух» поколінь дозволяє поєднати традиційний досвід із сучасним. У цьому контексті особливої ваги набувають

адаптивні моделі взаємодії, зокрема модель «спільно-розділеної діяльності», де дорослі та діти об'єднують зусилля для зміни умов життя, що в умовах війни стає фундаментом колективного виживання. Реалізація моделі реверсивної соціалізації дозволяє молоді не лише передавати старшим цифрові навички, а й задовольняти власну потребу в соціальній значущості, водночас звільняючи літніх людей від відчуття ізоляції (Сенько Т., 2023).

В умовах кризових ситуацій родини використовують неформальні механізми навчання, що включають свідому передачу знань та імпліцитне засвоєння моделей поведінки через спостереження за старшими. Міжпоколінний обмін знаннями та досвідом набуває практичного втілення. Родини часто вдаються до методів, заснованих на архаїчному досвіді пращурів, що включає автономізацію побуту та повернення до навичок ручної праці в обставинах енергетичного дефіциту. Такий досвід стає основою міжпоколіннього навчання *Intergenerational and Family Learning (IGFL)*. У кризових та воєнних умовах сім'я стає ключовим майданчиком для соціалізації та навчання дітей, де відбувається неформальна передача знань, цінностей і життєвих навичок. Через щоденні сімейні взаємодії члени родини формують адаптивні стратегії, набувають життєво важливих навичок і передають культурні та моральні цінності, що визначають їхню реакцію на конфлікт. Це навчання охоплює не лише практичні аспекти виживання – приготування їжі, уникання небезпек – а й моральні, культурні та соціальні цінності, які діти засвоюють через приклад старших. Старші члени сім'ї виступають не лише наставниками, а й емоційною опорою, допомагаючи дітям адаптуватися до складних умов і формувати власне розуміння світу. Неформальне сімейне навчання стає ключовим механізмом міжпоколінної передачі знань, підтримуючи соціальну стійкість, збереження культурної спадщини та формування цілісної особистості навіть у кризових ситуаціях (Birhanu & Sala, 2025).

Психологічний аспект міжгенераційної комунікації базується на когнітивному та емоційному переосмисленні небезпеки. Створення дорослими «безпечних наративів»: метафоричне тлумачення обстрілів як «феєрверків» або «грому» виступає формою захисту дитячої психіки від безпосереднього травматичного впливу. Старше покоління, володіючи більшим ресурсом витривалості, забезпечує збереження віри в тимчасовий характер випробувань. Однак, існує ризик «негативної спрямованості» (Birhanu & Sala, 2025). Згідно з висновками науковців, сімейне виховання в умовах конфлікту має уникати фіксації на травматичних образах, що провокують ворожнечу. Пріоритетом стає підтримка дитини як автономної особистості, чії емоції не піддаються стигматизації, а майбутнє не зумовлюється лише минулими деструктивними подіями.

Важливою детермінантою успішної взаємодії є узгодженість батьківських рис у динаміці поколінь. Дослідження свідчать про високу

спадковість таких параметрів, як «вираження любові», «прийняття автономії» та «методи виховання». Позитивна спрямованість цих факторів забезпечує повноцінну соціалізацію навіть у деструктивному зовнішньому середовищі. Натомість патологічне сімейне успадкування посилює вразливість молодших членів родини до стресу. Родина в умовах війни виступає не лише об'єктом страждання, а й активним суб'єктом медіації стійкості, де психологічні тягарі долаються через спільну змістовну діяльність. Теоретичне обґрунтування зазначених процесів базується на синтезі теорій соціального навчання та безпечної прихильності. Соціальне навчання в умовах війни відбувається через моделювання поведінки дорослих: діти інкорпорують стратегії виживання, спостерігаючи за реакціями батьків. Теорія прихильності пояснює, як рівень чутливості та прийняття, проявлений старшими членами сім'ї, формує внутрішню модель світу дитини. У ситуаціях соціальної деструкції саме безпечна прихильність стає головним протекторним чинником, що запобігає розвитку посттравматичних розладів та забезпечує збереження емоційного клімату в родині (Сенько Т., 2023). Здатність старших членів родини приймати емоційні реакції молодших як адаптивні відповіді на ненормальну ситуацію є критичним чинником збереження психічного здоров'я сім'ї. Гармонійні взаємини між поколіннями, де досвід старших інтегрується з модерним підходом молодших, збільшують шанси на виживання та успішну адаптацію до нових соціально-політичних реалій.

Висновки. Стратегії міжпоколіннєвої взаємодії в умовах воєнної нестабільності стають головним ресурсом стійкості завдяки об'єднанню поколінь. Родина функціонує як автономний простір резильєнтності, де через механізми соціального навчання забезпечується не лише фізичне виживання, а й збереження цілісності особистості. Підхід, що базується на безпечній прихильності та спільній діяльності, створює фундамент для успішної адаптації родини до нових соціально-політичних реалій.

Перспектива подальших досліджень полягає в емпіричному дослідженні впливу воєнних наративів на трансформацію батьківських установок в українських родин, зокрема у внутрішньо переміщених осіб. Необхідною є розробка травмо-інформованих програм підтримки, які б стимулювали міжпоколінний обмін досвідом як інструмент соціального відновлення та довгострокового миротворення.

Ліліана Кудрик
доцент кафедри теоретичної та прикладної психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
кандидат філософських наук
liliana.h.kudryk@lpnu.ua
Ніна Лященко
здобувач першого рівня вищої освіти
за спеціальністю 053 – Психологія,
Національний університет «Львівська політехніка»
nvlina.orlova11@gmail.com

МОТИВАЦІЙНІ ЧИННИКИ ПРАЦІ ОСВІТЯН СЕРЕДНЬОГО ВІКУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Актуальність дослідження. У сучасних умовах трансформації освітньої сфери, посилення суспільних вимог і зростання складності педагогічної діяльності мотивація працівників освіти набуває особливого значення. Педагоги віком від 35 до 55 років становлять понад 60% освітян; їх мотивація значною мірою впливає на якість освіти та результати освітнього процесу. Дослідивши мотиваційні компоненти роботи цієї категорії педагогічних працівників, можна сприяти психологічному благополуччю освітян середнього віку, зменшувати ризики професійного вигорання та розробляти стратегії ефективного управління освітнім процесом.

Мета дослідження – визначити особливості мотиваційних чинників праці освітян середнього віку та прослідкувати їх взаємозв'язок з рівнем психологічного благополуччя в сучасних умовах професійної діяльності.

Організація і методологія дослідження. До дослідження були залучені 50 педагогів середнього віку (35–55 років) із різних загальноосвітніх і дошкільних навчальних закладів. Ця вибірка включала переважно жінок (приблизно 80%), що відповідає загальній демографічній тенденції у педагогічній сфері. Учасники мали різний педагогічний стаж – від 5 до понад 25 років, а також різні посади: вчителі, вихователі, методисти. Для вимірювання мотиваційних чинників застосовувалися стандартизовані психодіагностичні методики:

1. Методика К. Замфір у модифікації А. Реана, що визначає рівні внутрішньої мотивації, а також зовнішньої позитивної (наприклад, визнання, соціальні стимули) і зовнішньої негативної мотивації (страх покарання, негативні наслідки).

2. Опитувальник Ш. Річі та П. Мартіна, орієнтований на вивчення мотивації досягнення успіху і мотивації уникнення невдач, що відображає орієнтацію особистості на позитивні результати чи страх невдач.

3. Тест Т. Елерса для оцінки задоволеності працею і рівня психологічного комфорту, що включає емоційні, когнітивні та поведінкові характеристики задоволеності роботою.

Дані вводилися у статистичний пакет SPSS для проведення статистичного аналізу. Спочатку розраховувалися середні значення (медіани), стандартні відхилення і розподіли відповідей за кожним параметром. Для вивчення взаємозв'язків між мотиваційними чинниками і психологічним комфортом було застосовано кореляційний аналіз (коефіцієнт Пірсона), рівень значущості встановлювався на $p < 0,05$.

Результати дослідження мотиваційних чинників праці освітян демонструють чіткі тенденції, що характеризують специфіку їхньої мотиваційної структури у сучасних умовах професійної діяльності.

Встановлено, що внутрішня мотивація виступає головним чинником. Освітняни віком від 35 до 55 років здебільшого відзначають інтерес до своєї роботи, прагнення до розвитку професійних компетентностей та самореалізації. Середній бал за шкалою внутрішньої мотивації становить 4,2 з 5 можливих, що свідчить про високий рівень усвідомлення значущості професії і готовності вкладати зусилля у саморозвиток та підвищення якості педагогічної діяльності. Ця мотивація формується на основі особистісних цінностей і професійного досвіду, що накопичувався протягом років роботи.

Зовнішня позитивна мотивація, яка включає визнання у колективі, підтримку адміністрації та соціальні стимули (наприклад, підвищення кваліфікації, премії), отримала середній бал 3,6. Це свідчить про досить помітний, але другорядний вплив зовнішніх факторів, що підтримують мотиваційний потенціал освітян, надаючи додаткові ресурси для праці і підвищуючи відчуття цінності їхньої роботи в очах колег і керівництва.

Негативна зовнішня мотивація (страх покарання, небажані наслідки діяльності, страх критики) виявилася найменш вираженою, із середнім балом 2,4. Це свідчить про відносно сприятливе емоційне та організаційне середовище, в якому функціонують педагоги середнього віку, де тиск і страх перед негативними наслідками не є визначальними чинниками мотивації.

Мотивація досягнення успіху, що відображає активну життєву позицію, прагнення до високих результатів і готовність брати на себе відповідальність, отримала середній бал 6,5 (за 10-бальною шкалою). Такий результат вказує на те, що більшість освітян середнього віку спрямовані на досягнення поставлених цілей і мають високу мотиваційну активність.

Водночас мотивація уникнення невдач складає 3,5, що є показником помірного рівня тривожності і страху помилки: педагоги обережні, але цей страх не є визначальним у їхній діяльності.

Рівень психологічного благополуччя серед учасників дослідження – ще один ключовий показник. Половина респондентів (50%) оцінюють свій рівень психологічного благополуччя як середній, 34% – як високий, і лише

16% мають низький рівень психологічного комфорту на роботі. Така картина свідчить про загалом задовільні умови праці, однак існує частина педагогів, які відчують певні труднощі в емоційному благополуччі, що може негативно впливати на працездатність та якість навчального процесу.

Кореляційний аналіз показав значущі позитивні взаємозв'язки між внутрішньою мотивацією і психологічним комфортом ($r=0,44$, $p<0,01$), а також між мотивацією досягнення успіху і комфортом ($r=0,46$, $p<0,01$). Це означає, що чим вищий рівень внутрішньої мотивації та орієнтації на успіх, тим комфортніше почуваються педагоги, що відображається у їхній задоволеності працею та загальному благополуччі.

Натомість зовнішня негативна мотивація та мотивація уникнення невдач виявили помірний негативний кореляційний зв'язок із рівнем психологічного комфорту ($r=-0,35$ та $r=-0,38$ відповідно, $p<0,05$), що свідчить про те, що страх покарань або помилок і висока тривожність можуть спричиняти зниження рівня психологічного благополуччя освітян.

Ці результати свідчать про те, що мотивація освітян середнього віку зосереджена переважно навколо внутрішніх чинників і прагнення досягти успіху, що забезпечує відносно високий рівень психологічного комфорту і продуктивності. Водночас в окремих випадках негативні зовнішні стимули і тривожність можуть порушувати баланс, тому ці аспекти потребують спеціальної уваги у кадровій політиці та психологічній підтримці працівників освіти середнього віку.

Отже, можна зробити **висновок** про те, що освітяни середнього віку характеризуються збалансованою і стійкою мотиваційною системою, що забезпечує високий рівень внутрішньої мотивації, оптимальне поєднання зовнішніх стимулів і низький рівень негативної мотивації. Це створює сприятливі умови для підтримки психологічного комфорту і високої професійної ефективності навіть в умовах війни, постійного стресу і невизначеності.

Ярина Шевчук

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 053 – Психологія,*

Національний університет «Львівська політехніка»

yaryna.shevchuk.asp.2025@lpnu.ua

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ

Вступ. Механізми психологічного захисту розглядаються як базові регуляційні процеси психіки, що забезпечують опрацювання внутрішньопсихічного конфлікту та підтримання відносної стабільності Я. У

класичній психодинамічній традиції вони описуються як структурні, частково несвідомі способи реагування, пов'язані з організацією Его та характером об'єктних стосунків (Freud S., 1936; Vaillant G., 1992). Водночас у сучасній психології захисні механізми дедалі частіше аналізуються в ширшому міждисциплінарному контексті з урахуванням індивідуально-типологічних характеристик особистості та вікових закономірностей розвитку, що зумовлює потребу в узгодженні різних теоретичних підходів.

Емпіричні дослідження, присвячені віковим особливостям застосування механізмів психологічного захисту, демонструють неоднозначні результати. З одного боку, фіксуються відмінності між підлітковим, юнацьким і дорослим віком щодо частоти використання окремих захисних механізмів та рівня їх зрілості (Whitty M., 2003; Segal D. et al., 2007). З іншого боку, лонгітюдні та крос-секційні дані вказують на відносну стабільність індивідуальних захисних профілів у межах дорослого життєвого періоду та відсутність лінійної вікової динаміки (Diehl M. et al., 2014). Окремі дослідження також підкреслюють роль особистісних змінних, зокрема самооцінки та індивідуально-типологічних особливостей, у формуванні захисного функціонування (Petrosyan R. & Zhamkotsyan R., 2025).

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю цілісного теоретичного бачення вікових особливостей застосування механізмів психологічного захисту, що поєднувало б емпіричні дані з психодинамічними уявленнями про структурну організацію психіки та індивідуально-типологічні відмінності особистості.

Метою даної роботи є порівняльний аналіз підходів психодинамічної теорії, диференційної та вікової психології до розуміння механізмів психологічного захисту в різні вікові періоди на основі сучасних емпіричних даних. У межах роботи здійснюється зіставлення теоретичних положень із результатами крос-секційних і лонгітюдних досліджень, що дозволяє окреслити спільні та відмінні закономірності захисного функціонування протягом життєвого шляху.

Методологія дослідження. У дослідженні використано теоретичний аналіз і узагальнення результатів сучасних крос-секційних і лонгітюдних емпіричних досліджень, а також порівняльний аналіз даних у межах психодинамічного, диференційно-психологічного та вікового підходів.

Результати дослідження. Як зазначалося вище, у психодинамічному підході механізми психологічного захисту розглядаються як способи внутрішньої регуляції, що відображають рівень структурної організації психіки, насамперед Его, а також характер інтроєктованих об'єктних стосунків (Freud S., 1936; Vaillant G., 1992). Вікові зміни у застосуванні захисних механізмів у цьому контексті не трактуються як прямий наслідок хронологічного віку, а розглядаються як індикатори процесів інтеграції, стабілізації або, в окремих періодах, перевантаження Его-функцій. Саме така

логіка дозволяє узгодити різнорідні емпіричні дані, отримані в дослідженнях вибірок різного віку.

Емпіричні результати, отримані в крос-секційних дослідженнях, демонструють, що у підлітковому та ранньому юнацькому віці переважають механізми психологічного захисту, які в психодинамічній традиції відносять до менш зрілих або примітивних. Часте використання проєкції, регресії, заперечення, acting out і пасивно-агресивних форм реагування, зафіксоване в працях Whitty M. (2003) та Segal D. (2007), може бути інтерпретоване як наслідок незавершеності процесів Его-інтеграції. У цьому віковому періоді Его ще не володіє достатньою здатністю до утримання суперечливих афектів і репрезентацій, що зумовлює схильність до зовнішнього винесення конфлікту або до його розрядження через поведінкові канали. Захисти в такому разі виконують переважно функцію негайного зниження внутрішньої напруги, навіть якщо це супроводжується спотворенням реальності або фрагментацією Я-досвіду.

Перехід до молодого дорослого віку супроводжується якісними змінами у структурі захисного функціонування, що знаходить підтвердження в емпіричних даних. У дослідженні Petrosyan R. і Zhamkotsyan R. (2025) показано, що у вибірці молодих дорослих зменшується частота примітивних захистів і зростає представленість інтелектуалізації, раціоналізації та компенсації. З психодинамічної точки зору це може розглядатися як прояв зростаючої здатності Его до символічного опрацювання конфлікту, відтермінування імпульсивних реакцій і використання когнітивних ресурсів для регуляції афекту. Особливо показовим є факт появи зв'язків між захисними механізмами та самооцінкою саме у цьому віці, що свідчить про те, що захисти починають виконувати не лише афективно-редуктивну, але й структурно-підтримувальну функцію щодо Я.

Дані Segal D. et al. (2007), які не виявляють суттєвих відмінностей у рівні зрілих захистів між середнім і пізнім дорослим віком, узгоджуються з психодинамічним уявленням про відносну стабілізацію Его після завершення основних етапів його формування. У цьому контексті зрілий вік постає не як період подальшого “нарощування” зрілих захисних механізмів, а як фаза їх закріплення та відносної стабільності. Зменшення частоти регресивних і поведінково-імпульсивних форм захисту в дорослих вибірках може розглядатися як свідчення зростаючої здатності Его витримувати напруження без необхідності зовнішнього розрядження або грубого спотворення внутрішнього досвіду. Особливої ваги для психодинамічної інтерпретації набувають також лонгітюдні результати Diehl D. et al. (2014), які демонструють нелінійний характер змін захисного функціонування. Поступове зниження використання незрілих захистів до пізнього середнього віку може бути інтерпретоване як наслідок досягнення відносно високого рівня Его-інтеграції, за якого психіка здатна опрацьовувати внутрішні

конфлікти без значної регресії. Водночас фіксоване у пізній старості часткове зростання простіших захисних форм не суперечить психодинамічній логіці, оскільки може відображати процеси економізації психічних ресурсів у відповідь на зростаючі соматичні, когнітивні та екзистенційні навантаження. У цьому сенсі йдеться не про повернення до інфантильних рівнів функціонування, а про адаптивне спрощення регуляторних механізмів за умов зменшення Его-ресурсів.

Проте результати локальних досліджень, зокрема роботи Остапчук М. В. (2019), свідчать про можливість стабілізації домінуючих захисних механізмів незалежно від віку. Збереження проєкції в якості провідного захисту як у юнацькому, так і в зрілому віці може бути інтерпретоване як показник фіксації на певному способі регуляції внутрішнього конфлікту, що сформувався раніше і підтримується впродовж життя. У психодинамічному контексті це підкреслює, що віковий розвиток сам по собі не гарантує зростання зрілості захисного функціонування; вирішальним чинником залишається якість раннього Его-розвитку та характер внутрішніх об'єктних ставлень.

Розгляд вікових змін механізмів психологічного захисту в межах психодинамічного підходу потребує доповнення диференційно-психологічною перспективою, яка дозволяє врахувати стійкі міжіндивідуальні відмінності у способах психічної регуляції. У цьому контексті захисні механізми розглядаються не лише як функція вікового розвитку або рівня Его-інтеграції, але і як відносно стабільна індивідуально-типологічна характеристика, пов'язана з особливостями особистісної організації, самосприйняття та стилю суб'єктивного контролю.

Емпіричні дані свідчать, що захисний профіль особистості може зберігати стійкість упродовж різних вікових періодів, навіть за наявності змін у зовнішніх умовах і життєвих ролях. Це означає, що вікові відмінності у використанні механізмів психологічного захисту не завжди мають якісний характер і можуть проявлятися лише у зміні частоти або контексту актуалізації окремих захистів. Така стабільність узгоджується з уявленням про захисні механізми як складову індивідуального стилю реагування на внутрішню напругу, що формується на ранніх етапах розвитку і надалі відтворюється в різних життєвих ситуаціях.

Особливу увагу в диференційно-психологічному аналізі привертає зв'язок між захисними механізмами та особистісними змінними, насамперед самооцінкою. Результати емпіричних досліджень показують, що у підлітковому віці кореляції між самооцінкою та захисними механізмами є слабкими або відсутніми, що може бути пов'язано з нестабільністю Я-образу та високою залежністю самосприйняття від зовнішніх оцінок (Petrosyan R. & Zhamkotsyan R., 2025). Натомість у юнацькому та дорослому віці з'являються більш систематичні зв'язки між самооцінкою та, як когнітивно

опосередкованими, так і менш складними захисними механізмами, що свідчить про включення захистів у ширшу систему саморегуляції та підтримки цілісності Я.

Водночас дані локальних досліджень вказують на можливість відсутності виражених вікових відмінностей за наявності стабільного захисного профілю. Зокрема, збереження проєкції як провідного механізму як у юнацькому, так і в зрілому віці свідчить про те, що хронологічний вік сам по собі не є достатнім пояснювальним чинником змін у захисному функціонуванні (Остапчук М. В., 2019). У цьому сенсі диференційно-психологічний підхід дозволяє розглядати вікові особливості застосування механізмів психологічного захисту як результат взаємодії вікових завдань розвитку та індивідуально-типологічних характеристик, а не як універсальну лінійну закономірність.

На відміну від диференційно-психологічного підходу, який акцентує увагу на стійкості індивідуальних захисних профілів, вікова психологія розглядає механізми психологічного захисту в контексті нормативних завдань розвитку та вікових криз. У цій перспективі зміни у захисному функціонуванні інтерпретуються як частина загальної динаміки психічної регуляції, що відбувається у відповідь на зміну життєвих вимог, соціальних ролей та внутрішніх ресурсів особистості. Вікові відмінності у використанні захисних механізмів, зафіксовані в емпіричних дослідженнях, можуть бути співвіднесені з етапами становлення, стабілізації та часткової перебудови регуляторних процесів.

Емпіричні дані послідовно вказують на те, що найбільш виражені зміни у структурі захисного функціонування припадають на період переходу від підліткового до дорослого віку. Саме в цей час спостерігається зменшення частоти використання примітивних і афективно забарвлених захистів та поступове зростання когнітивно опосередкованих форм регуляції, що узгоджується з віковими моделями розвитку самоконтролю та саморегуляції. Підлітковий вік у цьому контексті характеризується високою варіативністю захисних реакцій, тоді як у юнацькому віці формується відносно стійкий репертуар способів опрацювання внутрішньої напруги.

У межах дорослого життєвого періоду вікова психологія не фіксує лінійного прогресу у зрілості захисних механізмів. Навпаки, крос-секційні та лонгітюдні дослідження свідчать про відносну стабільність захисного функціонування після досягнення середнього дорослого віку. Зміни, які спостерігаються в цей період, мають переважно кількісний характер і пов'язані з варіаціями інтенсивності використання окремих захистів, а не з їх принциповою трансформацією. Така картина узгоджується з віковими моделями, які розглядають дорослість як фазу психологічної консолідації, у межах якої основні механізми саморегуляції вже сформовані.

Особливе місце в межах вікової психології займає аналіз пізнього дорослого віку. Емпіричні результати не підтверджують уявлення про універсальний регрес захисного функціонування в старості. Натомість фіксується збереження адаптивних механізмів за одночасного можливого зростання частоти простіших форм регуляції, що відображає адаптацію до зменшення фізичних, когнітивних і соціальних ресурсів. У цьому сенсі вікові зміни захисного функціонування в пізньому віці доцільно розглядати як нормативні варіанти перебудови саморегуляції, а не як ознаку дезадаптації.

Висновки. Проведений порівняльний аналіз психодинамічного, диференційно-психологічного та вікового підходів до розуміння механізмів психологічного захисту дозволив уточнити характер і межі вікових змін захисного функціонування на основі сучасних емпіричних даних. Отримані результати свідчать, що хронологічний вік сам по собі не є достатнім пояснювальним чинником трансформації захисних механізмів, а вікові відмінності мають обмежений і нелінійний характер.

Результати даної роботи уточнюють уявлення про вікові особливості застосування механізмів психологічного захисту та підтверджують доцільність інтегративного підходу до їх аналізу. Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним вивченням індивідуально-типологічних чинників захисного функціонування, зокрема в межах лонгітюдних дизайнів, а також із поглибленим аналізом взаємозв'язку між механізмами психологічного захисту, копінг-стратегіями та рівнем особистісної інтеграції.

Тетяна Лаба

*здобувач другого рівня вищої освіти
зі спеціальності С4 «Психологія»,*

Національний університет «Львівська політехніка»

tetiana.laba.mpspsz.2025@lpnu.ua

Діана Логвінова

доцент кафедри теоретичної та прикладної психології

Національного університету «Львівська політехніка»,

кандидат психологічних наук

genderua@gmail.com

САМОРЕГУЛЯЦІЯ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Актуальність дослідження. В умовах тривалого збройного конфлікту та фундаментальних соціокультурних змін питання міжпоколіннєвої синергії стає стратегічним пріоритетом для збереження цілісності українського суспільства. Політико-психологічний аспект

взаємодії поколінь у транзитивному соціумі вимагає пошуку внутрішніх ресурсів, які дозволяють особистості не лише адаптуватися до екстремальних умов, а й виступати активним суб'єктом соціальної солідарності. Ключовою групою, що акумулює потенціал майбутнього розвитку та водночас забезпечує стабільність сучасних соціальних систем, є молодь. Психологічна стійкість молодого покоління безпосередньо залежить від динамічних процесів у ціннісно-смысловій сфері та ефективності функціонування механізмів усвідомленої саморегуляції.

Саморегуляція в контексті воєнного стану виступає не лише як інструмент індивідуального подолання стресу, а як системна здатність особистості до збереження цілеспрямованості та етичної цілісності (Бондаренко О. Ф., 2007). Дослідження сучасних науковців акцентують увагу на тому, що війна виступає потужним каталізатором екзистенційної рефлексії, змушуючи молодь переосмислювати свої життєві пріоритети. Резильентність у цьому контексті розглядається як спосіб інтеграції травматичного досвіду у власну історію життя, що дозволяє зберегти систему цінностей від руйнування. Вивчення того, як цінності детермінують стиль саморегуляції молоді, дозволяє розробити ефективні стратегії подолання міжпоколінневих розривів та посилення суспільної згуртованості.

Метою дослідження була перевірка гіпотези про наявність статистично значущого взаємозв'язку між цінностями особистості та стилями її психологічної саморегуляції. Також передбачалося, що характер зв'язків між окремими цінностями та стилями саморегуляції відрізняється залежно від домінуючого ціннісного профілю особистості.

Організація та методологія дослідження. Емпіричне дослідження проводилося на базі Національного університету «Львівська політехніка». Вибірку склали 79 осіб віком від 29 до 40 років (період молодшої дорослості). Зазначений віковий період є значущим для аналізу ціннісних орієнтацій і механізмів саморегуляції, оскільки характеризується активною професійною та сімейною реалізацією особистості.

Для збору емпіричних даних було використано такий психодіагностичний інструментарій:

- методику діагностики цінностей особистості Ш. Шварца (PVQ-RR);
- опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» (ССПМ) В. Моросанової.

Дослідження здійснювалося у кілька етапів. На першому етапі визначалися показники ціннісних орієнтацій за методикою Ш. Шварца. На другому – за допомогою ієрархічного кластерного аналізу було виокремлено групи респондентів із різними ціннісними профілями. На третьому етапі здійснювалося порівняння виявлених груп за показниками стилів саморегуляції.

Математико-статистична обробка даних проводилася з використанням методів дескриптивної статистики, ієрархічного кластерного аналізу (метод Уорда), Н-критерію Краскела-Уолліса, U-критерію Манна-Уїтні та коефіцієнта рангової кореляції Спірмена.

Результати дослідження. За допомогою методики Ш. Шварца було виявлено, що найбільш пріоритетними для респондентів є цінності «Самостійність» ($M=0,50 \pm 0,73$) та «Безпека» ($M=0,48 \pm 0,65$). Це відображає загальну орієнтацію групи на незалежність та свободу дій, яка в умовах війни неминуче поєднується з гострою потребою у захисті та соціальній стабільності. Високу значущість для молоді мали також цінності «Універсалізм» ($M=0,40 \pm 0,64$) та «Гедонізм» ($M=0,40 \pm 1,00$). Їхні показники свідчать про баланс між соціальною відповідальністю та потребою в емоційному відновленні. Найменш вираженими виявилися показники за шкалами «Традиція» ($M=-0,74 \pm 0,86$) та «Влада» ($M=-0,52 \pm 0,76$), що вказує на певну відмову молоді від консервативних сценаріїв на користь адаптивних інновацій і гнучких моделей соціальної взаємодії.

За допомогою кластерного аналізу було виокремлено три типи ціннісно-мотиваційних профілів:

1. Кластер 1 «Соціально-стабільний гуманіст» (58% вибірки) визначався високими пріоритетами цінностей «Доброзичливість» ($M=0,47$), «Універсалізм» ($M=0,45$) та «Безпека» ($M=0,44$). Це вказує на орієнтацію особистості на гармонію, взаємодопомогу та стабільність у суспільстві. Регуляторний профіль цієї групи характеризувався помірністю: вони є надійною підтримкою для оточення, але можуть виявляти ригідність у критичних ситуаціях через високу потребу в безпеці. Кореляційний аналіз показав, що для цієї групи цінність самостійності виступає головним ресурсом ефективної регуляції ($r=0,437$, $p<0,01$). Однак виявлений значущий негативний зв'язок між цінностями «Безпека» та «Гнучкість» ($r=-0,482$, $p<0,01$) дає підстави припустити: чим вища потреба у стабільності, тим важче цим респондентам оперативного змінювати плани.

2. Кластер 2 «Автономно-раціональний» (18% вибірки). Даний профіль домінував за цінністю «Самостійність» ($M=1,10$) та характеризується відкиданням традиціоналізму. За допомогою попарних порівнянь встановлено, що цей кластер мав статистично вищі показники за загальним рівнем саморегуляції ($p=0,018$) та шкалою планування ($p=0,015$). Для цих осіб цінність «Доброзичливість» мала надзвичайно високу кореляцію з програмуванням дій ($r=0,777$, $p<0,01$). Це свідчить про те, що раціональне вибудовування життєвого шляху в цієї групи підпорядковане реалізації соціально значущих цілей. Вони виступають інтелектуальним ядром міжпоколінневої синергії, пропонуючи конкретні алгоритми дій у кризі.

3. Кластер 3 «Гедоністично-адаптивний» (24% вибірки) продемонстрував найвищий пріоритет гедонізму ($M=1,30$) та індивідуальної

свободи при відкиданні конформізму. Статистично встановлено, що ця група значущо випереджала інші за рівнем регуляторної гнучкості ($p=0,018$). Це вказує на їхню здатність до миттєвої адаптації, хоча кореляційний аналіз виявив дезорганізуючий вплив цінності стимуляції на загальну систему регуляції

($r=-0,480$, $p<0,05$). Для цієї групи прагнення до новизни може виступати чинником, що заважає стратегічному плануванню, проте їхня оперативна гнучкість є незамінною у моменти різких змін. Детальні показники кореляційних зв'язків для всієї вибірки представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Взаємозв'язок показників саморегуляції та цінностей молоді (р-Спірмена)

Кластер	Ланка саморегуляції	Ціннісна орієнтація	Коефіцієнт (ρ)	Рівень (p)
K1	Загальний рівень саморегуляції	Самостійність	0,437	$p < 0,01$
	Гнучкість	Безпека	-0,482	$p < 0,01$
	Моделювання	Самостійність	0,413	$p < 0,01$
	Оцінка результатів	Досягнення	-0,392	$p < 0,01$
K2	Програмування	Доброзичливість	0,777	$p < 0,01$
	Оцінка результатів	Традиції	-0,707	$p < 0,01$
	Самостійність	Безпека	0,432	$p < 0,05$
K3	Загальний рівень саморегуляції	Самостійність	0,588	$p < 0,01$
	Програмування	Самостійність	0,550	$p < 0,05$
	Загальний рівень саморегуляції	Стимуляція	-0,480	$p < 0,05$
	Самостійність	Конформізм	-0,505	$p < 0,05$

Аналіз отриманих результатів дозволяє глибше розкрити внутрішні механізми психологічної стійкості. Встановлено, що загальний рівень саморегуляції найтісніше пов'язаний із цінністю універсализму та самостійності. Це вказує на те, що гуманістична спрямованість особистості у поєднанні з інтелектуальною незалежністю стає фундаментом для усвідомленого управління поведінкою. Окремої уваги заслуговує негативний зв'язок між оцінкою результатів та конформізмом ($r=-0,505$ у групі «Гедоністично-адаптивні»). Це вказує на те, що критичність до власних дій вища у тих респондентів, які здатні відходити від нав'язаних соціальних шаблонів. Даний факт підкреслює роль молоді як інноваційного суб'єкта, що переосмислює досвід минулого задля побудови ефективного майбутнього. Крім того, виявлені зв'язки вказують на те, що для «Соціально-стабільного» типу цінність безпеки може обмежувати адаптивні можливості через

зниження гнучкості, тоді як для «Автономного» типу доброзичливість стає внутрішнім стимулом для ретельного програмування дій.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що ціннісно-смыслова сфера функціонує як вищий ієрархічний рівень, який визначає індивідуальну стратегію саморегуляції молоді. Виявлена диференціація вибірки на три кластери вказує на існування розмаїтих моделей адаптивності:

- для «Соціально-стабільних гуманістів» ресурсом саморегуляції є солідарність, проте бар'єром може виступати надмірна фіксація на безпеці;

- для «Автономно-раціональних» осіб основою стійкості є стратегічне планування та раціоналізація;

- для «Гедоністично-адаптивних» представників головним інструментом саморегуляції є оперативна гнучкість, що дозволяє виживати в умовах постійних змін.

Результати вказують на те, що міжпокоління синергія забезпечується через ці розмаїті ресурси: від передачі традиційного досвіду до впровадження інноваційних стратегій подолання стресу. Практична значущість дослідження полягає у можливості розробки диференційованих програм психологічної підтримки, які враховували б ціннісний профіль особистості. Розвиток саморегуляції на фоні зміцнення гуманістичних цінностей дозволяє молоді не лише зберігати власну цілісність, а й виступати активним партнером у зміцненні соціальної резильєнтності всього українського суспільства у кризовий період.

Іванна Оліяр

*здобувач першого рівня вищої освіти
за спеціальністю 053 – Психологія,*

Національний університет «Львівська політехніка»

ivanna.oliiar.ps.2022@lpnu.ua

Зіновія Карпенко

*доктор психологічних наук, професор кафедри
теоретичної та прикладної психології*

Національного університету «Львівська політехніка»

zinoviia.s.karpenko@lpnu.ua

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРОКРАСТИНАЦІЇ З ТИПАМИ ТЕМПЕРАМЕНТУ СТУДЕНТІВ: ОЧІКУВАННЯ СТАРШИХ І РЕАЛЬНІСТЬ ЮНИХ

Актуальність дослідження зумовлена вимогами суспільства до постійної саморегуляції та високої ефективності, на тлі чого прокрастинація виступає серйозним бар'єром. Дане явище не лише призводить до зволікання

у виконанні завдань, а й супроводжується глибоким емоційним дискомфортом – тривогою, почуттям провини та зниженням самооцінки. Особливого значення ця проблема набуває у студентському середовищі, де прокрастинація набуває форми академічного зволікання, безпосередньо загрожуючи успішності у навчанні та формуванню професійних навичок. А тим часом і науково-педагогічний персонал закладів вищої освіти, і батьки та близькі родичі молодих людей очікують від них самодисципліни, високої мотивації до навчання, працелюбності, наполегливості в опануванні наукових знань і набутті професійної компетентності, високої академічної успішності, що аж ніяк не передбачає прокрастинації. Водночас індивідуально-психологічні детермінанти даного явища досі залишаються недостатньо вивченими. Одним із чинників прокрастинації є темперамент, який характеризує динамічний та емоційний аспекти поведінки людини і виявляється в її діяльності та спілкуванні. Темперамент проявляється у темпі, швидкості, ритмі, інтенсивності, енергійності та емоційній виразності психічної діяльності. Саме ці характеристики можуть впливати на те, як людина організовує свою роботу, реагує на труднощі та долає внутрішній опір перед виконанням завдань.

Мета дослідження полягала в тому, щоб виявити взаємозв'язок між типом темпераменту загалом і характеристиками вищої нервової діяльності зокрема та схильністю до прокрастинації у студентів.

Організація та методологія дослідження. В емпіричному дослідженні взяли участь 64 студенти віком від 17 до 22 років (39 осіб жіночої статі та 25 чоловічої). Було використано такі психодіагностичні методики: «Особистісний опитувальник ЕРІ» (Eysenck Personality Inventory) Г. Айзенка для визначення типу темпераменту на основі шкал екстраверсії-інтроверсії та нейротизму; «Шкалу загальної прокрастинації» К. Лей в адаптації Т. Юдєєвої для вимірювання рівня загальної схильності до прокрастинації; анкети «Причини особистісної схильності до відтермінування завдань» М. Дворник для визначення домінуючих чинників прокрастинації; «Опитувальник самоорганізації діяльності» (ОСД) О. Мандрикової для оцінки рівня розвитку навичок самоорганізації.

Результати дослідження. За шкалою екстраверсії-інтроверсії методики ЕРІ Г. Айзенка було встановлено, що більшість студентів – 38 осіб (59,4%) – належить до інтровертованого типу, тоді як 26 осіб (40,6%) виявили ознаки екстраверсії. За шкалою нейротизму (емоційної нестабільності) виявлено, що 41 респондент (64,1%) продемонстрував високий рівень, тоді як низький рівень (емоційна стабільність) спостерігається у 23 респондентів (35,9%). Ці дані свідчать про переважання у вибірці емоційно нестабільних (лабільних) осіб. На рисунку 1 представлено співвідношення різних типів темпераменту в досліджуваних студентів.

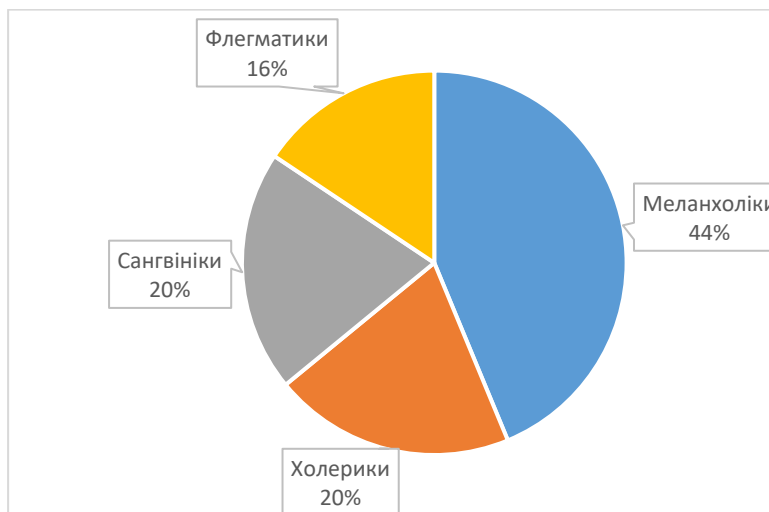

Рис. 1. Розподіл студентів за типами темпераменту (%)

Дані, отримані за шкалою загальної прокрастинації К. Лей, свідчить про те, що абсолютна більшість студентів, а саме 52 особи (81%), демонструє середній рівень схильності до прокрастинації. Низький рівень виявлено у 7 осіб (11%), високий – у 5 респондентів (8%).

Аналіз розподілу респондентів дозволяє виділити найбільш значущі детермінанти зволікання у досліджуваній вибірці за анкетною М. Дворник. Найбільша кількість студентів із високим рівнем прояву ознаки зафіксована за шкалою «Подолання страху відповідальності» (27 осіб, або 42% вибірки), тобто значній частині студентів притаманна тривожна поведінка уникнення важливих, складних чи незнайомих завдань та бажання уникнути відповідальності за можливу невдачу. Чинник «Недооцінка готовності до виконання завдання» переважно детермінує поведінку 23 респондентів (36%), причому відсутні особи, які б визнали, що не здатні виконати завдання. Отже, студенти не досить добре орієнтуються в часі й оцінює власні ресурси для виконання завдань. Найменш вираженим чинником виявилася «Схильність до педантизму»: високий її рівень притаманний 10 студентам (15%), тоді як більшість респондентів (54 особи або 85%) демонструє середні показники, тобто винятково ретельними виявилися небагато з них.

За загальним показником самоорганізації (методика О. Мандрикової) більшість студентів – 42 особи (65%) демонструє середній рівень розвитку цих навичок. Високий рівень характерний 5 респондентам (8%), тоді як низький рівень виявлено у 17 осіб (26%). Отже, що загальна здатність до структурування свого часу та вольової регуляції у вибірці є помірною, проте значна частина студентів все ж має суттєві труднощі з самоорганізацією. Статистичні показники за методикою О. Мандрикової наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Статистичні показники компонентів самоорганізації діяльності (n=64)

Змінні	M	Me	Mo	SD	Min	Max
Планомірність	16,5	16	15	4,4	6	26
Цілеспрямованість	26,4	26	28	7,9	7	42
Наполегливість	18,2	18	11	7,3	5	32
Фіксація	21,1	21	21	4,7	9	33
Самоорганізація	9,3	9	6	3,8	3	21
Орієнтація на теперішній час	8,7	9	10	2,6	2	14
Загальний показник ОСД	100	100	107	18,3	38	142

Аналіз середніх значень таблиці 1 засвідчує нерівномірність розвитку окремих компонентів самоорганізації. Найбільш проблемними є показники за шкалою «Цілеспрямованість». Середній бал за цією шкалою становить 26,4, що потрапляє в діапазон низького рівня. Кількісний розподіл підтверджує цю тенденцію: 36 студентів (56%) мають низькі показники цілеспрямованості. Це вказує на наявність у більшості респондентів проблем із постановкою та досягненням цілей. Показники наполегливості також вказують на слабкість вольової регуляції. Значна частина вибірки (22 особи з 64) демонструє недостатність вольових зусиль для завершення розпочатих справ, що безпосередньо корелює з тенденцією до прокрастинації. За шкалою планомірності середній бал (16,5) відображає здатність більшості студентів (47 осіб з 64) до побудови планів на середньому рівні, проте лише один респондент має високий рівень розвитку цієї навички. Показники фіксації та орієнтації на теперішній час є відносно високими, що може свідчити про певну ригідність у плануванні та схильність фокусуватися на подіях «тут і зараз», ігноруючи довгострокову перспективу. Результати кореляційного аналізу досліджуваних змінних представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Кореляція властивостей темпераменту з показниками прокрастинації й самоорганізації

Шкали	Екстра/інтроверсія	Нейротизм
Схильність до прокрастинації	-0,431**	0,546**
Недооцінка готовності до виконання завдання	-0,161	0,472**
Подолання страху відповідальності	-0,344**	0,527**
Знижений рівень зацікавленості	-0,145	0,410**
Орієнтація на соціальну винагороду	-0,202	0,389**
Схильність до педантизму	-0,044	-0,083
Планомірність	0,174	-0,235
Цілеспрямованість	0,266*	-0,404**

Наполегливість	0,434**	-0,590**
Фіксація (на структуруванні діяльності)	-0,230	0,492**
Самоорганізація (із використанням зовнішніх засобів)	0,183	-0,178
Орієнтація на теперішній час	0,235	-0,001
Загальний показник ОСД	0,343**	-0,377**

Примітка. * – кореляція значуща при $p \leq 0,05$; ** – кореляція значуща при $p \leq 0,01$

Встановлено прямий зв'язок між показниками нейротизму та рівнем прокрастинації ($r = 0,546$; $p \leq 0,01$): студенти з високим рівнем емоційної нестабільності частіше схильні відкладати справи. Водночас нейротизм має прямий зв'язок зі страхом відповідальності ($r = 0,527$; $p \leq 0,01$) та недооцінкою готовності до виконання завдання ($r = 0,472$; $p \leq 0,01$): емоційно нестабільні студенти (меланхоліки та холерики) прокрастинують переважно через тривогу та невпевненість у собі. Нейротизм також має сильний обернений зв'язок із наполегливістю ($r = -0,590$; $p \leq 0,01$), як і екстраверсія та схильність до прокрастинації ($r = -0,431$; $p \leq 0,01$). Оскільки низькі бали за цією шкалою означають інтроверсію, цей результат свідчить про те, що інтроверти частіше вдаються до прокрастинації, ніж екстраверти. В зв'язок екстраверсії з наполегливістю ($r = 0,435$; $p \leq 0,01$): екстраверти є більш наполегливими у досягненні цілей, тоді як інтровертам складніше утримувати фокус на завданні.

Висновки. Прокрастинація – феномен, який полягає в ірраціональному відтермінуванні важливих справ, що супроводжується емоційним дискомфортом. Однією з передумов виникнення цього явища є темперамент – стійка, біологічно зумовлена характеристика, яка визначає динаміку психічної діяльності та емоційну реактивність.

Результати емпіричного дослідження індивідуально-типологічних особливостей студентів виявили переважання у вибірці осіб меланхолійного темпераменту з високими рівнями інтроверсії та нейротизму, які маркують їх як емоційно вразливих, тривожних та зосереджених на внутрішньому світі. Діагностика прокрастинації показала, що більшість студентів має середній рівень схильності до відкладання справ, однак із вираженою тенденцією до високого. Встановлено тісний зв'язок між нейротизмом та схильністю до прокрастинації через механізми тривоги в емоційно нестабільних, інтровертованих осіб. Основним психологічним механізмом прокрастинації у студентів-меланхоліків є поєднання високого страху відповідальності та критично низької наполегливості, тобто академічна прокрастинація є наслідком дефіциту вольової регуляції на тлі високого емоційного напруження. Наведені результати емпіричного дослідження свідчать про необхідність спрямування діяльності психологічної служби ЗВО на

впровадження системи психологічної підтримки студентів з урахуванням їх індивідуально-типологічних особливостей.

Ганна Андрєєва

здобувач другого рівні вищої освіти

зі спеціальності С4 «Психологія»,

Національний університет «Львівська політехніка»

hanna.andrieieva.mpspsz.2025@lpnu.ua

Діана Логвінова

доцент кафедри теоретичної та прикладної психології

Національного університету «Львівська політехніка»,

кандидат психологічних наук

genderua@gmail.com

РЕСУРСИ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ТА РЕГУЛЯЦІЯ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ ЖІНОК: МІЖПОКОЛІННЄВИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження. Харчова поведінка є однією з фундаментальних форм життєдіяльності людини, яка в сучасному світі зазнає суттєвих трансформацій під впливом стресогенних факторів, соціокультурного тиску та індивідуально-психологічних особливостей. В умовах перманентних кризових ситуацій, що характеризують сьогодення, їжа часто перестає виконувати виключно фізіологічну функцію, перетворюючись на інструмент емоційної регуляції. Особливої гостроти ця проблема набуває у жіночій популяції, де стандарти зовнішності та соціальні очікування створюють додаткове навантаження на психіку.

Традиційно проблематика розладів харчової поведінки (РХП) розглядалася переважно в контексті підліткового та юнацького віку. Проте, як зазначають у своїх працях Л. Абсалямова та Б. Мангвет-Матцек (2019), дисфункціональні патерни харчування, такі як обмежувальна поведінка чи емоційне переїдання, залишаються актуальними для жінок протягом усього життя. Ба більше, у кожному віковому періоді вони набувають специфічних ознак: якщо для молоді характерним є прагнення до ідеалу худорлявості, то у жінок середнього та старшого віку порушення харчової поведінки часто стають відповіддю на екзистенційні кризи, страх старіння чи втрату соціальних ролей.

В умовах сучасної нестабільності здатність опиратися стресу – резильєнтність або життєстійкість – може виступати ключовим протектором від розвитку РХП. На важливості цього ресурсу наголошують Г. Гірняк та Т. Титаренко, вказуючи, що особистість із розвинутою життєстійкістю здатна

конструктивно переробляти травмівний досвід, не вдаючись до деструктивних форм копію, зокрема переїдання чи голодування (2018). Водночас, роль рис особистості (згідно з моделлю «Великої п'ятірки») та специфіка прояву життєстійкості у регуляції харчової поведінки жінок різних поколінь залишаються недостатньо вивченими в українській психології. Ігнорування вікових відмінностей призводить до того, що діагностичні та корекційні підходи часто автоматично переносяться з молодіжної вибірки на жінок зрілого віку, що знижує їхню ефективність. Тому дослідження вікових відмінностей у цьому контексті є не лише науково актуальним, а й практично необхідним для розробки цільових програм психологічної допомоги.

Метою дослідження було теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення взаємозв'язку між рівнем сприйманого стресу, життєстійкістю, особистісними рисами та особливостями харчової поведінки у жінок ранньої, середньої та пізньої дорослості.

Ми перевіряли **припущення**, що прояви харчової поведінки мають вікову специфіку (у жінок 18-30 років більш виражені дієтичні обмеження та булімічні тенденції, у жінок 51+ – оральний контроль) і водночас позитивно пов'язані з рівнем сприйманого стресу, причому сила цього зв'язку є більшою у групі 31-50 років.

Організація та методологія дослідження. Емпіричне дослідження було реалізовано на базі кафедри теоретичної та прикладної психології Національного університету «Львівська політехніка». Вибіркову сукупність склали 82 жінки. Для забезпечення репрезентативності вікового зрізу респондентки були розподілені на три групи: рання дорослість (18–30 років) – 20,7% вибірки; середня дорослість (31–50 років) – 63,4%; пізня дорослість (51 рік і старше) – 15,9%. Така структура вибірки дозволила охопити представниць різних поколінь та порівняти їхні психологічні особливості.

Для збору емпіричних даних використано набір стандартизованих психодіагностичних методик з високими психометричними показниками надійності та валідності:

1. «Опитувальник установок щодо прийому їжі» (EAT-26, розроблений Д. Гарнером). Методика дозволяє виявити ризики розладів харчової поведінки за трьома шкалами: дієтичні обмеження, булімія та стурбованість їжею, а також оральний контроль.

2. «Шкала сприйманого стресу» (PSS-10). Інструмент спрямований на оцінку суб'єктивного сприйняття напруженості життєвої ситуації та здатності особистості контролювати обставини.

3. «Тест життєстійкості» (Hardiness Survey, адаптація С. Мадді). Методика вимірює загальний рівень життєстійкості та її три компоненти: залученість (переконання, що активна участь у подіях дає шанс знайти щось вартісне), контроль (впевненість у можливості впливати на результат) та прийняття ризику (готовність діяти всупереч невизначеності).

4. «Короткий п'ятифакторний опитувальник особистості» (TIPI) для діагностики базових рис особистості: екстраверсії, доброзичливості, сумлінності, емоційної стабільності та відкритості до досвіду.

Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою пакету IBM SPSS Statistics v.26.0 із використанням кореляційного аналізу (коефіцієнт r -Пірсона) для виявлення зв'язків між змінними та порівняльного аналізу (t -критерій Стюдента) для визначення достовірності відмінностей між віковими групами.

Результати дослідження. Проведений кількісний та якісний аналіз отриманих результатів дозволив виявити низку важливих закономірностей, що розкривають механізми регуляції харчової поведінки у жінок.

Виявлено статистично значущий зв'язок між показниками життєстійкості та ризиком розладів харчової поведінки за шкалою EAT-26. Жінки з нижчим рівнем життєстійкості демонструють вищі показники дієтичних обмежень та схильності до переїдання. Це підтверджує гіпотезу, що дефіцит внутрішніх ресурсів для подолання стресу компенсується через спроби контролювати власне тіло та харчування. Зокрема, емоційна нестабільність (як риса за TIPI) позитивно корелює з рівнем харчової стурбованості, що вказує на використання їжі як регулятора емоційного стану.

У віковому аспекті дослідження продемонструвало чітку тенденцію до зростання показників життєстійкості з віком. Група ранньої дорослості (18–30 років) характеризувалася найвищим рівнем сприйманого стресу ($M = 20,94$) та найнижчими показниками життєстійкості ($M = 39,76$). Це пояснюється етапом активного соціального становлення, пошуком ідентичності та високою чутливістю до соціальних стандартів краси, що транслюються медіа. Відповідно, у цій групі було зафіксовано найвищий ризик порушень харчової поведінки за булімічним типом і типом дієтичних обмежень..

Натомість представниці середньої ($M_{HS} = 43,63$) та пізньої дорослості ($M_{HS} = 45,53$) продемонстрували вищу резильєнтність та нижчий рівень стресу ($M = 19,23$ для групи 51+). Зрілі жінки частіше використовують стратегії раціоналізації та переоцінки досвіду, що дозволяє їм зберігати емоційну рівновагу без звернення до гіперконтролю харчування. Однак у старшій віковій групі спостерігалася специфічна трансформація харчової поведінки: акцент зміщувався з естетичних мотивів, особливо схуднення, на вітальні, а саме на здоров'я, що іноді може набувати форм орторексії, що говорить про нав'язливе прагнення до «здорового» харчування, хоча загальний рівень дезадаптації є нижчим, ніж у молоді.

Цікавим результатом став феномен вікової синергії: старші покоління, володіючи вищим рівнем життєстійкості, сформованим внаслідок подолання життєвих криз, можуть виступати рольовими моделями для

молоді. Передача досвіду конструктивного копінгу стратегій подолання труднощів від матерів до доньок може стати ефективним механізмом профілактики РХП у молодого покоління.

Висновки. Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що харчова поведінка жінок є складним психологічним конструктом, який детермінується не лише соціокультурними стандартами, але й глибинними особистісними ресурсами, насамперед життєстійкістю. Висока життєстійкість діє як захисний фактор, знижуючи вразливість жінки до стресу та зменшуючи ймовірність використання їжі як дезадаптивного механізму емоційної регуляції.

Виявлені вікові відмінності свідчать про необхідність диференційованого підходу в психологічній практиці. Для жінок ранньої дорослості програми профілактики повинні фокусуватися на формуванні навичок стресостійкості, критичного мислення щодо медіа-образів та прийняття власного тіла. Для жінок середнього та старшого віку актуальною є підтримка у період вікових криз та адаптація до змін тілесності через розвиток співчуття до себе та турботи про себе, а не через жорсткий контроль.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці тренінгових програм розвитку життєстійкості, адаптованих для різних вікових груп, з метою гармонізації їхньої харчової поведінки та підвищення якості життя.

Павло Данилів

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

зі спеціальності С4 – Психологія,

Національний університет «Львівська політехніка»

Paul.danyliv@gmail.com

СПРИЙНЯТТЯ ЯВИЩА ТРАНСГЕНДЕРНОСТІ ПРЕДСТАВНИКАМИ РІЗНИХ ПОКОЛІНЬ

Актуальність дослідження. Питання сприйняття феномену трансгендерності чи гендерної дисфорії зараз набуває особливої актуальності через зростання видимості трансгендерних осіб у медіа, кінематографі, правовому полі та публічному дискурсі загалом. Попри те, що поступово відбувається розширення прав і можливостей трансгендерних осіб у багатьох країнах, особливо у країнах Європи й Канаді, рівень стигматизації та дискримінації залишається доволі високим. Причому сприйняття трансгендерних осіб не є однорідним у суспільстві та значною мірою варіює залежно від віку.

Результати дослідження. Хоча в Україні не проводилися дослідження стосовно соціального сприйняття саме трансгендерних осіб, «Київський міжнародний інститут соціології» систематично проводить

дослідження на тему сприйняття суспільством ЛГБТ+ спільноти загалом, яка включає трансгендерних осіб. Проаналізуємо два таких дослідження від КМІС, щоб відстежити динаміку змін у ставленні до ЛГБТ+ спільноти у міжпоколінньому вимірі.

Так, у травні 2022 року КМІС провів дослідження, в якому з'ясовували загальне ставлення до ЛГБТ+ спільноти та низку інших питань. У ньому зазначається, що трохи більше третини респондентів (38.2%) негативно ставляться до ЛГБТ+ людей в цілому. Водночас значно менше (12.8%) ставляться до ЛГБТ+ людей позитивно. У міжпоколінньому вимірі серед осіб 18-29 років позитивно ставляться 24% опитаних, негативно – 16.9% опитаних. 12.5% особам 30-39 років притаманне позитивне ставлення до ЛГБТ+ спільноти, а 31.1% – негативне ставлення. 15.2% осіб 40-49 років зазначають позитивне ставлення, а 34.7% – негативне. Особи 50-59 років у 10% випадків мають позитивне ставлення, проте 42.2% від цієї вибірки зазначають негативне ставлення. В осіб 60-69 років 8.8% вказують позитивне ставлення, а 47.5% – негативне. А в осіб 70+ років лише 5.2% вказали позитивне ставлення, натомість 63% мають негативне ставлення.

Звертає на себе увагу міжпокоління динаміка, згідно з якою від 18 до 70+ років рівень позитивного ставлення поступово зменшується від 24% до 5.2% (Київський міжнародний інститут соціології [КМІС], 2022).

Дослідження 2025 року показує, що загалом рівень підтримки ЛГБТ+ спільноти за 3 роки зріс із 12.8% до 18.5%, а негативне ставлення зменшилося із 38.2% до 33% що говорить про позитивну динаміку змін у бік прийняття ЛГБТ+ спільноти загалом і трансгендерних осіб зокрема. Хоча у віковій групі 18-29 років результати майже не змінились, у групі осіб 60-69 років позитивне ставлення зросло із 8.8% до 10%, а негативне ставлення зменшилося суттєво, із 47.5% до 35.2%. Водночас у групі респондентів 70+ років позитивне ставлення зросло із 5.2% до 7.4%, а негативне ставлення зменшилося від 63% до 46.1. Отже, моніторинг показав, що за три роки динаміка ставлення до ЛГБТ+ спільноти майже не змінилася у молодшого покоління, проте наявні більш суттєві зміни ставлення в осіб старших 60 років (Київський міжнародний інститут соціології [КМІС], 2025).

Можна припускати багато причин, через які може відбуватися помітний віковий розрив у сприйнятті трансгендерних людей, але ми зупинимось на трьох. По-перше, дослідники Pew Research Center виявили негативну кореляцію сприйняття трансгендерності та релігійності, внаслідок чого релігійні люди менш схильні до позитивного ставлення до трансгендерних осіб і навпаки (Parker et al., 2022). По-друге, дослідники вказують на віковий розподіл релігійності: старше покоління зазвичай є більш релігійним, ніж, скажімо, міленіали чи покоління Z (Koscielniak et al., 2024). Цей факт пояснює те, що підтримка ЛГБТ+ спільноти в Україні має такий виразний віковий розрив, адже старше покоління є більш релігійним у

консервативних деномінаціях, де трансгендерність традиційно вважається “гріхом”.

Третій із можливих факторів, що впливає на сприйняття ЛГБТ+ спільноти, – це коректна її репрезентація та наявність загальної інформації про цей феномен. Репрезентація трансгендерності значно змінилася протягом нетривалого часу, коли трансгендерних людей можна було побачити в медіа, соціальних мережах, блогах, фільмах, серіалах тощо. Ця ситуація вплинула на світогляд старшого покоління, в той час як покоління 70+, у якого найменший рівень підтримки ЛГБТ+ спільноти в Україні, може не мати доступу до таких соціальних мереж, як Instagram чи TikTok, де репрезентація трансгендерної спільноти є значно ширша, ніж в інших джерелах інформації. Тому припущення базується на тому, що відсутність репрезентації трансгендерної спільноти для старшого покоління може бути фактором переважно негативного ставлення до трансгендерних людей у представників цієї вікової групи, як і відсутність базової інформації про феномен внаслідок цього.

Як можна покращити ставлення до ЛГБТ+ спільноти, зокрема до трансгендерних людей? Одна з успішних інтервенцій у малій групі була сфокусована на тому, щоб провести короткий навчальний модуль, підкріплений науковою доказовою базою на тему трансгендерності. Автори психоедукаційного експерименту ставили собі за мету перевірити, чи може короткий, базований на доказах, освітній модуль тривалістю 10–15 хвилин статистично значуще покращити ставлення до трансгендерних людей. Дослідження проводилося в одному з університетів США, де релігійність та консервативні цінності зазвичай вищі, що робить вибірку репрезентативною для складних соціальних умов. Тож дослідниками було з’ясовано, що запроваджений модуль виявився успішним у зміні ставленні стосовно трансгендерної спільноти. Учасники групи показали статистично значуще зниження показників трансфобії за шкалою GTS. Експериментатори припустили, що навіть короткотривале ознайомлення з фактами та реальними історіями допомогло респондентам краще зрозуміти концепцію гендерної ідентичності і, відповідно, скоригувати своє ставлення до ЛГБТ+ спільноти (Gower et al., 2020).

Висновки. Рівень підтримки ЛГБТ+ спільноти в Україні поступово зростає, однак досі існує велика відмінність між поколіннями щодо ставлення до ЛГБТ+ спільноти. Ця ситуація може пояснюватися тим, що старше покоління має вищий рівень релігійності, ніж молодше, відтак має інші цінності та проявляє більш стримане, упереджене, а то й осудне, ставлення до трансгендерних людей. Одним із вірогідних факторів такого сприйняття є нестача відповідної інформації та недостатня репрезентація трансгендерних осіб у різних джерелах. Встановлено, що запровадження короткого навчального модуля надає базову наукову інформацію про трансгендерних

осіб та допомагає змінити ставлення гетеросексуальних осіб на більш позитивне і толерантне.

Вікторія Максим'як

здобувач першого рівня вищої освіти

зі спеціальності 053 – Психологія,

Національний університет «Львівська Політехніка»

viktoriiia.maksymiak.ps.2023@lpnu.ua

Петро Петровський

професор кафедри теоретичної та прикладної психології

Національного університету «Львівська політехніка»

доктор наук з державного управління

petro.m.petrovsky@lpnu.ua

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СІМ'Ї ДЛЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ СТУДЕНСЬКОЇ МОЛОДІ

У сучасних умовах розвитку українського суспільства студентська молодь стикається з численними психологічними викликами. Динамічність і нестабільність сучасних умов життя, а також непередбачуваність пандемій, соціально-політичних та екологічних криз дають підстави говорити про існування так званого «VUCA-світу», для якого характерні нестабільність, невизначеність, складність і неоднозначність (Кириченко В. І., 2025). Такі умови підвищують рівень психологічного навантаження та сприяють зростанню стресу серед студентів, що актуалізує проблему формування стресостійкості. На її розвиток впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники, серед яких важливу роль відіграє сім'я, яка є першим соціальним інститутом у житті людини та одним із ключових зовнішніх факторів, що впливає на формування здатності особистості долати стрес і адаптуватися до складних життєвих умов (Подкопаєва Ю. В., 2010).

У сучасній психології стрес розглядається як реакція організму на вимоги або виклики середовища, що виникає тоді, коли людина усвідомлює, що зовнішні вимоги перевищують її особисті чи соціальні ресурси. У цьому контексті важливим психологічним ресурсом виступає стресостійкість – здатність особистості зберігати психологічну рівновагу, адаптуватися до складних умов та ефективно функціонувати у стресових ситуаціях (Крупа В. В., Мальцева К. С., 2019). У науковій літературі стресостійкість розглядається як інтегративна властивість особистості. В. Корольчук визначає стресостійкість як структурно-функціональну та динамічну характеристику, що формується у взаємодії людини зі стресогенними чинниками та реалізується через саморегуляцію й адекватну оцінку ситуації. За Р.

Купріяновим і Ю. Кузьміною (Мартинюк І., 2018), стресостійкість є основою ефективної соціальної взаємодії та проявляється у низькому рівні тривожності, емоційній стабільності, здатності контролювати емоції й готовності долати труднощі. Н. Брежнєва розглядає її як результат взаємодії емоційних, вольових, інтелектуальних і мотиваційних компонентів психічної діяльності, які забезпечують досягнення цілей у складних життєвих умовах (Пухно С.В., 2023). За М. Біловою, ця властивість дозволяє людині витримувати значні фізичні, емоційні та інтелектуальні навантаження, зберігаючи ефективність діяльності (Пухно С.В., 2023).

Стресостійкість має багаторівневу структуру і формується під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. В її структурі виділяють особистісно-рефлексивний компонент (самооцінка, самосприйняття, емоційна саморегуляція) та соціальний компонент (підтримка оточення, соціальне визнання, впевненість у взаєминах). Емпірично виділяють три рівні стресостійкості: високий – впевненість у собі, емоційна стабільність, розвинені соціальні зв'язки; помірний – стабільна самооцінка та підтримка сім'ї; низький – підвищена тривожність, невпевненість і обмежені соціальні ресурси, що ускладнює подолання труднощів (Кириченко В. І., 2025).

Детальніше розглянемо соціальну підтримку, яка значною мірою пом'якшує негативний вплив стресових факторів і сприяє психологічній адаптації. Науковці виділяють два основні типи соціальної підтримки: емоційну, що проявляється у турботі, емпатії та прийнятті; інструментальну, яка полягає у наданні практичної допомоги, порад або ресурсів для розв'язання проблем. Особливе значення має сімейне середовище, яке формує базове відчуття безпеки та належності до соціальної спільноти. Усвідомлення особистістю підтримки з боку близьких стимулює розвиток внутрішніх ресурсів і підвищує здатність долати стрес, що є важливою умовою психологічного благополуччя.

Сім'я є одним із ключових соціально-психологічних чинників формування стресостійкості особистості, оскільки саме в родинному середовищі відбувається засвоєння базових цінностей, моральних норм і моделей поведінки. Дослідники підкреслюють, що характер сімейних взаємин, рівень емоційної підтримки та наявність спільних традицій сприяють розвитку внутрішніх ресурсів особистості, які забезпечують її здатність ефективно реагувати на стресові ситуації. Підтримуюча сімейна атмосфера формує відчуття безпеки, довіри та належності, що сприяє розвитку впевненості в собі, емоційної стабільності та здатності до подолання труднощів. Таким чином, сімейне середовище виступає важливим чинником розвитку психологічної стійкості та формування ефективних стратегій подолання стресу (Москалець В. П., Федик О. В., 2024).

Особливо важливим періодом для розвитку цих якостей є юнацький вік, який у психології розглядається як перехідний етап між дитинством і

дорослістю. У цей період відбуваються значні зміни у структурі особистості, формується новий рівень самосвідомості та посилюється роль особистісної саморегуляції поведінки. Пошук молоддю людиною власного місця у світі та визначення соціальної ролі може призвести до кризи ідентичності (Горбонос М. В., 2023). Для цього періоду також характерне навчання у закладі вищої освіти, що супроводжується новими викликами, необхідністю адаптації до соціального середовища, збільшенням навчального навантаження та розширенням міжособистісних контактів (Соломка Е. Т., Хома Т. В., Хлопек А. Б., 2022).

Отже, сім'я є важливим соціально-психологічним чинником формування стресостійкості студентської молоді. Підтримка, довіра та позитивний емоційний клімат у сім'ї сприяють розвитку внутрішніх ресурсів особистості та здатності ефективно долати стресові ситуації. У юнацькому віці, зокрема під час навчання у закладі вищої освіти, значення сімейної підтримки особливо зростає, оскільки вона допомагає студентам адаптуватися до нових життєвих умов і зберігати психологічну стійкість.

ЗБІРНИК ТЕЗ

Міжнародної науково-практичної конференції

**«Соціокультурні детермінанти міжпоколіннєвої синергії:
політико-психологічний вимір»**

Львів, 26 березня 2026 року

Режим доступу:

<https://lpnu.ua/sites/default/files/2025/pages/32963/zbirnik-tez-konferencii.pdf>

Відповідальна за випуск

Карпенко З. С.

Видавець і виготівник: Видавництво Львівської політехніки
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4459 від 27.12.2012 р.

вул. Ф. Колесси, 4, Львів, 79013
тел. +380 32 2584103, факс +380 32 2584101
vlp.com.ua, ел. пошта: vmr@vlp.com.ua

ISBN 978-966-994-160-2

9 789669 941602 >